નમો અરિહંતાણં
નમો સિદ્ધાણં
નમો આયરિયાણં
નમો ઉવજઝાયાણં
નમો લોએ સવ્વ સાહૂણં
એસો પંચ નમુકકારો
સવ્વ પાવપ્પણાસણો
મંગલાણં ચ સવ્વેસિં
પઢમં હવઈ મંગલં

જિનાગમ પ્રકાશન યોજના

પ. પૂ. આચાર્યશ્રી ઘાંસીલાલજી મહારાજ સાહેબ
કૃત વ્યાખ્યા સહિત

DVD No. 1
(Full Edition)

:: યોજનાના આયોજક ::

શ્રી ચંદ્ર પી. દોશી - પીએચ.ડી.

website : www.jainagam.com

SHRI JIVABHIGAM SUTRA

PART : 02

શ્રી જીવાભિગમ સૂત્ર : ભાગ- ૦૨

સ્વાધ્યાય માટે ખાસ સૂચના

(૧) આ સૂત્રના મૂલપાઠનો સ્વાધ્યાય દિવસ અને રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરે તથા ચોથા પ્રહરે કરાય છે.

(૨) પ્રાતઃઉષાકાળ, સન્ધ્યાકાળ, મધ્યાહ્ન, અને મધ્યરાત્રિમાં બે-બે ઘડી (૪૮ મિનિટ) વંચાય નહીં, સૂર્યોદયથી પહેલાં ૨૪ મિનિટ અને સૂર્યોદયથી પછી ૨૪ મિનિટ એમ બે ઘડી સર્વત્ર સમજવું.

(૩) માસિક ધર્મવાળાં સ્ત્રીથી વંચાય નહીં તેમજ તેની સામે પણ વંચાય નહીં. જ્યાં આ સ્ત્રીઓ ન હોય તે ઓરડામાં બેસીને વાંચી શકાય.

(૪) નીચે લખેલા ૩૨ અસ્વાધ્યાય પ્રસંગે વંચાય નહીં.

(૧) આકાશ સંબંધી ૧૦ અસ્વાધ્યાય કાલ.

(૧) **ઉલ્કાપાત**—મોટા તારા ખરે ત્યારે ૧ પ્રહર (ત્રણ કલાક સ્વાધ્યાય ન થાય.)

(૨) **દિગ્દાહ**—કોઈ દિશામાં અતિશય લાલવર્ણ હોય અથવા કોઈ દિશામાં મોટી આગ લગી હોય તો સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૩) **ગર્જારવ**—વાદળાંનો ભયંકર ગર્જારવ સંભળાય. ગાજવીજ ઘણી જણાય તો ૨ પ્રહર (છ કલાક) સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૪) **નિર્ઘાત**—આકાશમાં કોઈ વ્યંતરાદિ દેવકૃત ઘોરગર્જના થઈ હોય, અથવા વાદળો સાથે વીજળીના કડાકા બોલે ત્યારે આઠ પ્રહર સુધી સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૫) **વિદ્યુત**—વિજળી ચમકવા પર એક પ્રહર સ્વાધ્યાય ન થા.

(૬) **યૂપક**—શુક્લપક્ષની એકમ, બીજ અને ત્રીજના દિવસે સંધ્યાની પ્રભા અને ચંદ્રપ્રભા મળે તો તેને યૂપક કહેવાય. આ પ્રમાણે યૂપક હોય ત્યારે રાત્રિમાં પ્રથમા ૧ પ્રહર સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૭) **યક્ષાદીપ્ત**—કોઈ દિશામાં વીજળી ચમકવા જેવો જે પ્રકાશ થાય તેને યક્ષાદીપ્ત કહેવાય. ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૮) **ધુમિક કૃષ્ણ**—કારતકથી મહા માસ સુધી ધૂમાડાના રંગની જે સૂક્ષ્મ જલ જેવી ધૂમ્મસ પડે છે તેને ધૂમિકાકૃષ્ણ કહેવાય છે. તેવી ધૂમ્મસ હોય ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૯) **મહિકાશ્વેત**—શીતકાળમાં શ્વેતવર્ણવાળી સૂક્ષ્મ જલરૂપી જે ધુમ્મસ પડે છે. તે મહિકાશ્વેત છે ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૧૦) **રજઉદ્‌ઘાત**—ચારે દિશામાં પવનથી બહુ ધૂળ ઉડે. અને સૂર્ય ઢંકાઈ જાય. તે રજઉદ્‌ઘાત કહેવાય. ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨) ઔદારિક શરીર સંબંધી ૧૦ અસ્વાધ્યાય

(૧૧-૧૨-૧૩) હાડકાં-માંસ અને રૂધિર આ ત્રણ વસ્તુ અગ્નિથી સર્વથા બળી ન જાય, પાણીથી ધોવાઈ ન જાય અને સામે દેખાય તો ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો. ફૂટેલું ઈંડુ હોય તો અસ્વાધ્યાય.

(૧૪) **મળ-મૂત્ર**—સામે દેખાય, તેની દુર્ગન્ધ આવે ત્યાં સુધી અસ્વાધ્યાય.

(૧૫) **સ્મશાન**—આ ભૂમિની ચારે બાજુ ૧૦૦/૧૦૦ હાથ અસ્વાધ્યાય.

(૧૬) **ચંદ્રગ્રહણ**—જ્યારે ચંદ્રગ્રહણ થાય ત્યારે જઘન્યથી ૮ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ મુહૂર્ત અસ્વાધ્યાય જાણવો.

(૧૭) **સૂર્યગ્રહણ**—જ્યારે સૂર્યગ્રહણ થાય ત્યારે જઘન્યથી ૧૨ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૬ મુહૂર્ત અસ્વાધ્યાય જાણવો.

(૧૮) **રાજવ્યુદ્ગત**—નજીકની ભૂમિમાં રાજાઓની પરસ્પર લડાઈ થતી હોય ત્યારે, તથા લડાઈ શાન્ત થયા પછી ૧ દિવસ-રાત સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૧૯) **પતન**—કોઈ મોટા રાજાનું અથવા રાષ્ટ્રપુરુષનું મૃત્યુ થાય તો તેનો અગ્નિસંસ્કાર ન થાય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય કરવો નહીં તથા નવાની નિમણુંક ન થાય ત્યાં સુધી ઊંચા અવાજે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૦) **ઔદારિક શરીર**—ઉપાશ્રયની અંદર અથવા ૧૦૦-૧૦૦ હાથ સુધી ભૂમિ ઉપર બહાર પંચેન્દ્રિયજીવનું મૃતશરીર પડ્યું હોય તો તે નિર્જીવ શરીર હોય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૧થી ૨૮) **ચારે મહોત્સવ અને ચાર પ્રતિપદા**—આષાઢ પૂર્ણિમા, (ભૂતમહોત્સવ), આસો પૂર્ણિમા (ઈન્દ્ર મહોત્સવ), કાર્તિક પૂર્ણિમા (સ્કંધ મહોત્સવ), ચૈત્ર પૂર્ણિમા (યક્ષમહોત્સવ, આ ચાર મહોત્સવની પૂર્ણિમાઓ તથા તે ચાર પછીની કૃષ્ણપક્ષની ચાર પ્રતિપદા (એકમ) એમ આઠ દિવસ સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૯થી ૩૦) પ્રાતઃકાલે અને સન્ધ્યાકાળે દિશાઓ લાલકલરની રહે ત્યાં સુધી અર્થાત્ સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તની પૂર્વે અને પછી એક-એક ઘડી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૩૧થી ૩૨) મધ્ય દિવસ અને મધ્ય રાત્રિએ આગળ-પાછળ એક-એક ઘડી એમ બે ઘડી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

ઉપરોક્ત અસ્વાધ્યાય માટેના નિયમો મૂલપાઠના અસ્વાધ્યાય માટે છે. ગુજરાતી આદિ ભાષાંતર માટે આ નિયમો નથી. વિનય એ જ ધર્મનું મૂલ છે. તેથી આવા આવા વિકટ પ્રસંગોમાં ગુરુની અથવા વડીલની ઈચ્છાને આજ્ઞાને જ વધારે અનુસરવાનો ભાવ રાખવો.

स्वाध्याय के प्रमुख नियम

(१) इस सूत्र के मूल पाठ का स्वाध्याय दिन और रात्री के प्रथम प्रहर तथा चौथे प्रहर में किया जाता है ।

(२) प्रातः ऊषा-काल, सन्ध्याकाल, मध्याह्न और मध्य रात्री में दो-दो घडी (४८ मिनिट) स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, सूर्योदय से पहले २४ मिनिट और सूर्योदय के बाद २४ मिनिट, इस प्रकार दो घड़ी सभी जगह समझना चाहिए।

(३) मासिक धर्मवाली स्त्रियों को स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, इसी प्रकार उनके सामने बैठकर भी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, जहाँ ये स्त्रियाँ न हों उस स्थान या कक्ष में बैठकर स्वाध्याय किया जा सकता है ।

(४) नीचे लिखे हुए ३२ अस्वाध्याय-प्रसंगो में वाँचना नहीं चाहिए—

(१) आकाश सम्बन्धी १० अस्वाध्यायकाल

(१) **उल्कापात**—बड़ा तारा टूटे उस समय १ प्रहर (तीन घण्टे) तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२) **दिग्दाह**—किसी दिशा में अधिक लाल रंग हो अथवा किसी दिशा में आग लगी हो तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(३) **गर्जारव**—बादलों की भयंकर गडगडाहट की आवाज सुनाई देती हो, बिजली अधिक होती हो तो २ प्रहर (छ घण्टे) तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(४) **निर्घात**—आकाश में कोई व्यन्तरादि देवकृत घोर गर्जना हुई हो अथवा बादलों के साथ बिजली के कडाके की आवाज हो तब आठ प्रहर तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(५) **विद्युत**—बिजली चमकने पर एक प्रहर तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(६) **यूपक**—शुक्ल-पक्ष की प्रथमा, द्वितीया और तृतीया के दिनो में सन्ध्या की प्रभा और चन्द्रप्रभा का मिलान हो तो उसे यूपक कहा जाता है। इस प्रकार यूपक हो उस समय रात्री में प्रथमा १ प्रहर स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(७) **यक्षादीप्त**—यदि किसी दिशा में बिजली चमकने जैसा प्रकाश हो तो उसे यक्षादीप्त कहते हैं, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(८) **धूमिका कृष्ण**—कार्तिक से माघ मास तक धूँए के रंग की तरह सूक्ष्म जल के जैसी धूमस (कोहरा) पड़ता है उसे धूमिका कृष्ण कहा जाता है इस प्रकार की धूमस हो उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(९) **महिकाश्वेत**—शीतकाल में श्वेत वर्णवाली सूक्ष्म जलरूपी जो धूमस पड़ती है वह महिकाश्वेत कहलाती है, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(१०) **रजोद्घात**—चारों दिशाओं में तेज हवा के साथ बहुत धूल उडती हो और सूर्य ढँक गया हो तो रजोद्घात कहलाता है, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२) ऐतिहासिक शरीर सम्बन्धी १० अस्वाध्याय—

(११,१२,१३) हाड-मांस और रुधिर ये तीन वस्तुएँ जब-तक अग्नि से सर्वथा जल न जाएँ, पानी से धुल न जाएँ और यदि सामने दिखाई दें तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिए । फूटा हुआ अण्डा भी हो तो भी अस्वाध्याय होता है ।

(१४) **मल-मूत्र**—सामने दिखाई हेता हो, उसकी दुर्गन्ध आती हो तब-तक अस्वाध्याय होता है ।

(१५) **श्मशान**—इस भूमि के चारों तरफ १००-१०० हाथ तक अस्वाध्याय होता है ।

(१६) **चन्द्रग्रहण**—जब चन्द्रग्रहण होता है तब जघन्य से ८ मुहूर्त और उत्कृष्ट से १२ मुहूर्त तक अस्वाध्याय समझना चाहिए ।

(१७) **सूर्यग्रहण**—जब सूर्यग्रहण हो तब जघन्य से १२ मुहूर्त और उत्कृष्ट से १६ मुहूर्त तक अस्वाध्याय समझना चाहिए ।

(१८) **राजव्युद्गत**—नजदीक की भूमि पर राजाओं की परस्पर लड़ाई चलती हो, उस समय तथा लड़ाई शान्त होने के बाद एक दिन-रात तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(१९) **पतन**—कोई बड़े राजा का अथवा राष्ट्रपुरुष का देहान्त हुआ हो तो अग्निसंस्कार न हो तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए तथा उसके स्थान पर जब तक दूसरे व्यक्ति की नई नियुक्ति न हो तब तक ऊंची आवाज में स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२०) **औदारिक शरीर**—उपाश्रय के अन्दर अथवा १००-१०० हाथ तक भूमि पर उपाश्रय के बाहर भी पञ्चेन्द्रिय जीव का मृत शरीर पड़ा हो तो जब तक वह निर्जीव शरी वहाँ पड़ा रहे तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२१ से २८) **चार महोत्सव और चार प्रतिपदा**—आषाढ़ी पूर्णिमा (भूत महोत्सव), आसो पूर्णिमा (इन्द्रिय महोत्सव), कार्तिक पूर्णिमा (स्कन्ध महोत्सव), चैत्र पूर्णिमा (यक्ष महोत्सव) इन चार महोत्सवों की पूर्णिमाओं तथा उससे पीछे की चार, कृष्ण पक्ष की चार प्रतिपदा (ऐकम) इस प्रकार आठ दिनों तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२९ से ३०) प्रातःकाल और सन्ध्याकाल में दिशाएँ लाल रंग की दिखाई दें तब तक अर्थात् सूर्योदय और सूर्यास्त के पहले और बाद में एक-एक घड़ी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(३१ से ३२) मध्य दिवस और मध्य रात्री के आगे-पीछे एक-एक घड़ी इस प्रकार दो घड़ी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

उपरोक्त अस्वाध्याय सम्बन्धी नियम मूल पाठ के अस्वाध्याय हेतु हैं, गुजराती आदि भाषान्तर हेतु ये नियम नहीं है । विनय ही धर्म का मूल है तथा ऐसे विकट प्रसंगों में गुरू की अथवा बड़ों की इच्छा एवं आज्ञाओं का अधिक पालन करने का भाव रखना चाहिए ।

શ્રી જિવાભિગમસૂત્ર ભાગ દૂસરે કી વિષયાનુક્રમણિકા

અ.નં.	વિષય	પાના નં
	તીસરી પ્રતિપતિ ઉ.૧	
૧	નૈરયિક જીવોં કા નિરુપણ	૧
૨	રત્નપ્રભા પૃથ્વી કે ભેદોં કા નિરુપણ	૪
૩	પ્રત્યેક પૃથિવી મેં રહે હુવે નરકાવાસોં કા નિરુપણ	૬
૪	રત્નપ્રભા પૃથ્વી કે ખરકાંડ આદિકા એવં અન્ય પૃથ્વી મેં રહે હુવે ધનોદધ્યાદિ કે બાહલ્ય કા નિરુપણ	૭
૫	રત્નપ્રભા પૃથ્વી કે ક્ષેત્રચ્છેદ કા કથન	૧૦
૬	રત્નપ્રભા પૃથ્વી કે સંસ્થાન કા નિરુપણ	૧૫
૭	સાતોં પૃથિવીયાં લોક કો સ્પર્શનેવાલી હૈ યા અલોક કો સ્પર્શ કરતી હૈ ?	૧૭
૮	સાતોંપૃથ્વી કે ધનોદધિ ધનવાત, તનુવાત કે તિર્યગ્બાહલ્ય કા નિરુપણ	૨૦
૯	જીવોં કી ઉત્પત્તિ કા નિરુપણ	૨૮
૧૦	પ્રતિ પૃથ્વી કે વિભાગ પૂર્વક ઉપર કે એવં અધસ્તન ચરમાન્ત કે અન્તર કા કથન	૩૪
૧૧	રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વીયોં કે પરસ્પર મેં અગલી ૨ પૃથિવીવિયોં કો લેકર પૂર્વ પૂર્વકી પૃથિવીકા બાહલ્ય એવં વિસ્તાર સેતુલ્યત્વાદિકા નિરુપણ	૪૫
	દૂસરા ઉદ્દેશા	
૧૨	પ્રત્યેક પૃથ્વી મેં કિતને કિતને નરકાવાસ હોને કા કથન	૪૭
૧૩	નરકાવાસોં કે સંસ્થાન-આકાર કા નિરુપણ	૫૩
૧૪	નરકાવાસોં કે વર્ણગન્ધ આદિકા નિરુપણ	૫૭
૧૫	નરકાવાસોં કે મહત્વ-વિશાલપનેકા નિરુપણ	૬૧
૧૬	નરકાવાસ કિં દ્રવ્યમય યાને કિસકે બને હૈ ?	૬૩
૧૭	નારક જીવોં કી ઉત્પત્તિ કા નિરુપણ	૬૫
૧૮	પ્રત્યેક નારક જીવોં કે સંહનન કા નિરુપણ	૭૫
૧૯	નારક જીવોં કે ઉચ્છવાસ આદિકા નિરુપણ	૭૯
૨૦	નારકોં કે ક્ષુધા એવં પિપાસા આદિકા નિરુપણ	૮૪
૨૧	નારકોં કે નરકભવ દુ:ખ કે અનુભવન કા નિરુપણ	૮૯
૨૨	નારકોં કી સ્થિતિકાલકા નિરુપણ	૧૦૨
૨૩	નરક મેં પૃથિવ્યાદિ કે સ્પર્શાદિ કા નિરુપણ	૧૦૮

तीसरा उद्देशा

२४	नैरयिकों के पुदगल परिमाण का निरुपण	११३
	तिर्यग्योनिक अधिकार का प्रथम उद्देशक	
२५	तिर्यग्योनिक जीवों का निरुपण	११८
२६	पक्षियों की लेश्या आदिका निरुपण	१२४
२७	गंधांगो का निरुपण	१३१
२८	स्वस्तिक आदिक विमानों का निरुपण	१३४
	तिर्यग्योनिक अधिकार का दूसरा उद्देशा	
२९	संसारसमापन्नक जीवों का निरुपण	१३८
३०	भेदसहित पृथिवी आदि के स्थित्यादि का निरुपण	१४१
३१	अविशुद्ध एवं विशुद्ध लेश्यावाले अनगार का निरुपण	१४८
३२	सम्यक्-क्रिया एवं मिथ्याक्रिया ये दो क्रिया एक काल में एक जीव में होने का निषेध	१५०
	तीसरा उद्देशा	
३३	भेदसहित मनुष्यों के स्वरुपका निरुपण	१५२
३४	दक्षिणदिशा के मनुष्यों के एकोरुक द्वीप का निरुपण	१५४
३५	एकोरुकद्वीप के आकार आदिका निरुपण	१५६
३६	एकोरुकद्वीप में रहे वृक्षों का निरुपण	१६६
३७	एकोरुकद्वीप में रहनेवाले के आकारादिरुप आदिका निरुपण	१७४
३८	एकोरुकद्वीप की मनुष्य स्त्री के रुप आदिका निरुपण	१८२
३९	एकोरुकद्वीपस्थ जीवों के आहार आदि का निरुपण	१८८
४०	एकोरुकद्वीप में ईन्द्रमहोत्सव आदि महोत्सव विषय प्रश्नोत्तर	१९४
४१	एकोरुकद्वीप में डिंब-डमर कलह आदि विषय का निरुपण	२०१
४२	आभाषिक द्वीप का निरुपण	२०६
४३	हयकर्ण द्वीप का निरुपण	२०७
४४	देवों के स्वरुप का निरुपण	२१५
४५	उत्तर दिशा में रहे हुवे असुरकुमार देवों का निरुपण	२२२
४६	नागगकुमारों के भवनादिद्वारों का निरुपण	२२४
४७	वानव्यन्तर देवों के भवन आदिका निरुपण	२३०
४८	ज्योतिषिक देवों के विमान आदि का निरुपण	२३४
४९	द्वीप एवं समुद्रों का निरुपण	२३६
५०	जगती के उपर के पद्मवरवेदिका का निरुपण	२४०
५१	वनषन्ड आदिका वर्णन	२४६

॥ समाप्त ॥

ત્રીજી પ્રતિપત્તિનો પ્રારંભ—

બીજી પ્રતિપત્તિનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ત્રીજી પ્રતિપત્તિનું નિરૂપણ કરે છે.–તેમાં નૈરયિક વિગેરે ચાર પ્રકારના સંસાર સમાપન્નક જીવોમાં પહેલાં નૈરયિકોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

" तत्थ णं जे ते एवमाहंसु चउव्विहा संसारसमावन्नगा जीवा " ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—'तत्थ णं' આ દશપ્રકારની પ્રતિપત્તિ વાદિયોમાં 'जे ते एवमाहंसु' જે આચાર્યોએ એવું કહ્યું છે. કે " चउव्विहा संसारसमावन्नगा जीवा " સંસારી જીવો ચાર પ્રકારના કહ્યા છે, " ते एवमाहंसु " તેઓએ આ સંબંધમાં એવું કહ્યું છે. કે 'णेरइया तिरिक्खजोणिया मणुस्सा देवा' નૈરયિક (૧) તિર્યગ્યોનિક (૨) મનુષ્ય (૩) અને દેવો (૪) આ રીતે નારક, તિર્યંચ મનુષ્યો અને દેવોના ભેદથી સંસારી જીવો ચાર પ્રકારના કહેલા છે.

" से किं तं णेरइया " હે ભગવન્! નારકોનું શું લક્ષણ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે "णेरइया सत्तविहा पण्णत्ता" હે ગૌતમ નૈરયિકો સાતપ્રકારના કહ્યા છે. "तं जहा" તે આ પ્રમાણે છે. જેમકે– 'पढमा पुढवी णेरइया' પહેલી રત્નપ્રભા નામની પૃથ્વીમાં ઉત્પન્નથયેલા નૈરયિકો ૧, 'दोच्चा पुढवी णेरइया' બીજી પૃથ્વીના નૈરયિકો એટલેકે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થયેલા નૈરયિકો 'तच्चा पुढवी णेरइया' ત્રીજી પૃથ્વી જે વાલુકાપ્રભા નામની છે તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા નૈરયિકો ૩, 'चउत्थी पुढवी णेरइया' ચોથી પંકપ્રભા નામની પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થયેલા નૈરયિકો 'पंचमी पुढवी णेरइया' પાંચમી પૃથ્વી જે ધૂમપ્રભાનામની પૃથ્વી છે, તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા નૈરયિકો ૫, 'छट्ठी पुढवी णेरइया' છઠ્ઠીપૃથ્વી કે જે તમાનામની પૃથ્વી છે, તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા નૈરયિકો ૬ અને 'सत्तमी पुढवी णेरइया' સાતમી તમસ્તમા નામની પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થયેલા નૈરયિકો ૭, આરીતે સાત પ્રકારની નારક પૃથ્વી હોવાથી તેમાં રહેવાવાળા નારકજીવો પણ સાત પ્રકારના કહ્યા છે. કેમકે—આધારના ભેદથી આધેયમાં પણ ભેદ આવી જાય છે.

હવે આ પ્રત્યેક પૃથ્વીના નામ અને તેના ગોત્રનું કથન કરવામાં આવે

છે. 'પઢમા ણં મંતે! પુઢવી કિં નામા કિં ગોત્તા' હે ભગવન્ પહેલી પૃથ્વીનું શું નામ છે? અને તેનું ગોત્ર શું છે? શું તે અનાદિકાળથી પ્રસિદ્ધ અન્વર્થ રહિત-વિનાના નામવાળી છે? અથવા અન્વર્થ યોગ્યનામવાળી છે? આ પ્રશ્ન ના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'ગોયમા! ણામેણં ઘમ્મા ગોત્તેણં રયણપ્પભા' હે ગૌતમા પહેલી પૃથ્વીનું નામધર્મા છે, અને તેનું ગોત્ર રત્નપ્રભા છે. કેમકે રત્નોની પ્રભા અર્થાત્ તેમાં રત્નોનું અધિકપણું રહે છે. તેથી તે સાર્થક ગોત્રવાળી છે. 'દોચ્ચા ણં મંતે! પુઢવી કિં નામા કિં ગોત્તા પણ્ણત્તા' હે ભગવન્ બીજી પૃથ્વીનું શું નામ છે? અને તેનું ગોત્ર શું છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'ગોયમા! નામેણં વંસા ગોત્તેણં સક્કરપ્પભા' હે ગૌતમ! બીજી પૃથ્વીનું નામ વંશા છે, અને તેનું ગોત્ર શર્કરાપ્રભા છે. કેમકે ત્યાં શર્કરાની પ્રભાનું અધિક પણું રહેલું છે. 'एवं एएणं अभिलावेणं सव्वासिं पुच्छा' આજ પ્રમાણે ત્રીજી, ચોથી વિગેરે પૃથ્વીયોના સંબંધમાં પણ પ્રશ્ન પૂછવા જોઈએ.

'ણામાણિ' ઇત્યાદિ તેના નામો આ પ્રમાણે છે. 'સેલા' ત્રીજી પૃથ્વીનું નામ શૈલા છે. 'અંજણા' ચોથી પૃથ્વીનું નામ અંજના છે. 'રિટ્ઠા' પાંચમી પૃથ્વીનું નામ રિષ્ટા છે. 'મઘા' છઠ્ઠી પૃથ્વીનું નામ મઘા એ પ્રમાણે છે. 'માઘવતી' સાતમી પૃથ્વીનું નામ માઘવતી છે. જાવ 'તમતમા ગોત્તેણં પણ્ણત્તા' યાવત્પદથી અહિયાં એવું સમજવું જોઈએ કે 'રત્નપ્રભા' એ પહેલી પૃથ્વીનું ગોત્ર છે. 'શર્કરાપ્રભા' એ બીજી પૃથ્વીનું ગોત્ર છે. 'વાલુકાપ્રભા' એ ત્રીજી પૃથ્વીનું ગોત્ર છે. 'પંકપ્રભા' એ ચોથી પૃથ્વીનું ગોત્ર છે. 'ધૂમપ્રભા' એ પાંચમી પૃથ્વીનું ગોત્ર છે. 'તમઃપ્રભા' એ છઠ્ઠી પૃથ્વીનું ગોત્ર છે. અને તમસ્તમપ્રભા એ સાતમી પૃથ્વીનું ગોત્ર છે. તેના આલાપકો આ પ્રમાણે છે.

જેમકે 'તચ્ચાણં' ઇત્યાદિ 'તચ્ચાણં મંતે! પુઢવી કિં નામા કિં ગોત્તા' હે ભગવન્ ત્રીજી પૃથ્વીનું શું નામ છે? અને તેનું ગોત્ર શું છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'ગોયમા!' હે ગૌતમ! ત્રીજી પૃથ્વીનું નામ શૈલા છે. અને તેનું ગોત્ર 'વાલુકાપ્રભા' છે કેમકે તેમાં વાલુકાની પ્રભાનું અધિકપણું રહેલું છે. 'ચઉત્થી ણં મંતે! પુઢવી કિં નામા કિં ગોત્તા' હે ભગવન્ ચોથી પૃથ્વીનું શું નામ છે? અને તેનું ગોત્ર શું છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે કે 'ગોયમા!' 'હે ગૌતમ! ચોથી પૃથ્વીનું નામ અંજના' એ પ્રમાણે છે. અને તેનું ગોત્ર 'પંકપ્રભા' છે. કેમકે તેમાં પંક એટલે કે કાદવનું અધિક પણું રહેલું છે. 'પંચમીણં મંતે! પુઢવી' હે ભગવન્ પાંચમી

પૃથ્વીનું શું નામ છે? અને તેનું ગોત્ર કયું છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा'! હે ગૌતમ! પાંચમી પૃથ્વીનું નામ રિષ્ઠા છે અને તેનું ગોત્ર 'ધૂમપ્રભા' છે. કેમકે ધૂમાડાની પ્રભા જેવી પ્રભાનું અધિકપણું તેમાં રહે છે 'छट्ठीणं भंते! पुढवी' હે ભગવન્ છઠી પૃથ્વીનું શું નામ છે? અને તેનું ગોત્ર શું છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा!' હે ગૌતમ! છઠ્ઠી પૃથ્વીનું નામ મઘા છે. અને તેનું ગોત્ર 'તમઃપ્રભા' છે. કેમકે તેમાં અંધકારની પ્રભાનું વિશેષ પણું રહે છે.

'सत्तमीणं भंते! पुढवी' 'હે ભગવન્! સાતમી પૃથ્વીનું શું નામ છે? અને તેનું ગોત્ર શું છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा!' હે ગૌતમ સાતમી પૃથ્વીનું નામ 'માઘવતી!' એ પ્રમાણે છે. અને તેનું ગોત્ર તમસ્તમ પ્રભા એ પ્રમાણેનું છે. કેમકે તેમા ગાઢ અંધારાની વિશેષતા રહેલી છે. જેમ

કહ્યું છે કે 'धम्मा वंसा सेला' ઇત્યાદિ આ ગાથાનું તાત્પર્ય એ છે કે ધર્મા વંશા, શૈલા, અંજના, રિષ્ટા, મઘા, અને માઘવતી, આ સાત પૃથ્વીઓના ક્રમશઃ સાત નામો છે. તથા રત્ના, શર્કરા, વાલુકા, પંકા, ધૂમા, અને તમા, અને તમસ્તમા આ સાત પૃથ્વીયોના ક્રમશઃસાત ગોત્ર છે.

હવે સૂત્રકાર દરેક પૃથ્વીનું બાહુલ્ય અધિકપણું, અર્થાત્ સ્થૂલપણાનું કથન કરે છે. 'इमाणं भंते! रयणप्पभा पुढवी केवइया बाहल्लेणं' હે ભગવન્ આ રત્નપભા પૃથ્વી કેટલી વિસ્તાર વાળી કહેલી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'असीउत्तर जोयणसयसहस्सं बाहल्लेणं पन्नत्ता' હે ગૌતમ! પહેલી પૃથ્વીનો વિસ્તાર એક લાખ એંસીહજાર યોજનનો છે. 'एवं एएणं अभिलावेणं' એજ રીતે આ અભિલાપ પ્રમાણે 'इमा गाहा अणुगंतव्वा' આ ગાથાનું અનુગમન--અનુસરણ કરવું જોઇએ. તે ગાથા આ પ્રમાણેની છે. 'असीयं बत्तीसं' ઇત્યાદિ આ ગાથાનું તાત્પર્ય એવું છે કે પહેલી પૃથ્વીનો વિસ્તાર એક લાખ એંસી હજાર યોજન પર્યન્તનો છે. બીજી પૃથ્વીનો વિસ્તાર એકલાખ બત્રીસ હજાર યોજનનો છે. ત્રીજી પૃથ્વીનો વિસ્તાર એક લાખ અઠયાવીસ હજારયોજનનો છે. ચોથી પૃથ્વીનો વિસ્તાર એકલાખ વીસ હજાર યોજનનો છે. પાંચમી પૃથ્વીનો વિસ્તાર એક લાખ અઢાર હજાર યોજનનો છે. છઠી પૃથ્વીનો વિસ્તાર એક લાખ સોળ હજાર યોજનનો છે. તથા સાતમી પૃથ્વીનો વિસ્તાર એકલાખ આઠ હજાર યોજનનો છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

રત્નપ્રભા પૃથ્વી કે ભેદોં કા નિરુપણ

હવે સૂત્રકાર રત્નપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીઓના ભેદોનું કથન કરે છે– 'इमाणं भंते रयणप्पभा पुढवी कइविहा पण्णत्ता' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ–ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછયો છે 'इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी कइविहा पण्णत्ता' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી કેટલા પ્રકારની કહી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! तिविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા પૃથ્વી ત્રણ પ્રકારની કહી છે. 'तं जहा' તે ત્રણ પ્રકારો 'खरकंडे' ખર કાંડ વિશિષ્ટ ભૂભાગનું નામ કાંડ છે. અને કઠણપણાનું નામ ખર છે. તેથી કઠણ એવો જે ભૂભાગ–પૃથ્વીનો પ્રદેશ હોય તે ખરકાંડ કહેવાય છે. 'पंकबहुले कंडे' જે કાંડમાં પંક કાદવ વિશેષપણામાં હોય તેને 'પંક બહુલ કાંડ' કહે છે. તેથી આ કાંડનુંનામ 'પંક બહુલ કાંડ એ પ્રમાણે કહ્યું છે.' 'आवबहुले कंडे' જે કાંડમાં પાણીનું અધિકપણું હોય તેવા કાંડને 'અબ્બહુલકાંડ' કહેલ છે. આજ રીતે ખરકાંડ, પંકકાંડ, અને અબ્બહુલકાંડના ભેદથી રત્નપ્રભાપૃથ્વી ત્રણ પ્રકારની થાય છે. 'इमीसे णं रयणप्पभापुढवीए खरकंडे कइविहे पन्नत्ते' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ખરકાંડ છે તે કેટલા પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. આ પ્રશ્નનાં ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! सोलसविहे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! ખરકાંડ સોળ પ્રકારનો કહેલ છે. 'तं जहा' તે સોળ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. 'रयणकंडे' રત્નકાંડ, આ રત્નકાંડ મરકત વિગેરે રત્નોની પ્રધાનતાવાળો છે. 'वइरे' વજ્રકાંડ, કાંડ પદનો દરેકની સાથે સંબંધ રહેલો છે. તેથી અહિયાં વજ્ર શબ્દની સાથે કાંડ શબ્દનો યોગ કરવાથી વજ્રકાંડ એ પ્રમાણે કહેવાય છે. વજ્ર એ હીરાનું નામ છે, વજ્રની પ્રધાનતા વાળા પ્રદેશનુંનામ વજ્ર કાંડ કહેવાય છે. વજ્રકાંડ એ બીજો કાંડ છે, 'वेरुलिए' વૈડૂર્યકાંડ–આ કાંડમા વૈડૂર્ય રત્નોનુ પ્રધાનપણું રહેલું છે, 'लोहिय-

कवकंडे' લોહિતાક્ષ કાંડ આ કાંડમાં લોહિતાક્ષ નામના રત્નોનું પ્રધાનપણું રહેલુ છે. 'मसारगल्ले' મસારગલ્લકાંડ-આ કાંડમાં મસારગલ્લ રત્નોનું પ્રધાન પણુ રહેલુ છે. 'हंसगब्भे' હંસગર્ભકાંડ-આ કાંડમાં હંસગર્ભ રત્નોનું અધિક-પણું રહેલું છે. આ હંસગર્ભની પ્રધાનતા વાળા છટ્ઠા કાંડનું નામ છે. 'पुलए' પુલાક કાંડ આ સાતમોકાંડ છે. 'सोगंधिए' આ સૌગંધિક કાંડ નામનો આઠમો કાંડ છે. 'जोतिरसे' નવમાં કાંડનું નામ જ્યોતિરસ કાંડ એ પ્રમાણે છે. 'अंजणे' અંજનકાંડ આ દશમો કાંડ છે. 'अंजण पुलए' અગીયારમાં કાંડનું નામ 'અંજનપુલાક' છે. 'रयए' બારમાં કાંડનુંનામ 'રજતકાંડ, એ પ્રમાણેનું છે. 'जायरूवे' તેરમા કાંડનુનામ જાતરૂપ એ પ્રમાણે છે. 'अंके' ચૌદમા કાંડનું નામ અંક એ પ્રમાણેનુ છે. 'फलिहे' પંદરમા કાંડનુંનામ સ્ફટિકકાંડ એ પ્રમાણે છે. 'रिट्ठे कंडे' સોળમા કાંડનું નામ 'રિષ્ટકાંડ' એ પ્રમાણેનું છે. આ સઘળા કાંડ પોત પોતાના નામથી પ્રસિદ્ધ રત્નો છે. આ રીતે આ ખર કાંડ સોળ પ્રકારનો કહેલ છે.

'इमीसे णं भंते' હે ભગવન્ આ 'रयणप्पभाए पुढवीए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે 'रयणकंडे' રત્નકાંડ છે, તે 'कइविहे पण्णत्ते' કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'एगागारे पन्नत्ते' 'રત્નકાંડ એક પ્રકારનો જ કહેલ છે. 'एवं जाव रिट्ठे' એજ પ્રમાણે યાવત્ રિષ્ટકાંડ પણ એકજ પ્રકારનો કહેલ છે. તેમ સમજવું અહિયાં યાવત્પદથી વજ્રકાંડથી લઈને સ્ફટિકકાંડ સુધીના ચૌદ ૧૪ કાંડોનો સંગ્રહ થયો છે. તથા રત્નકાંડથી લઈને રિષ્ટકાંડ સુધીના સઘળા કાંડો એકજ પ્રકારના છે. 'इमीसे णं भंते !' હે ભગવન્ 'रयणप्पभा पुढवीए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'पंकवहुले कंडे कइविहे पण्णत्ते' બીજો જે પંક બહુલકાંડ છે. તે કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा !' હે ગૌતમ! પંક બહુલકાંડ 'एगागारे पण्णत्ते' એક પ્રકારનો જ કહેલ છે. 'सक्करप्पभाणं पुढवी कइविहा पण्णत्ता' હે ભગવાન શર્કરા પ્રભા પૃથ્વી કેટલા પ્રકારની કહી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! एगागारा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી એક પ્રકારનીજ કહી છે. 'एवं जाव अहे सत्तमा' આજ પ્રમાણે યાવત્ વાલુકા પૃથ્વી, પંક પ્રભા પૃથ્વી અને અધઃ સપ્તમી પૃથ્વી પણ એક જ પ્રકારની કહી છે. અહિયાં તેના સંબંધમાં પ્રશ્ન અને ઉત્તર વાકયો સ્વયં સમજી લેવા. જેમકે હે ભગવન્ વાલુકા પ્રભા પૃથ્વી કેટલા પ્રકારની કહી છે? હે ગૌતમ! વાલુકાપ્રભા પૃથ્વી એક પ્રકારનીજ કહી છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે હે ભગવાન્ પંક પ્રભા પૃથ્વી કેટલા પ્રકારની કહી છે? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ! પંકપ્રભા પૃથ્વી એક પ્રકારનીજ કહી છે. ઇત્યાદિ પ્રકારથી યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી પોતેજ પ્રશ્ન કરીને તેનો ઉત્તર સમજી લેવો જોઇએ. ॥ સૂ. ૨ ॥

હવે સૂત્રકાર પ્રત્યેક પૃથ્વીમાં જેટલા નરકાવાસો છે. તેની સંખ્યા પ્રગટ કરે છે, 'इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવુ પૂછે છે કે 'इमीसे णं भंते!' હે ભગવન્ આ 'रयणप्पभा पुढवीए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'केवलइया निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता' કેટલા લાખ નરકાવાસો કહેવામાં આવ્યા છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! तीसं निरयावाससयसहस्सा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રીસ લાખ નારકાવાસો કહ્યા છે. 'एवं एएणं अभिछावेणं सव्वेसिं पुच्छा' અહિંયા 'जाव अहे सत्तमाए' આ આગળના પદોને અહિયા સંબંધ છે. એ રીતે શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીથી લઇને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી પર્યન્ત સઘળી પૃથ્વીયોના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવો જોઈએ. અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે પ્રમાણે નરકાવાસો હોવાના સંબંધમાં પ્રશ્ન કર્યો છે, એ જ પ્રમાણે ને પ્રશ્ન શર્કરા પ્રભા વિગેરે પૃથ્વીઓમાં કેટલા લાખ નરકાવાસો કહ્યા છે? આ રીતનો પ્રશ્ન કરવો જોઇએ. એજ કહે છે 'इमीसेणं भंते! सक्करप्पभाए पुढवीए केवइया निरयावाससयसहस्सा पण्णत्ता' હે ભગવન્ આ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલા લાખ નરકાવાસો કહેવામાં આવ્યા છે? આજ રીતે વાલુકા-પ્રભામાં, પંક પ્રભામાં, ધૂમપ્રભામાં, તમઃપ્રભામાં, અને અધઃસપ્તમી તમસ્તમા પ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલા કેટલા લાખ નરકાવાસો કહેલા છે? આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન કરવો જોઇએ અને આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ નીચે આપવામાં આવેલ ગાથા પ્રમાણે કહેવો જોઇએ. તે ગાથા આ પ્રમાણેની છે. 'तीसाय' ઇત્યાદિ

આ ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે પહેલી પૃથ્વીમાં ત્રીસ લાખ નરકાવાસો છે. બીજી પૃથ્વીમાં પચ્ચીસ લાખ નરકાવાસો છે. ત્રીજી પૃથ્વીમાં એટલે કે વાલુકા પ્રભા પૃથ્વીમાં પંદર લાખ નરકવાસો છે, પાંચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રણ લાખ નરકવાસો છે. છઠ્ઠી તમઃપ્રભા નામની પૃથ્વીમાં પાંચ કમ એકલાખ નરકવાસો છે. સાતમી અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં પાંચ અનુત્તર નરકાવાસો છે. 'जाव 'अहेसत्तमाए' યાવત્ અધઃ સપ્તમી પૃથ્વીમાં પાંચ અનુત્તર મહા નરકાવાસો કહેલા છે. આ પાંચ અનુત્તર નરકાવાસો ઘણા વધારે વિસ્તાર વાળા છે. તેના નામો આ પ્રમાણે છે. 'काले' કાલ ૧, 'महाकाले' મહાકાળ, ૨, 'रोरूए' રૌરવ ૩, 'महारोरूए' મહારૌરક, અને પાંચમું 'अप्पतिठाणे' અપ્રતિષ્ઠાન ૫, આ પાંચ અનુત્તર મહાનરકાવાસ સાતમી પૃથ્વીમાં હોય છે. અધસ્તન પૃથ્વીમાં

કાળ વિગેરે જે મહાનરકાવાસો છે. તે અપ્રતિષ્ઠાન નામના મહાનરકની પૂર્વ વિગેરે દિશાઓમાં છે તેજ કહ્યું છે

'पुव्वेण होई कालो, अवरेणं अप्पइट्ठमहाकालो ।
रोरू दाहिणपासे, उत्तरपासे महारोरू ॥ १ ॥

અપ્રતિષ્ઠાન નામના મહાનરકની પૂર્વ દિશામાં કાળ નામનો નરકાવાસ છે. પશ્ચિમદિશામાં મહાકાળ નામનો નરકાવાસ છે. દક્ષિણ દિશામાં રૌરવ નામનો નરકાવાસ છે. અને ઉત્તર દિશામાં મહારૌરવ નામનો નરકાવાસ છે. ॥૧॥

હવે સૂત્રકાર દરેક પૃથ્વીમાં ઘનોદધિ વિગેરેના અસ્તિત્વનું પ્રતિપાદન કરે છે. આમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे घणोदहीइवा, घणवाएइवा, तणुवाएइवा, ओवासंतरेइवा' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગમાં ઘનોદધી છે શું ? ઘનવાત છે શું ? તનુવાત છે ? અવકાશાન્તર શુદ્ધ આકાશ છે ? કઠણ બનેલા પાણીનું નામ ઘનોદધિ છે. પિંડાકાર થયેલ વાયુનું નામ ઘનવાત છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! हंता अत्थि' હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની નીચેના ભાગમાં ઘનોદધિપણ છે, ઘનવાતપણ છે, તનુવાત પણ છે, અને અવકાશાન્તર શુદ્ધ આકાશપણ છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' ઘનોદવિ વિગેરેના અસ્તિત્વનું કથન યાવત્ તમસ્તમા પ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગ સુધીમાં સમજવું. અહિયાં યાવત્પદથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગમા ઘનોદધિ વિગેરેનો સદ્ભાવ પ્રગટ કરેલ છે. એજ રીતે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગમાં, વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગમાં, પંકપ્રભા પૃથ્વીના નીચેનાભાગમાં, ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગમાં, તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગમાં, અને તમસ્તમા પ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગમાં પણ ઘનોદધિ વિગેરેનો સદ્ભાવ સમજવો. ॥ સૂ. ૩ ॥

રત્નપ્રભા પૃથ્વી કે ખરકાંડ આદિકા એવં અન્ય પૃથ્વી મેં રહે હુવે ધનોદધ્યાદિ કે બાહલ્ય કા નિરુપણ

હવે સૂત્રકાર રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ખરકાંડ વિગેરેનું તથા બાકીની એકાકાર શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી વિગેરે છ પૃથ્વીયોમાં રહેલા ઘનોદધિ વિગેરેનુ બાહલ્ય અર્થાત્ વિસ્તારનું કથન કરે છે.

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए खरकंडे' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે હે ભગવન્ 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए खरकंडे' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ત્રણ કાંડો પૈકી પહેલો જે ખરકાંડ છે, તે 'केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' કેટલા વિસ્તારનો કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा!' હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ખરકાંડ છે, તે સોળ હજાર યોજનના વિસ્તાર વાળો કહ્યો છે. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે 'इमीसे णं भंते! रयण-प्पभाए पुढवीए रयणकंडे केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ખરકાંડ છે, તે કેટલી મોટાઇ (વિસ્તાર) જાડાઈ વાળો કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! एक्कं जोयणसहस्स' હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે રત્નકાંડ છે, તે એક હજાર યોજનની જાડાઈ—વિસ્તારવાળો કહ્યો છે. 'एवं जाव रिट्ठे' એજ પ્રમાણે યાવત્ રિષ્ટકાંડ સુધીના જે સોળ કાંડો છે, તે બધાજ એક એક હજાર યોજનની જાડાઈ—વિસ્તારવાળા છે. ૧૬, આ પ્રમાણે ખરકાંડ વિગેરે બધાજ કાંડો પૂરા સોળ હજાર યોજનના થઇ જાય છે. અહિંયાં યાવત્ શબ્દથી 'વજ્રકાંડા૨, વૈડૂર્યકાંડા૩, લોહિતાક્ષકાંડા૪, 'મસાર ગલ્લકાંડ૫' 'હંસગર્ભકાંડ૬' 'પુલકકાંડ૭' 'સૌગંધિકકાંડ૮' 'જ્યોતિરસકાંડ૯' 'અંજનકાંડ ૧૦ 'અંજનપુલાકકાંડ ૧૧' 'રજતકાંડ ૧૨' 'જાતરૂપ કાંડ ૧૩' 'અંકકાંડ ૧૪' અને 'સ્ફટિકકાંડ' આ કાંડ ગ્રહણ કરાયા છે. અને સોળમો રિષ્ટકાંડ છે. તેમ સમજવું.

'इमीसे णं भंते!' હે ભગવન્ આ 'रयणप्पभाए पुढवीए पंकबहुले कंडे' રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો બીજો જે એકાકાર પંક બહુલકાંડ છે, તે 'केवइयं बाहल्लेणं' કેટલી જાડાઈ— વિસ્તારવાળો કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! चउरसीइ जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે પંક બહુલ કાંડ છે, તે ચોર્યાશી હજાર યોજનના વિસ્તાર-જાડાઇવાળો કહેવામાં આવેલ છે.

'इमीसे णं भंते' હે ભગવન્ આ 'रयणप्पभाए पुढवीए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ત્રીજો 'आवबहुले कंडे' અબ્બહુલ કાંડ છે તે 'केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' કેટલા વિસ્તાર-જાડાઇ વાળો કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને 'गोयमा! असीइ जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ત્રીજો જે અબ્બહુલકાંડ છે, તે એંસી હજાર યોજનની જાડાઇવાળો કહ્યો છે. અહિંયા રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો પહેલો જે ખરકાંડ છે. તેની જાડાઈ ૧૬૦૦૦ સોળ હજાર યોજનની છે. અને તેનો બીજો કાંડ જે પંક બહુલ કાંડ છે. તેની

જાડાઇ-વિસ્તાર ૮૪૦૦૦ ચાર્યાશીહજાર યોજનની કહેલ છે. ત્રીજો જે અબ્બ-હુલ કાંડ છે, તેની જાડાઇ-વિસ્તાર એંસી હજાર ૮૦૦૦૦ યોજનની કહી છે. આ રીતે આ બધા કાંડોની જાડાઇ-વિસ્તાર મેળવતાં આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની જાડાઇ વિસ્તાર ૧૮૦૦૦૦ એક લાખ એંસી હજાર યોજનની થઇ જાય છે.

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની નીચે જે 'घणोदही' ઘનોદધિ છે, તે 'केवइयं कालं बाहल्लेणं पन्नत्ते' કેટલા વિસ્તાર વાળો કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! वीसं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ! આ રત્ન પ્રભા પૃથ્વીની નીચે જે ઘનોદધિ છે, તે વીસ હજાર યોજનના વિસ્તારવાળો કહેલ છે. આ ઘનોદધિ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગમાં વ્યવસ્થિત છે. 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणवाए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઘનોદધિની નીચે જે ઘનવાત છે તે 'केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' કેટલા વિસ્તારવાળો કહેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહેછે તે 'गोयमा ! असंखे-ज्जाइं जोयणसहस्साइं बाल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનવાત છે. તે અસંખ્યાત હજાર યોજનના વિસ્તાર વાળો કહ્યો છે. આ ઘનવાત ઘનોદધિની નીચે છે. 'एवं तणुवाएवि, ओवसंतरे वि' એજ પ્રમાણે ઘનવાતની નીચે તનુવાત છે અને તે પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનના વિસ્તાર વાળો છે. તથા તનુવાતની નીચે અવકાશાન્તર શુદ્ધ આકાશ છે. આ પ્રમાણે રત્નપ્રભા સંબંધી ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત, અને અવકાશાન્તર, એનો વિસ્તાર બતાવીને હવે સૂત્રકાર શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી સંભંધી ઘનોદધિ વિગેરેનો વિસ્તાર બતાવે છે. આમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'सक्करप्पभाए णं भंते! पुढवीए' હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનો જે 'घणोदही' ઘનોદધિ છે, તે 'केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' કેટલા વિસ્તાર વાળો કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! वीसं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિ છે, તે વીસ હજાર યોજનના વિસ્તાર-જાડાઈ વાળો કહેલ છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે 'सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए' હે ભગવાન્ શર્કરપ્રભા પૃથ્વીનો જે 'घनवाते' ઘનવાત છે. તે 'केवइयं बाहल्लेणं पण्णत्ते' કેટલા વિસ્તારનો કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનવાત છે, તે અસંખ્યાત હજાર યોજનના વિસ્તારવાળો કહ્યો છે. આ ઘનવાત, ઘનોદધિની નીચેના ભાગમાં છે,

'एवं तणुवाएवि ओवासंतरे वि' ઘનવાત પ્રમાણેજ તનુવાત પણ છે તેમ સમજવું અને અવકાશાન્તર પણ એજ પ્રમાણે એટલે કે ઘનવાતના કથન પ્રમાણે જ છે, તે સમજવું

આ રીતે ઘનવાતની નીચેનાભાગમાં આ તનુવાત છે, અને આ અસંખ્યાત હજાર યોજનના વિસ્તારવાળો છે. તથા તનુવાતની નીચેના ભાગમાં અવકાશાન્તર છે, અને તે પણ અસંખ્યાત યોજનના વિસ્તારવાળું છે. 'जहा सक्करप्पभा पुढवीए एवं जाव अहे सत्तमाए' જે પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના ઘનોદધિ વિગેરેનો વિસ્તાર અને અવકાશાન્તરનો વિસ્તાર કહેલ છે. એજ પ્રમાણે યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધીની પૃથ્વીયોના ઘનોદધિ વિગેરેનો અને અવકાશાન્તરોનો વિસ્તાર સમજીલેવો. ઘનોદધિ પોતપોતાની પૃથ્વીયોના અધોભાગમાં છે, ઘનવાત, ઘનોદધિની નીચેનાભાગમાં છે. અને તનુવાત ઘનવાતની નીચેના ભાગમાં છે. અને અવકાશાન્તર તનુવાતની નીચેનાભાગમાં છે. ।સૂ. ૪।

રત્નપ્રભા પૃથ્વી કે ક્ષેત્રચ્છેદ કા કથન

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए असीइउत्तर जोयण' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ-ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્રદ્વારા પ્રભુનેએવું પૂછ્યું છે કે 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો કે જે 'असीइ उत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए' એકલાખ એંસીહજાર ૧૮૦૦૦૦ યોજનનો પિંડ છે, 'खेत्तच्छेए णं छिज्जमाणीए' કેવળજ્ઞાનીની બુદ્ધિથી જ્યારે તેનો પ્રતર કાંડ પણાથી વિભાગ એટલે કે ખંડ, ખંડ કરવામાં આવે છે, તો તે 'दव्वाइ દ્રવ્ય 'वण्णओ' વર્ણની અપેક્ષાથી 'काल नील लोहिय हालिद्द सुक्किकल्लाइं अत्थि' 'શું કૃષ્ણ કાળાવર્ણવાળું નીલવર્ણવાળું લાલવર્ણવાળું પીળાવર્ણવાળું અને શુકલ કહેતાં સફેદવર્ણવાળું હોય છે? गंधओ' ગંધની અપેક્ષાથી 'सुब्भिगंधाइं, दुब्भिगंधाइं' શું તે સુરભી નામ સુગંધવાળું હોય છે ? કે દુરભિનામ દુર્ગંધવાળું હોય છે? 'रसओ' રસની અપેક્ષાથી શું તે 'तित्तकडुयकसायअंबिलमहुराइं' તિકત, કટુક, કષાય, તુરા અમ્લ ખાંટા અને મધુર મીઠા રસવાળું હોય છે ? 'फासओ कक्खड मउय गरुय, लहुय, सीय उसिण णिद्ध लुक्खाइं' સ્પર્શની અપેક્ષાથી શું તે કર્કશ, મૃદુ, ગુરૂ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ સ્પર્શ વાળું

હોય છે? 'संठाणओ परिमंडलवट्ठतंसचउरंस आयय संठाण परिणयाइं' સંસ્થાનની અપેક્ષાથી શું તે પરિમંડલ સંસ્થાનવાળું, વૃત્તસંસ્થાનવાળું, ત્ર્યસ્ત્ર' ત્રણ સંસ્થાનવાળું, ચતુરસ્ત્ર સંસ્થાનવાળું, અને આયત સંસ્થાનવાળું હોય છે? 'अन्नमन्न पुट्ठाइं' તથા પરસ્પરમાં એ એક બીજાની સાથે સ્પૃષ્ટ મળેલ છે. 'अण्णमण्ण ओगाढाइं' જ્યાં એક દ્રવ્ય અવગાઢ થયેલ છે, ત્યાંજ બીજું દ્રવ્ય પણ કયાંક એક દેશથી અને કયાંક સર્વદેશથી અવગાઢ થઇને રહે છે, 'अण्ण मण्ण सिणेह पडिबद्धाइं' એ પરસ્પરમાં સ્નેહ ગુણ વશાત્ બંધાયેલ રહે છે, અર્થાત્ મળેલ થઇને રહે છે. એજ કારણથી એકના ચલાયમાન થવાથી અથવા ગ્રહણ થવાથી બીજું, દ્રવ્ય પણ ચલન વિગેરે ક્રિયા વાળું થાય છે. 'अण्ण मण्णघडत्ताए चिट्ठंति' આ બધા દ્રવ્યો એક બીજાની સાથે સમુદાય પણાથી મળીને ક્ષીર નીરની માફક અવિભકત થઇને અર્થાત્ જુદા પડયા વિનાના એક રૂપ થઇને સમાઇ રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ! આ એકલાખ એંસી હજાર યોજનના વિસ્તાર વાળી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના જ્યારે કેવલીના જ્ઞાનથી ક્ષેત્ર છેદપણાથી વિભાગ કરવામાં આવે છે. તો તે તે વિભાગોના આશ્રિત દ્રવ્યો વર્ણની અપેક્ષાથી પાંચ વર્ણવાળા હોય છે. ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ દુરભિ અર્થાત્ સુગંધ અને દુર્ગંધ વાળા હોય છે. રસની અપેક્ષાથી પાંચે પ્રકારના રસોવાળા હોય છે. સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે આઠે પ્રકારના સ્પર્શોવાળા હોય છે. સંસ્થાન ની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે પાંચે સંસ્થાન વાળા હોય છે. અને અન્યો અન્ય સંબંધ વિગેરે વિશેષણોવાળા હોય છે. અને પરસ્પર સમુદાય પણાથી રહે છે,

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે સોળ હજાર યોજનના વિસ્તારવાળો ખરકાંડ નામનો કાંડ છે. તેના 'खेत्तच्छेएण छिज्जमाणस्स' કેવળીની બુદ્ધિથી પ્રતર વિભાગના રૂપે ખંડ કરવાથી તેના આશ્રયથી રહેલ જે દ્રવ્ય છે, તે શું 'वण्णओ काल, जाव, घडत्ताए चिट्ठंति' વર્ણની અપેક્ષાથી કૃષ્ણ-કાળા વિગેરે વર્ણ વાળા હોય છે.? ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ, દુરભિ, સુગંધ અને દુર્ગંધવાળા હોય છે? રસની અપેક્ષાથી તિકતરસ વિગેરે રસોવાળા હોય છે? સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે સ્પર્શવાળા હોય છે? તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેર સંસ્થાનવાળા હોય છે? પરસ્પરમાં સંબદ્ધ વિગેરે પણાથી પરસ્પરમાં સમુદાય પણાથી રહે છે? આ પ્રમાણે પહેલાંની માફક આ પ્રશ્ન પૂછેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ! તે દ્રવ્ય પૂર્વોકત પ્રશ્ન વાકયના કથન પ્રમાણેનું હોય છે.

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए रयणामगस्स कंडस्स' હે ભગવન્!

આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે 'રત્નકાંડ નામનોકાંડ છે, કે જેનો વિસ્તાર 'जोयण सहस्स बाहल्लस्स' એક હજાર યોજનનો છે. તેના ક્ષેત્રછેદથી પ્રતિવિભાગ પણાથી ખંડ ખંડ કરવાથી તેના અશ્રિત જે દ્રવ્ય છે તે શું વર્ણથી કાળા વિગેરે વર્ણવાળું હોય છે? ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિગંધવાળું કે દુરભિગંધવાળું હોય છે? રસની અપેક્ષાથી તિકત વિગેરે રસવાળું હોય છે? સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે સ્પર્શવાળું હોય છે? અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનવાળું હોય છે? પરસ્પર મળીને પરસ્પર સમુદાય પણાથી રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ! તેના આશ્રયથી રહેલ દ્રવ્ય રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પંશ અને સંસ્થાન વિગેરે પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણેનું હોય છે. 'एवं जाव रिट्ठस्स' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના રત્નકાંડના દ્રવ્ય રૂપ, રસ, ગંધ, વિગેરેથી યુકત હોવાના કથન પ્રમાણે વજ્ર કાંડ, રિષ્ટકાંડ' સુધિના દ્રવ્યો વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ સંસ્થાન પણાથી પરિણામવાળા હોય છે. વિગેરે પ્રકારનું કથન સમજવું.

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए पंकबहुलकंडस्स चउरासी जोयणसहस्स बाहल्लस्स' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પંકબહુલકાંડ કે જે ચોર્યાશી હજાર યોજનની જાડાઇ વાળો છે. 'खेत्तच्छेएण तं चेव' કેવલીની બુદ્ધિથી જયારે ક્ષેત્રચ્છેદના રૂપમાં વિભાગ કરવામાં આવે તો તેના દ્રવ્યોનું પરિણામ વર્ણની અપેક્ષાથી કાલાદિપણાથી, ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ વિગેરે પણાથી રસની અપેક્ષાથી તિક્તાદિ પણાથી સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશાદિ પણાથી અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે રૂપથી હોય છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ! તે પ્રમાણે હોય છે. 'एवं आव बहुलस्सवि असीइ जोयणसहस्स बाहल्लस्स' આ પ્રમાણે એંસી હજાર યોજનની જાડાઈવાળા અબ્બહુલકાંડના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવામાં આવેતો તેના આશ્રયથી રહેલ દ્રવ્ય વર્ણની અપેક્ષાથી કાળા વિગેરેપણાથી ગંધની અપેક્ષાએ સુરભિ, દુરભિપણાથી રસની અપેક્ષાએ તીખા, કડવા વિગેરે રૂપથી અને સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે રૂપથી તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે રૂપથી પરિણત થાય છે. અને પરસ્પર સંબદ્ધ વિગેરે થઈ સમુદાયપણાથી રહે છે.

'इमीसे णं भंते!' હે ભગવન્ આ 'घणोदहिस्स वीसं जोयणसहस्स बाहल्लस्स' જે ઘનોદધિ છે, કે જેની જાડાઈ વિસ્તાર ૨૦ હજાર યોજનનો છે, તેના જયારે કેવલીની બુદ્ધિથી ક્ષેત્રછેદનપણાથી વિભાગ કરવામાં આવે તો તેના દ્રવ્યો વર્ણની અપેક્ષા કાળાદિ રૂપથી ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ દુરભિ ગંધપણાથી રસની અપેક્ષાથી તીખા વગેરે રૂપે, સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે રૂપથી

અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે પણામાં પરિણમે છે. ? તથા પરસ્પર સંબદ્ધ વિગેરે થઈને રહે છે ? એજ પ્રમાણે ઘનોદધિની નીચે વિદ્યમાન જે ઘનવાત છે, કે જેની પહોળાઈ જાડાઇ અસંખ્યાત હજાર યોજનની છે, તેના જ્યારે ક્ષેત્રચ્છેદના રૂપમાં વિભાગ કરવામાં આવે તો તેનું દ્રવ્ય વર્ણની અપેક્ષાથી કાળા વિગેરે રૂપથી ગંધની અપેક્ષાથી, સુરભિ, દુરભિરૂપથી, રસની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે પ્રકારથી તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરેમાં પરિણત થઇને પરસ્પર સંબદ્ધ આદિ થઇને રહે છે. એજ રીતે ઘનવાતની નીચે વિદ્યમાન અસંખ્યાત હજાર યોજનની પહોળાઈ જાડાઇ વાળા તનુવાતના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવામાં આવે તો પણ તેમાં રહેલ દ્રવ્ય પાંચ વર્ણ રૂપથી બે ગંધપણાથી, પાંચરસપણાથી, આઠસ્પર્શપણાથી અને પરિમંડલ વિગેરે પાંચસંસ્થાન પણાથી પરિણમે છે. એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભામાં તનુવાતની નીચે રહેલ અને અસંખ્યાત હજારયોજનની પહોળાઈ વાળા અવકાશાન્તર વિગેરેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવામાં આવે વિગેરે પહેલા કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું જોઈએ. અર્થાત્

ક્ષેત્રચ્છેદપણાથી જ્યારે કેવળીની બુદ્ધિથી વિભાગ કરવામાં આવે,તો તે એનું દ્રવ્ય વર્ણની અપેક્ષાથી કાળાદિપણાથી ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ વિગેરે પ્રકારથી, રસની અપેક્ષાથી તીખા, કડવા, વિગેરે પ્રકારથી સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે રૂપે અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે પ્રકારથી થાય છે. વિગેરે બધુંજ કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણેનું સમજવું 'सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए' હે ભગવન શર્કરપ્રભા પૃથ્વીના કે જે 'बत्तीसुत्तरजोयण-सयसहस्सबाहल्लस्स' એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનની પહોળાઇ વાળી છે, તેના 'खेतच्छेएणं छिज्जमाणीए' ક્ષેત્રચ્છેદપણાથી જ્યારે વિભાગ કરવામાં આવે, તો તેના દ્રવ્યના 'वण्णओ जाव घडत्ताए चिट्ठंति' વર્ણની અપેક્ષાથી નીલ, લોહિત, હારિદ્ર, અને શુકલ સફેદ પણાથી ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ દુરભિ ગંધપણાથી રસની અપેક્ષાથી તીખા, કડવા, કષાય તુરા અમ્લ, ખાટા અને મધુર મીઠા રસથી સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ, મૃદુ ગુરૂ, લઘુ, શીત સ્નિગ્ધ, અને રૂક્ષપણાથી તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ, વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર ચતુરસ્ર, અને આયત લાંબાપણાથી પરિણત થાય છે ? કેમકે આ દ્રવ્યો પરસ્પર બદ્ધ હોય છે. પરસ્પર અવગાઢ હોય છે. પરસ્પર સ્નેહ ગુણથી બદ્ધ હોય છે. તથા પરસ્પરમાં અવિભક્ત થઈને મળીને રહે છે. ૨

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હા ગૌતમ ! શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીને આશ્રિત થઈ રહેલા તે દ્રવ્યો યથોકત વિશેષણોથી યુકત હોયજ છે. 'एवं घणोदहिस्स वीसं जोयण सहस्सबाहल्लस्स' એજ પ્રમાણે શર્કરપ્રભા પૃથ્વીની

નીચે રહેલ ઘનોદધિના કે જે વીસ હજાર યોજનની પહોળાઇ વાળો છે, તેના ક્ષેત્રચ્છેદ પણાથી જ્યારે વિભાગ કરવામાં આવે, તો શું ત્યાં જે દ્રવ્ય છે, તે વર્ણની અપેક્ષાથી કાળા વિગેરે રૂપે ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ. દુરભિગંધપણાથી, રસની અપેક્ષાથી તીખા કડવા વિગેરે પણાથી સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે પણાથી અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે પણાથી શું પરિણત થાય છે? કેમકે તેમાં રહેલ દ્રવ્ય અન્યોન્ય બદ્ધ વિગેરે વિશેષણો વાળું હોય છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હા ગૌતમ! શર્કરાપ્રભાના ઘનોદધિના આશ્રયે રહેલ દ્રવ્ય, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, અને સંસ્થાન પણાથી પરિણત થાય છે. અને અન્યોન્ય સંબદ્ધ વિગેરે વિશેષણોવાળું હોય છે.

'एवं घणवायस्स, असंखेज्ज जोयणसहस्सबाहल्लस्स' એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભાના ઘનોદધિની નીચે રહેલા ઘનવાત કે જે અસંખ્યાત હજાર યોજનની પહોળાઇ વાળો છે, તેના ક્ષેત્રચ્છેદપણાથી વિભાગ કરવામાં આવે તો તેમાં રહેલ દ્રવ્ય શું વર્ણની અપેક્ષાથી કાળા વિગેરે પણાથી, ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ વિગેરે રૂપથી રસની અપેક્ષાથી તીખા કડવા રસ વિગેરે પ્રકારથી સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે રૂપથી અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે પણાથી પરિણત થાય છે. અને અન્યોન્ય સંબદ્ધ વિગેરે વિશેષણોવાળો થઈને રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હા ગૌતમ! તેઓ તેમાં રહેલ દ્રવ્ય, વર્ણ, ગંધ. રસ, સ્પર્શ, અને સંસ્થાન વિગેરેથી પરિણત વિગેરે પૂર્વવત્ હોય છે. એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભાના ઘનવાતની નીચે રહેલ તનુવાત, કે જે અસંખ્યાત હજાર યોજનની પહોળાઇ વાળો છે, તેના કેવળીની બુદ્ધિથી ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવામાં આવે તો તેમાં રહેલ દ્રવ્ય, શું વર્ણની અપેક્ષાથી કાળાદિ પણાથી ગંધની અપેક્ષાએ સુરભિ વિગેરે રૂપથી રસની અપેક્ષાથી તીખા વિગેરે રૂપથી સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરેપણાથી અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે રૂપે પરિણમે છે. વિગેરે પૂર્વવત કથન સમજી લેવું.

એજ પ્રમાણે અસંખ્યાત હજાર યોજનની પહોળાઇ વાળો અવકાશાન્તર કે જે તનુવાતની નીચે છે. તેના ક્ષેત્રચ્છેદ પણાથી વિભાગ કરવાથી તેમાં રહેલ જે દ્રવ્ય છે. તે વર્ણની અપેક્ષાથી કાળા વગેરે રૂપે ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ દુરભિ ગંધપણાથી. રસની અપેક્ષાથી તીખા, કડવા, વિગેરે પણાથી સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે પ્રકારથી અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે રૂપે પરિણમિત થઇને વિગેરે પહેલા કહેલ પ્રકારથી રહે છે, તેમ સમજવું

'जहा सक्कप्पभाए एवं जाव अहे सत्तमाए' જે પ્રમાણે શર્કરા પ્રભામાં ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત અને અવકાશાન્તર છે એ બધાના ક્ષેત્રચ્છેદ પણાથી વિભાગ કરવાથી તેમાં રહેલ દ્રવ્યોનું વર્ણની અપેક્ષાથી કાલાદિ રૂપે યાવત્ સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે પણાથી પરિણત થવાના સંબંધમાં

કથન કર્યું છે. એજ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા અને તમસ્તમપ્રભા આ પૃથ્વીયોમાં રહેલા ઘનોદધિ, ઘનવાત. તનુવાત, અને અવકાશાન્તર સંબંધી દ્રવ્યોનું વર્ણની અપેક્ષાથી કાળાદિ રૂપથી, યાવત્ સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે પણાથી પરિણમન વિગેરે થાય છે. તેમ સમજવું આ સંબંધમાં આલાપકોનો પ્રકાર બધેજ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવો. ।સૂ ।૫।

રત્નપ્રભા પૃથ્વી કે સંસ્થાન કા નિરુપણ

'इमाणं भंते! रयणप्पभा पुढवी किं संठिया पन्नत्ता' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–ગૌતમ સ્વામીએ આ સૂત્રદ્વારા પ્રભુને એવું પૂછેલ છે કે 'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी किं संठिया' હે ભગવન્ જે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી છે, તે કેવા પ્રકારના સંસ્થાન વાળી કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! झल्लरी संठिया पण्णत्ता' હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઝલ્લરીઝાલરના આકાર જેવી અર્થાત્ ગોળાકાર સંસ્થાનવાળી કહેવામાં આવી છે કેમકે આ વિસ્તારવાળા. વલય-બલોયાના આકાર જેવી છે.

''इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए खरकंडे किं संठिए पण्णत्ते' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે ખરકાંડ છે, તે 'किं संठिए पन्नत्ते' કયા સંસ્થાન વાળો કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! झल्लरी संठिए पन्नत्ते' હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે ખરકાંડ છે, તે ઝલ્લરી–ઝાલરના જેવા ગોળ આકારવાળો કહ્યો છે. કેમકે આ પણ વિસ્તૃત બલોયાના આકાર જેવો કહેલ છે. 'इमीसेणं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए रयणकंडे किं संठिए पन्नत्ते ?' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે રત્નકાંડ છે, તે કેવા આકારવાળો કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! झल्लरी संठिए पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! તે ઝાલરના આકાર જેવા ગોળ આકારવાળો કહેલ છે? 'एवं जाव रिट्ठे' રત્નકાંડના કથન પ્રમાણે યાવત્ રિષ્ટ કાંડપણ ઝાલરના આકાર જેવાજ આકારવાળો કહેલ છે. અહિંયાં યાવત્ શબ્દથી

વજ્રકાંડ ૨, વૈડૂર્યકાંડ ૩, લોહિતાક્ષકાંડ ૪, મસારગલ્લકાંડ ૫, હંસગર્ભકાંડ ૬, પુલાકકાંડ ૭, સૌગંધિકકાંડ ૮, જ્યોતિરસકાંડ ૯, અંજનકાંડ ૧૦, અંજન પુલાકકાંડ ૧૧, રજતકાંડ ૧૨, જાતરૂપકાંડ ૧૩, અંકકાંડ ૧૪, સ્ફટિકકાંડ ૧૫, અને રિષ્ટકાંડ ૧૬, આ બધાજ સોળે કાંડો ઝાલરના આકાર જેવા આકાર વાળાજ કહેલા છે.

'एवं पंकबहुले वि' ખરકાંડ વિગેરેના કથન પ્રમાણે જ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં બીજો જે પંકબહુલકાંડ છે, તે પણ ઝાલરના જેવા આકારવાળોજ કહેવામાં આવેલ છે. 'एवं अब्बहुले वि' એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં અબ્બહુલકાંડ છે તે પણ જાલરના આકાર જેવા આકારવાળો કહેલ છે. 'घणोदहि वि' રત્ન પ્રભા પૃથ્વીની નીચેના ભાગમાં રહેલ ઘનોદધિ પણ ઝાલરના જેવા આકાર વાળોજ કહેલ છે. 'घणवाएवि' ઘનોદધિની નીચેના ભાગમાં ઘનવાતપણ એ જ

પ્રમાણે ઝાલરના આકાર જેવા આકારનો કહેલ છે. 'तणुवाए वि' ઘનવાતની નીચેનાભાગમાં રહેલ જે તનુવાત છે, તે પણ ઝાલરના આકાર જેવો કહેલ છે, 'ओवासंतरे वि' તનુવાત વલયના નીચેના ભાગમાં રહેલ અવકાશાન્તર પણ ઝાલરના જેવાજ આકાર વાળું કહેવામાં આવેલ છે. 'सव्वे वि झल्लरी संठिए पन्नते' આ સંબંધમાં વિશેષ શું કહેવાય ? પંકબહુલકાંડથી લઇને અવકાશાન્તર પર્યન્ત બધાજ કાંડો ઝાલરના આકાર જેવા આકારવાળા કહ્યા છે.

'सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवी' હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભાનામની જે પૃથ્વી છે, તે 'किं संठिया' કેવા આકારવાળી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! झल्लरी संठिया पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી પણ ઝાલરના આકાર જેવાજ આકારવાળી કહી છે. 'सक्करप्पभाए पुढवीए घणोदही किं संठिया' હે ભગવન્ શર્કરપ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ભાગમાં રહેલ જે ઘનોદધિ વાતવલય છે. તે કેવા આકાર વાળો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा !' હે ગૌતમ 'झलरी संठिए पन्नत्ते' શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની નીચેના ભાગમાં રહેલ જે ઘનોદધિ વાતવલય છે, તે પણ ઝાલરના જેવાજ આકાર વાળો છે. કેમકે તેનો આકાર વિસ્તૃત બલોયાના જેવોજ છે. 'एवं जाव ओवा संतरे' એ જ પ્રમાણે યાવત્ અવકાશાન્તર સુધિનું કથન સમજવું જેમકે શર્કરાપ્રભામાં રહેલ જે ઘનોદધિ વાતલય છે, તે ઘનોદધિ વાત વલયની નીચે રહેલ જે ઘનવાત વલય છે, તે અને એ ઘનવાત વલયની નીચે રહેલ જે તનુવાત વલય છે, તે અને એ તનુવાત વલયની નીચે રહેલ જે અવકાશાન્તર છે. તે બધા ઝાલરના આકાર જેવાજ ગોળ આકારવાળા છે. તેમ સમજવું.

'जहा सक्करप्पभाए वत्तव्वया एवं जाव अहेसत्तमाए वि' જે પ્રકારનું આ સંસ્થાન સંબંધી કથન શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના સંબંધમાં કહેલ છે, એ જ પ્રમાણેનું કથન વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, અને તમસ્તમા પ્રભાના સંસ્થાનના સંબંધમાં પણ સમજવું કેમકે આ બધી પૃથ્વીયો ઝાલરના આકાર જેવાજ આકારવાળી છે. એજ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીથી લઇને તમસ્તમા પૃથ્વી સુધીના જે ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત અને અવકાશાન્તર છે તે બધા પણ ઝાલરના આકાર જેવાજ ગોળ આકારવાળા છે. તેમ સ્વતઃસમજી લેવું. ॥ સૂ. ૬ ॥

સાતોં પૃથિવીયાં લોક કો સ્પર્શનેવાલી હૈ યા અલોક કો સ્પર્શ કરતી હૈ ?

શંકા—આ સાતે પૃથ્વીયો સઘળી દિશાઓમાં અલોકનો સ્પર્શ કરે છે ? કે નથી કરતી ?

ઉત્તર—આ સાતેય પૃથ્વીયો સઘળી દિશાઓમાં અલોકનો સ્પર્શ કરતી નથી. જેમકે કહ્યું છે કે 'नवि य फुसंति अलोगं, चउसुं दिसासुवि सव्व पुढवीओ' ઇત્યાદિ.

પરંતુ લોકનોજ સ્પર્શ કરે છે. એજ વાતને હવે સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે. 'इमीसे णं भंते !' ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—'इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ केवइए अबाधाए लोयंते पण्णत्ते' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા નામની જે પૃથ્વી છે. એ પૃથ્વીની પૂર્વદિશાના ચરમાંતથી કેટલે દૂર લોકાન્ત-લોકનો અંત કહ્યો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! दुवालसएहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીની પૂર્વદિશામાં રહેલ ચરમાંતથી બાર યોજન પછી લોકનો અંત અલોક કહ્યો છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીની પૂર્વ દિશામાં જે ચરમાન્ત છે, તેનાથી પછી અને અલોકની પહેલાં બાર યોજન પ્રમાણ અપાન્તરાલ છે. ત્યાંથી જ અલોકનો પ્રારંભ થાય છે અલોકની મર્યાદાનું પ્રારંભ થવું એજ લોકનો અંત છે 'एवं दाहिणिल्लाओ, पच्चत्थिमिल्लासो, उत्तरिल्लाओ' એજ પ્રમાણે દક્ષિણ દિશામાં પશ્ચિમ દિશામાં અને ઉત્તર દિશામાં પણ બાર બાર યોજનનો અપાન્તરાલ છે. આ દિશા સંબંધિ અપાન્તરાલનું કથન ઉપલક્ષણથી કહેલ છે. તેથી એમ પણ સમજવું કે વિદિશાઓમાં પણ એટલુંજ અપાન્તરાલ છે. વિદિશાઓમાં પણ આ અપાન્તરાલ જેટલા દૂર પછી જ અલોકાકાશનો પ્રારંભ થાય છે. આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી શિવાય બાકીની શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી બધીજ પૃથ્વીયોની બધી દિશાઓમાં અને વિદિશાઓમાં પૂર્વ વિગેરે દિશાઓના ચરમ સુધિના ભાગથી લોકાન્ત ક્રમથી નીચે નીચે ત્રિભાગ અર્થાત્ એક યોજનના ત્રણ ભાગ કરવામાં આવે, એ ત્રણ ભાગો પૈકી જે ત્રીજો ભાગ અર્થાત્ ત્રીજો અંશ છે, તે ત્રિભાગ કહેવાય છે. એવા ત્રિભાગથી ન્યૂન એક યોજનથી અર્થાત્ યોજનના ત્રણ ભાગોમાંથી બે ભાગોથી વધારે યોજનવાળો સમજવો. જેમકે રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લોકાન્તનો અંતરાલ બાર યોજનનો હોય છે. તેની નીચે શર્કરપ્રભા પૃથ્વી બધીજ દિશા અને વિદિશાઓમાં પૂર્વ દિશા વિગેરેના ચરમાન્ત સુધીના ભાગથી લોકાન્તનો અપાન્તરાલ ત્રીજા ભાગથી ન્યૂન તેર યોજનનો છે. અર્થાત્ બાર યોજન

ઉપર તેરમા યોજનના બે ભાગથી વધારે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં લોકાન્તનો અપાન્તરાલ યોજનના બે ભાગ સાથે બાર યોજનનો થાય છે. ૨, એજ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વી બધી દિશા વિદિશાઓમાં લોકાન્તનો અપાન્તરાલ ત્રીજા ભાગ સહિત અર્થાત્ પૂર્વોક્ત તેરમાં યોજનના બે ભાગ બાર યોજનમાં મેળવવાથી ત્રીજા ભાગ સહિત તેર યોજનનો થઈ જાય છે. ૩, એજ પ્રમાણે પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં પૂરા ચૌદ યોજનનો અપાન્તરાલ થઈ જાય છે. ૪. ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રીજા ભાગથી ન્યૂન પંદર યોજનનો અપાન્તરાલ થઈ જાય છે. ૫, તમ:પ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રીજા ભાગ સહિત પંદર યોજનનો થઈ જાય છે. ૬, અને અધઃ સપ્તમી પૃથ્વીમાં જઇને લોકાન્તનો અપાન્તરાલ પૂરા સોળ યોજનનો થઈ જાય છે.

હવે આ ઉપરોક્ત કથનને જ સૂત્રકાર વિશેષ સ્પષ્ટતાથી કહે છે, 'सक्करप्पभाए णं' ઈત્યાદિ

'सक्करप्पभाएणं भंते पुढवीए पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ केवइए आबाहाए लोयंते पण्णत्ते' હે ભગવન્ શર્કરપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વદિગ્ભાગવર્તી ચરમાંતથી કેટલે દૂર લોકનોઅંત કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'तिभागूणेहिं तेरसजोयणेहिं अबाधाए लोयंते पण्णत्ते' હે ગૌતમ! ત્રીજાભાગથી કમ તેર યોજન દૂર બે ભાગ સહિત બાર યોજન દૂર લોકનો અંત કહેલ છે. 'एवं चउद्दिसिं वि' શર્કરપ્રભા પૃથ્વીની પૂર્વદિશામાં જેટલું આ અંતર કહ્યું છે. એટલુંજ અંતર શર્કરપ્રભા પૃથ્વીની દક્ષિણ દિશામાં, પશ્ચિમ દિશામાં અને ઉત્તરદિશામાં તથા વિદિશાઓમાં પણ સમજવું.

'बालुयप्पभाए पुढवीए पुरित्थिमिल्लाओ पुच्छा, હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભાની પૂર્વ દિશામાં આવેલા ચરમાન્તથી કેટલે દૂર લોકનો અંત કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! सतिभागेहिं तेरसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पण्णत्तें' હે ગૌતમ! વાલુકાપ્રભાની પૂર્વદિશામાં આવેલા ચરમાંતથી ત્રીજા ભાગ સહિત તેર યોજન પછી લોકનો અંત કહેલ છે. 'एवं चउद्दिसिंवि' આજ પ્રમાણેનું અંતર વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીની દક્ષિણ દિશામાં, પશ્ચિમ દિશામાં અને ઉત્તર દિશામાં છે તેમ સમજવું.

'एवं सव्वासिं चउसु वि दिसासु पुच्छियव्व' વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીની ચારે દિશાઓમાં અલોકના વ્યવધાનના સંબંધમાં જે પ્રમાણે આ પ્રશ્ન કર્યો છે. એજ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન બાકીની પૃથ્વીયોની ચારે દિશાઓમાં અલોકના વ્યવધાનના સંબંધમાં કરી લેવો જોઈએ.

પંકપ્રભા અને તમસ્તમા પ્રભાની ચારે દિશાઓના સંબંધમાં એજ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન કરવો જોઇએ. એજ પ્રશ્નને લઇને ભગવન્ પંકપ્રભા

વિગેરે પૃથ્વીયોનું અપાન્તરાલ બતાવે છે. 'पंकप्पभाए' ઇત્યાદિ હે ભગવન્ પંકપ્રભા. ધૂમપ્રભા, અને તમસ્તમપ્રભાની પૂર્વદિશાના ચરમાંતથી કેટલે દૂર લોકના અન્ત રૂપ અલોક છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ક્રમશ એવો અલાપક કહેવો જોઇએ કે હે ગૌતમ! 'पंकप्पभाए चउद्दसहिं जोयणेहिं अबाहाए लोयंते पण्णत्ते' પંકપ્રભાની પૂર્વદિશાના ચરમાન્તથી ચૌદ યોજન પછી લોકનો અંત છે. એજ પ્રમાણે બાકીની દક્ષિણ, પશ્ચિમ ઉત્તર દિશાઓના ચરમાન્તથી ચૌદ યોજન પછી લોકનો અંત છે. તેમ સમજવું 'पंचमाए' પાંચમી જે ધૂમપ્રભા પૃથ્વી છે, તેની પૂર્વદિશામાં રહેલ ચરમાન્તથી કેટલે દૂર લોકનો અંત કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ! 'तिभागूणेहिं पन्नरसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पन्नत्ते' પાંચમી જે ધૂમપ્રભા પૃથ્વી છે, તેની પૂર્વ દિશામાં રહેલ અને દક્ષિણ, પશ્ચિમ, ઉત્તર વિગેરે દિશામાં આવેલ ચરમાન્ત થી ત્રીજા ભાગકમ પંદર યોજન પછી લોકનો અંત કહ્યો છે.

'छट्ठीए सातिभागेहिं पन्नरसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पण्णत्ते' છટ્ટી પૃથ્વીની પૂર્વદિશામાં આવેલ ચરમાન્તથી, દક્ષિણ દિશામાં આવેલ ચરમાન્તથી પશ્ચિમ દિશામાં આવેલ ચરમાન્તથી અને ઉત્તર દિશામાં આવેલ ચરમાન્તથી અને વિદિશાઓના ચરમાન્તથી ત્રીજાભાગ સહિત પંદર યોજન પછી લોકનો અંત છે. 'सत्तमीए सोलसएहिं, जोयणेहिं, अबाधाए लोयंते पन्नत्ते एवं जाव उत्तरिल्लाओ' એજ પ્રમાણે સાતમી પૃથ્વીની પૂર્વ દિશામાં આવેલ ચરમાન્તથી, દક્ષિણ દિશામાં આવેલા ચરમાંતથી, પશ્ચિમ દિશામાં આવેલ ચરમાન્તથી અને ઉત્તર દિશામાં આવેલ ચરમાંતથી અને વિદિશાઓના ચરમાન્તથી પૂરા સોળ યોજન પછી લોકનો અંત કહ્યો છે.

હવે સૂત્રકાર એ વાત પ્રગટ કરે છે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને તમસ્તમા સુધીની પૃથ્વીયોનું જે અલોક સુધી બાર વિગેરે યોજનોનું અંતરાલ કહ્યું છે, તે શું આકાશરૂપ છે? અથવા ઘનોદધિ વિગેરેથી વ્યાપ્ત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે તે અંતરાલ ઘનોદધિ વિગેરેથી વ્યાપ્ત છે. તે સંબંધમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની પૂર્વદિશામાં આવેલ જે ચરમાન્ત છે, ત્યાં સુધી અને અલોકની પહેલાં જે અપાંતરાલ છે તે 'कइविहे पण्णत्ते' કેટલા પ્રકારનો કહેલ છે? રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી પૂર્વદિશા તરફ બાર યોજન આગળ જતાં બરાબર ત્યાંથીજ અલોકનો પ્રારંભ થાય છે. એજ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ એજ પ્રમાણેનું કથન સમજવું.

તો આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી અલોકનો પ્રારંભ થતાં પહેલાં વચ્ચેનું જે વ્યવધાન સ્થાન છે, તેમાં શું છે? આ પ્રમાણેનો આ પ્રશ્ન પૂછવાનો હેતુ છે. આના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! तिविहे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! એ અપાન્તરાલ ત્રણ પ્રકાનું કહેલ છે 'घणोदहिवलए' વલયાકાર ઘનોદધિ,

'घणवायवलए' वलयाकार धनवात 'तणुवायवलए' तथा वलयाकार तनुवात अर्थात् आ अपान्तराल રૂપ સ્થાનમાં આ ત્રણ વાતવલય આવેલા છે. અન્યત્ર પણ એજ પ્રમાણેનો ભાવ સમજવો.

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभा पुढवीए दाहिणिल्ले चरिमंते कइविहे पण्णत्ते' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો દક્ષિણ ચરન્માત રૂપ અપાન્તરાલ કેટલા પ્રકારનો કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! तिविहे पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! તે ત્રણ પ્રકારનો કહેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. ઘનોદધિરૂપ, ઘનવાતરૂપ અને તનુવાતરૂપ 'एवं जाव उत्तरिल्ले' એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીની જે પશ્ચિમદિશામાં આવેલ અપાન્તરાલ છે તે પણ આ ત્રણ વાત વલય રૂપ છે. તથા ઉત્તરદિશામાં આવેલ જે અપાન્તરાલ છે, તે પણ આ ત્રણ વાત વલય રૂપ છે. 'एवं सव्वासिं जाव अहेसत्तमाए उत्तरिल्ले' જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીની ચારે દિશાના ૪ અપાન્તરાલ ત્રણ ત્રણ વાતલય રૂપ કહ્યા છે. એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના, વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના, પંકપ્રભા પૃથ્વીના ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના તમપ્રભા પૃથ્વીના, વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના સાતમી પૃથ્વીની ચારે દિશાઓમાં જે ચાર અપાન્તરાલો કહ્યા છે, એ સઘળા ત્રણ ત્રણ વાતવલય રૂપ છે. તેમ સમજવું. ॥ સૂ. ૭ ॥

सातोंपृथ्वी के धनोदधि धनवात, तनुवात के तिर्यग्बाहल्य का निरुपण

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો 'घणोदहिवलए' ઘનોદધિવલય રત્નપ્રભા પૃથ્વીની સઘળી દિશાઓ અને વિદિશાઓના ચરમાન્તમાં જે ઘનોદધિવલય છે, તે 'केवइए बाहल्लेणं पन्नत्ते' તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાએ કેટલો મોટો કહેલ છે? 'गोयमा ! छ जोयणाणि बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી છ યોજનની મોટાઇ વાળો કહેલ છે. 'सक्करप्पभाए पुढवीए घणोदधिवलए केवइए बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનોદધિવલય તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કેટલો મોટો કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે 'गोयमा ! सतिभोगाइं छ जोयणाइं' તે યોજનના ત્રીજા ભાગ સહિત છ યોજનનો કહેલ છે. 'वालयप्पभाए पुच्छा' હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનોદધિ તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાએ કેટલો મોટો કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! तिभागूणाइं सत्तजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! આ યોજનના ત્રીજા ભાગથી ઓછા સાત યોજનની મોટાઇવાળો કહેલ છે. અર્થાત્ યોજનના બે ભાગ સહિત છ યોજનની મોટાઇ તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કહેલ છે. 'एवं एएणं अभिलावेणं पंकप्पभाए सत्तजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' એજ પ્રમાણે પંકપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિવલય છે. તે પણ તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી

સાત યોજનની મોટાઇ વાળો કહ્યો છે. 'धूमप्पभाए सतिभागाइं सत्त जोयणाइं पन्नत्ते' ધૂમપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિ વાતવલય છે, તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કેટલો વિશાળ કહેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! ત્રીજા ભાગ સહિત સાત યોજનનો કહેલ છે 'तमप्पभाए तिभागूणाइं अट्ठ जोयणाइं' હે ભગવન્ છટ્ઠિ તમઃપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિ વલય છે તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષા કેટલો વિશાળ કહેલ છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! તમઃપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદ-ધિવલય છે તે યોજનના ત્રીજા ભાગ કમ આઠ યોજનનો તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી વિસ્તાર વાળો કહેલ છે. 'तमतमप्पभाए अट्ठजोयणाइं' હે ભગવન્ સાતમી પૃથ્વી કે જે તમસ્તમા નામની છે, તેનો ઘનોદધિવલય તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કેટલો વિશાળ કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિવાતવલય છે, તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી આઠ યોજનનો કહ્યો છે.

હવે રત્નપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીયોના ઘનવાતના બાહલ્યનુ કથન કરે છે. 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पाभाए पुढवीए घणवायवलए केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનવાતવલય છે, તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કેટલો વિશાળ કહ્યો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! अद्ध पंचमाइं जोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! તે અર્ધ પંચમ અર્થાત્ સાડાચાર યોજનનો તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી વિશાળ કહ્યો છે. सक्करप्पभाए पुच्छा' હે ભગવન્ આ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનવાત વલય છે, તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કેટલો વિશાળ કહેલ છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! कोसूणाइं पंचजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! શર્કરાપ્રભાનો ઘનવાતવલય તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી એક કોસ કમ પાંચ યોજનનો કહેલ છે. 'एवं एएणाभिलावेणं' એજ પ્રમાણે આ આલાપકના પ્રકારથી એવો પણ પ્રશ્ન કરવો જોઇએ કે હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનવાતવલય છે, તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષા કેટલો વિશાળ કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! 'वालुयप्पभाए पंचजोयणाइं बह-ल्लेणं पन्नत्ते' વાલુકાપ્રભાના ઘનવાત વલય છે, તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી પાંચ યોજનનો કહેલ છે 'पंकप्पभाए सक्कोसाइं पंचजोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ભગવન્ પંકપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનવાતવલય તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાએ કેટલો

વિશાળ કહ્યો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે પંક-પ્રભાનો ઘનવાતવલય એક કોસ અધિક પાંચ યોજનનો તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કહેલ છે. 'धूमप्पभाए अद्ध छट्ठाइं जोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' ધૂમપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનવાતવલય ૫ ।। અર્ધ ષષ્ઠ અર્થાત્ સાડા પાંચ યોજનનો વિશાળ તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવેલ છે. 'तमप्पभाए कोसूणाइं छ जोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' તમપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનવાતવલય તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી એક કોશ કમ છ યોજનનો વિશાળ કહેલ છે. 'अहे सत्तमाए छ जोयणाइं बाहल्लेणं पन्नत्ते' અધઃસપ્તમી પૃથ્વીનો ઘનવાતવલય તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી છ યોજનનો વિશાળ કહ્યો છે.

હવે રત્નપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીયોના તનુવાતના બાહલ્યનું પ્રમાણ કહે છે 'इमीसेणं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तणुवायवलए केवइए बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ભગવન્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે તનુવાતવલય છે, તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કેટલી વિશાળતાવાળો કહ્યો છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! छक्कोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે તનુવાતવલય છે, તે તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી છ કોસની વિશાળતાવાળો કહેલ છે. 'एवं एएणं अभिलावेणं' એજ પ્રમાણે આ અભિલાપથી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનો તનુવાતવલય તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કોસના ત્રીજા ભાગ સહિત છ કોસની વિશાળતા વાળો કહ્યો છે. વાલુકાપ્રભામાં તનુવાતવલય તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી કોશના ત્રીજા ભાગથી કમ સાત કોસની વિશાળતા વાળો કહેલ છે. 'पंकप्पभाए पुढवीए सत्तकोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते' પંકપ્રભા પૃથ્વીનો તનુવાતવલય તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી સાત કોસની વિશાળતા વાળો કહેલ છે. 'धूमप्पभाए सतिभागे सत्तकोसे' ધૂમપ્રભા પૃથ્વીનો તનુવાતવલય ત્રીજા ભાગ સહિત સાત કોસનો વિશાળ તિર્યગ્બાલ્યની અપેક્ષાથી કહેલ છે. 'तमप्पभाए पुढवीए अट्ठकासे बाहल्लेणं पन्नत्ते' તમપ્રભા પૃથ્વીનો તનુવાતવલય કોસ ગાઉના ત્રીજા ભાગથી કમ આઠ ગાઉનો તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષા કહેલ છે. 'अहे सत्तमाए पुढवीए अट्ठकोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते' સાતમી પૃથ્વીનો તનુવાતવલય તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી આઠ કોષની વિશાળતા વાળો કહેલ છે. જેમકે બીજે કહ્યું છે કે 'छच्चेव' ઇત્યાદિ ગાથા ૨

આ બે ગાથાના અર્થ આ પ્રમાણે છે 'छच्चेव' ઇત્યાદિ

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઘનોદધિના બાહલ્યનું પ્રમાણ 'छच्चेव' છ યોજનનું

કહ્યું છે. ઘનવાતના બાહલ્યનું પ્રમાણ 'अद्धपंचम' સાડા ચાર યોજનનું કહ્યું છે, ૨, અને તનુવાતનું પ્રમાણ 'जोयणसड्ढे' ડાઢ યોજનનું અર્થાત્ છ ગાઉનું છે. આ ઘનોદધિ ઘનવાત, તનુવાતના બાહલ્યનું જે પ્રમાણ છે તેને આદિ ધ્રુવ-મુખ્ય માનીને આગળ આગળ નીચે નીચેની શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી વિગેરે અધઃ સપ્તમી પૃથ્વી પર્યન્તની પૃથ્વીયોમાં પહેલી પહેલી પૃથ્વીમાં રહેલ ઘનોદધિ વિગેરેના બાહલ્યના પ્રમાણમાં આ આગળ કહેવામાં આવનારી ગાથામાં કહેવામાં આવેલ પ્રમાણને ક્રમથી ઘનોદધિ વગેરેના બાહલ્ય પ્રમાણમાં મેળવીને પછી પછીની પૃથ્વીમાં રહેલ ઘનોદધિ વિગેરેના બાહલ્યનું પ્રમાણ કહેવું જોઈએ. ॥ ૧ ॥

હવે બીજી ગાથામાંથી એ મેળવવા લાયક પ્રમાણ બતાવે છે. 'सतिभाग' ઇત્યાદિ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઘનોદધિ બાહલ્યના પ્રમાણમાં 'सतिभाग' યોજનના ત્રણ ભાગ કરીને તે પૈકીના બીજો ભાગ મેળવવો. આ રીતે યોજનનો ત્રીજો ભાગ મેળવીને ક્રમશઃ આગળ આગળની શર્કરાપ્રભા વિગેરે સઘળી પૃથ્વીયોનું ઘનોદધિનું પ્રમાણ સમજી લેવું ૧, એજ પ્રમાણે 'गाउय' ઇતિ ગવ્યૂત એક ગાઉ. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બાહલ્ય પ્રમાણમાં મેળવીને ક્રમશ પછી પછીની શર્કરાપ્રભા વિગેરે સઘળી પૃથ્વીયોના ઘનવાતના બાહલ્યનું પ્રમાણ સમજી લેવું જોઈએ, ૨, એજ પ્રમાણે 'तिभागो गाउयस्स' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલ તનુવાતના બાહલ્ય પ્રમાણમાં ગાઉનો ત્રીજો ભાગ મેળવવાથી ક્રમથી પછી પછીની શર્કરાપ્રભા વિગેરે સઘળી પૃથ્વીયોના તનુવાતના બાહલ્યનું પ્રમાણ સમજી લેવું (૩) આ રીતે આ બન્ને ગાથાઓના ભાવાર્થ છે.

હવે સૂત્રકાર ઘનોદધિ વિગેરે વાતવલયમાં કૃષ્ણ વર્ણ વિગેરે વાળું દ્રવ્ય છે. ? એ વાત પ્રગટ કરે છે.

'इमीसे णं भंते' ઈત્યાદિ હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિ વલય છે, કે જે 'छज्जोयण बाहल्लस्स' છ યોજનનો વિશાળ છે. તેના ક્ષેત્ર છેદથી વિભાગ કરવામાં આવે તો તેમાં રહેલ દ્રવ્ય 'वण्णओ काल जाव' વર્ણની અપેક્ષાથી કૃષ્ણવર્ણવાળું પીળાવર્ણવાળું અને શુકલનામ સફેદ વર્ણવાળું હોય છે ? ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ દુરભિ ગંધવાળું હોય છે ? રસની અપેક્ષાથી તે તીખુ, કડવું તુરૂ, ખાટું, અને મીઠારસવાળું હોય છે ? સ્પર્શની અપેક્ષાથી તે કર્કશ, મૃદુ, ગુરૂ, લઘુ, શીત ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ સ્પર્શવાળું હોય છે ? તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાથી તે પરિમંડલ ગોળ ઝાલરાકાર ત્ર્યસ્ર ચતુરસ્ર, આયત સંસ્થાનવાળું હોય છે ? આ દ્રવ્યો અન્યોન્ય બદ્ધ હોય છે ? અન્યોન્ય સ્પૃષ્ટ હોય છે ? અન્યોન્ય અવગાઢ વાળું હોય છે ? સ્નેહગુણથી અન્યોન્ય બદ્ધ હોય છે ? તથા પરસ્પરમાં અવિભક્ત થઇને આ અન્યોન્ય ઘન સમુદાયપણાથી મળેલું રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને

કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ ! તેમાં રહેલ દ્રવ્ય તમે જે રીતે પ્રશ્ન કરેલ છે, એજ પ્રકારનું એટલે કે આ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળું હોય છે.

'सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए घणोदधिवलयस्स सतिभाग छ जोयण-बाहल्लस्स खेत्तच्छेएणं छिज्जमाणस्स जाव' હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિ વાત વલય છે, કે જેની વિશાળતા યોજનના ત્રીજાભાગ સહિત ૬ છ યોજનની છે તેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવામાં આવેતો તેમાં રહેલ દ્રવ્ય વર્ણની અપેક્ષાથી શું કૃષ્ણ વિગેરે વર્ણવાળું હોય છે? ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ, દુરભિ ગંધથી પરિણત હોય છે? રસની અપેક્ષાથી તીખા, કડવા રસોવાળું હોય છે? સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે સ્પર્શથી પરિણત હોય છે? તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનપણાથી પરિણત થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! 'हंता अत्थि' તે પૂર્વોકત વિશેષણો વાળું હોય છે.

'एवं जाव अहेसत्तमाए जं जस्स बाहल्लं' એજ પ્રમાણે બાકિના વિષય સંબંધમાં પણ એવાજ પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ અને તેના ઉત્તરો પણ એજ પ્રમાણે સમજવા. જેમકે હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિવાત વલય છે, કે જેની વિશાળતા યોજનના ત્રીજા ભાગ કમ સાત યોજનની છે, તેના ક્ષેત્ર-ચ્છેદથી વિભાગ કરવામાં આવેતો તેમાં રહેલ દ્રવ્ય વર્ણની અપેક્ષાથી કાળા વિગેરે વર્ણપણાથી, ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ, દુરભિ ગંધ પણાથી રસની અપેક્ષાથી તીખાકડવા વિગેરે રસ રૂપે, સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે સ્પર્શથી તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાન પણાથી પરિણત થાય છે? તથા અન્યોન્ય બદ્ધ વિગેરે વિશેષણો વાળું થઈને પરસ્પર સમુદાય પણાથી રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે. હા ગૌતમ ! તેમાં રહેલ દ્રવ્ય, પૂર્વોક્તવિશેષણોથી પરિણત થાય છે. હે ભગવન્ પંકપ્રભા પૃથ્વીનું જે ઘનોદધિ વલય છે, કે જેની વિશાળતા તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી પૂરા સાત યોજ-નની છે. તેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવાથી તેમાં રહેલ દ્રવ્ય, પૂર્વોક્ત પ્રકારવાળું અર્થાત્ વર્ણની અપેક્ષાથી કાળા વિગેરે વર્ણરૂપે, ગંધની અપેક્ષાથી સુરભિ, દુરભિ ગંધપણાથી, રસની અપેક્ષાથી તીખા વિગેરે રસ પણાથી, સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ વિગેરે સ્પર્શપણાથી અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિણત આદિ સંસ્થાન પણાથી યુક્ત હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હા ગૌતમ ! એ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળું હોય છે. હે ભગવન્ ધૂમપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિવાત વલય છે. કે જેની વિશાળતા તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી યોજનના ત્રીજા ભાગ સહિત સાત યોજનની છે, તેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવાથી તેમાં રહેલ દ્રવ્ય, શું પૂર્વોકત વિશેષણોવાળું હોય છે? હે ભગવન્ તમઃપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિવાતવલય છે, કે જેની વિશાળતા તિર્યગ્બાહલ્યની

અપેક્ષાથી યોજનના ત્રીજા ભાગથી કમ આઠ યોજનની છે, તેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવાથી તેમાં રહેલ દ્રવ્ય શું પૂર્વોકત વિશેષણોવાળું હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હા ગૌતમ! તે પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળું હોય છે. હે ભગવન્ તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીમાં જે ઘનોદધિ વલય છે, કે જેની વિશાળતા તિર્યગ્બાહલ્ય પણાથી પૂર આઠ યોજનની છે, તેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવાથી તેમાં રહેલ દ્રવ્ય, પૂર્વોકત વિશેષણોવાળું હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હા ગૌતમ! તે પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળું હોય છે.

હવે ઘનવાતનું સ્વરૂપ સૂત્રાકાર પ્રગટ કરે છે. 'इमीसेणं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए घणवायवलयस्स' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે ઘનવાતવલય છે, કે જેની વિશાળતા ૪॥ સાડા ચાર યોજનની છે, તેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવામાં આવેતો તેમાં રહેલ દ્રવ્ય, બધા પ્રકારથી વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શથી યુકત પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનોથી પરિણત તથા અન્યોન્ય સંબદ્ધ વિગેરે વિશેષણો યુકત થઈને પરસ્પર સમુદાય પણાથી રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ! તેઓ એ પૂર્વોકત વિશેષણો વાળા હોય છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए जं जस्स बाहल्लं' એજ પ્રમાણે શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી પર્યન્ત તેના આશ્રિત જે ઘનવાત વલય છે, કે જેની તિર્યગ્બાહલ્યની અપેક્ષાથી જેટલી વિશાળતા હોય તેટલી સમજી લેવી. જેમકે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં એક ગાઉ ઓછા પાંચ યોજનની છે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં પાંચ યોજનની વિશાળતા છે. પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં એક ગાઉ અધિક પાંચ યોજનની છે. ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં સાડા પાંચ યોજનની છે. તમઃ પ્રભા પૃથ્વીમાં એક ગાઉ કમ છ યોજનની છે. અને તમસ્તમપ્રભામાં પૂરા છ ૬ યોજનની વિશાળતા છે. તેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવાથી તેમાં તેમાં રહેલા દ્રવ્યો બધા પ્રકારના વર્ણ. ગંધ, રસ, અને સ્પર્શોથી યુકત તથા પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનોથી પરિણત અને અન્યોન્ય સંબદ્ધાદિ વિશેષણોથી યુકત પરસ્પરમાં સમુદાય પણાથી રહે છે. તેમ સમજવું.

'एवं तणुवायवलयस्स वि जाव अहे सत्तमाए जं जस्स बाहल्लं' જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને સાતમી તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વી સુધીમાં તે તે પૃથ્વીના આશ્રિત ઘનોદધિ અને ઘનવાત કે જે પોત પોતાના બાહલ્યથી યુકત છે. તેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવાથી તેમાં રહેલા દ્રવ્યોને વર્ણાદિથી યુકત હોવાનું કહેલ છે. એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને સાતમી તમસ્તમા પ્રભા પૃથ્વી પર્યન્ત પોતપોતાના બાહલ્યથી યુકત તેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરેલા તનુવાત વલયમાં રહેલા દ્રવ્યોનું પણ વર્ણાદિવાળા હોવાનું સમજવું જેમ તનુવાતની વિશાળતા પહેલી પૃથ્વીમાં છ ગાઉની કહી છે, બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં એક ગાઉના ત્રીજા ભાગ સહિત છ ગાઉની કહેલ છે.

વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં ગાઉના ત્રીજા ભાગથી કમ સાત ગાઉની કહી છે. પંક પ્રભા પૃથ્વીમાં સાત ગાઉની કહી છે. ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં ગાઉના ત્રીજા ભાગ સહિત સાત ગાઉની કહી છે. તમ:પ્રભા પૃથ્વીમાં કોશના ત્રીજા ભાગથી કમ આઠ ગાઉની કહી છે. અને અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં પૂરા આઠ, ગાઉની કહી છે. તેના તેના ક્ષેત્રચ્છેદથી વિભાગ કરવાથી તેમાં રહેલ દ્રવ્ય વર્ણની અપેક્ષાથી કાળા વગેરે પાંચ વર્ણથી યુકત, ગંધની અપેક્ષા સુરભિ દુરભિ ગંધથી યુકત, રસની અપેક્ષાથી તીખા વિગેરે રસોથી યુકત, સ્પર્શની અપેક્ષા કર્કશ વિગેરે આઠ સ્પર્શથી યુકત અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પરિમંડલ વિગેરે વિશેષણોથી પરિણત થાય છે. તથા પરસ્પરમાં સંબદ્ધ વિગેરે વિશેષણોથી યુકત થઇને પરસ્પર સમુદાયપણાથી રહે છે. તેમ સમજવું.

હવે સૂત્રકાર ઘનોદધિ વિગેરેના સંસ્થાનોનુ પ્રતિપાદન કરે છે. તેમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहीवलए किं सठिए पन्नत्ते' હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિવલય છે, તેનું સંસ્થાન કેવું કહ્યું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! वट्टे वलयागारसंठिए पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! રત્ન પ્રભા પૃથ્વીના ઘનોદધિવલયનું સંસ્થાન વલય બલોયાના આકાર જેવો ગોળ પણ મધ્યભાગમાં ખાલી એવો કહેલ છે. હે ભગવન્ ઘનોદધિનો આકાર બલોયા જેવો ગોળ અને મધ્યભાગમાં ખાલી એવો છે, તે કેવી રીતે જાણી શકાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'जे णं इमं रयणप्पभं पुढविं सव्वओ समंता' હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીને આ ઘનોદધિવલય ચારે દિશાઓમાં અને વિદિશાઓમાં સંपरक्खित्ता' સારી રીતે વીટળાઈને રહેલ છે, તે કારણથી એમ જણાય છે કે આ ઘનોદધિ વલય બલોયાના આકાર જેવો ગોળ છે, 'एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए घणोदही वलए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનોદધિ વલય જેમ બલોયાના આકાર જેવા સંસ્થાનથી રહેલ કહ્યો છે, એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનો, ધૂમપ્રભા પૃથ્વીનો, તમપ્રભા પૃથ્વીનો, અને તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનોદધિવલય પણ બલોયાના આકર જેવા સંસ્થાનથી યુકત કહેલ છે. તેમ સમજવું. 'नवरं अप्पणप्पणं पुढविं संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ' પરંતુ આ કથનમાં એવું વિશેષ પણું સમજવું જોઇએ કે તે બધા ઘનોદધિ પોતપોતાની પૃથ્વીને ઘેરીને રહેલા છે. જેમ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનોદધિ વલય રત્નપ્રભા પૃથ્વીને ચારે તરફથી ઘેરીને રહેલ છે, એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનો ઘનોદધિ

વલય શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીને ચારે તરફથી ઘેરીને રહેલા છે. વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના ઘનોદધિવલય વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીને ચારે તરફથી ઘેરીને રહેલ છે. ઈત્યાદિ પ્રકારનું કથન પોતપોતાની પૃથ્વીને ઘેરીને સાતમી પૃથ્વી સુધીના ઘનોદધિ પર્યન્ત સમજવું

'इमीसे णं भंते ! હે ભગવન્ આ 'रयणप्पभाए पुढवीए घणवायवलए किं संठिए पन्नत्ते' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના જે ઘનવાતવલય છે. તેનું સંસ્થાન અર્થાત્ આકાર કેવા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा !' હે ગૌતમ! वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए' બલોયાના મધ્યભાગની વચમાના આકાર જેવા ગોળ આકારવાળો કહેલ છે. હે ભગવન્ એ કેવીરીતે જાણી શકાય કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઘનવાતવલય બલોયાના મધ્ય ભાગના આકાર જેવા ગોળ આકારનો કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'तहेव' હે ગૌતમ! આ ઘનવાતવલય રત્નપ્રભા પૃથ્વી સંબંધી ઘનોદધિવલયને ચારે તરફથી વીંટળાઇને રહેલ છે. તેથી એમ જાણી શકાય છે કે આ બલોયાના મધ્યભાગના આકાર જેવા ગોળ આકારનો છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए घणवायवलए' એજ પ્રમાણેના આકાર સંબંધીનું કથન શર્કરાપ્રભાના, વાલુકાપ્રભાના, પંકપ્રભાના, ધૂમપ્રભાના, તમઃપ્રભાના, અને તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીના ઘનવાતવલયો સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. આ સઘળા ઘનવાતવલયો પોતપોતાની પૃથ્વીના ઘનોદધિ વલયને ચારેતરફથી વીંટળાઈને રહેલા છે. તેથી એમ જણાય છે કે આ બધા જ ઘનવાતવલય બલોયાના આકાર જેવા સંસ્થાનથી રહેલા છે.

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तणुवायवलए किं संठिए पन्नत्ते' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના જે તનુવાતવલય છે, તે કેવા આકારવાળો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! वट्टे वलयाकारसंठाण संठिए पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના જે તનુવાતવલય છે, તે બલોયાના મધ્યભાગના આકાર જેવો ગોળ છે. એટલે કે અંદરના પોલાણ વાળા ભાગના જેવો ગોળ છે. 'जे णं' કેમકે તે 'इमीसे रयणप्पभा पुढवीए घणवायवलए सव्वओ समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઘનવાતવલયને ચારે તરફથી વીંટળાઈને રહેલ છે. આ સ્થિતિમાં તેના પૂર્વોક્ત બલોયાના આકાર જેવોજ આકાર થઈ જાય છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए तणुवायवलए' એજ પ્રમાણેના આકારવાળો શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના પંકપ્રભા પૃથ્વીના ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના, તમઃપ્રભા પૃથ્વીના અને તમસ્તમા પૃથ્વીના જે તનુવાતવલય છે, તે પણ બલોયાના આકાર જેવો સંસ્થાનથી યુકત છે તેમ સમજવું.

'इमा णं भंते! रयणप्पभा पुढवी केवइया विक्खंभेणं पन्नत्ता' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી આયામ લંબાઇ-વિષ્કંભ-પહોળાઇમાં કેટલી કહેવામાં આવી છે? અર્થાત્ કેટલી લંબાઈ પહોળાઇ વાળી કહેવામાં આવી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविसंभेणं' હા ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી અસંખ્યાત હજાર યોજનથી લંબાઇ પહોળાઇ વાળી કહેલ છે. લંબાઇમાં પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનની કહી છે અને પહોળાઈમાં પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનની કહેલ છે. તથા 'असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ता' આની પરિધિ પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનનાજ કહેલ છે. 'एवं जाव अहेसत्तमा' એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા, પૃથ્વીથી લઇને સાતમી પૃથ્વી પર્યન્તની બધી પૃથ્વીયોની લંબાઇ પહોળાઈ અને પરિધિનું પ્રમાણ સમજવું.

'इमाणं भंते! रयणप्पभा पुढवी अंतेय मज्झे य सव्वत्थ समा बाहल्ले णं पन्नत्ता' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી અન્તમાં અને મધ્યમાં બધેજ પિંડભાવની અપેક્ષાથી સરખી બરાબર એક સરખી કહી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'हंता 'गोयमा!' હા ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી અંતમાં, મધ્યમાં અને બધે વિસ્તારની અપેક્ષાથી એક સરખી કહેલ છે. 'एवं जाव अहेसत्तमा' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની જેમ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી તમસ્તમા પૃથ્વી સુધીની પૃથ્વીયો અન્તમાં અને મધ્યમાં બધેજ બાહલ્યની અપેક્ષાથી પોતપોતાનામાં એક સરખી કહેવામાં આવેલ છે. તેમ સમજી લેવું ।।સૂ. ૮।।

જીવોં કી ઉત્પત્તિ કા નિરુપણ

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए सव्व जीवा उववण्ण पुव्वा' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામી આ સૂત્ર દ્વારા પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए सव्वजीवा उववण्णपुव्वा, सव्व जीवा उववण्णा' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ક્રમપૂર્વક અર્થાત સમયે સમયે પહેલાં સઘળા જીવો ઉત્પન્ન થયા છે? અથવા એક સાથે સઘળા જીવો ઉત્પન્ન થયા છે? અર્થાત્ ભૂતકાળમાં સઘળા જીવો ત્યાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે કે નથી થયા?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए सव्वजीवा उववन्नपुव्वा, णो चेव णं सव्वजीवा उववण्णा' હે ગૌતમ ! આ રત્નપભા પૃથ્વીમાં સઘળા જીવો પ્રાયઃ ક્રમે કરીને ઉત્પન્ન થયા છે પરંતુ એકી સાથે સર્વ જીવો ઉત્પન્ન થયા નથી. કેમકે એકીસાથે એક કાળમાં સઘળા જીવોનો ઉત્પાદ-ઉત્પત્તી જો રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં થયો છે, તેમ માની લેવામાં આવે, તો નર, અમર, નારક, અને તિર્યંચ રૂપ ભેદનો અભાવ માનવો પડશે. પરંતુ એવું તો સંભવતુ નથી, કેમકે જગતનો સ્વભાવ વિચિત્ર છે एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए' એજ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી પૃથ્વી પર્યંતની સઘળી પૃથ્વીયોમાં પણ સઘળા જીવો કાળ ક્રમથીજ ઉત્પન્ન થાય છે, યુગપત્ સૌ જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થયા નથી. તેમ સમજવું

આ વિષયમાં આલાપકો આ નીચે પ્રમાણે કરવા જોઈએ હે ભગવન્ આ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં શું સઘળા જીવો કાલક્રમથી ઉત્પન્ન થયા છે ? અથવા યુગપત્ એકી સાથે ઉત્પન્ન થયા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! કાળ ક્રમથીજ ઘણુકરીને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં સઘળા જીવો ઉત્પન્ન થયા છે. કેમકે આ માન્યતામાં નર, અમર (દેવ) વિગેરે જે ભેદો છે. એજ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં પણ સઘળા જીવો કાળક્રમથી પ્રાયઃઉત્પન્ન થયા છે. યુગપત્ એકી સાથે સઘળા જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થયા નથી તેમ સમજવું. એજ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન અને તેના ઉત્તર રૂપ કથન પંકપ્રભા પૃથ્વીથી લઇને તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વી પર્યન્તની બાકીની પૃથ્વીયોમાં પણ ઉત્પાદ ઉત્પત્તીનો પ્રકાર અને નિષેધ પ્રકાર સમજી લેવો જોઇએ. 'इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी सव्व जीवेहिं विजढपुव्वा' હે ભગવન્ આ રત્નપભાપૃથ્વી કાળક્રમથી બધા જીવોએ પહેલાં છોડી છે ? અથવા યુગપત્ એકી સાથે બધા જીવોએ છોડી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! इमाणं रयणप्पभा

पुढवी सव्वजीवेहिं विजढपुव्वा णो चेव णं सव्वजीवा विजढा' હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી પ્રાયઃ કરીને સઘળા જીવોએ ક્રમશઃ છોડી છે. સઘળા જીવોએ એકી સાથે છોડી નથી. કેમકે તથા પ્રકાર નિમિત્તના અભાવથી એક કાળ માં સઘળા જીવો દ્વારા એ પૃથ્વીનો ત્યાગ કરવો તે બની શકતું નથી. 'एवं जाव अहे सत्तमा ! જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વી સઘળા જીવોએ ક્રમ પૂર્વક છોડી છે, એકી સાથે બધાજ જીવોએ છોડી નથી. એજ પ્રમાણે શર્કરા પ્રભા પૃથ્વી, વાલુકાપ્રભા પૃથ્વી. પંકપ્રભા પૃથ્વી, ધૂમપ્રભા પૃથ્વી, તમઃપ્રભા પૃથ્વી અને તમસ્તમા પૃથ્વી પણ બધા જીવોએ કાળ ક્રમથીજ છોડી છે, એકી સાથે છોડી નથી. તેમ સમજવું. આ વિષયમાં આલાપનો પ્રકાર સ્વયં બનાવીને સમજી લેવો.

'इमीसे णं रयणप्पभा पुढवीए सव्व पोग्गला पविट्ठपुव्वा' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં સઘળા પુદ્ગલો—લોકાકાશમાં રહેલા સઘળા પુદ્ગલો કાળ ક્રમથી પ્રવેશ્યા છે? કે તદ્ભાવથી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી પણાથી પરિણત થયા છે? અથવા એકી સાથે પ્રવેશ્યા છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! इमीसेणं रयणप्पभाए पुढवीए सव्व पोग्गला पविट्ठपुव्वा' હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં સઘળા લોકવર્તિ પુદ્ગલો ક્રમ પૂર્વક પ્રવેશેલા છે. 'नो चेव सव्व पोग्गला पविट्ठा' ત્યાં તેઓ બધા એકીસાથે પ્રવેશેલા નથી કેમકે જો એક સાથે સઘળા પુદ્ગલો રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં પ્રવેશેલા છે, એ વાંત માની લેવામા આવેતો પછી શર્કરાપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીયોમાં પુદ્ગલોનો પ્રવેશ થયો તેમ માની શકાય તેમ નથી. તેથી એમજ માનવું જોઈએ કે બધાજ પુદ્ગલોનો પ્રવેશ રત્નપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીયોમાં ક્રમથી જ થયેલ છે. અર્થાત્ ક્રમક્રમથીજ સઘળા પુદ્ગલો જગતના સ્વભાવની વિચિત્રપણાથી રત્નપ્રભા વિગેરેપણાથી પરિણત થયેલ છે. 'एवं जाव अहे सत्तमा' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને સાતમી પૃથ્વી પર્યન્તમાં પણ સઘળા પુદ્ગલોનો પ્રવેશ તેઓનો તે તે પણાથી પરિણમન ક્રમથીજ થયેલ છે. યુગપત્ થયેલ નથી. તેમ સમજવું આ સંબંધમાં અલાપ પ્રકાર સ્વયં બનાવી સમજી લેવા જોઈએ. 'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी सव्व पोग्गलेहिं विजढपुव्वा' હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી બધા પુદ્ગલો એ કાલક્રમથી છોડી છે? કે યુગપત્ એકી સાથે છોડી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'गोयमा ! इमाणं रयणप्पभा पुढवी.' હે ગૌતમ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી કાળક્રમથીજ બધા પુદ્ગલોએ છોડી છે. એકી સાથે છોડી નથી. કેમકે એકજ કાળમાં બધાજ પુદ્ગલોએ આ પૃથ્વીને છોડી છે, તેમ માનવામાં આવે તો પછી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સ્વરૂપનો અભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ એવું તો છે જ નહીં. કેમકે જગત્નો સ્વભાવ શાશ્વત છે, આ વાત સ્વયં સૂત્રકાર હવે પછી કહેવાના છે.

'एवं जाव अहे सत्तमा' એજ પ્રમાણે સઘળા પુદ્ગલો દ્વારા છોડવાનું આ કથન શર્કરાપ્રભા વિગેરે છએ પૃથ્વીયોમાં પણ સમજવું જોઈએ.

'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी किं सासया असासया' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી શું શાશ્વત છે ? કે અશાશ્વત છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! सिय सासया सिय असासया' હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી કોઈ અપેક્ષાએ શાશ્વત છે અને કોઈ અપેક્ષાથી અશાશ્વત છે. જ્યારે શાશ્વતધર્મ અને અશાશ્વતધર્મ પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે, તો પછી અહિયાં આપ આ બન્ને ધર્મોનું એકી સાથે કેવી રીતે પ્રતિપાદન કરો છો ? આ અભિપ્રાયને લઈને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सिय सासया सिय असासया' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે રત્નપ્રભા પૃથ્વી કોઈ અપેક્ષા અર્થાત્ કોઈ એક નયની માન્યતા પ્રમાણે શાશ્વત અને કોઈ અપેક્ષા એટલેકે કોઈ નયના અભિપ્રાયની માન્યતા પ્રમાણે અશાશ્વત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! दव्वट्ठयाए सासया' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વી દ્રવ્યાર્થિકનયની માન્યતા પ્રમાણે શાશ્વતી છે. કેમકે આ નયનો વિષય કેવળ શુદ્ધ દ્રવ્ય જ હોય છે. દ્રવ્યનું જ નામ સામાન્ય છે. જે તે તે પર્યાયોને પ્રાપ્ત કરે છે તે તે પર્યાયોમાં જાય છે. તેનુંજ નામ દ્રવ્ય છે. આ પ્રમાણેની દ્રવ્ય શબ્દની વ્યુત્પત્તી છે. આ દ્રવ્યજ જેનો વિષય હોય છે, તે દ્રવ્યાર્થિક કહેવાય છે. આ પ્રમાણે દ્રવ્ય માત્રના અસ્તિત્વનુ પ્રતિપાદન કરવાવાળો જે નય છે, તે દ્રવ્યાર્થિક નય કહેવાય છે. આ નય કેવળ દ્રવ્યનેજ તાત્વિક પદાર્થ માને છે. પર્યાયને નહીં તેથી આ નયની માન્યતા પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વી શાશ્વત છે. કેમકે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો એવો આકાર હમેશાં વિદ્યમાન રહે છે. તથા-'वण्णपज्जवेहिं' કૃષ્ણ, નીલ, લોહિત, લાલ, પીળા અને સફેદ રૂપ વર્ણ પર્યાયોની અપેક્ષાથી 'रसपज्जवेहिं' તીખા, કડવા તુરા, ખાટા અને મીઠા એવા રસના પર્યાયોની અપેક્ષાથી 'गंध पज्जवेहिं' સુરભિ અને દુરભિ રૂપ ગંધના પર્યાયોની અપેક્ષાથી તથા 'फास पज्जवेहिं' કર્કશ, મૃદુ, ગુરૂ' લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ રૂપ સ્પર્શના પર્યાયોની અપેક્ષાથી આ રત્ન પ્રભા પૃથ્વી, 'असासया' અશાશ્વત અર્થાત્ અનિત્ય છે. કેમકે વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શનાં પર્યાયો દરેક ક્ષણે અથવા કેટલાક સમય પછી બીજા બીજા રૂપ થી બદલાયા કરે છે. આ પ્રમાણેનું પરિવર્તન થવું તેનું નામ જ અનિત્ય પણું છે.

શંકા—નિત્યપણું દ્રવ્યના આશ્રયથી છે, અને અનિત્યપણુ પર્યાયના આશ્રયથી છે. તેથી નિત્યપણા અને અનિત્યપણાનું અધિકરણ જ્યારે જુદુ જુદુ છે. તો પછી તેમાં એક અધિકરણપણું કેવી રીતે આવી શકે છે ?

ઉત્તર—આવી શંકા એ માટે યોગ્ય નથી કે દ્રવ્ય અને પર્યાય આ જુદા જુદા માન્યાનથી કેમકે સિદ્ધાંતકારોએ આમાં કથંચિત ભેદ અને અભેદાત્મકપણાંનો સ્વીકાર કર્યો છે, જો આ સિદ્ધાંત સ્વીકારવામાં ન આવે અને એકાન્ત પણાથી અર્થાત્ નિશ્ચિતપણાથી સર્વ પ્રકારથી તેમાં ભેદ જ માનવામાં આવે તો દ્રવ્યની કે પર્યાયની સત્તા સિદ્ધ થઈ શકતી નથી જે આ વાતને માને છે, કે દ્રવ્ય પર્યાયથી જુદું છે, તો તેના આ દ્રવ્યની સત્તા એ માટે બનતી નથી કે તે નવા પુરાણા વિગેરે પર્યાયોથી શૂન્ય આકાશ પુષ્પની જેમ પર્યાયોથી રહિત હોવાના કારણે અસત્ થઈ જાય છે અથવા બાલપણા વિગેરે પર્યાયોથી શૂન્ય વંધ્યાસુતની માફક તે થઇ જાય છે એજ પ્રમાણે દ્રવ્યથી ભિન્ન હોવાના કારણે વંધ્યાસુતમાં રહેલ બાલપણા વિગેરે પર્યાયોની માફક પર્યાયપણ અસત્ રૂપ થઇ જાય છે. એજ કહ્યું છે

'द्रव्यं पर्यायवियुतं, पर्याया: द्रव्यवर्जिताः

क्व कदा केन किं रूपा, द्रष्टा मानेन केन वा ॥ १ ॥

અર્થાત્ પર્યાય રહિત દ્રવ્ય અને દ્રવ્ય રહિત પર્યાય કયાંઇ પણ કોઇએ કયારેય પણ કોઈ પણ પ્રમાણથી દેખ્યા છે? ॥ ૧ ॥

હવે આ કથનનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે 'से तेणट्ठेणं गोयमा एवं वुच्चइ' આ કારણથી હે ગૌતમ ! હું એવું કહુંછું કે 'तं चेव जाव सिय असासया' રત્નપ્રભા પૃથ્વી કથંચિત્ શાશ્વત છે અને કથંચિત્ અશાશ્વત છે, 'एवं जाव अहे सत्तमा'। જે પ્રમાણેના નયની વિવક્ષા નો સ્વીકાર કરીને રત્નપ્રભા પૃથ્વીને શાશ્વત અશાશ્વત કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઇને સાતમી પૃથ્વીપર્યન્તની સઘળી પથ્વીયોને પણ શાશ્વત અને અશાશ્વત નયવિવક્ષા પ્રમાણે કહેવી જોઇએ. આ સંબંધમાં તેના આલાપકોનો પ્રકાર સ્વયં બનાવીને સમજી લેવો જોઇએ.

શંકા—હે ભગવન્ જે વસ્તુ જેટલા સમય પર્યન્ત રહે છે, તે એટલા સમય માટે શાશ્વત કહેવાય છે. જેમકે બીજા સિદ્ધાંતોએ આકલ્પ સ્થાયી પૃથ્વીને શાશ્વત કહી છે. તો આમાં એવો સંશય થાય છે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વી બધાજ કાળોમાં રહેનારી હોવાથી શાશ્વત છે, અથવા અન્ય સિદ્ધાંતકારોના કથન પ્રમાણે કંઇક કાલ સુધી સ્થાયી હોવાથી શાશ્વત છે? તેથી આ શંકાને મનમાં ધારણ કરીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'इमाणं भंते रयणप्पभा पुढवी कालओ केवच्चिरं होई' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી કાળની અપેક્ષાએથી કેટલ કાળ સુધી સ્થાયીપણાથી રહે છે? આ શંકાના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! न कयाइ ण आसी' હે ગૌમમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી કયારે પણ ન હતી એવી વાત નથી અહિયા આ વાકયમાં આવેલા નિષેધાર્થક બે નञ् પ્રકૃત અર્થ પ્રગટ કરવા માટે આપ્યા

છે કેમકે એવો નિયમ છે કે વાકયમાં આવેલ બે નઞ્ 'ન' પ્રકૃત ચાલું અર્થને પ્રગટ કરે છે તેથી આ કથન પ્રમાણે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી સર્વદા હતી એવું સમર્થન થાય છે. તેથી ભૂતકાળમાં આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની સત્તાનું સમર્થન થઇ જાય છે.તેમકે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી અનાદિ કાળથી વિદ્યમાન છે. જો ભૂતકાળમા તેનું અસત્વ માનવામાં આવે, તો પછી તેમાં અનાદિપણું આવી શકતુ નથી જેનું આદિ કારણ હોતું નથી તેને અનાદિ કહેવાય છે. 'ण कयाइ णत्थि' તથા આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી વર્તમાન કાળમાં નથી. તેમ નથી પરંતુ આ વર્તમાન કાળમાં પણ છે. 'ण कयावि ण भविस्सइ' તથા આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ભવિષ્ય કાળમાં નહીં હોય તેમ પણ નથી. પરંતુ ભવિષ્ય કાળમાં પણ તે રહેશે. કેમકે આ અનંત અંત વિનાની છે. જેનો અંત વિનાશ ન હોય તેજ અનંત કહેવાય છે આ રીતે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ત્રણે કાળમાં રહેવાવાળી છે. તેથી તેમાં શાશ્વતપણું છે આ પ્રકારના નિષેધ મુખથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રિકાલવર્તિ સત્વ બતાવીને શાશ્વતતા બતાવવામાં આવેલ છે.

હવે વિધિમુખથી તેઓ આમાં અસ્તિત્વનું કથન કરે છે. 'भुविंच, भवइ य, भविस्सइ य' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી પહેલાં હતી, વર્તમાનમાં છે, અને ભવિષ્યકાળમાં રહેશે. આ રીતે આ ભૂત, વર્તમાન, અને ભવિષ્યકાળમાં અસ્તિત્વવાળી હોવાથી 'धुव' ધ્રુવ છે. અને ધ્રુવ હોવાથી તે 'नियया' ધર્માસ્તિકાય વિગેરે દ્રવ્યની જેમ કોઇ પણ વખતે તે પોતાના સ્થાનથી ચલાયમાન થતી નથી. અને નિશ્ચિત હોવાથી તે 'सासया' શાશ્વત છે કેમકે તેનો પ્રલય થતો નથી. શાશ્વત હોવાથીજ તે અક્ષય અવિનાશી છે. જેમ પદ્મ કમળ સરોવર અને પુંડરીક સરોવર ગંગા અને સિંધુ નદીયોના પ્રવાહમાં પ્રવૃત્તિ વાળા છે, તો પણ અક્ષય છે. કેમકે તેમાંથી અન્યતર પુદ્ગલો ના વિઘટન થવા છતા પણ અન્યતર પુદ્ગલો દ્વારા તેનો ઉપચય થતો રહે છે. એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાંથી અન્યતર પુદ્ગલોનું વિઘટન થતું રહે છે. અને અનેક પુદ્ગલો દ્વારા તેનો ઉપચય થતો રહે છે. અક્ષય હોવાથી આ 'अव्वया' માનુષોત્તરથી બહારના સમુદ્રોની જેમ અવ્યય છે. અર્થાત્ વિનાશ રહિત છે. અને અવ્યય હોવાથી જ આ 'अवट्ठिया' અવસ્થિત છે. સૂર્ય મંડલ વિગેરેની જેમ તે પોતાના પ્રમાણમાં સદા સ્થિત રહેવાથી જ આ 'णिच्चा' જીવ સ્વરૂપની જેમ અપ્રચ્યુત, અનુત્પન્ન સ્થિર એક રૂપ છે. અથવા ધ્રુવાદિક આ બધા શબ્દો ઇન્દ્ર, શક્ર, પુરંદર વિગેરે શબ્દોની માફક પર્યાય શબ્દ છે. તેનો જે આ ઉપન્યાસ–કથન કરવામાં આવ્યો છે' તે આ અનેક દેશોના અર્થાત્ જુદા જુદા દેશોના વિનેયો નામ શિષ્યોને સમજાવવા માટે જ કરવામાં આવ્યો છે. તેથી તેઓના કથનમાં પુનરૂક્તિદોષ

આવતો નથી. 'एवं जाव अहे सत्तमा' આજ પ્રમાણેનુ કથન યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી પર્યન્ત કરવું જોઈએ. જેમકે હે ભગવન્ કાળની અપેક્ષાથી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી શાશ્વત છે? કે અશાશ્વત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી કોઈ એક અપેક્ષાથી શાશ્વત છે અને કોઇ અપેક્ષાથી અશાશ્વત છે. ઈત્યાદિ પ્રકારથી જે પ્રમાણેનું કથન રત્ન પ્રભા પૃથ્વીના પ્રકરણમાં કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહિંયાં પણ કહેવું જોઇએ અને એજ પ્રમાણેનું કથન સાતમી પૃથ્વી પર્યન્ત કહેવું જોઇએ ॥સૂ ૯॥

પ્રતિ પૃથ્વી કે વિભાગ પૂર્વક ઉપર કે એવં અધસ્તન ચરમાન્ત કે અન્તર કા કથન

હવે સૂત્રકાર દરેક પૃથ્વીના વિભાગ પૂર્વક ઉપરિતન-ઉપરના અધસ્તન અને ચરમાન્તના અંતરનું પ્રતિપાદન કરે છે

'इमीसे णं ते! रयणप्पभाए पुढवीए' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ-ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્ર દ્વારા પ્રભુને એવું પૂછયુ છે કે હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરિતન ચરમાન્તથી નીચેનો જે ચરમાન્ત છે તે કેટલો વિશાળ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! असी उत्तर जोयणसयसहस्सं अबाधाए अंतरे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી નીચેનો જે ચરમાન્ત છે, તે એક લાખ એંસી હજાર યોજનની વિશાળતાવાળો છે. અર્થાત્ એક લખ એંસી હજારનો તે બાહલ્ય પિંડ છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય પણાથી રત્નપ્રભાના ઉપરિતન અને અધસ્તન ચરમાન્તોનું અંતર બતાવી ને હવે વિશેષ પ્રકાર થી તેના ત્રણ કાંડોનું અંતર પ્રગટ કરે છે. આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ, खरस्स हेठिल्ले चरिमंते एएणं केवइयं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરિતન ચરમાન્તથી ખરકાંડના અધસ્તન-નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં વિભાગપૂર્વક દરેકનું કેટલું અંતર કહેલું છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! सोलस जोयणसहस्साइं अंतरे पन्नत्ते' હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ખરકાંડના અધસ્તનચરમાન્ત પર્યન્ત સોળ હજાર યોજનનું અંતર કહેલું છે. કેમકે તે પોતાના વિભાગ રૂપ દરેક એક એક હજાર યોજનના રત્નકાંડ વિગેરે સોળ કાંડવાળો છે. 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી 'रयणस्स' कंडस्स'

રત્નકાંડના 'हेठिल्ले चरिमंते' નીચેના ચારમાંત સુધી 'एसणं केवइयं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते' કેટલું અંતર કહેવામાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! एक्कं जोयणसहस्सं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી રત્નકાંડની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં એક હજાર યોજનનું અંતર કહેવામાં આવેલ છે. કેમકે ખરકાંડના વિભાગ રૂપ રત્નકાંડ વિગેરે ૧૬ સોળે કાંડા કે જે દરેક એક એક હજાર યોજનના હોય છે.

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभा पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ वइरस्स कंडस्स उवरिल्ले चरिमंते एसणं केवइयं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते' હે ભગવન્! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના જે ઉપરિતન ચરમાંત છે. તેનાથી બીજા વજ્રકાંડના ઉપરિતન ચરમાંત સુધી કેટલું અંતર કહેવામાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! एक्कं जोयणसहस्स अबाधाए अंतरे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્ત સુધીમાં એક હજાર યોજનનું અંતર કહેવામાં આવેલ છે. 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभा पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના 'उवरिल्लाओ चरिमंताओ' ઉપરના ચરમાંતથી 'वइरस्स हेट्ठिल्लेचरिमंते,' વજ્રકાંડના જે અધસ્તન ચરમાન્ત છે, ત્યા સુધીમાં કેટલું અંતર કહેવામાં આવેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! दो जोयणसहस्साइं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીનાં ઉપરના ચરમાંતથી વજ્રકાંડના નીચેના ચરમાંત સુધીમાં વચમાં બે હજાર યોજનનું અંતર કહેલ છે. કેમકે દરેક કાંડ એક એક હજાર યોજન પ્રમાણ હોવાથી બે કાંડાનું અંતર બે હજાર યોજનનું થઇ જાય છે. આ રીતે દરેક કાંડોનું અંતર બે હજાર યોજનનું થઇ જાય છે. આ રીતે દરેક કાંડોમાં બબ્બે આલાપકો કહેવા જોઇએ. જ્યારે કાંડના અધસ્તન ચરમાંતનો વિચાર કરવાનો હોયતો ત્યાં એક એક હજાર યોજનની વૃદ્ધિ કરી લેવી જોઇએ. આ રીતે છેલ્લો જે સોળમો રિષ્ટકાંડ છે, તેના અધસ્તન ચરમાંતનો જ્યારે વિચાર કરવામાં આવે છે. તો ત્યાં સોળ હજાર યોજનની વૃદ્ધિ કરવામાં આવે છે. તેથી જ્યારે રિષ્ટકાંડના અધસ્તન ચરમાંતનો વિચાર કરવામાં આવે ત્યાંરે ત્યાં સોળ હજાર યોજનનું અંતર આવી જાય છે. આ વાત સ્વયં સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરે છે. 'एवं जाव रिट्ठस्स उवरिल्ले चरिमंते पन्नरसजोयण सहस्साइं' આ રીતે રત્નકાંડ ઉપરના ચરમાંતથી રિષ્ટકાંડના ઉપરના ચરમાંત

સુધી પંદર હજાર યોજનનું અંતર થાય છે. 'हेट्ठिल्ले चरिमंते सोलस जोयणसहस्साइं' અને રત્નકાંડના ઉપરના ચરમાંતથી રિષ્ટ કાંડનો જ અધસ્તન નીચેનો ચરમાંત છે, ત્યાં સુધીમાં સોળ હજાર યોજનનું અંતર થઇ જાય છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રણ કાંડો આવેલા છે. ખરકાંડ (૧) પંકબહુલકાંડ (૨) અબ્બહુલકાંડ (૩) પહેલા ખરકાંડમાં બીજા સોળ અવાંતર કાંડો આવેલા છે. તેના નામો આ નીચે પ્રમાણે છે રત્નકાંડ (૧) વજ્રકાંડ (૨) વૈડૂર્યકાંડ (૩) લોહિતાક્ષકાંડ (૪) મસારગલ્લકાંડ (૫) હંસ ગર્ભકાંડ (૬) પુલકકાંડ (૭) સૌગંધિકકાંડ (૮) જ્યોતીરસકાંડ (૯) અંજનકાંડ (૧૦) પુલકકાંડ (૧૧) રજતકાંડ (૧૨)જાતરૂપકાંડ (૧૩) અંકકાંડ (૧૪) સ્ફટિક કાંડ (૧૫) અને સોળમો રિષ્ટકાંડ (૧૬) આમાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ખરકાંડના ઉપરિતન અર્થાત્ ઉપરના ચરમાન્તથી રત્નકાંડના અધસ્તન ચરમાન્તમાં અને વજ્રકાંડના ઉપરના ચરમાંતમાં એક હજાર યોજનનું અંતર છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરિતન નામ ઉપરના ચરમાંતથી વૈડૂર્યનામના ત્રીજા કાંડના અધરતન ચરમાંતમાં ત્રણ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. આ રીતે નીચે નીચે રહેલા દરેક કાંડમાં એક એક હજાર યોજનની વૃદ્ધી કરવી જોઇએ. ત્રીજા કાંડનાં અધસ્તન ચરમાંતમાં રત્નપ્રભાના ઉપરિતન ચરમાંતથી ત્રણ હજાર યોજનનું અંતર છે. ચોથા લોહિતાક્ષકાંડના અધસ્તન ચરમાંતમાં ચાર હજાર યોજનનું અંતર છે. આ ક્રમથી એક એકને વધારતા વધારતા છેલ્લા રિષ્ટકાંડના ઉપરના નીચેના ચરમાંતમાં પંદર હજાર યોજનનું અંતર આવી જાય છે અને તેની નીચેના ચરમાંતમાં સોળ હજારનું અંતર આવી જાય છે. કેમકે આ ખરકાંડના વિભાગરૂપ રત્નકાંડથી રિષ્ટ કાંડ પર્યન્ત સોળે કાંડોમાં દરેક કાંડો એક એક હજાર યોજનના છે.

આ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ખરકાંડ છે, કે જેના રત્નકાંડ વિગેરે ભેદથી સોળ અવાન્તર ભેદો છે. તેઓનું પરસ્પરમાં આ અંતર પ્રગટ કરીને હવે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે 'પંકબહુલ' નામનો બીજો કાંડ છે, તેનું અંતર પ્રગટ કરે છે. આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ पंकबहुलस्स उवरिल्ले चरिमंते एस णं केवइए अबाहाए अंतरे पन्नत्ते' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ઉપરિતન નામ ઉપરના ચરમાંતથી પંક બહુલકાંડની ઉપરનો જે ચરમાંત છે, તેમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે ? આ બેઉની વચમા કેટલું અંતર આવેલું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે

'गोयमा ! सोलस सहस्साइं अबाहाए अंतरे पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! આ બંન્નેની વચમાં સોળ હજાર યોજનનું અંતર આવેલું છે. ખરકાંડનો છેલ્લો કાંડ રિષ્ટ-કાંડ છે. તેના અધસ્તન ચરમાંતમાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી સોળ હજાર યોજનનું અંતર કહેલ છે. કેમકે રિષ્ટકાંડનુ અધસ્તન ચરમાંત અને પંક બહુલનું ઉપરિતન ચરમાંત આ બેઉ પરસ્પરમાં લાગેલા છે. અર્થાત્ મળેલા છે. તેથી એ બેઉમાં બરાબર અંતર આવેલું છે, 'हेट्ठिल्ले चरिमंते एक्कं जोयणसयसहस्सं' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી પંક બહુલકાંડનું જે અધસ્તન નીચેનું ચરમાંત છે, એ એક લાખ યોજનના અંતરનું છે. અર્થાત્ રત્નપ્રભાના ઉપરના ચરમાંતથી પંક બહુલકાંડનું અધસ્તન ચરમાંત એક લાખ યોજનના અંતરવાળું છે. કેમકે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ખરકાંડ ૧૬૦૦૦, સોળ હજાર યોજનનો છે. અને પંક બહુલકાંડ ૮૪૦૦૦, ચોર્યાશી હજાર યોજનનો છે. આ બેઉને મેળવવાથી એક લાખ યોજન થઈ જાય છે. 'आव बहुलस्स उवरिल्ले चरिमंते एक्कं जोयणसयसहस्सं' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના અબ્બહુલકાંડ કે જે ત્રીજો કાંડ છે, તેનો જે ઉપરનો ચરમાંત છે, તે રત્નપ્રભાના ઉપરના ચરમાંતથી એક લાખ યોજનના અંતરમાં છે તેથીજ અબ્બહુલ નામના ત્રીજા કાંડના ઉપરના ચરમાંતથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંત સુધી એક લાખ યોજનનું અંતર કહેવામાં આવેલ છે. કેમકે પંક બહુલની નીચેનો અને અબ્બહુલકાંડની ઉપરનો ચરમાંત અન્યોન્ય મળેલા હોય છે. તેથી તે બન્ને સમાન પ્રમાણવાળા છે. 'हेट्ठिल्ले चरिमंते ! असीइउत्तरं जोयण सयसहस्सं' અબ્બહુલકાંડનો જે અધસ્તન ચરમાંત છે, તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી એક લાખ એંસી હજાર યોજનના અંતરવાળો કહેલ છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો પીંડ એક લાખ એંસી હજાર યોજનનો છે. તેથી અહિયાં એટલું અંતર પ્રગટ કર્યું છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનું પરિપૂર્ણ પિંડ બાહલ્ય એક લાખ એંસી હજાર યોજનનું થાય છે. આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રણ કાંડો આવેલા છે. તેમાં પહેલો ખરકાંડ, ૧, બીજો પંક બહુલ કાંડ (૨) અને ત્રીજો અબ્બહુલ કાંડ છે. (૩) અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ત્રણ કાંડ રૂપે છે. એ ત્રણ કાંડોમાં પહેલો જે ખરકાંડ છે, તે ૧૬૦૦૦ સોળ હજાર યોજનનો કહ્યો છે (૧) બીજો પંકબહુલકાંડ ૮૪૦૦૦ ચોર્યાશી હજાર યોજનનો છે. (૨) અને ત્રીજો જે અબ્બહુલ કાંડ છે તે ૮૦૦૦૦ એંસી હજાર યોજનનો છે. (૩) આ ત્રણેયને મેળવતાં ૧૬૦૦૦÷૮૪૦૦૦, ચોર્યાશી હજાર અને ૮૦૦૦૦ એંસી હજારને મેળવતાં ૧૮૦૦૦૦ એક લાખ એંસી હજારનું રત્નપ્રભા પૃથ્વીનું બાહલ્ય પિંડ થઈ જાય છે.

'घणोदहिस्स उवरिल्ले चरिमंते असीइ उत्तर जोयणसयसहस्सं' રત્નપ્રભાની ઉપરનું ચરમાંત પણ એક લાખ એંસી હજાર યોજનના અંતરવાળું છે. કેમકે અબ્બહુલકાંડની નીચેનો જે ચરમાંત છે તે અને ઘનોદધિની ઉપરનો જે ચરમાન્ત છે. તે અન્યોન્ય મળેલા છે. તે કારણથી તેઓનામાં અંતર આવતું નથી. 'हेट्ठिल्ले चरिमंते दो जोयणसयसहस्सं' ઘનોદધિ વલયનો અધસ્તન નીચેનો ચરમાંત, અને રત્નપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્ત આ બન્નેમાં બે લાખ યોજનનું અંતર છે.

કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના એક લાખ એંસી હજાર યોજનનાબાહલ્યમાં ઘનોદધિના બાહલ્યના વીસ હજાર યોજન મેળવતાં બે લાખ યોજન થઈ જાય છે. તેથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિની નીચેનું ચરમાંત બે લાખ યોજનનું કહેલ છે. સાતે પૃથ્વીયોના ઘનોદધિનું બાહલ્ય પ્રમાણ વીસ હજાર યોજનનું જ થાય છે. તેમ સમજવું.

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ घणयायस्स उवरिल्ले चरिमंते दो जोयणसयसहस्साइं' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનવાતના ચરમાંત સુધીનું અંતર બે લાખ યોજનનું છે. કેમકે ઘનોદધિની નીચેનું ચરમાંત અને ઘનવાતનું ઉપરનું ચરમાંત એ બેઉ પરસ્પરમાં મળેલા છે. તેથી તેમાં કંઇ પણ અંતર હોતું નથી.

'हेट्ठिल्ले चरिमंते! असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं' તથા આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી ઘનવાતનું જે નીચેનું ચરમાંત છે, ત્યાં સુધી અસંખ્યાત લાખ યોજનનું અંતર છે, 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ तणुवायस्स उवरिल्ले चरिमंते असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं अबाधाए अंतरे पन्नत्ते' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ચરમાન્તથી તનુવાતવલયનું જે ઉપરનું ચરમાન્ત છે, ત્યાં સુધી અસંખ્યાત લાખ યોજનનું અંતર છે. 'हेट्ठिल्ले वि असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं' એજ પ્રમાણે તનુવાત વલયનો જે અધસ્તન નીચેનો ચરમાન્ત છે. ત્યાં સુધી પણ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી અસંખ્યાત લાખ યોજનોનું અંતર છે. 'एवं ओवासंतरे वि' એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી રત્નપ્રભા સંબંધી અવકાશાન્તરનું જે ઉપરનું ચરમાંત છે. ત્યાં સુધીમાં અસંખ્યાત લાખ યોજનોનું અંતર છે. તથા અવકાશાન્તરનું જે નીચેનું ચરમાંત છે, ત્યાં સુધી પણ અસંખ્યાત લાખ યોજનનું અંતર છે.

આ રીતે પહેલી નારક પૃથ્વીના ઘનોદધિ વિગેરેનું અંતર બતાવીને હવે બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનું અંતર સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે. આમાં ગૌતમ

સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'दोच्चाएणं भंते ! पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ हेट्ठिल्ले चरिमंते ! एस णं केवइए अबाधाए अंतरे पण्णते' હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા નામની જે બીજી પૃથ્વી છે, તેના ઉપરના ચરમાંત સુધી કેટલું અંતર કહ્યું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! बत्तीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं' હે ગૌતમ ! બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી તેની નીચેનું ચરમાન્ત એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનનું છે. કેમકે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનના પિંડવાળી છે. 'सक्करप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાંત સુધી કેટલું અંતર કહ્યું છે ? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'सक्करप्पभाए पुढवीए उवरिल्लाओ चरिमंताओ घणोदहिस्स हेट्ठिल्ले चरिमंते बावण्णुत्तरं जोयणसयसहस्सं' હે ગૌતમ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી ઘનોદધિ પૃથ્વીનો જે નીચેનો ચરમાંત છે, તે એક લાખ બાવન હજાર યોજનની અંતરે છે અર્થાત્ ત્યાંથી અહિંયા સુધીમાં એક લાખ બાવન હજાર યોજનનું અંતર છે. કેમકે ઘનોદધિનું પ્રમાણ વીસ ૨૦ હજાર યોજનનું છે. 'घणवायस्स असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं' તથા રત્નપ્રભાના ઉપરના ચરમાન્ત સુધીમાં અસંખ્યાત લાખ યોજનનું અંતર છે. 'एवं जाव उवासंतरस्स वि' એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી લઇને તનુવાતવલયના નીચેના ચરમાન્ત સુધી અને અવકાશાન્તરની નીચેના ચરમાંત સુધી અસંખ્યાત લાખ યોજનનું અંતરાલ કહેવું જોઈએ કેટલી પૃથ્વી સુધી તે કહેવું જોઈએ તે બાબતમાં કહે છે કે 'जाव अहे सत्तमाए' જે પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના સંબંધમાં અંતરનું પ્રકરણ કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીથી લઇને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી પર્યન્તનું અંતર પણ પૂર્વોક્ત ક્રમ પ્રમાણે સમજવું. આ સંબંધમાં પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે શું શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના અંતર પ્રમાણેનું જ અંતર કહેવાનું છે ? કે કંઇ ફેરફાર છે ? આ સંબંધમાં સૂત્રકાર કહે છે કે 'नवरं जीसे जं बाहल्लं तेण घणोदही संबंधेयव्वो बुद्धीए' આ સંબંધમાં અંતર ફેરફાર એ છે કે જે પૃથ્વીનું જેટલું બાહલ્ય મોટાપણું કહેલ છે, તેમાં ઘનોદધિનું બાહલ્ય મોટાપણું પોતપોતાની બુદ્ધીથી મેળવી લેવું જોઈએ. અર્થાત્ જે પૃથ્વીનું જેટલા પ્રમાણેનું બાહલ્ય થાય છે, તેમાં ઘનોદધિનું બાહલ્ય કે જે બધી પૃથ્વીયોના ઘનોદધિનું પ્રમાણ વીસ હજાર યોજનનું થાય છે. તે વીસ હજાર મેળવી દેવું જોઇએ. કઇ પૃથ્વીનું ઘનોદધિ સહિત કેટલું કેટલું પ્રમાણ છે ? એ સંબંધમાં સૂત્રકાર સ્વયં કહે છે કે 'सक्करप्पभाए' ઇત્યાદિ

'सक्करप्पभाए अणुसारेण' જે પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં કહેવામાં આવેલ છે, તે પ્રમાણે 'घणोदहि सहियाणं' ઘનોદધિની સાથે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીથી લઇને અધઃસપ્તમી સુધિની પૃથ્વીયોના 'इमं पमाणं' અંતરનું આ પ્રમાણ છે. તે વાલુકાપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીયોનું અંતર અહિયાં સૂત્રકાર સ્વયં પ્રગટ કરતાં કહે છે કે 'वालुयप्पभाए अडयालीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं' ઘનોદધિના બાહલ્ય સહિત ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાંતથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાન્તનું અંતર એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનનું છે તેમાં ઘનોદધિના બાહલ્યના વીસ હજાર યોજન મેળવવાથી ઘનોદધિ સહિત વાલુકા પ્રભા પૃથ્વીનુ એક લાખ અડતાલીસ હજાર યોજનનું અંતર વાલુકાપ્રભાની ઉપરના ચરમાંતથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાંતનું થઈ જાય છે. ૩,

એજ પ્રમાણે 'पंकप्पभाए पुढवीए चत्तालीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं' પંક પ્રભા પૃથ્વીના ઘનોદધિ સહિતના આ બન્નેની વચમાં એક લાખ ચાળીસ હજાર યોજનનું અંતર છે. જેમકે પંકપ્રભા પૃથ્વીનું બાહલ્ય એક લાખ વીસ હજાર યોજનનું છે. તેમાં ઘનોદધિના વીસ હજાર યોજન મેળવવાથી પંકપ્રભા ની ઉપરના એક લાખ ચાળીસ હજાર યોજનનું અંતર થઈ જાય છે. (૪)

'धूमप्पभाए पुढवीए अट्ठतीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं' ઘનોદધિ સહિત ધૂમ-પ્રભા પૃથ્વીના અંતરનું પ્રમાણ આડત્રીસ હજાર યોજન અધિક એક લાખ યોજનનુ છે. તેમાં ઘનોદધિના વીસહજાર યોજન મેળવવાથી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાંતનું અંતર આડત્રીસ હજાર યોજન અધિક એક લાખ યોજનનું થઈ જાય છે. । ૫ ।

'तमाए पुढवीए छत्तीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं' ઘનોદધિ સહિત તમઃ પ્રભા પૃથ્વીનું અંતર પરસ્પર છત્રીસ હજાર અધિક એક લાખ યોજનનું છે. જેમકે તમઃ પ્રભા પૃથ્વીનું બાહલ્ય સોળ હજાર યોજન અધિક એક લાખ યોજનનું છે, તેમાં ઘનોદધિના વીસહજાર યોજન મેળવવાથી તમઃ પ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાન્તનું અંતર છત્રીસ હજાર અધિક એક લાખ યોજનનું થાય છે. । ૬। 'अहे सत्तमाए पुढवीए अट्ठावीसुत्तरं जोयणसयसहस्सं' ઘનોદધિ સહિત અધઃસપ્તમી પૃથ્વીનું પરસ્પર અંતર અડયાવીસ હજાર યોજન અધિક એક લાખ યોજનનું છે. જેમકે અધઃસપ્તમી પૃથ્વીનું અંતર આઠ હજાર યોજન અધિક એક લાખ યોજનનું છે. તેમાં ઘનોદધિના વીસહજાર યોજન

મેળવવાથી નીચેની પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિના અધસ્તન ચરમાન્તનું અંતર અઠયાવીસ હજાર યોજન અધિક એક લાખ યોજનનુ થઇ જાય છે. ।।૭।

આ અંતર સંબંધી પ્રકરણુ કયાં સુધી કહેવું જોઇએ ? તે સંબંધમાં સૂત્રકાર 'जाव' ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા કહે છે. 'जाव' યાવત્ અહિંયા યાવત્પદથી ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વીયોના ઘનવાત, તનુવાત અને અવકાશાન્તર સંબંધી સૂત્રોનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ. તે સૂત્રોના ઉપરિતન, અધસ્તન ચરમાન્તોનું અંતર અસંખ્યાત શતસહસ્ર યોજનોનુ થાય છે. એ પ્રમાણે વ્યાખ્યાન સમજી લેવું તેમાં અધઃસપ્તમીમાં આવેલ અવકાશાન્તરના અધસ્તન ચરમાંતનું અંતર સૂત્ર સૂત્રકાર સ્વયં બતાવે છે.'अहे सत्तमाए णं भंते !' ઇત્યાદિ

ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'अहे सत्तमाए णं भंते ! पुढवीए' હે ભગવન્ આ અધઃ સપ્તમી પૃથ્વીના 'उवरिल्लाओ चरिमंताओ' ઉપરના ચરમાન્તથી 'उवासंतरस्स हेट्ठिल्ले चरिमंते' અવકાશાન્તરનું નીચેનું ચરમાન્ત 'केवइयं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते' અબધાથી કેટલા અંતરપર આવેલું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं' અસંખ્યાત લાખ યોજન અબાધાથી અંતર કહેવામાં આવેલ છે. તેના આલાપકનો પ્રકાર આ નીચે પ્રમાણે છે.

ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી તેનાજ નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યુ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી લઈને તેનાજ નીચેના ચરમાન્ત સુધી એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. કેમકે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીની પહેળાઇ એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજન કહેવામાં આવી છે. હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિની ઉપરનો ચરમાન્ત કેટલા અંતર પર આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે આ પણ એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનના અંતર પર છે. કેમકે વાલુકાપ્રભાની નીચેનો ચરમાન્ત અને ઘનોદધિની ઉપરનો ચરમાંત પરસ્પર મળેલા હોવાથી વાલુકાપ્રભાના બાહલ્યની બરોબરનું પ્રમાણ કહેલ છે, ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી ઘનોદધિનો નીચેનો જે ચરમાન્ત છે, તેનું કેટલું અંતર કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્તનિયમ અનુસાર ત્રીજી પૃથ્વીની એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનની વિશાળતામાં ઘનોદધિની વીસ હજાર યોજનની વિશાળતા મેળવવાથી આ અંતર મળી આવે છે, કે વાલુકાપ્રભાની ઉપરના

ચરમાન્તથી એક ઘનોદધિનો જે નીચેનો ચરમાન્ત છે, તે એક લાખ અડતાલીસ હજાર યોજનના અંતર ૫૨ છે.

હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનવાતના ઉપરના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે ! આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ! વાલુકાપ્રભાની ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનવાતની ઉપરના ચરમાન્ત સુધીમાં એક લાખ અડતાલીસ હજાર યોજનનું' અંતર કહ્યું છે. એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે ત્યાંજ ઘનોદધિની નીચેનું ચરમાન્ત સમાપ્ત થાય છે. અને તનુવાતની ઉપરના ચરમાન્તનો પ્રારંભ થાય છે, ફરીથી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે હે ભગવન્! ઘનવાતની નીચેનો ચરમાન્ત અને તનુવાત અને અવકાશાન્તરની ઉપરના નીચેના ચરમાન્ત સુધી વાલુકાપ્રભાની ઉપરના ચરમાન્તથી કેટલું અંતર કહ્યું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! ત્યાંથી ત્યાં સુધીમાં દરેકનું અસંખ્યાત લાખ યોજનનું અંતર કહ્યું છે. ૩ । એજ પ્રમાણે પંકપ્રભા પૃથ્વીના સંબંધમાં પણ એની વિશાળતાં પહોળાઈના સંબંધમાં ઉપરના ચરમાન્તથી તેનીજ નીચેના ચરમાન્ત સુધીનું અંતર સમજવું. તથા ઘનોદધિની નીચેના ચરમાન્ત સુધીનું અંતર અને ઘનવાતની ઉપરના અને તનુવાતના ઉપરના ચરમાન્ત સુધીનું અંતર અને તેની નીચેના ચરમાન્ત સુધીનું અંતર તથા અવકાશાન્તરની ઉપર ના અને નીચેના ચરમાન્ત સુધીનું અન્તરસમજી લેવું જોઈએ જેમકે હે ભગવન્! પંકપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી તેની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે. ? આપ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! પંકપ્રભા ની ઉપરના ચરમાન્તથી તેની નીચેના ચરમાંત સુધીમાં એક લાખ વીસ હજાર યોજનનું અંતર કહેલુ છે. કેમકે આ પૃથ્વીની વિશાળતા એટલીજ કહેવામાં આવી છે. હે ભગવન્ પંકપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્ત થી ઘનોદધિની ઉપરના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે ? હે ગૌતમ ! એજ એક લાખ વીસ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. કેમકે પંકપ્રભા પૃથ્વીની નીચેનો ભાગ અને ઘનોદધિની ઉપરનો ભાગ

પરસ્પર મળેલા છે. હે ભગવન્ પંકપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે? હે ગૌતમ! પંકપ્રભાના ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં એક લાખ ચાળીસ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. અહિંયાં ઘનોદધિની પહોળાઇ વીસ હજાર યોજનની તેની પહોળાઇમાં મેળવીને આ ઉત્તર કહેલ છે. હે ભગવન્ પંક-પ્રભાની ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનવાતની ઉપરના ચરમાન્ત સુધી કેટલું અંતર કહ્યું છે? હે ગૌતમ! એક લાખ ચાળીસ હજાર યોજનનું અંતર કહેલ છે, કેમકે ઘનોદધિની નીચેનો ચરમાન્ત અને ઘનવાતની ઉપરનો ચરમાન્ત પરસ્પર મળેલા છે. હે ભગવન્ પંકપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનવાતની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ! આ સંબંધમાં અસંખ્યાત લાખ યોજનનું અંતર કહ્યું છે, હે ભગવન્ પંકપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી તનુવાત અને અવકાશાન્તર ની ઉપરના અને નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે? ઉત્તર હે ગૌતમ! આ બન્ને પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ત્યાંથી અહિ સુધી અસંખ્યાત લાખ યોજનનું અંતર કહેલ છે. પ્રશ્ન હે ભગવન્! ધૂમપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી તેની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહેલ છે? ઉત્તર-હે ગૌતમ! આ સંબંધમાં એક લાખ અઢાર હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. પ્રશ્ન-હે ભગવન્ ધૂમપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહેલ છે? ઉત્તર હે ગૌતમ! આનું અંતર એક લાખ અડતાલીસ હજાર યોજનનું કહ્યું છે. કેમકે ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના બાહલ્યમાં ઘનોદધિના વીસ હજાર યોજન મેળવવાથી આ પ્રમાણ થાય છે. પ્રશ્ન-હે ભગવન્ ધૂમપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી નીચેના ઘનવાતના ઉપરના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે? ઉત્તર-હે ગૌતમ! આ સંબંધમાં એક લાખ આડત્રીસ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે, ૧૩૮૦૦૦ કેમકે ધૂમપ્રભા પૃથ્વીની નીચેનો ચરમાન્ત અને ઘનવાતની ઉપરના ચરમાન્ત મળેલા છે. પ્રશ્ન-હે ભગવન્ ધૂમપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનવાતની નીચેનો

ચરમાન્ત અને તનુવાતની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે ? ઉત્તર-હે ગૌતમ ! આ બન્નેના અંતરમાં અસંખ્યાત યોજનનું અંતર કહેવું જોઇએ. પ્રશ્ન-હે ભગવન્ ધૂમપ્રભાની ઉપરના ચરમાન્તથી અવકાશાન્તરના ઉપર નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે ? ઉત્તર-હે ગૌતમ ! આ સંબંધમાં પણ અસંખ્ય લાખ યોજનનું અંતર સમજવું.

પ્રશ્ન-હે ભગવન્ તમઃપ્રભા પૃથ્વીના ચરમાન્તથી નીચેના ચરમાન્ત સુધી કેટલું અંતર કહેલ છે ?

ઉત્તર-હે ગૌતમ ! તમઃપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં એક લાખ સોળ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. તથા આજ પ્રમાણેનું અંતર તમઃપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિના ઉપરના ચરમાન્ત સુધીમાં પણ એક લાખ સોળ હજાર યોજનનું અંતર સમજવું

પ્રશ્ન-તમઃપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ત્યાંના ઘનોદધિની નીચેનો જે ચરમાન્ત છે. ત્યાં સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે ?

ઉત્તર હે ગૌતમ ! તમઃપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં એક લાખ છત્રીસ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. પ્રશ્ન-તમઃપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરનાં ચરમાન્તથી ઘનવાતના ઉપરના ચરમાન્ત સુધીમાં આટલુંજ એટલે કે એક લાખ છત્રીસ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. તથા તમઃપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનવાતની નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં અસંખ્ય લાખ યોજનનું અંતર કહેલ છે. અને એટલું જ અંતર અવકાશાન્તર ના ઉપર અને નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં કહ્યું છે. પ્રશ્ન-હે ભગવન્ અધઃસપ્તમી તમસ્તમા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી એની નીચેના ચરમાંત સુધીમાં કેટલું અંતર કહ્યું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ! અધઃસપ્તમી તમસ્તમા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી તેની નીચેના ચરમાંત સુધીમાં એક લાખ અટ્ઠયાવીસ હજાર યોજનનું અંતર કહેલ છે.

પ્રશ્ન-અધઃસપ્તમી તમસ્તમાં પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાંતથી ઘનોદધિની ઉપરના ચરમાંત સુધીમાં કેટલા યોજનનું અંતર કહેલ છે ? ઉત્તર હે ગૌતમ! એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનનું અંતર કહેલ છે. પ્રશ્ન-અધઃસપ્તમી તમસ્તમા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્તથી ઘનોદધિની નીચેના ચરમાંત સુધીમાં કેટલું અંતર કહેલ છે ? ઉત્તર હે ગૌતમ ! એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. અધઃસપ્તમી પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાન્ત સુધીમાં પણ અસંખ્યાત લાખ યોજનનું અંતર કહ્યું છે. તથા એટલું જ અંતર તનુવાતની ઉપરના અને નીચેના ચરમાંત સુધીમાં કહેલ છે. આજ પ્રમાણે અવકાશાન્તરની ઉપરના અને નીચેના ચરમાન્ત સુધીમાં પણ અસંખ્યલાખ યોજનનું અંતર સમજવું. એ પ્રમાણેનું આ કથનથી સ્પષ્ટી કરણ કરેલ છે. ॥ સૂ ૧૦ ॥

રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વીયોં કે પરસ્પર મેં અગલી ૨ પૃથિવીવિયોં કો લેકર પૂર્વ પૂર્વકી પૃથિવીકા બાહલ્ય એવં વિસ્તાર સેતુલ્યત્વાદિકા નિરુપણ

હવે રત્નપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીયો પરસ્પર પછી પછીની પૃથ્વીઓને લઇને પહેલાં પહેલાંની પૃથ્વીનું બાહલ્ય અને વિસ્તારથી સમાનપણાનું પ્રતિપાદન કરે છે,

'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी दोच्चं पुढविं' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी' હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી 'दोच्चं पुढविं पणिहाय' બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીને આશ્રય કરીને 'बाहल्लेणं किं तुल्ला विसेसाहिया संखेज्जगुणा' પહોળાઇમાં શું બરોબર છે ? અથવા વિશેષાધિક છે ? અથવા સંખ્યાતગણી વધારે છે ? આ સંબંધમાં કોઇ શંકા કરેકે રત્નપ્રભા પૃથ્વી એક લાખ એંસી હજાર યોજન બાહલ્યવાળી છે. અને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજન બાહલ્યની છે. આ રીતે બધી પૃથ્વીયોનું બાહલ્ય આ સૂત્રની પહેલા સૂત્રમાં ભગવાને બતાવેલ છે. તો આ વિષયનો અર્થ બોધ થવા છતા પણ જે બાહલ્યના સંબંધમાં ત્રણ પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યા છે તે અહિયાં નિરર્થક જણાય છે. ઉત્તર–હા તમારૂં આ કથન બરો-બર છે. પરંતુ પ્રશ્નો બે પ્રકારના હાય છે. એક 'ज्ञ પ્રશ્ન અને બીજો 'अज्ञ' પ્રશ્ન' ज्ञ પ્રશ્ન એ કહેવાય છે કે જે પોતે જાણુવા છતાં પણ બધા સમીપમાં રહેવાવાળા મંદ બુદ્ધિવાળા વિનયશીલ શિષ્યની શંકાના નિવારણ માટે પૂછવામા આવે. અને જે પોતે ન જાણુવા થી જીજ્ઞાસા–જાણુવાની ઈચ્છાથી પૂછવામાં આવે તે 'अज्ञ' પ્રશ્ન કહેવાય છે. અહિયાં ગૌતમસ્વામીએ જે પ્રશ્ન પૂછેલ છે, તે મંદ બદ્ધિ વિનય શીલ શિષ્યોની સમજ માટે પૂછેલ હોવાથી આ પ્રશ્ન 'ज्ञ' પ્રશ્ન છે. તેથી આ કથન નિરર્થક નથી.

એ કેવી રીતે સમજી શકાય કે આ 'ज्ञ' પ્રશ્ન છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે પોતાને સમજવા માટે અહિંયાં જ આગળ બીજો પ્રશ્ન વિસ્તારના સંબંધમાં પૂછવામાં આવેલ છે. તેથી નિશ્ચિત થાય છે કે આ 'ज्ञ' પ્રશ્ન છે.

હવે વિસ્તારના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે. 'वित्थरेणं किं तुल्ला ! विसेसहीणा, संखेज्जगुणहीणा' તથા વિસ્તારની અપેક્ષાથી એ તેની બરોબર છે ? અથવા વિશેષ હીન છે ? કે સંખ્યાત ગુણુથી રહિત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! इमाणं रयणप्पभा पुढवी' હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી 'दोच्चं पुढविं पणिहाय' બીજી પૃથ્વી કરતાં 'बाहल्लेणं णो तुल्ला'

પહોળાઇથી બરોબર નથી. કેમકે રત્નપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઇ એક લાખ એંસી હજાર યોજનની છે. અને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઇ એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનની છે. તેથી પરસ્પરમાં બન્નેમાં સરખાપણું નથી. બલ્કે શર્કરા પ્રભા કરતાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઇ વિશેષાધિક છે. આ કારણથી તેના કરતાં સંખ્યાત ગણી વધારે તે થઈ શકતી નથી. શર્કરાપ્રભા કરતાં તેની પહોળાઇ કેવળ અડતાલીસ હજાર યોજનજ વધારે છે. 'वित्थरेण' नो तुल्ला' રત્નપ્રભા પૃથ્વી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી કરતાં વિસ્તારમાં પણ બરોબર નથી. પરંતુ તે વિશેષ હીનજ છે. 'णो संखेज्जगुणहीणा' તેથી તે સંખ્યાત ગુણહીન નથી. કેમકે પ્રદેશ વિગેરેની વૃદ્ધિથી વધતા એટલાજ ક્ષેત્રમાં શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની વૃદ્ધિ થાય છે

'दोच्चा णं भंते ! पुढविं पणिहाय किं बाहल्लेणं तुल्ला एवं चेव भाणियव्वं' હે ભગવન્ બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી, શું ? ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઇની અપેક્ષાએ બરોબર છે ? રત્નપ્રભા પૃથ્વી પ્રમાણેનું કથન આ સંબંધમાં પણ કહેવું જોઈએ અથવા વિશેષાધિક છે ? કે સંખ્યાત ગુણ અધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ! ત્રીજી વાલુકા પ્રભા પૃથ્વી કરતાં બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી બરોબર નથી. પરંતુ વિશેષાધિક છે. બીજી પૃથ્વીની પહોળાઇ ત્રીજી પૃથ્વી કરતાં સંખ્યાતગણી નથી. એજ પ્રમાણે વિસ્તારના સંબંધમાં પણ તે તુલ્ય નથી વિશેષહીન છે. એથીજ તે સંખ્યાત ગુણહીન નથી. શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઇ એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનની છે. અને વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઇ એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનની છે. તેથી પહોળાઇની અપેક્ષાથી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં વાલુકા પ્રભા પૃથ્વી કરતાં વિશેષાધિક પણું જ આવે છે. સંખ્યાત ગુણ અધિક પણું અથવા તુલ્યપણું, આવતું નથી. તથા વિસ્તારની અપેક્ષાથી પણ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વી કરતાં તુલ્ય અથવા સંખ્યાતગુણ અધિક નથી. પરંતુ વિશેષ ગુણાધિક જ છે. 'एव' तच्चा, चउत्थी पंचमी छट्ठी' એજ પ્રમાણે ચોથી પૃથ્વી કરતાં ત્રીજી, પાંચમી પૃથ્વી કરતા ચોથી છટ્ઠી પૃથ્વી કરતાં પાંચમી અને સાતમી પૃથ્વી કરતાં છટ્ઠી પૃથ્વી વિશેષાધિક જ છે તુલ્ય અથવા સંખ્યાત ગુણ ધિક નથી. આ પૃથ્વીયોની પહોળાઇ આ પ્રમાણે છે.

રત્નપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઈ એક લાખ એંસી હજાર યોજનની છે.

બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની પહોળાઈ એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનની છે.

ત્રીજી પૃથ્વીની પહોળાઈ એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનની છે.

ચોથી પૃથ્વીની પહોળાઈ એક લાખ વીસ હજાર યોજનની છે.

પાંચમી પૃથ્વીની પહોળાઈ એક લાખ અઢાર હજાર યોજનની છે.

છટ્ઠી પૃથ્વીની પહોળાઈ એક લાખ સોળ હજાર યોજનની છે.

સાતમી પૃથ્વીની પહોળાઈ એક લાખ આઠ હજાર યોજનની છે.

આના ઉપરથી એ સારી રીતે સમજી શકાય છે કે બીજી પૃથ્વી કરતાં પહેલી પૃથ્વી વિશેષાધિક છે. ત્રીજી પૃથ્વી કરતાં બીજી પૃથ્વી વિશેષાધિક છે. ચોથી પૃથ્વી કરતાં ત્રીજી પૃથ્વી વિશેષાધિક છે. પાંચમી પૃથ્વી કરતાં ચોથી પૃથ્વી વિશેષાધિક છે. છટ્ઠી પૃથ્વી કરતાં પાંચમી પૃથ્વી વિશેષાધિક છે. અને સાતમી પૃથ્વી કરતાં છટ્ઠી પૃથ્વી વિશેષાધિક છે. અને વિસ્તારની અપેક્ષાથી તુલ્ય નથી પરંતુ વિશેષ હીન છે. તે પણ સંખ્યાત ગુણુ હીન નથી. એજ આ સૂત્રનું કથન છે. ॥ સૂ ૧૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રીઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'જીવાભિગમસૂત્ર'ની પ્રમેયદ્યોતિકા નામની વ્યાખ્યામાં ત્રીજી પ્રતિપત્તિનો પહેલો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ।૩-૧।

પ્રત્યેક પૃથ્વી મેં કિતને કિતને નરકાવાસ હોને કા કથન

બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ત્રીજી પ્રતિપત્તીનો પહેલો ઉદ્દેશો સમાપ્ત કરીને હવે સૂત્રકાર બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરે છે. આ બીજા ઉદ્દેશામાં કઈ કઇ પૃથ્વીના કયા પ્રદેશમાં કેટલા નરકાવાસો છે ? આ વિષયનું પ્રતિપદન કરે છે.

'कइणं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે **'कइणं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ'** હે ભગવન્ પૃથ્વીયો કેટલી કહેવામાં આવી છે ? જો કે પૃથ્વીયોની સંખ્યાના સંબંધમાં પહેલા કથન કરવામાં આવેલ છે. પરંતુ અહિંયાં આ સંબંધમાં જે ફરીથી પ્રશ્ન કરવામાં આવેલ છે, તે તેમાં વિશેષપણાનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કરેલ છે.

એજ કહ્યું છે 'पुव्व भणियंपि' ઇત્યાદિ

પહેલાં કહેવામાં આવેલ વિષય જો ફરીથી પૂછવામાં આવે તો તેમાં કંઇને કંઈ વિશેષકારણ જરૂર હોય છે તેથી ગૌતમસ્વામીને પ્રભુ ઉત્તર આ-પતાં કહે છે કે 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'सत्त पुढवीओ पण्णत्ताओ' પૃથ્વીયો સાત જ કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'रयणप्पभा जाव अहे सत्तमा' રત્નપ્રભા પૃથ્વી યાવત્ અધઃસપ્તમી આ પ્રમાણે રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા, વાલુકા પ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા અને તમસ્તમ;પ્રભા આ સાત પૃથ્વીયો છે. 'इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના કે જે 'असीउत्तरजोयणसयसहस्स बाहल्लाए, એક લાખ એંસી હજાર યોજન ની વિશાળતા વાળી છે, 'उवरिं' ઉપરના ભાગથી 'केवइयं ओगाहित्ता' કેટલે દૂર ગયા પછી અને 'हेट्ठा केवइयं वज्जित्ता' નીચેના કેટલો ભાગ છોડી છે 'मज्झे केवइए' વચમાં કેટલા યોજનમાં 'केवइया निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता કેટલા નરકવાસો કહેવામાં આવ્યા છે ? અર્થાત્ એક લાખ એંસી હજાર યોજનની પહોળાઇવાળી જે પહેલી પૃથ્વી કહેલ છે, તેની ઉપર અને નીચેના ભાગમાં કેટલા કેટલા હજાર યોજનો છોડીને બાકીના મધ્યભાગમાં કેટલા લાખ નરકવાસો કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! इमीसे णं रयणप्पभा पुढवीए असी उत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए' એક લાખ એંસી હજાર યોજનની પહોળાઇવાળી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના 'उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता' ઉપરના એક હજાર યોજનને અવગા-હિત કરીને અર્થાત્ એક હજાર યોજનને છોડીને અને 'हेट्ठा वि एगं जोयण-सयसहस्सं वज्जित्ता' નીચેમાં પણ એક હજાર યોજનને છોડીને 'मज्झे अडसत्तरि जोयणसयसहस्सा' એક લાખ ૭૮ અઠયોતેર હજાર યોજનમાં 'रयणप्पभाए पुढवी नेरइयाणं' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોને યોગ્ય 'तीसं नरकावाससय-सहस्साइं' ત્રીસ લાખ નરકવાસ 'भवंतित्तिमक्खायं' થાય છે, તેમ મેં તથા બાકીના બધાજ તીર્થંકરોએ કહેલ છે. આ કથનથી સઘળા તીર્થંકરોના વચનોમાં અવિસંવાદિ પણું પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. અર્થાત્ એક વાકયતા બાતાવેલ છે. તે નરકવાસો કેવા પ્રકારના છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'ते णं णरगा अंतो वट्टा बहिं चउरंसा' આ નરકાવાસો મધ્યમાં ગોળ છે. અને બહારના ભાગમાં ચાર ખુણાના આકાર વાળા છે. પીઠના ઉપરના ભાગમાં રહેલ મધ્યભાગ ગોળ છે. તેને લઇને કહેલ છે તથા સકળ પીઠો વિગેરે ની અપેક્ષાથી તો આવલિકામાં પ્રવિષ્ટ નરકાવાસ ત્રિકોણ, ચતુષ્કોણ, સંસ્થાન વાળા હોવાનું કહેલ છે, અને જે પુષ્પાવકીર્ણ નરકાવાસો છે, તે બધા અનેક પ્રકારના સંસ્થાનવાળા કહેવામાં આવેલ છે. આ વાત સૂત્રકાર સ્વયં હવે પછી પ્રગટ કરવાના છે. 'जाव असुभा' અહિંયા યાવત્ પદથી 'अहे खुरप्पसंठाण-

संठिया, णिच्चंधयारतमसा ववगयगह-चंद-सूर-नक्खत्तजोइसपहा, मेय-वसा पूयरुहिर मंसचिक्खिल्ललित्ताणु लेवणत्तला, असुइवीभत्था परमदुब्भिगंधा काउ अगणिवण्णाभा कक्खडफासा दुरहियासा' આ પાઠનો સંગ્રહ થયેલ છે. આનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.

'अहे खुरप्पसंठाणसंठिया' નીચેના ભાગમાં આ નરકાવાસો ક્ષુરા-છરા (અસ્તરા) ના જેવા તીક્ષ્ણ આકારવાળા છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે આ નરકાવાસોનો જે ભૂમિ ભાગ છે, તે મસૃણ-ચિકણો નથી પરંતુ કાંકરીચાલ છે. તેથી નારકીયો જ્યારે તેના પર પગ મૂકે છે, ત્યારે તેઓને એવું સમજાય છે કે અસ્તરાની તીણી ધારથી તેઓના પગ કપાઈ ગયા ન હોય તેમ લાગે છે.

નરકાવાસોમાં પ્રકાશનો અભાવ રહેલ છે તેથીજ તેમાં હરહંમેશાં ગાઢ અંધારૂજ રહ્યા કરે છે. નિત્યાન્ધકાર, એ પદથી સૂત્રકારે એ સૂચવ્યું છે કે જેમ અહિયાં આ મૃત્યુલોકમાં ગુફા ભોંયરા વિગેરેમાં અંધારૂં બન્યું રહે છે અને સૂર્યના પ્રકાશમાં મંદતમ થઇ જાય છે, એવો અંધકાર ત્યાં હોતો નથી. ત્યાં તો કેવળ તીર્થંકરોના જન્મ સમયે અને દીક્ષા વિગેરે સમયે જ થોડા સમય માટે જ અંધારૂં દૂર થઇ જાય છે. બાકીના બધાજ સમયોમાં પ્રકાશક લેશ્યાવાળા પદાર્થોનો અભાવ હોવાથી જાત્યંધ પુરૂષની દષ્ટિમાં જે પ્રમાણે ગાઢ અંધકાર છવાઇ રહેલ છે અને મેઘો-વાદળાઓવાળી ચોમાસાની અર્ધરાત્રિઓમાં જેમ અંધકાર હોય છે. એજ પ્રમાણે બહલતર અંધકાર ત્યાં નરકવાસોમાં છવાઈ રહે છે. અર્થાત્ ત્યાં હરહંમેશાં ગાઢ અંધારૂં જ છવાઇ રહે છે. એ વાતની પુષ્ટિ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે 'ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसपहा' આ કથનનું તાત્પર્ય એજ છે કે ત્યાં આગળ ગ્રહ, ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્ર, તારા આ જ્યોતિષ્ક દેવોને પ્રવેશવાનો રસ્તો જ નથી. અર્થાત્ પ્રકાશ કરનાર પદાર્થોનો ત્યાં અભાવજ છે તથા ત્યાંની પૃથ્વીનો તલભાગ સ્વભાવથીજ મેદવશા-ચર્બી પૂતિ, પીપ પરૂ, લોહી. અને માંસના કાદવથીજ વ્યાપ્ત બની રહે છે. અને વારંવાર ઉપલિપ્ત ખરડાયેલ થતી રહે છે. તેથી એ અશુચિ નામ અપવિત્ર છે. તેથી તે બીભત્સ ભયાનક બીહામણું અને દેખવામાં ઘણીજ ભારે ગ્લાનિકારક હોય છે. તેમાંથી એવી અનિષ્ટ ગંધ અર્થાત્ દુર્ગંધ નીકળતી રહે છે, કે મરેલા ગાય વિગેરે જનાવરોના કલેવર-શરીરોમાંથી નીકળ્યા કરે છે. તે નરકાવાસોની આભા કાંતિ, વર્ણ સ્વરૂપ, એવી હોય છે કે જેવી કાંતિ લોખંડતે અગ્નિમાં તપાવવાના સમયે અગ્નિની જ્વાલા હોય છે. અર્થાત્ લોખંડને ભઠ્ઠીમાં લાલ કરતી વખતે અગ્નિની જ્વાલા કાળા વર્ણવાળી થઇ જાય છે. તેથી અહિંયાં 'काउ अगणिवण्णाभा 'આપ્રમાણેનું વિશેષણ આપવામાં આવેલ છે 'कक्खड-

ફાસા' અહિંનો કર્કશ સ્પર્શ અસિપત્રની તલવારની ધાર જેવા પાંદડાવાળા ઝાડની જેમ અત્યંત દુઃસહ અર્થાત્ અસહ્ય હોય છે. અને તેથી જ તે નરકાવાસો 'दुरहियासा' અત્યંત દુઃખ પૂર્વક સહન કરાય છે. અર્થાત્ દુઃખથી ભોગવી શકાય તેવા હોય છે. તે નરકાવાસો 'असुभा' જોવામાં અશુભ હોય છે. તથા આ નરકોમાં જે ગંધ હોય છે, તે અશુભજ હોય છે. અને જે રસ હોય છે. તે તથા જે સ્પર્શ હોય છે તે બધાજ અશુભ હોય છે. શુભ હોતા નથી. અહિંયા જીવો ને જે વેદના થાય છે, તે પણ અત્યંત અશાતા રૂપ જ હોય છે 'एएणं अभिलावेणं उवजुंजिउण भाणियव्वं ठाणप्पयाणुसारेणं' આજ પ્રમાણે બીજી બાકીની સઘળી પૃથ્વીયોના સંબંધમાં સારી રીતે વિવેચન કથન કહેવું જોઇએ. જેમકે આ સંબંધમાં પ્રજ્ઞપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદમાં કથન કરવામાં આવેલ છે. 'जत्थ जे बाहल्ल' આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદમાં કહ્યા પ્રમાણે જ્યાં જે પૃથ્વીમાં જેનું જે પ્રમાણેનું બાહલ્ય પહોળાઈ કહેવામાં આવેલ છે. અને 'जत्थ जत्तिया वा नरयावाससयसहस्सा' જ્યાં જેટલા લાખ નરકાવાસો કહેવામાં આવેલ હોય, ત્યાં તે બધા જ સારી રીતે વિચાર કરીને 'जाव अहे सत्तमाए पुढवीए' યાવત્ અધઃસપ્તમી એટલે કે તમસ્તમા નામની સાતમી પૃથ્વી સુધી કહી લેવું જોઈએ.

હવે સૂત્રકાર અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નરકાવાસોનું કથન કરે છે 'अहे सत्तमाए' ઇત્યાદિ

'अहे सत्तमाए' હે ભગવન્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના કે જેનું બાહલ્ય એક લાખ આઠ હજાર યોજનનું છે. તેની ઉપરના ભાગમાં કેટલું અવગાહન કરીને અર્થાત્ કેટલો ભાગ છોડીને તથા નીચેનો કેટલો ભાગ છોડીને 'मज्झे' અને વચમાંનો કેટલા ખાલી ભાગમાં કેટલા 'अणुत्तरा' અનુત્તર સર્વોત્કૃષ્ટ અત્યંત વિશાળ ઘણા મોટા અને તેથી જ 'महानिरया' મહા નરક કહેલા છે? 'एवं पुच्छियव्वं' આ રીતે પ્રશ્ન પૂછી લેવો જોઈએ. તથા 'वागरेयव्वं पि तहेव' તેનો ઉત્તર પણ અહિંયાં જેટલા પ્રમાણવાળા મધ્યભાગમાં જેટલા નરકાવાસો છે, અર્થાત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના એક લાખ આઠ હજાર યોજનના બાહલ્યમાંથી સાડા બાવન હજાર ઉપરના ભાગને અને એટલાજ નીચેના ભાગને છોડીને વચલા ત્રણ હજાર યોજનના પોલાણમાં પાંચ મહાનરકાવાસો છે. તે આ પ્રમાણે છે. કાલ ૧, મહાકાળ ૨, રૌરવ ૩, મહારૌરવ ૪, અને વચમાં પાંચમું અપ્રતિષ્ઠાન ૫ નામનું નરક છે. આ પ્રમાણે કહેવું જોઇએ. તેના આલાપકો આ પ્રમાણે છે. 'सक्करप्पभाए णं पुढवीए बत्तीसुत्तरजोयणसय-सहस्सबाहल्लाए' હે ભગવન્ એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનની વિશાળતા વાળી શર્કરાપ્રભા નામની બીજી પૃથ્વીની 'उवरिं केवइयं ओगाहित्ता हेट्ठा केवइयं वज्जेत्ता मज्झे केवइए केवइया णिरयावाससयसहस्सा पण्णत्ता' ઉપર અને નીચેના

કેટલા હજાર યોજન છોડીને બાકીના મધ્ય ભાગમાં કેટલા લાખ નરકાવાસો કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામી ને કહે છે કે 'गोयमा सक्करप्पभाएणं पुढवीए बत्तीसुत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसयसहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठा एक्कं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे तिसुत्तरजोयणसयसहस्से एत्थ णं सक्करप्पभाए पुढवी णेरइयाणं वीसा णरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं' હે ગૌતમ! એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનની વિશાળતાવાળી શર્કરાપ્રભા નામની બીજી પૃથ્વીની ઉપર નીચેના એક એક હજાર યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રને છોડીને એક લાખ વીસ હજાર મધ્યના ક્ષેત્રમાં શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને યોગ્ય એવા વીસ લાખ નરકાવાસો કહ્યા છે. આ બધાજ નરકાવાસો મધ્યમાં ગોળ છે. યાવત્ જોવામાં અશુભ છે. તેમાં મહા અસાતા રૂપ વેદના છે. ઈત્યાદિ સઘળું વ્યાખ્યાન રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણેનું બધેજ સમજી લેવું

'बालुयप्पभाए णं भंते! पुढवीए अट्ठावीसुत्तर जोयणसयसहस्स बाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहित्ता हेट्ठा केवइयं वज्जित्ता मज्झे केवइया निरयावास सयसहस्सा पण्णत्ता? गोयमा! बालुयप्पभाए पुढवीए अट्ठावीसुत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसयसहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठा एगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे छव्वीसुत्तरे जोयणसयसहस्से एत्थणं बालुयप्पभा पुढवी नेरइयाणं पण्णरस निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं' હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વી કે જે એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનની પહોળાઈ વાળી છે. તેની ઉપર નીચેના એક એક હજાર યોજન ક્ષેત્રને છોડીને વચમાંના એક લાખ છવ્વીસ હજાર યોજન પ્રમાણવાળા મધ્યના ક્ષેત્રમાં વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને યોગ્ય પંદર લાખ નરકાવાસો છે. આ બધા નરકો યાવત્ અશુભ છે. તેમાં અત્યંત અશાતારૂપ વેદના છે.

'पंकप्पभाए णं भंते ! पुढवीए वीसुत्तर जोयणसयसहस्स बाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहित्ता हेट्ठा केवइयं वज्जित्ता मज्झे केवइए केवइया णिरयावास सयसहस्सा पण्णत्ता गोयमा ! पंकप्पभाए णं पुढवीए वीसुत्तरजोयणसयसहस्स- बाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसयसहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठा वि एगं जोयण- सहस्सं वज्जित्ता मज्झे अट्ठारसुत्तरे जोयणसयसहस्से एत्थ णं पंकप्पभा पुढवीए णेरइयाणं दस निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं' હે ભગવન્ એક લાખ વીસ હજાર યોજનની વિશાળતાવાળી પંકપ્રભા પૃથ્વીની ઉપર અને નીચે કેટલા હજાર યોજન ક્ષેત્રને છોડીને વચલા ભાગમાં કેટલા નરકા વાસો છે? હે ગૌતમ ! એક લાખ વીસ હજાર યોજનની વિશાળતાવાળી પંક પ્રભા પૃથ્વીની ઉપર અને નીચેના એક એક હજાર યોજનના ક્ષેત્રને છોડીને વચલા એક લાખ અઢાર હજાર યોજન ક્ષેત્રમાં પંકપ્રભાના નૈરયિકોના દસ લાખ નરકાવાસો છે. 'तेणं णरगा जाव असुहा णरएसु वेयणा' આ નરકો યાવત્ અશુભ છે. અને આ નરકોમાં મહા અશાતા રૂપ વેદના રહેલ છે.

'धूमप्पभाए णं भंते ! पुढवीए' ઇત્યાદિ ધૂમપ્રભા પૃથ્વીની વિશાળતા એક લાખ અઢાર હજાર યોજનની છે. તેમાંથી ઉપર નીચેના એક એક હજાર યોજન ક્ષેત્રને છોડીને વચલા એક લાખ સોળ હજાર યોજનના ક્ષેત્રમાં ત્રણ લાખ નરકવાસો છે. તેમાં ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો રહે છે.

તમઃપ્રભા પૃથ્વીની વિશાળતા એક લાખ સોળ હજાર યોજનની છે. તે પૈકી એક એક હજાર ઉપર નીચેના ક્ષેત્રને છોડીને બાકીના વચમાના ક્ષેત્રમાં એક લાખ ચૌદ હજાર યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોના પાંચ કમ એક લાખ નરકાવાસો છે.

અધઃસપ્તમી પૃથ્વીની વિશાળતા એક લાખ આઠ હજાર યોજનની છે. તેમાંથી ઉપર નીચેના સાડા બાવન સાડા બાવન હજાર યોજન પ્રમાણુવાળા ક્ષેત્રને છોડીને વચલા ત્રણ હજાર યોજનના ક્ષેત્રમાં પાંચ મહા નરકાવાસો આવેલા છે. આ નરકાવાસો ઘણાજ વધારે વિશાળ છે. તેના નામો આ પ્રમાણે છે. કાલ ૧, મહાકાલ ૨. રૌરવ ૩, મહારૌરવ ૪ અને અપ્રતિષ્ઠાન ૫, તે પૈકી અપ્રતિષ્ઠાન નામનું નરકાવાસ સૌની મધ્યમાં છે. પૃથ્વીયોના બાહલ્યના પરિમાણને તથા નરકાવાસના સ્થાનભૂત મધ્યભાગના પરિમાણને અને નરકા- વાસોની સંખ્યાને બતાવવા વાળી આ નીચે આપેલ ચાર ગાથાઓ છે.

'असीयं बत्तीसं' ઇત્યાદિ ॥ ૧ ॥
'अट्ठुसत्तरं च तीसं' ઇત્યાદિ ॥ ૨ ॥
'अद्धतिवण्ण सहस्सा' ઇત્યાદિ ॥ ૩ ॥
'तीसाय पणवीसा' ઇત્યાદિ ॥ ૪ ॥

આ ચારે ગાથાઓનો અર્થ સ્પષ્ટ જ છે. તેમાં પહેલી ગથામાં સાતે

પૃથ્વીયોની વિશાળતા બતાવી છે. જેમકે એક લાખ એંસી હજાર યોજનની વિશાળતાવાળી પહેલી પૃથ્વી છે. ૧, એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનની વિશાળતા વાળી બીજી પૃથ્વી છે. ૨, એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનની વિશાળતા વાળી ત્રીજી પૃથ્વી છે. ૩, એક લાખ વીસ હજાર યોજનની વિશાળતા વાળી ચોથી પૃથ્વી છે. ૪, એક લાખ અઢાર હજાર યોજનની વિશાળતા વાળી પાંચમી પૃથ્વી છે. ૫, એક લાખ સોળ હજાર યોજનની વિશાળતા વાળી છટ્ઠી પૃથ્વી છે. ૬, અને એક લાખ આઠ હજાર યોજનની વિશાળતા વાળી સાતમી પૃથ્વી છે. ૭, ।। ૧ ।। બીજી અને ત્રીજી ગાથામાં મધ્યક્ષેત્રનું પ્રમાણ બતાવેલ છે. જેમકે પહેલી પૃથ્વીમાં એક લાખ અઠયોતેર હજાર યોજન પ્રમાણનો મધ્ય ભાગ-પોલાણ છે. ૧, બીજી પૃથ્વીમાં એક લાખ વીસ હજાર યોજનનો મધ્યભાગ છે. ૨, ત્રીજી પૃથ્વીમાં એક લાખ છવ્વીસ હજાર યોજન પ્રમાણનો મધ્ય ભાગ છે. ૩, ચોથી પૃથ્વીમાં એક લાખ અઢાર હજાર પ્રમાણનો મધ્યભાગ છે. ૪, પાંચમી પૃથ્વીમાં એક લાખ સોળ હજાર યોજનનો મધ્યભાગ છે. ૫ છટ્ઠી પૃથ્વીમાં એક લાખ ચૌદ હજાર યોજનનો મધ્યભાગ છે. ૬. અને સાતમી અધઃ સપ્તમી પૃથ્વીમાં ત્રણ હજાર યોજનનો મધ્યભાગ છે. ।। ગા. ૨-૩ ।।

ચોથી ગાથામાં ઉપર કહેલ મધ્યભાગમાં રહેલા નરકાવાસોની સંખ્યા બતાવવામાં આવી છે. જેમકે પહેલી પૃથ્વીમાં ત્રીસ લાખ નરકાવાસો છે. ૧, બીજી પૃથ્વીમાં પચ્ચીસ લાખ નરકાવાસો છે. ૨, ત્રીજી પૃથ્વીમાં પંદર લાખ નરકાવાસો છે. ૩, ચોથી પૃથ્વીમાં દસ લાખ નરકાવાસ છે. ૪, પાંચમી પૃથ્વીમાં ત્રણ લાખ નરકાવાસો છે. ૫, છટ્ઠી પૃથ્વીમાં પાંચ કમ એક લાખ નરકાવાસો છે. ૬, અને સાતમી જે અધઃસપ્તમી નામની પૃથ્વી છે, તેમાં પાંચ નરકાવાસો છે. આ બધા કથનને બતાવવા વાળું કોષ્ટક ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે, તો જીજ્ઞાસુઓએ તેમાંથી જોઇ વિચારી લેવું. ।। સૂ. ૧૨ ।।

નરકાવાસોં કે સંસ્થાન-આકાર કા નિરુપણ

હવે સૂત્રકાર નરકાવાસોના સંસ્થાનોનું કથન કરે છે. 'इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકો 'किं संठिया पण्णत्ता' કેવા સંસ્થાનવાળા કહ્યા છે ? અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે નરકાવાસો છે. તેનો આકાર કેવા પ્રકારનો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! પહેલી પૃથ્વીમાં જે નરકો છે, તે બે પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે

છે. 'आवलियपविट्ठाय आवलिया बाहिराय' આવલિકા પ્રવિષ્ટ અને આવલિકા બાહ્ય. જ્યાં જે બે પદોની સાથે 'च' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામા આવ્યો હોય તે બન્નેમાં સમાનપણાથી અશુભપણું છે, એ વાતને સૂચવવા માટે કરવામાં આવેલ છે. જે નરકાવાસો આઠ દિશાઓમાં સમશ્રેણીમાં રહેલા છે. તે નરકાવાસો આવલિકા પ્રવિષ્ટ કહેવાય છે. આવલિકા શબ્દનો અર્થ શ્રેણી છે. આ શ્રેણીમાં જે વ્યવસ્થિત હોય છે, તે આવલિકા પ્રવિષ્ટ કહેવાય છે 'तत्थ णं जे ते आवलियप्पविट्टा ते तिविहा पन्नत्ता' તેમાં જે આવલિકા પ્રવિષ્ટ નરક છે. તે ત્રણ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે ત્રણ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. 'वट्टा तंसा चउरंसा' વૃત-ગોળ ત્ર્યસ્ર-ત્રિકોણ અને ચતુરસ્ર ચાર ખૂણાવાળું 'तत्थ णं जे ते आवलिया बाहिरा' તેમાં જે આવલિકા પ્રવિષ્ટથી જુદા એટલે કે આવલિકા બાહ્ય નરકાવાસો છે. તે 'णाणासंठाण संठिया पन्नत्ता' અનેક પ્રકારના આકારોવાળા છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે 'अयकोट संट्ठिया' કેટલાક લોખંડના કોષ્ઠના જેવા આકારવાળા છે. કેટલાક 'पिट्ट पयणग संठिजा' મદિરા દારૂ બનાવવા માટે જેમાં પિષ્ટ-લોટ વિગેરે રાંધવામાં આવે છે. તે વાસણના જેવા આકારના હોય છે. 'कंदु संठिया' કેટલાક કન્દુ કંદોઇના રાંધવાના પાત્રના આકાર જેવા આકાર વાળા હોય છે 'लोहीसंठिया' કેટલાક લોઢી-તવાના જેવા આકારવાળા છે. કેટલાક 'कडाहा संठिया' કડૈયાના જેવા આકારવાળા હોય છે. 'थाली संठिया' કેટલાક ભાત બનાવવાના વાસણના આકાર જેવા આકારવાળા હોય છે, અને કેટલાક 'पिटरग संठिया' જેમાં વધારે માણસો માટે ભોજન સામગ્રી બનાવી શકાય તેવા પિઠરકના જેવા આકારવાળા હોય છે, કેટલાક 'किमियग संठिया' કૃમિક જેવા આકારવાળા હોય છે. આ પદ કેટલાક ગ્રંથોમાં આપવામાં આવેલ નથી. કેટલાક 'किन्नपुडगसंठिया' કીર્ણપુટકના જેવા આકાર વાળા-હોય છે કેટલાક 'उडयसंठियां' ઉટજ-ઝુપડી-તાપસાશ્રમના જેવા આકારવાળા હોય છે. કેટલાક 'मुरयसंठिया' મૃદંગ-વાદ્યવિશેષના જેવા આકારવાળા હોય છે. કેટલાક 'नंदीमुयंगसंठिया' નંદી મૃદંગના જેવા આકારવાળા છે. અને કેટલાક 'आलिंजरसंठिया' આલિંજર- માટિના બનાવેલ મૃદંગના આકાર જેવા આકારવાળા છે. એટલે કે કોઠીના આકાર જેવા છે અને કેટલાક 'सुघोससंठिया' સુઘોષ દેવલોકમા પ્રસિદ્ધ સુઘોષ નામના ઘંટના જેવા આકારવાળા છે. કેટલાક 'दद्दरयसंठिया' દર્દરનામના વાદ્યવિશેષના જેવા આકારવાળા છે. 'पणवसंठिया' કેટલાક પણવ નામના વાદ્યવિશેષ જેવા આકારવાળા હોય છે. કેટલાક 'पटह संठिया' પટહ-ઢોલ નામના વાદ્યવિશેષના જેવા આકારવાળા હોય છે. કેટલાક 'भेरीसंठिया' ભેરીનામના વાદ્યવિશેષના જેવા આકાર વાળા

છે. કેટલાક 'झल्लरी संठिया ચામડાથી મઢેલી વિસ્તૃત બલોયાના આકાર જેવા ઝાલર નામના વાદ્યવિશેષના જેવા આકાર વાળા છે 'कुत्थुंवग-संठिया' કેટલાક કુસ્તુંબક વાદ્યવિશેષના જેવા આકારવાળા છે 'नाडी संठिया' નાડી જલઘટિકાના જેવા આકારવાળા છે. ૨૧। આ સંબંધમાં બે સંગ્રહ ગાથાઓ છે. 'अयकोट्ठे' ઇત્યાદિ આનો અર્થ ઉપર કહેલ પ્રકારથી સમજી લેવો.

'एवं जाव तमाए' જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકો કહેલા છે. એજ પ્રમાણે તમા નામની પૃથ્વી સુધી કથન કરવું જોઇએ. અર્થાત્- શર્કરા પ્રભા વાલુકાપ્રભા પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, અને તમઃપ્રભાના નરકોનું પણ કથન કરવું જોઇએ. તેનો આલાપ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે.—'सक्करप्पभाएणं भंते ! पुढवीए णरगा' ઇત્યાદિ પ્રકારથી સ્વયં બનાવીને સમજી લેવા.

અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નરકોના કથન સંબંધમાં સૂત્રકાર સ્વયં કથન કરે છે. આમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુ ને એવું પૂછે છે કે—'अहे सत्तमाएणं भंते ! पुढवीए णरगा किं संठिया पन्नत्ता' હે ભગવન્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નરકો કેવા આકારવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામી ને કહે છે કે—'गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નરકો બે પ્રકારના કહયા છે.

'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'वट्टे य तंसाय' એક વૃત્ત ગોળ આકારવાળું અને ચાર 'ત્ર્યસ્ર' ત્રિકોણાકાર છે. કેમકે–અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં જે નરકો છે તે આવલિકા પ્રવિષ્ટ જ છે. આવલિકા બાહ્ય નથી આવલિકા પ્રવિષ્ટ હોવા છતાં પણ તે પાંચ જ છે. વધારે નથી તેમાં જે અપ્રતિષ્ઠાન નામનું નરકેન્દ્ર છે. તે આની મધ્યમાં છે. અને તે ગોળ આકારવાળું છે. કેમકે–જેટલા નરકેન્દ્રો છે. તે બધા ગોળ આકારવાળા જ હોય છે. બાકીના બીજા જે ચાર નરકાવાસો છે જેમકે–કાલ ૧ મહાકાલ ૨, રૌરવ ૩ અને મહારૌરવ ૪ આ ચારે પૂર્વ વિગેરે ચારે દિશાઓમાં છે.

હવે સૂત્રકાર નરકાવાસોની વિશાળતા પ્રગટ કરે છે.–તેમાં ગૌતમસ્વામી એ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે–

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'नरगा જે નરકો છે. તે 'केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ता' કેટલી વિશાળતા વાળા કહેવામાં આવેલ છે.? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે–

'गोयमा ! तिन्नि जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! આ નરક ત્રણ હજાર યોજનની વિશાળતા વાળા કહેલા છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે 'हेट्ठा घणसहस्सं' તે નીચેની પાદપીઠમાં એક હજાર યોજન સુધી ઘનપણાથી નિચિત-નામ રહેલા છે. 'मज्झे सुसिरा सहस्सं' પીઠના ઉપરના મધ્ય ભાગમાં તે એક હજાર યોજન સુધી સુષિર (ખાલી) છે. તથા 'उप्पिं संकुइया सहस्सं' ઉપરમાં શિખરનાજેવા એક હજાર યોજન સુધી તે સંકુચિત થતા ગયા છે. આ રીતે આ વિશાળતામાં ત્રણ હજાર યોજના થઈ જાય છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए આજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભાં પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી દરેક પૃથ્વીમાં ત્યાંના નરકાવાસોની વિશાળતા ત્રણ હજાર યોજનની છે. તેમ સમજવું અન્યત્રપણ એમજ કહ્યું છે.

हेट्ठा घणासहस्सं उप्पिं संकोचतो सहस्संतु ।
मज्झे सहस्सं सुसिरा तिन्नि सहस्सुसिया नरया ॥१॥

આગાથાનો અર્થ સ્પષ્ટ જ છે.—

હવે સૂત્રકાર નકાવાસોના આયામ અને વિષ્કંભનું પ્રતિપાદન કરે છે.—

આમાં ગૌતમ સ્વામી એ પ્રભુ ને એવું પૂછે છે કે—'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે 'नरगा' તે નરકો છે. તે 'केवइयं आयामविक्खंभेणं' કેટલી લંબાઇ વાળા અને કેટલી પહોળાઈ વાળાં કહેલ છે? અને 'केवइयं परिक्खेवेणं पण्णत्ता' અને તેનો પરિક્ષેપ ઘેરાવો કેટલો કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता हे ગૌતમ ! પહેલી પૃથ્વીમાં બે પ્રકારના નરક કહેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે.—'संखेज्जवित्थडा य असंखेज्जवित्थडा य' સંખ્યાત યોજનના વિસ્તારવાળા અને અસંખ્યાત યોજનના વિસ્તારવાળા 'तत्थ णं जे ते संखेज्जवित्थडा' તેમાં જે સંખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા છે, નરકો છે તે બધા 'संखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं' સંખ્યાત હજાર યોજનના 'आयामविक्खंभेणं' લાંબા પહોળા છે. 'तत्थ णं जे ते असंखेज्जवित्थडा तेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं' અને જે અસંખ્યાત યોજનના વિસ્તાર વાળાં છે. તેઓ અસંખ્યાત યોજનના લંબાઇ પહોળાઈવાળા છે. તથા તેની પરિધિ પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનની છે. 'एवं जाव तमाए' જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્યાંના નરકોની લંબાઇ પહોળાઈ અને પરિધિનું પ્રમાણ કહ્યું છે. એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી

લઈને તમઃપ્રભા પૃથ્વી સુધીના નરકાવાસોની લંબાઇ પહોળાઇ અને પરિધિનું પ્રમાણ પણ સમજી લેવું આ સંબંધમાં આલાપ પ્રકાર આપ્રમાણે છે–'सक्करप्पभाएणं भंते ! पुढवीए नरगा' ઇત્યાદિ પ્રકાર ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે. તે ત્યાંથી સમજી લેવા આ સૂત્રપાઠનો અર્થ આપ્રમાણે છે–રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોની લંબાઈ પહોળાઇ અને પરિધીના સંબંધમાં જેમ કહેવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણેનો અર્થ અહિયાં આ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નરકોની લંબાઈ પહોળાઇ અને પરિધિના સંબંધમાં પણ સમજી લેવો જોઇએ. એજ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભા પંકપ્રભા ધૂમપ્રભા, અને તમઃપ્રભાના નરકોની લંબાઈ પહોળાઇ અને પરિધિના પ્રમાણના સંબંધમાં પણ સૂત્રપાઠ સ્વયં બનાવીને સમજી લેવો. અધઃ સપ્તમીના સંબંધમાં સૂત્રકાર સ્વયં કહે છે.

'अहे सत्तमाए णं भंते ! पुच्छा' હે ભગવન્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં જે નરકો છે, તે કેટલી લંબાઈ વાળા, અને કેટલી પહોળાઇ વાળા અને કેટલી પરિધિવાળા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં જે નરક છે, તે બે પ્રકારના છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે.–'संखेज्जवित्थडेय असंखेज्जवित्थडाय' સંખ્યાત વિસ્તારવાળું એક અને અસંખ્યાત વિસ્તાર વાળા ચાર 'तत्थ णं जे ते संखेज्जवित्थडे' તેમાં જે નરક સંખ્યાત વિસ્તારવાળું છે. તે એક અપ્રતિષ્ઠાન નરકજ છે 'सेणं एक्कं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं' તે એક લાખ ચોજનની લંબાઈ પહોળાઇ વાળું છે. તથા તેની પરિધિ 'तिन्नि जोयणसहस्साइं सोलससहस्साइं दोन्नि जोयणसए सत्तावीसाहिए तिन्नि कोसेय अट्ठावीसं धणुसयं तेरसअंगुलाइं अद्धंगुलं च किंचि विसेसाहियं' ત્રણ લાખ સોળ હજાર બસો સત્યાવીસ ચોજન ત્રણકોસ એકસો અઠયાવીસ ધનુષ સાડાતેર આંગળથી કંઇક વધારે છે. તથા–'तत्थ णं जे ते असंखेज्जजोयणवित्थडा' તેમાં જે નરક અસંખ્યાત ચોજનના વિસ્તાર વાળા છે. તે ચાર છે. તે અસંખ્યાત ચોજનની લંબાઇ પહોળાઇ વાળા છે. તથા–તેની પરિધિપણ અસંખ્યાત હજાર ચોજનની છે. ॥સૂ૦–૧૩॥

નરકાવાસોં કે વર્ણગન્ધ આદિકા નિરુપણ

હવે સૂત્રકાર આ નરકવાસોના વર્ણ, ગંધ, અને સ્પર્શ કેવા છે. ? તેનું વર્ણન કરે છે.—'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે–'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसया वण्णेणं पन्नत्ता' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસ કેવા વર્ણવાળા કહેલા છે ?

અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકોનો વર્ણ કેવો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે –'गोयमा ! काला कालोभासा, गंभीरलोमहरिसा, भीमा,

उत्तासणया, परमक्किण्हा वण्णेणं पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકો નરકાવાસો કાળા અને કાલાવભાસવાળા, જેને જોતાંજ રૂવાડાં ઉભા થઈ જાય એવા ભયંકર, ત્રાસ ઉત્પન્ન કરવાવાળા અને અત્યંત કૃષ્ણવર્ણ વાળા કહેલા છે.

અર્થાત્ આ નરકોનો વર્ણ કાળો છે. તેથી તેને કૃષ્ણ કહેવામાં આવેલ છે. વર્ણથી કાળા હોવા છતાં પણ કેટલાક પદાર્થો કૃષ્ણવર્ણપણાથી ચમકતા નથી તેથી તેને કૃષ્ણાવભાસ કહેલ છે. આ કથનથી એમ સમજાવવામાં આવેલ છે કે–આ કૃષ્ણવર્ણવાળી પ્રભાસમૂહથી યુક્ત છે.

આને જોતાંજ નારકજીવોના શરીરના રૂવાંડાઓ ભયને લીધે ઉભા થઈ જાય છે. આ રીતે ભય ઉત્પન્ન કરવાવાળી તેઓની કૃષ્ણવર્ણવાળી કાંતી છે. આ ભયાનક છે.–અને તેજ કારણથી આ નારક જીવોના અંતઃકરણો હમેશાં ભયભીત બન્યા રહે છે. આની આગળ બીજા જેટલા કાળા વર્ણવાળા પદાર્થો છે, તે બધાજ ફીકા જણાય છે. એવા આ અત્યન્ત પરમ કાળાવર્ણ વાળા છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોના વર્ણના સંબંધમાં જે પ્રમાણે આ કથન કરવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણેનું કથન શર્કરાપ્રભા વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા અને તમસ્તમઃપ્રભા આ પૃથ્વીયોના નરકાવાસોના વર્ણના સંબંધમાં પણ કથન કહેવું જોઈએ અર્થાત્ આ પૃથ્વીયોના નરકાવાસોમાં પણ કાળા, કાલાવભાસ વાળા, વિગેરે પૂર્વોક્ત વિશેષણ વાળા છે.

હવે ગન્ધના સંબંધમાં કથન કરવમાં આવે છે. 'इमीसेणं' भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णरगा' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકો 'केरिसया गंधेणं पन्नत्ता' કેવા પ્રકારના ગંધ વાળા કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામી ને કહે છે કે 'गोयमा ! से जहानामए अहिमडेइ वा गोमडेइ वा सुणगमडेइवा' હે ગૌતમ ! મરેલા સાપનું જે પ્રમાણેનું કલેવર શરીર હોય છે, મરેલી ગાયનું જેનું કલેવર શરીર હોય છે, મરેલા કૂતરાનું શરીર જેવું હોય છે, 'मज्जारमडेइवा' મરેલી બીલાડીનું જે પ્રમાણેનું શરીર હોય 'मणुस्स मडेइवा' મરેલા મનુષ્યનું જે પ્રમાણેનું શરીર હોય છે, 'महिसमडेइवा' મરેલી ભેંસનું જેવું શરીર હોય છે 'मुसगमडेइ वा' મરેલા ઉંદરનું શરીર જેવું હોય છે. 'आसमडेइ वा' મરેલા ઘોડાનું જેવું શરીર હોય છે, 'हत्थिमडेइ वा' મરેલા હાથીનું જેવું શરીર હોય છે, 'सीह मडेइवा' મરેલા સિંહનું જેવું શરીર હોય છે. 'वग्घमडेइवा' મરેલા વાઘનું જેવું શરીર હોય છે, 'विगमडेइवा' વૃક મરેલા વરૂનું જેવું શરીર હોય છે, 'दीवियमडेइवा' મરેલા દીપડાનું જેવું શરીર

હોય છે, અને આબધા મરેલાના શરીરો 'मय कुहियचिरविणट्ट कुट्टिमवावण्ण दुब्भिगन्धे' માનો કે ધીરે ધીરે ફૂલીને સડી ગયેલા હોય, સડીને ફાટી ગયા હોય, અને જેમાંથી દુર્ગંધ આવતી હોય અને એજ કારણથી જે 'असुइ विलीण विगय बीभत्थदरिसणिज्जे અશુચિ-અપવિત્ર સ્પર્શ કરવા યોગ્ય ન હોય, તેમજ મનમાં અત્યંત ગ્લાની ઉત્પન્ન કરાવનારા બન્યા હોય, અને જેની પાસે જવા પણ કોઈ ઈચ્છતા ન હોય અથવા જેની પાસે થઇને કોઇ નીકળવા પણ ઈચ્છતા ન હોય, જેઓ ગ્લાનીથી દેખવાને યોગ્ય બન્યા હોય 'किमिजालाउलसंसत्ते' અને જેમાં કીડાઓનો સમુદાય ખદબદી રહયો હોય 'भवे एयारूवे सिया' ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે જે પ્રમાણેની દુર્ગન્ધ આ મરેલા સર્પ વિગેરેના સડેલા, ગળેલા, શરીરની હોય છે, એવીજ દુર્ગન્ધ એ નરકોમાં હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'णो इणट्ठे समट्ठे' આ કથન બરોબર નથી કેમકે-'गोयमा ! इमीसेणं रयणप्पभाए पुढवीए णरगा एत्तो अणिट्ठतरका चेव' હે ગૌતમ ! આ ઉપર વર્ણવેલ મરેલા સર્પાદિકોના સડેલા, ગળેલા મૃતશરીરોકરતાં પણ અનંતગણી વધારે દુર્ગંધ એ નરકોમાં હોય છે. આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે નરકો છે, તે બધા આ મરેલા સર્પ વિગેરે ના સડેલા, ગળેલા, શરીરોની દુર્ગંધ કરતાં પણ અનિષ્ટતર-ખરાબમાં ખરાબ દુર્ગંધ વાળા હોય છે. કોઈને અનિષ્ટ પદાર્થ પણ રમ્ય-સુંદર લાગે છે. પણ આ નરકો એવા નથી આ નરકો તો કેવળ 'अकंततरकाचेव' અસુંદર જ છે. 'जाव अमणामतराचेव' યાવત્ મનને ગમે તેવા હોતા જ નથી. અકાંત છે. અહિયાં યાવત્ પદથી 'अप्रियतरा अमनोज्ञा' આ બે પદો ગ્રહણ કરાયાં છે. તેથી જ આબધા અપ્રિયતર-અત્યંત અપ્રિય છે. અને મનને અનુકૂલ હોતા નથી. અપ્રિયતર એ પદ એવાત પ્રગટ કરે છે કે-અકાંત પદાર્થ પણ સૂકરને વિષ્ટા જેમ પ્રિય હોય છે, તેમ કોઇ તેવા પ્રકારના પ્રાણી ને તે પ્રિય હોય છે, પણ આ નરકો એવા એટલે કે કોઈને પણ પ્રિયલાગે તેવા હોતા નથી. આ તો હમેશાં અપ્રિયતર જ હોય છે. અર્થાત્ તે કોઈને પણ પ્રિય હોતા નથી,

'गंधेणं पन्नत्ता' આવા પ્રકારના વિશેષણોવાળા આ નરકો એ પહેલાં કહેલ દુર્ગન્ધથી પણ વધારે પડતી દુર્ગંધ વાળા હોય છે. 'एवं जाव अहेसत्तमाए पुढवीए' આજ પ્રમાણે શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીના, વાલુકા પ્રભા પૃથ્વીના, પંકપ્રભા પૃથ્વીના, ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના, તમઃપ્રભા પૃથ્વીના, અને તમસ્તમા પૃથ્વીના, નરકોના શરીરો મરેલા સર્પાદિના શરીરોની દુર્ગંધથી પણ વધારે પડતી દુર્ગંધ વાળા હોય છે. આ પ્રમાણેનું કથન સમજી લેવું જોઈએ.

હવે સૂત્રકાર એ નરકોના સ્પર્શના સંબંધમાં કથન કરે છે. 'इमीसे णं

भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णरगा केरिसया फासेणं पण्णत्ता' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે નરકો છે. તે બધા કેવા પ્રકારનાં સ્પર્શવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્ન ના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે –'गोयमा ! से जहा नामए असिपत्तेइ वा' હે ગૌતમ ! અસિપત્ર-તલવારનો જેવો સ્પર્શ હોય છે, તેવો તથા 'खुरपत्तेइवा' અસ્તરાની ધારનો 'कलंबचीरियापत्तेइ वा' કદંબચીરિકા પત્ર–એટલે કે આ એક તીક્ષ્ણ ધારવાળા પાનવાળું ઘાસ હોય છે. તેનો 'सत्तग्गेइवा' શક્તિ નામના આયુધ વિશેષની ધારનો 'कुंतग्गेइवा' ભાલાની ધારનો 'तोमरग्गेइवा' તોમર નામના શસ્ત્ર વિશેષની ધારનો 'नारायग्गेइ वा' બાણના અગ્રભાગનો 'सूलग्गेइ वा' શૂલના અગ્રભાગનો 'लंउलग्गेइ वा' લગુડ-લાકડીના અગ્રભાગનો 'भिंडिपालग्गेइ वा' ભિંડિપાલના અગ્રભાગનો 'सूचिकलावेइ वा' સોઇના જૂડાના અગ્રભાગનો 'कवियच्छूइ वा' કરેંચનો (કુવેદનો) 'विच्छुयकंटए वा' વીંછિના ડંખનો 'इंगालेति वा' અંગારાના સ્પર્શનો 'जालेइ वा' અગ્નિની જવાલાનો 'मुम्मुरेइ वा' મુર્મુર અગ્નિનો 'अच्चीति वा' અનિર્વિચ્છિન્ન અગ્નિની જવાલાનો 'अलाएइ वा' અલાતનામ બળતા લાકડાની અગ્નિનો 'सुद्धागणीइ वा' શુદ્ધ અગ્નિ–અર્થાત્ તપેલા લોખંડના પિંડના અગ્નિનો અથવા વીજળી વિગેરેનો જેવો સ્પર્શ હોય છે, 'भवेएयारूवे सिया' ગૌતમસ્વામી પ્રભુ ને પૂછે છે કે–હે ભગવન્ એવોજ સ્પર્શ આ નરકોનો હોય છે ? અહિયાં સૂત્રમાં બધે ઇતિ શબ્દ ઉપમાભૂત વસ્તુસ્વરૂપની પરિસમાપ્તિ સૂચક છે. તથા 'વા' શબ્દ પરસ્પરમાં સમુચ્ચયનો વાચક છે. તેથી અહિયાં કોઇ પણ નરકાવાસનો સ્પર્શ શરીરના અવયવોનો છેદક હોય છે. કોઇ નરકાવાસનો સ્પર્શ શરીરના અવયવોનો ભેદક હોય છે. કોઇ નરકાવાસનો સ્પર્શ વ્યથા જનક હોય છે. કોઇ નરકાવાસનો સ્પર્શ દાહજનક હોય છે. ઇત્યાદિ પ્રકારથી સમતા બતાવવા માટે અનેક પ્રકારના આ ઉપમારૂપ બનેલા પદાર્થો અહિંયાં ગ્રહણ થયેલ છે. તેથી જ્યારે ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું કે–આ ઉપમા રૂપ અસિપત્ર વિગેરેનો જેવો સ્પર્શ હોય છે, શું એવો જ સ્પર્શ આ નરકાવાસોનો હોય છે ? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'णो इणट्ठे समट्ठे' આ કથન બરોબર નથી. કેમકે 'गोयमा' ! હે ગૌતમ ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए णरगा' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસો 'इत्तो अणिट्ठतराचेव जाव अमणाम तराचेव फासे णं पण्णत्ता' આ અસિપત્ર વિગેરેના અગ્રભાગનાસ્પર્શકરતાં પણ અત્યંત અનિષ્ટતર અકાંતતર, અપ્રિયતર, અમનોમતર, એવો તેનો સ્પર્શ કહેલ છે.

'एवं जाव अहेसत्तमाए पुढवीए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોની જેમ જ શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા પંકપ્રભા ધૂમપ્રભા તમઃપ્રભા, અને તમસ્તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસો પણ અસિપત્ર વિગેરેના સ્પર્શકરતાં પણ અનિષ્ટ–

અકાંત, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ, અને અમનોમતર સ્પર્શ કહેવામાં આવેલ છે. તેમ સમજવું ાાસૂ૦૧૪ાા

નરકાવાસોં કે મહત્વ-વિશાલપનેકા નિરુપણ

હવે સૂત્રકાર નરકાવાસોની મોટાઇનું કથન કરે છે.–

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नरका के महालया' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીમાં 'नरगा' જે નરકાવાસો છે, તે બધા 'के महालया पन्नत्ता કેટલા વિશાળ છે? જો કે પહેલાં અસંખ્યાત યોજનના વિસ્તારવાળા નરકાવાસો છે, તેમ કહી દેવામાં આવેલ છે. પરંતુ તે અસંખ્યેય પણું શું છે? એ વાત સમજાવવામાટે જ આ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવેલ છે.

ઉપમાદ્વારા તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીરપ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा ! अयण्णं जंबुद्दीवे दीवे' હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ નામનો જે આ દ્વીપ છે, કે જ્યાં આપણે રહીએ છીએ અને જે દ્વીપ 'सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भंतरए' સઘળાદ્વીપો અને સમુદ્રોની મધ્યમાં સૌથી પહેલા રહેલ છે. 'सव्वखुड्डाए' તથા બધા દ્વીપ સમુદ્રોકરતાં જે નાનો છે. 'वट्टे' ગોળાકાર છે. તેથી 'तेल्लापूवसंठाणसंठिए' જેનું સંસ્થાન તેલમાં પકાવેલા પુવા અર્થાત્ માલપુવાના જેવું છે. અથવા તો તે એવું 'वट्टे' નામ ગોળ છે કે—'रहचक्कवालसंठाणसंठिए' રથનું પૈડું જેવું ગોળ હોય છે, તેવા ગોળાકારવાળા હોય છે. અથવા તે એવું 'वर्त्त કહેતાં ગોળ છે કે—'पुक्खरकण्णियासंठाण संठिए' જેમ પુષ્કર–કમળની કળીના આકારના જેવા આકારવાળું હોય છે. અથવા તો આ 'वट्टे' એવું ગોળ હોય છે કે–જેવો ગોળાકાર–'पढिपुण्णचंदसंठाणसंठिए' પૂર્ણિમાનો પૂર્ણચંદ્ર જેવો ગોળ આકારવાળો હોય છે. 'एक्कं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं जाव किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं' આ દ્વીપ એક લાખ યોજનની લંબાઇ પહોળાઈ વાળો છે. યાવત્ ત્રણ ગણાથી કંઇક વધારે પરિધિથી વીંટળાએલ છે. આ જંબૂદ્વીપનું નામ જંબૂદ્વીપ એ પ્રમાણે થવાનું કારણ એ છે કે તેની બરોબર મધ્યમાં અનાદિ અને અનંત એક જંબૂ સુદર્શન નામનું વૃક્ષ છે. તે આઠ યોજનની ઉંચાઇવાળું છે. તથા રત્નમય છે. જંબૂદ્વીપ પછી લવણ સમુદ્ર છે. અને સમુદ્રને ઘેરેલા દ્વીપો અને દ્વીપોને ઘેરેલ સમુદ્ર છે. આ પ્રમાણે અસંખ્યાત દ્વીપો અને સમુદ્રો છે. આ જંબૂદ્વીપ એ દ્વીપ સમુદ્રોમાં સૌથી પહેલો દ્વીપ છે. અને તે બધાજ દ્વીપોની મધ્યમાં છે. આ જંબૂદ્વીપનો આકાર ગોળ છે. અહિંયાં જે તેલમાં પકવેલા પૂવા (માલપુવા) જેવો તથા રથના પૈડા જેવો તથા કમળની કળીના જેવો અથવા પૂર્ણ ચન્દ્રમાના જેવો તેનો ગોળ આકાર છે તેમ જુદી જુદી ઉપમાઓ આપીને કહેલ છે, તે જુદા જુદા દેશોના વિનેય કહેતાં શિષ્ય સમુદાયને સમ-

જાવવા માટે કહેવામાં આવેલ છે. આ જંબૂદ્વીપ એક લાખ યોજનની લંબાઇ પહોળાઈ વાળો છે યાવત્પદથી સંગ્રહીત થયેલ તેની પરિધિનું પ્રમાણ આ પ્રમાણેનું છે, ત્રણ લાખ સોળ હજાર બસો સત્યાવીસ યોજન ત્રણ (કોશ) ગાઉ એકસો અઠયાવીસ ધનુષ સાડા તેર આંગળથી કંઇક વધારે છે. આ કથનમાં ગોળાકાર બતાવવા તેલમાં તળેલા માલપુવાની ઉપમા બતાવી છે, તેનું કારણ એ છે કે તેલમાં પકાવવાથી તે એક દમ ગોળ બની જાય છે.

આ ઉપર બતાવેલા પ્રમાણવાળા જંબૂદ્વીપનું જે મહર્ધિક દેવ છે તે ત્રણ ચપટિ વગાડે તેટલા કાળમાત્રમાં એકવીસવાર પરિક્રમણ કરીને પાછા આવી જાય એવી શક્તિવાળો દેવ પોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ ગતિથી જો એક અથવા બે અથવા ત્રણ દિવસ પર્યન્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી છ માસ પર્યન્ત તે નરકાવાસોનું ઉલ્લંઘન કરતા રહે તો પણ તે દેવ કેટલાક નરકાવાસોનું ઉલ્લંઘન કરી શકે છે. અને કેટલાક નરકાવાસોનું ઉલ્લંઘન નથી પણ કરી શકતા. એટલા મોટા તે નરકાવાસો છે. આ પ્રમાણને પહેલાં ઉપમિત (ઘટાવવા) કરવા માટે પહેલાં અહિંયાં જંબૂદ્વીપના પ્રમાણનો સંગ્રહ કરેલ છે. હવે સૂત્રકાર એજ વાત 'देवेण' ઈત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરે છે.

'देवेण' महड्ढिए जाव महाणुभावे जाव इणामेव इणामेवत्ति कट्टु इमं केवलकप्पं जंबूदीवं दीवं तिहिं अच्छरानिवाएहिं तिसत्तक्खुत्तो अणुपरियट्टित्ताणं हव्वमागच्छेज्जा' એવા આ જંબૂદ્વીપને કોઇ વિમાન પરિવાર વિગેરે મોટિ ઋદ્ધિવાળો, શરીર આભૂષણની મહાદ્યુતિવાળો, અત્યંત વધારે શારીરિક બળ વાળો, અત્યંત મોટિખ્યાતિવાળો, તથા 'महासक्खे' જેની ખ્યાતિ 'આ ઘણા મોટા ઐશ્વર્યવાળો છે. એવી હોય અથવા 'महासोक्खे' મહાસુખવાળો 'महाणुभागे' વિશિષ્ટ વૈક્રિય વિગેરે કરવાની અચિંત્ય શક્તિવાળો એવો દેવ યાવત્ ત્રણ ચપટિ વગાડવામાં જેટલો સમય લાગે છે. એટલા સમયમાં 'इमं केवलकप्पं जंबूदीवं दीवं'' આ કેવળ કલ્પ અર્થાત્ સંપૂર્ણ જંબૂદ્વીપને 'तिसत्तक्खुत्तो' એકવીસ વાર 'अणुपरियट्टित्ताणं' પરિભ્રમણ કરીને શીઘ્રગતિથી આવી જાય છે 'से णं देवे' એવી ગમન શક્તિવાળો એવો તે દેવ 'ताए' તે દેવજન પ્રસિદ્ધ 'उक्किट्टाए' ઉત્કૃષ્ટ પ્રશસ્ત 'तुरियाए' વેગવાળી 'चवलाए' ચપલ 'चंडाए' ચંડ અર્થાત્ ક્રોધવાળા પુરૂષના જેવી પ્રચંડ सिग्घाए' શીઘ્ર 'उद्धूताए' ઉદ્ધૂત અર્થાત્ જેના ચાલવાના સમયે ધૂળ ઉડે એવી અથવા જે ગતિમાં ચાલવાનું અભિમાન

ભર્યું હોય, એવી 'जवणाए' પરમોત્કૃષ્ટવેગવાળી અથવા 'जइणाए' શત્રુપક્ષની ગતિને પણ પરાજીત કરવાવાળી 'छेगाए' છેક નિપુણ 'दिव्वाए' દિવ્ય દેવલોક સંબંધિની 'देवगइए' દેવગતિથી 'विइयवयमाणे विइवयमाणे' વારંવાર ઉલ્લંઘન કરતાં કરતાં 'जहन्नेणं' ઓછામાં ઓછા 'एगाहं वा दुयाहं वा. तियाहं वा' એક દિવસ, બે દિવસ, અને ત્રણ દિવસ સુધી અને 'उक्कोसेणं' વધારેમાં વધારે 'छम्मासे' છ મહીના સુધી 'वीइवएज्जा' તેઓ નિરંતર ઉલ્લંઘન કરતા રહે તો 'अत्थेगइए वीइवएज्जा' બની શકે કે તે કેટલાક નરકાવાસોને પાર કરી શકે. અને 'अत्थेगइए नो वीइवएज्जा' કેટલાક નરકવાસોને પાર ન પણ કરી શકે કેમકે એ નરકાવાસોની લમ્બાઈ ઘણી વધારે મોટી છે. તેથી તેનો પાર પામવો તે છ માસ પર્યન્ત નિરંતર ઉપર કહેવામાં આવેલ દેવ ગતિથી ઉલ્લંઘન કરવાવાવાળા દેવને પણ અશકય છે. 'ए महालयाणं गोयमा ! इमीसेणं रयणप्पभाए पुढवीए णरगा पण्णत्ता' તેથી હે ગૌતમ ! એવી ઉપમાવાળા અને એટલા મોટા વિસ્તારવાળા નરકાવાસો આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કહ્યા છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં આ નરકવાસો જેમ ઘણા વિશાળ કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધીમાં જે નરકાવાસો છે, તે બધા પણ એવાજ પ્રકારની મહાવિશાળતાવાળા કહ્યા છે, 'नवरं' અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં જે વિશેષતા છે, તે આ પ્રમાણે છે,

'अहे सत्तमाए अत्थेगइयं नरगं वीइवएज्जा अत्थेगइए नरगे नो वीइवएज्जा' અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં એક લાખ યોજનની લંબાઇ પહોળાઇ વાળું જે પ્રતિષ્ઠાન નામનું નરકાવાસ છે. તેનું ઉલ્લંઘનતો તે કરી શકે છે. પરંતુ અસંખ્યાત કોડા કોડિ યોજનના વિસ્તારવાળા, બીજા જે ચાર નરકાવાસો છે. તેનું ઉલ્લંઘન તે દેવ કરી શકતો નથી. તે ચાર નરકાવાસોના નામ આ પ્રમાણે છે. કાલ ૧, મહાકાલ ૨, રૌરવ ૩. અને મહારૌરવ ૪. ॥ સૂ. ૧૫ ॥

નરકાવાસ કિંદ્રવ્યમય યાને કિસકે બને હૈ ?

આ નરકાવાસો કઇ વસ્તુમય અર્થાત્ શેના બનેલા છે ? સૂત્રકાર હવે એ બતાવે છે 'इमीसेणं भंते रयणप्पभाए पुढवीए णरगा' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ–ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે 'इमीसे णं भंते !

रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે 'णरगा' નરકાવાસ છે, તે બધા किं मया' કઇ વસ્તુમય છે ? અર્થાત્ કઈ વસ્તુથી બનેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! सव्व वइरामया पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસો સર્વાત્મના અર્થાત્ સર્વ પ્રકારથી વજ્રમય છે. અર્થાત્ વજ્રના બનેલા છે. અને વજ્ર જેવા અત્યંત કઠણ છે, 'तत्थ णं नरएसु बहवे जीवा य पोग्गला य अवक्कमंति विउक्कमंति' એ નરકોમાં અનેક ખર-વિનશ્વર બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવ અને પુદ્‌ગલ 'अवक्क मंति विउक्कमंति' આવતા જતા રહે છે. 'चयंति उववज्जंति' એજ વાત આ બે ક્રિયાપદો દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવી છે. આ કથનથી એમ સમજાવવામાં આવેલ છે કે અનેક જીવો ત્યાં આવીને ઉત્પન્ન થતા રહે છે. એજ પ્રમાણે અનેક પુદ્‌ગલો ત્યાંથી વછૂટિને નીકળીને બહાર આવી જાય છે. અને બહારના અનેક પુદ્‌ગલો ત્યાં પહોંચી જાય છે. કેમકે જીવ અને પુદ્‌ગલ આ બે જ દ્રવ્ય ગતિ ક્રિયા અને સ્થિતિ ક્રિયાશીલ છે. પરંતુ 'सासयाणं ते णरगा दव्व ट्ठयाए' તે નરકાવાસો દ્રવ્યાર્થ દૃષ્ટિથી શાશ્વત છે. કેમકે તેઓના સંસ્થાન વિગેરેમાં કંઇ પણ પરિવર્તન થતું નથી. તે તો તેની પ્રત્યે નિયતજ બન્યા રહે છે. 'वण्णपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं असासया' દ્રવ્યાર્થ દૃષ્ટિથી તે શાશ્વત પણ છે. એ પ્રમાણેનું આ કથન એકાન્તરીતે નથી. કોઈ અપેક્ષાથી એ અશાશ્વત પણ છે. એજ વાત આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે. કૃષ્ણ, નીલ, લોહિત લાલ પીત-પીળો અને શુકલ કહેતાં શ્વેત સફેદ આ વર્ણ રૂપી પર્યાયોથી આ બધા અશાશ્વત પણ છે, કૃષ્ણ, શુકલ વિગેરે રસના પર્યાયો છે. સુરભિગંધ અને દુરભિગંધ આ ગંધના પર્યાયો છે. તીખા, કડવા, કષાય-તુરા, અમ્લ-ખાટા અને મધુર કહેતાં મીઠા આ રસના પર્યાયો છે. તથા કર્કશ, મૃદુ, ગુરૂ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ આ સ્પર્શના પર્યાયો છે.

નરકમાં આવેલ વર્ણ આદિકોની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ થવા છતાં પણ નરકાવાસ એકાન્ત અનિત્ય નથી. કેમકે સર્વદા સ્થિર સ્વભાવવાળું દ્રવ્ય વિદ્યમાન રહે છે. અને તદ્‌ગત તેમાં રહેલ વિનશ્વર સ્વભાવવાળા. વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શના પરિણમન થવાથી તે બધા એકાન્તતઃનિત્ય પણ નથી. તેથી આ કથનથી તેઓમાં કથંચિત્ નિત્યપણું અને કથંચિત્ અનિત્યપણું પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. અર્થાત્ દ્રવ્યાર્થિકનયના મતથી નિત્ય છે. અને પર્યાયાર્થિકનયના મતથી અનિત્ય છે 'एवं जाव अहे सत्तमाए' આજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના, પંકપ્રભા પૃથ્વીના, ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના, તમઃપ્રભા પૃથ્વીના અને તમસ્તમાપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસો પણ વજ્રમય છે. ત્યાં જીવોનું અને પુદ્‌ગલોનું આવવું જવું બન્યું રહે છે. અને એ બધા નરકો દ્રવ્યાર્થ દૃષ્ટિથી નિત્ય છે. અને પર્યાય દૃષ્ટિથી અનિત્ય જ છે. તેના આલાપકોનો પ્રકાર પહેલી

પૃથ્વીના નરકાવાસના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ તમસ્તમા પૃથ્વી પર્યન્તની પૃથ્વીયોના આલાપકો સ્વયં બનાવીને સમજી લેવા જોઇએ. જેમકે 'इमीसे णं भंते ! सक्करप्पभाए पुढवीए नरगा किंमया पण्णत्ता' ઈત્યાદિ ॥ સૂ. ૧૬ ॥

નારક જીવોં કી ઉત્પત્તિ કા નિરુપણ

હવે સૂત્રકાર નારકજીવોનો ઉપપાત-ઉત્પત્તી બતાવે છે.

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया' હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં નૈરયિક જીવો 'कओहिंतो उववज्जंति' કયા સ્થાનમાંથી અને કઈ ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? 'किं असण्णीहिंतो उववज्जंति' શું અસંજ્ઞીયો માંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? 'सरीसिवेहिंतो उववज्जंति' અથવા સરીસૃપો ભુજાઓથી ચાલવાવાળા ઘો, નોળીયા વિગેરેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા 'पक्खीहिंतो उववज्जंति' ચોપગા પ્રાણીયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા 'उरगेहिंतो उववज्जंति' સર્પોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા 'इत्थियाहिंतो उववज्जंति' સ્ત્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા 'मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति' મત્સ્ય અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! असण्णीहिंतो उववज्जंति' जाव मच्छमणुएहिंतो वि उववज्जंति' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં નૈરયિક જીવો અસંજ્ઞીયોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને યાવત્ મત્સ્યો અને મનુષ્યોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. એક ઇંદ્રિયવાળા જીવોથી લઇને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય સુધીના સઘળા જીવો સંમૂર્છિમજ હોય છે. તેથી સામાન્ય પણાથી અહિયાં એ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. કે અસંજ્ઞીજીવો નરકાવાસોમાં એટલે કે પહેલા નરકના નરકાવાસોમાં નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. પક્ષિયોમાંથી, ચોપગા પ્રાણીયોમાંથી, સર્પોમાંથી, સ્ત્રિયોમાંથી અને માછલીઓમાંથી તથા મનુષ્યોમાંથી આવેલા જીવ આ પહેલી નરકના નરકાવાસોમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં આ દોઢ ગાથા કહી છે. તે આ પ્રમાણે છે. 'असन्नी खलु पढमं' ઇત્યાદિ.

એટલે કે જે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવો છે, તેઓ તે પહેલી પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં જ નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે પછીની પૃથ્વીયોના નરકા-

વાસોમાં તેઓ ઉત્પન્ન થતા નથી. આ પ્રમાણેનો અર્થ આ ગાથામાં આપેલ 'खलु' પદથી કરવામાં આવેલ છે. તેથી એવો નિષેધ સમજવો નહીં કે સરીસૃપ વિગેરે પછીની છએ પૃથ્વીયોમાં જવાવાળા પહેલી પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. આ સરીસૃપો વિગેરે તેમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. એજ વિષય આ નીચે આપવામાં આવેલ ગાથા દ્વારા સમજાવવામાં આવેલ છે. 'दोच्चं च सरीसिवा' સરીસૃપ ઘો, નોળીયા વિગેરે ગર્ભજ પાંચ ઇંદ્રિયોવાળા જીવો શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી સુધીના નરકવાસોમાં જ નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે પછીની પૃથ્વીયોના નરકાવાસોમાં તેઓ નારકપણાથી ઉત્પન્ન થતા નથી. 'तईय पक्खी' વાલુકાપ્રભા પૃથ્વી સુધીના નરકાવાસોમાં જ પક્ષી ગીધ વિગેરે પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા ગર્ભજ પક્ષી નારકાપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે પછીની પૃથ્વીયોના નારકાવાસોમાં તેઓ નારકપણાથી ઉત્પન્ન થતા નથી. 'सीहा जंति चउत्थी' પંકપ્રભા નામની જે ચોથી પૃથ્વી છે ત્યાં સુધીના જ નરકાવાસોમાં સિંહ મરીને નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. 'उरूगा पुण पंचमिं जंति' સર્પ પાંચમી પૃથ્વી સુધીના નરકાવાસોમાં જ નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૧ ॥

'छट्ठिं च इत्थियाओ' છઠ્ઠી પૃથ્વી સુધી જ સ્ત્રી નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને 'मच्छा मणुया य सत्तमिं जंति' મહા અશુભ અધ્યવસાય વાળા મત્સ્યો અને મનુષ્યો સાતમી પૃથ્વી સુધી જાય છે. આ ગાથાનો અર્થ થયો ॥ ૧ ॥ આ કથન પ્રમાણે જ 'जाव' યાવત્પદથી છટ્ઠી પૃથ્વી સુધી રત્નપ્રભા પૃથ્વીની જેમ આલાપકો સમજી લેવા. અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના સંબંધમાં સૂત્રકાર સ્વયં હવે પછી કથન કરશે. તેના આલાપકોનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે 'सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए णेरइया किं असण्णीहिंतो उववज्जंति जाव मच्छ

मणुएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં નૈરયિકો શું અસંજ્ઞી જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા યાવત્ મત્સ્ય અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! णो असन्नीहिंतो उववज्जंति सरीसिवेहिंतो उववज्जंति जाव मच्छमणुएहिं तो उववज्जंति' હે ગૌતમ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં નારક જીવો અસંજ્ઞિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ સંજ્ઞી અર્થાત્ સરીસૃપોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને યાવત્ મત્સ્ય અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

'बालुयप्पभाए णं भंते ! पुढवीए णेरइया किं असण्णीहिंतो उववज्जंति जाव मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા નૈરયિકો શું અસંજ્ઞી જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા યાવત્ મત્સ્ય અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! વાલુકાપ્રભા

પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં નૈરયિકો 'नो असण्णीहिंतो उववज्जंति नो सरीसिवेहिंतो उववज्जंति' અસંજ્ઞી જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. તેમજ સરીસૃપોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ 'पक्खीहिंतो ! उववज्जंति' સંજ્ઞી પક્ષિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે 'जाव मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति' યાવત્ મત્સ્ય અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. 'पंकप्पभाए णं भंते ! पुढवीए नेरइया किं असण्णीहिंतो उववज्जंति जाव मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્! પંકપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા નૈરયિકો શું અસંજ્ઞી જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! પંકપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા નૈરયિકો અસંજ્ઞી જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. તેમજ સરીસૃપોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ ચોપગા સિંહોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, યાવત્ મત્સ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે પછી પછીની પૃથ્વીયોના નરકાવાસોમાં પૂર્વ પૂર્વના નિષેધ સહિત પછીની પૃથ્વીનો પ્રતિષેધ ત્યાં સુધી કરવો કે જ્યાં સુધી છઠ્ઠી પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં સ્ત્રિયોમાંથી આવીને જીવ નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં થતા નથી. આ પ્રમાણેનો પ્રતિષેધ સ્ત્રિયોને સાતમી અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમા ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં નિષેધ આવી જાય છે. અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના સંબંધમાં આ નીચે પ્રમાણેનો સૂત્રપાઠ કહેલ છે. 'अहे सत्तमाए णं भंते ! पुढवीए नेरइया किं असण्णीहिंतो उववज्जंति जाव मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા નૈરયિકો શું ? અસંજ્ઞી જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા યાવત્ મત્સ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અહિયાં યાવત્ શબ્દથી આ પ્રમાણેનો પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. 'સરીસૃપોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા પક્ષિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા ચોપગા પ્રાણિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે સર્પોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા સ્ત્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા મત્સ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! णो असण्णीहिंतो उववज्जंति' અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં નૈરયિક જીવો અસંજ્ઞી જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. તેમજ સરીસૃપોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી કે પક્ષિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. અથવા ચોપગા પ્રાણિયોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. અથવા સર્પોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. કે સ્ત્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. પણ મત્સ્યો–માછલાઓમાંથી અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે સૂત્રકાર એક સમયમાં આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલા નારક જીવો ઉત્પન્ન થાય છે ? એ વાતનું નિરૂપણ કરે છે. 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકો 'एगसमएण' के-वइया उववज्जंति' એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा, ! जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નારક જીવો એક સમયમાં ઓછામાં ઓછા એક અથવા બે અથવા ત્રણ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति' વધારેમાં વધારે સંખ્યાતપણ ઉત્પન્ન થાય છે અને અસંખ્યાતપણ ઉત્પન્ન થાય છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' આજ પ્રમાણેનું એટલે કે એક સમયમાં ઉત્પન્ન થવા સંબંધનું કથન શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી પર્યન્તમાં પણ કરી લેવું જોઈએ. અર્થાત્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં પણ એક સમયમાં ઓછામાં ઓછા એક અથવા બે અથવા ત્રણ નારક સુધી ઉત્પન્ન થાય છે અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત પણ ઉત્પન્ન થાય છે આ અભિપ્રાયને લઇને સૂત્રકારે 'एवं जाव अहे सत्तमाए' આ પ્રમાણે સૂત્ર-પાઠ કહ્યો છે.

હવે પ્રતિસમયે એક એક નારકને બહાર કહાડવામાં આવે તો સઘળા નારકોને બહાર કહાડવામાં કેટલો સમય લાગે ? તે અપહરણ કાળનો વિચાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે 'इमीसे णं' ઈત્યાદિ

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया समए समए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાંથી જો નારક જીવને પ્રતિસમયે 'अवहीरमाणा अवहीरमाणा' તેમાંથી બહાર કહાડવામાં આવે તો તે બધા ત્યાંથી 'केवइयकालेणं अवहिया-सिया' કેટલા કાળ પછી અર્થાત્ કેટલા કાળમાં પૂરેપૂરા બહાર કહાડી શકાય આ પ્રશ્નનાં ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! तेणं असंखेज्जा समए समए अवहीरमाणा अवहीरमाणा असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणी ओसप्पिणीहिं अवहीरंति' હે ગૌતમ ! પહેલી પૃથ્વીના નૈરયિકોમાંથી જો એક એક સમયમાં અસંખ્યાત અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અસંખ્યાત અસંખ્યાત અવસર્પિણી કાળ ભલે પૂરો થઇ જાય તો પણ તે ત્યાંથી પૂરેપૂરા નારકીયો બહાર કહાડી શકાતા નથી. અર્થાત્ પ્રતિસમયે તેઓને અસંખ્યાત અસંખ્યાતની સંખ્યામાં ત્યાંથી બહાર કહાડવામાં આવે અને આ રીતે બહાર કહાડવાનું કામ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અસંખ્યાત અવસર્પિણી કાલ પર્યન્ત તે રીતે બહાર કહાડવાનું ચાલુ જ રહે તો પણ તેઓ ત્યાંથી પૂરેપૂરા બહાર કહાડી શકાતા નથી. 'नो चेव णं अवहियां सिया' આ રીતે તેઓને ત્યાંથી બહાર કહાડવાનું થયું નથી. અને ભવિષ્યમાં પણ તેમ થશે પણ નહીં અને વર્તમાનમાં પણ તે રીતે થતું

નથી. પરંતુ આ જે કથન કરેલ છે, તે તેઓની અસંખ્યાત સંખ્યાને પુષ્ટ કરવા માટે જ કહેલ છે. 'जाव अहेसत्तमाए'

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના કથન પ્રમાણે જ શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા અને તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીયોમાં પણ જો પ્રત્યેક સમયમાં અસંખ્યાત અસંખ્યાત નારક જીવોને બહાર કહાડવામાં આવે તો તેવી રીતે બહાર કહાડતાં કહાડતાં ભલે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીકાળ અને અસંખ્યાત અવસર્પિણી કાળ પણ સમાપ્ત થઇ જાય પરંતુ તે જીવો ત્યાંથી કયારેય પણ પૂરા બહાર કહાડી શકતા નથી.

હવે નારક જીવોના શરીરનાં પરિમાણ પ્રમાણનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. 'इमीसे णं भंते !' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'नेरइयाणं के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता' હે ભગવન્ નૈરયિક જીવોના શરીરોની અવગાહના કેટલી મોટી કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! दुविहा सरीरोगाहणा पन्नता' હે ગૌતમ ! નૈરયિક જીવોના શરીરોની અવગાહના બે પ્રકારની કહેલ છે. 'तं जहा' તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે, 'भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य' ભવધારણીય એક અને બીજી ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના છે. 'तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा' તેમાં જે ભવધારણીય શરીરાવગાહના છે, તે 'जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ રૂપ હોય છે 'उक्कोसेणं सत्तधणूइं तिन्नि य रयणीयो छच्च अंगुलाइं' અને ઉત્કૃષ્ટથી તે સાત ધનુષ ત્રણ હાથ અને પૂરા છ આંગળ પ્રમાણની હોય છે. 'तत्थ णं जे से उत्तरवेउव्विया' તેમાં જે ઉત્તર વૈક્રિયરૂપ શરીરાવગાહના છે, તે 'जहण्णेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं' જઘન્યથી આંગળના સંખ્યાતમાં ભાગ રૂપ છે. અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'पन्नरस धणूइं अड्ढाइज्जाओ रयणीओ' તે પંદર ધનુષ અઢી હાથ પ્રમાણની છે. 'दोच्चाए' બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં જે નારકો છે, તેની ભવધારણીય શરીરાવગાહના જઘન્યથી તો આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી 'पण्णरस धणूइं अड्ढाइज्जाओ रयणीओ' પંદર ધનુષ અને અઢી હાથની છે. તથા જે ઉત્તર વૈક્રિય નામની શરીરાવગાહના છે, તે 'जहन्नेणं' જઘન્યથી તો આંગળના સંખ્યાતમાં ભાગ રૂપ છે, અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'एक्कतीस धणूइं एक्का रयणी' એકત્રીસ ધનુષ અને એક હાથની છે. 'तच्चाए' ત્રીજી વાલુકા પ્રભા નામની જે પૃથ્વી છે, તેમાં નારકોની ભવધારણીય શરીરાવગાહના જઘન્યથી તો આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક-

ત્રીસ ધનુષ અને એક હાથ પ્રમાણની છે. તથા અહિંયાં જે ઉત્તર વૈક્રિયરૂપ શરીરાવગાહના છે, તે જઘન્યથી તો આંગળના સંખ્યાતમા ભાગ રૂપ છે અને અને ઉત્કૃષ્ટથી બાસઠ ધનુષ અને બે હાથ અર્થાત્ સાડા બાસઠ ધનુષની છે. 'चउत्थीए' ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં જે નારકો છે, તેઓના શરીરની ભવધારણીય અવગાહના જઘન્યથી ૬૨ બાસઠ ધનુષ અને બે હાથની છે. અને ઉત્તર વૈક્રિયરૂપ જે અવગાહના છે, તે જઘન્યથી તો આંગળના સંખ્યાતમાં ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ૧૨૫ એકસોપચ્ચીસ ધનુષની છે. 'पंचमीए' પાંચમી જે ધૂમપ્રભા નામની પૃથ્વી છે, તેમાં રહેવાવાળા નારકોની ભવધારણીયરૂપ શરીરાવગાહના જઘન્યથી તો એક આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ૧૨૫, એકસો પચ્ચીસ ધનુષ પ્રમાણની છે. તથા ઉત્તર વૈક્રિયરૂપ શરીરાવગાહના જઘન્યથી એક આંગળના સંખ્યાતમાંભાગ રૂપ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી તે અઢીસો ધનુષ છે. 'छट्ठीए' છઠ્ઠી તમઃપ્રભા નામની પૃથ્વીમાં નારકીય જીવોની ભવધારણીયરૂપ શરીરાવગાહના જઘન્યથી તો એક આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ૨૫૦ બસો પચાસ ધનુષ પ્રમાણની છે. તથા ઉત્તર વૈક્રિયરૂપ શરીરાવગાહના જઘન્યથી તો એક આંગળના સંખ્યાતમા ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૫૦૦ પાંચસો ધનુષ પ્રમાણની છે. 'सत्तमाए भवधारणिज्जा पंच धणुसयाइं' સાતમી પૃથ્વીમાં ભવ ધારણીય શરીરાવગાહના જઘન્યથી એક આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ૫૦૦ પાંચસો ધનુષ પ્રમાણની છે. તથા 'उत्तरवेउव्विया' ઉત્તર વૈક્રિયા રૂપ શરીરાવગાહના જઘન્યથી તો એક આંગળના સંખ્યાત ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર ધનુષરૂપ છે.

અહિયાં રત્નપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીચોમાં રહેલા નારકોની દરેક પ્રતરની ભવધારણીય જઘન્ય, મધ્યમ, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ના પ્રમાણને બતાવવા વાળી દસ ગાથાઓ છે. કે જે ગાથાઓ ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે. 'रयणाए पढमपयरे' ઈત્યાદિ

દરેક પૃથ્વીના પ્રતરની સંખ્યા આ પ્રમાણે છે–પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં તેર પ્રતરો છે. ૧, શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં અગીયાર પ્રતરો છે. ૨, વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં ૯ નવ પ્રતરો છે ૩, પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં સાત પ્રતરો છે. ૪, ધૂમ પ્રભા પૃથ્વીમાં પાંચ પ્રતરો છે. ૫, તમઃપ્રભા પૃથ્વીમાં ૩ ત્રણ પ્રતરો છે ૬, અને સાતમી તમસ્તમા નામની પૃથ્વીમાં એક જ પ્રતર છે. ૭, આ સાતે

પૃથ્વીયોના નારકોની અવગાહના બે પ્રકારની હોય છે. એક ભવધારણીય અને બીજી ઉત્તર વૈક્રિય. તેમાં જે ભવધારણીય શરીરાવગાહના છે, તે બધાની જઘન્યથી એક આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની હોય છે. અને જે ઉત્તર વૈક્રિય શરીરાવગાહના છે. તે બધાની જઘન્યથી આંગળના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની હોય છે. આ બન્નેમાં વિશેષતા છે. બધી પૃથ્વીયોના નારકીયોની ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય આ બેઉ અવગાહનાથી પછી પછીની પૃથ્વીયોમાં પોત પોતાની અપેક્ષાથી બમણી બમણી થતી જાય છે. તેમ સમજવુ.

હવે અહિયાં ઉત્કૃષ્ટથી ભવધારણીય અવગાહનાને લઇને દરેક પ્રતરોના નારકોની અવગાહનાનું પ્રતિપાદન કરવાવાળી જે દસ ગાથાઓ છે. તેનો ભાવ બતાવવામાં આવે છે. જેમકે 'रयणाए' ઈત્યાદિ

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં નારકોની અવગાહના ત્રણ હાથની હોય છે, તે પછીના બાર પ્રતરોમાં દરેક પ્રતરોમાં 'छप्पन्नंगुलसड्ढा' ૫૬।। સાડા છપ્પન આંગળ વધારીને બારે પ્રતરોની અવગાહના અલગ અલગ સમજી લેવી. તેમ કરતાં કરતાં છેલ્લા તેરમા પ્રતરમાં જઈને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાત ધનુષ ત્રણ હાથ અને છ આંગળની થઈ જાય છે. તે આ પ્રમાણે છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં ત્રણ હાથની અવગાહના હોય છે. ૧ બીજા પ્રતરમાં એક ધનુષ એક હાથ અને સાડા આઠ આંગળની છે. ૨' ત્રીજા પ્રતરમાં એક ધનુષ ત્રણ હાથ અને સત્તર આંગળની છે. ૩, ચોથા પ્રતરમાં બે ધનુષ અને બે હાથ અને દોઢ આંગળની છે. ૪, પાંચમા પ્રતરમાં ત્રણ ધનુષ અને દસ આંગળની છે. ૫, છટ્ઠા પ્રતરમાં ત્રણ ધનુષ બે હાથ અને સાડા અઢાર આંગળની છે. ૬, સાતમાં પ્રતરમાં ચાર ધનુષ એક હાથ અને ત્રણ આંગળની છે. ૭, આઠમા પ્રતરમાં ચાર ધનુષ ત્રણ હાથ અને સાડા અગ્યાર આંગળની છે. ૮, નવમા પ્રતરમાં પાંચ ધનુષ એક હાથ અને વીસ આંગળની છે. ૯, દસમા પ્રતરમાં છ ધનુષ અને સાડા ચાર આંગળની છે. ૧૦, અગીયારમા પ્રતરમાં

૭ ધનુષ બે હાથને તેર આંગળની છે. ૧૧, બારમા પ્રતરમાં સાત ધનુષ અને સાડાએકવીસ આંગળની છે. ૧૨, અને છેલ્લા તેરમા પ્રતરમાં સૂત્રોક્ત સાતધનુષ ત્રણ હાથ અને પૂરા છ આંગળની રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની ભવ-ધારણીય અવગાહના ઉત્કૃષ્ટથી થાય છે. આ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કહી છે. ॥૧॥

હવે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે. –'सो चेव य बीयाए' ઇત્યાદિ

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના તેરમા પ્રતરમાં જેટલાં પ્રમાણની અવગાહના કહેવામાં આવી છે. તેજ પ્રમાણેની અવગાહના સાત ધનુષ ત્રણ હાથ અને છ આંગળની શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં થાય છે. પછી આ અવગાહનાના પ્રમાણમાં 'हत्थतिय तिन्नि अंगुलं' ત્રણ હાથ અને ત્રણ આંગળ પછી પછીના દરેક પ્રતરમાં મેળવતા જવું જોઇએ. ॥૨॥

આ રીતે મેળવવાથી છેલ્લા અગીયારમા પ્રતરમાં પંદર ધનુષ બે હાથ અને બાર આંગળ અર્થાત્ એક વિતસ્તિ (વેંત) કેમકે બાર આંગ-ળની એક વિતસ્તિનામ વેંત થાય છે. તે દરેક પ્રતરની અવગાહના આ પ્રમાણે થાય છે.–શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં સાત ધનુષ ત્રણ હાથ અને છ આંગળની, અવગાહના થાય છે. ૧, બીજા પ્રતરમાં આઠ ધનુષ બે હાથ અને નવ આંગળની ૨, ત્રીજા પ્રતરમાં નવ ધનુષ એક હાથ, અને બાર આંગળની ૩, ચોથા પ્રતરમાં દસ ધનુષ અને પંદર આંગળની ૪, પાંચમા પ્રતરમાં દસ ધનુષ ત્રણ હાથ અને અઢાર આંગળની ૬, સાતમા પ્રતરમાં બાર ધનુષ અને બે હાથની ૭, આઠમા પ્રતરમાં તેર ધનુષ એક હાથ અને ત્રણ આંગળની ૮, નવમા પ્રતરમાં ચૌદ ધનુષ અને છ આંગળની ૯, દસમા પ્રતરમાં ચૌદ ધનુષ ત્રણ હાથ અને નવ આંગળની, ૧૦, અને છેલ્લા અગીયારમા પ્રતરમાં સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પંદર ધનુષ બે હાથ અને બાર આંગળ અર્થાત્ એકવિતસ્તિ નામ વેંતની હોય છે. ૧૧, આ અવગાહના બીજી શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીના નારકોની ઉત્કૃષ્ટથી કહેવામાં આવેલ છે. ૨ ॥ ગા. ૩ ॥

હવે ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે. 'सो चेव य तइयाए' ઈત્યાદિ બીજી જે પૃથ્વીયે ના છેલ્લા અગીયારમા પ્રતરમાં જેટલું અવગાહના નું પ્રમાણ બતાવવામાં આવેલ છે, એટલે કે પંદર ધનુષ બે હાથ અને બાર આંગળ કહ્યું છે. એજ પ્રમાણુ ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં થાય છે. આ પ્રમાણુ 'सत्त य रयणी अंगुलगुणवीसं सड्ढं' સાત હાથ સાડા ઓગણીસ ૧૯॥ આંગળ પછી પછીના દરેક પ્રતરમાં મેળતા જ જવું જોઈએ. ગા. ૪। આ પ્રમાણે મેળવતા જતાં છેલ્લા નવ પ્રતરમાં એકત્રીસ ધનુષ એક હાથની અવગાહના થઇ જાય છે. ૩ ॥ એ દરેક પ્રતરની અવગાહના આ પ્રમાણે છે. તેના પહેલાં પ્રતરમાં પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે પંદર ધનુષ બે હાથ અને બાર આંગળની અવગાહના થઈ જાય છે. ૧, તે પછી બીજા પ્રતરમાં સત્તર ધનુષ બે હાથ અને સાડા સાત આંગળની ૨, ત્રીજા પ્રતરમાં ૧૯ ઓગણીસ ધનુષ બે હાથ અને ત્રણ આંગળની, ૩, ચોથા પ્રતરમાં એકવીસ ધનુષ એક હાથ અને સાડા બાવીસ ૨૨॥ આંગળની ૪, પાંચમા પ્રતરમાં ત્રેવીશ ધનુષ એક હાથ અને અઢાર આંગળની ૫, છટ્ઠા પ્રતરમાં પચીસ ધનુષ એક હાથ અને સાડા તેર ૧૩॥ આંગળની ૬, સાતમા પ્રતરમાં સત્યાવીસ ધનુષ એક હાથ અને નવ ૯ આંગળની ૭, આઠમા પ્રતરમાં ઓગણત્રીસ ધનુષ, એક હાથ અને સાડા ચાર આંગળની ૮, છેલ્લા નવમા પ્રતરમાં એકત્રીસ ધનુષ અને એક હાથની સૂત્રોક્ત ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય અવગાહના ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની હોય છે. ॥ ૩ ॥ ગા. ૫ ॥

હવે ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે. 'सो चेव-चउत्थीए' ઈત્યાદિ

આના છેલ્લા નવમાં પ્રતરમાં જેટલા અંતરનું પ્રમાણ કહ્યું છે, એટલે કે એકત્રીસ ધનુષ એક હાથનું એજ પ્રમાણ ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં થાય છે. તેમાં દરેક પ્રતરને લઇને પછી પછીના પ્રતરમાં 'पंच घणुवीस अंगुल' પાંચ ધનુષ વીસ આંગળ મેળવતા જવું જોઇએ. ॥ગા. ૬ ॥ આ ક્રમથી મેળવતાં છેલ્લા સાતમા પ્રતરમાં બાસઠ ધનુષ બે હાથની અવગાહના થઇ જાય છે. તે આ પ્રમાણે છે. પંકપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં

એકત્રીસ ધનુષ એક હાથની અવગાહના હોય છે. ૧, બીજા પ્રતરમાં છત્રીસ ધનુષ એક હાથ અને વીસ આંગળની. ૨, ત્રીજા પ્રતરમાં એકતાળીસ ધનુષ બે હાથ અને સોળ આંગળની. ૩, ચોથા પ્રતરમાં છેંતાલીસ ધનુષ ત્રણ હાથ અને બાર આંગળની. ૪, પાંચમા પ્રતરમાં બાવન ધનુષ અને આઠ આંગળની ૫, છઠ્ઠા પ્રતરમાં સત્તાવન ધનુષ એક હાથ અને ચાર આંગળની ૬, અને છેલ્લા સાતમા પ્રતરમાં સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે બાસઠ ધનુષ અને બે હાથની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના થઈ જાય છે. ૭ ।। ગા. ૭ ।।

હવે પાંચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના સંબંધમાં કથન કરવામા આવે છે. 'सो चेव पंचमीए' ઇત્યાદિ

ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીના છેલ્લા સાતમા પ્રતરમાં જે અવગાહનાનું પ્રમાણ કહેલ છે. જેમકે ૬૨ બાસઠ ધનુષ અને બે હાથ, એ જ પ્રમાણે પાંચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં થાય છે. તેનાથી પછી પછીના દરેક પ્રતરમાં 'वण्णरस धणूणि दो हत्थ सड्ढ' પંદર ધનુષ અને અઢી હાથ મેળવતા જવું જોઈએ. ।। ગા. ૮ ।। આવી રીતે મેળવતા જતાં ધૂમપ્રભાના છેલ્લા પાંચમા પ્રતરમાં નારકોની ભવધારણીય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના એકસો પચ્ચીસ ૧૨૫, ધનુષની થઈ જાય છે. તે દરેક પ્રતરની અવગાહના આ પ્રમાણે છે.

ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં પૂર્વોક્ત ૬૨ બાસઠ ધનુષ અને બે હાથની થાય છે. ૧, તે પછી બીજા પ્રતરમાં અઠયોતેર ધનુષ અને એક વિતસ્તિ (વેંત) અર્થાત્ બાર આંગળની. ૨, ત્રીજા પ્રતરમાં ૯૩ ત્રાંણુ ધનુષ અને ત્રણ હાથની ૩, ચોથા પ્રતરમાં ૧૦૯ એકસો નવ ધનુષ એક હાથ અને એક વિતસ્તિ અર્થાત્ બાર આંગળની ૪, અને છેલ્લા પાંચમાં પ્રતરમાં ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની ભવધારણીય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૨૫ એકસો પચીસ ધનુષની થઈ જાય છે. ૫,

હવે છઠ્ઠી તમઃપ્રભા પૃથ્વીના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે. 'सो-चेव छट्ठीए' ઇત્યાદિ

પાંચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના છેલ્લા પ્રતરમાં જે અવગાહનાનું પ્રમાણ ૧૨૫ એકસો પચ્ચીસ ધનુષ છે એજ પ્રમાણ છઠી તમઃપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં થાય છે. ।। ગા, ૯ ।।

આમાં 'बासट्ठिघणुयसड्ढा' સાડી બાસઠ (૬૨ાા) ધનુષ પછી પછીના દરેક પ્રતરમાં મેળવતા જવું જોઈએ. એવી રીતે મેળવતા છેલ્લા ત્રીજા પ્રતરમાં તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની ભવધારણીય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના બસો પચાસ ૨૫૦ અર્થાત્ અઢીસો ધનુષની થઈ જાય છે. દરેક પ્રતરની અવગાહના આ પ્રમાણે છે. તમઃપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં ૧૨૫ એકસો પચીસ ધનુષની અવગાહના થઇ જાય છે. ૧, અને બીજા પ્રતરમાં ૧૮૭ાા એકસો સાડી સત્યાસી ધનુષની થાય છે. ૨, અને છેલ્લા ત્રીજા પ્રતરમાં ૨૫૦ બસો પચાસ અર્થાત્ અઢીસો ધનુષની થઈ જાય છે. ૩, આ પ્રમાણે દસ ગાથાઓનો ભાવાર્થ થાય છે. ાા ગા. ૧૦ ાા

સાતમી તમસ્તમાપ્રભા પૃથ્વીમાં એકજ પ્રતર હોય છે. તેમાં રહેલા નારકોની ભવધારણીય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છઠી પૃથ્વીના નારકોની ઉત્કૃટ અવગાહનાથી બમણી અર્થાત્ પાંચસો ધનુષની હોય છે. તેમ સમજવું. 'સાતે પૃથ્વીયોના નારકોની દરેક પૃથ્વીના દરેક પ્રતરની ભવધારણીય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના બનાવવા વાળું કોષ્ટક સંસ્કૃત ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે તે ત્યાંથી જોઇને સમજી લેવું.

આ ભવધારણીય શરીરની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કહેવામાં આવી છે. ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાથી બમણી, બમણી બધી પૃથ્વીયોમાં સમજી લેવી જોઇએ. એ પ્રમાણે બમણી બમણી થતાં થતાં સાતમી તમસ્તમા પ્રભા પૃથ્વીના નારકોની ઉત્તર વૈક્રિય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના એક હજાર યોજનની થઈ જાય છે. ાા ૧૭ ાા

પ્રત્યેક નારક જીવોં કે સંહનન કા નિરુપણ

હવે સૂત્રકાર નારક જીવોના સંહનનનું નિરૂપણ કરે છે. 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं सरीरया किं संघयणी' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે 'इमीसे णं भंते !' હે ભદન્ત ! આ 'रयणप्पभाए पुढवीए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'सरीरया' નૈરયિકોના શરીરો 'किं संघयणी पण्णत्ता' કયા સંહનનવાળા કહેલા છે ? 'गोयमा ! छण्हं संघयणाणं असंघयणा' આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! નારકોના શરીરો છ સંહનનો પૈકી કોઇ પણ એક સંહનનવાળા હોતા નથી. કેમકે નારકોના શરીરો સંહનન વિનાના હોય છે. તેઓ સંહનન વિનાના કેમ હોય છે. એ સંબંધમાં તેનું કારણ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે 'णेवट्ठी'

નારકોના શરીરોમાં હાડકાઓ હોતા નથી. 'णेवछिरा' શિરાઓ હોતી નથી. 'णवि ण्हारू' સ્નાયુયો હોતા નથી. 'णेवसंघयणमत्थि' તેથી નારકોના શરીરો સંહનન વિનાના કહેવામાં આવેલ છે. કેમકે જે શરીરમાં હાડકા વિગેરે હોય છે, ત્યાંજ સંહનન હોય છે નારકોના શરીરમાં હાડકા વિગેરે હોતાજ નથી તે કારણથી તેઓને સંહનનનો અભાવ કહેલ છે.

શંકા—જો નારકોના શરીરો સંહનન વિનાના છે, તો પછી તેઓ 'શરીર' એ પદથી યુક્ત કેવી રીતે હોઈ શકે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'जे पोग्गला अणिट्ठा जाव अमणामा' હે ગૌતમ! જે પુદ્ગલો અનિષ્ટ યાવત્ અમનોમ હોય છે, તેઓ 'तेसिं सरीरसंघायत्ताए परिणमंति' તેઓના શરીર રૂપે પરિણમે છે. અહિયાં યાવત્પદથી 'अकान्त, अप्रिय, अमनोज्ञ' આ ત્રણ પદોનો સંગ્રહ થયો છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જો કે નારકોના શરીરો સંહનન નામ કર્મના ઉદયના અભાવમાં હાડકા વિગેરેના અભાવમાં સંહનન વાળા હોતા નથી. છતાં પણ તેઓને વૈક્રિય શરીરો હોય છે. કેમકે નારકોના શરીર પણાથી જે કોઇ અનિષ્ટ વિગેરે વિશેષણો વાળા પુદ્ગલો હોય છે, તે બધા તેઓના શરીર રૂપે પરિણમતા રહે છે. એવી વ્યાપ્તિ નથી કે જ્યાં જ્યાં શરીર હોય ત્યાં ત્યાં સંહનન હોય છે. કેમકે દેવોને શરીરો હોવા છતાં પણ સંહનન હોતા નથી. સંહનનનો સંબંધ સંહનન નામ કર્મને ઉદયાધીન છે. શરીરો પાંચ પ્રકારના હોય છે. અને સંહનન છ પ્રકારના હોય છે. વજ્ર, ઋષભ, નારાચ, વિગેરે તેના ભેદો છે. આ સંહનનનો પૈકી એક પણ સંહનન નારકોને હોતું નથી. 'एवं जाव अहेसत्तमाए' જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં રહેવાવાળા નારક જીવોના શરીરો સંહનન વિનાના હોય છે, એ જ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા તમઃપ્રભા અને તમસ્તમઃપ્રભાના નરકાવાસોમાં રહેવાવાળા નારક જીવોના શરીરો પણ સંહનન વિનાના હોય છે. તેમ સમજવું. આ રીતે સઘળી પૃથ્વીયોના નારકોના શરીરો સંહનન-

વાળા હોતા નથી, ચાહે તો ભવધારણીય હોય કે ચાહેતો ઉત્તર વૈક્રિય રૂપ શરીર હોય ?

હવે સૂત્રકાર નારકજીવોના **શરીરો** કયા સંસ્થાન વાળા હોય છે, એ વાતનું કથન કરે છે. આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું કે 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોના નૈરયિકોના **શરીરો** કયા સંસ્થાન વાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! નારક જીવોના શરીરો બે પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. 'भवधारणिज्जाय उत्तर वेउव्वियाय' એક ભવધારણીય શરીર અને બીજુ ઉત્તર વૈક્રિય શરીર 'तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा' તે પૈકી જે નારક જીવોને ભવધારણીય **શરીરો** છે, તેઓ 'हुंडसंठिया पन्नत्ता' હુંડક સંસ્થાનવાળા હોય છે જે શરીર નારકભવની પ્રાપ્તિ થતાં જ પ્રાપ્ત થાય છે, તે શરીરને ભવધારણીય શરીર કહેવાય છે. અને તે વૈક્રિય શરીર જ છે. નારક જીવોને હુંડક સંસ્થાન નામ કર્મના ઉદયથી આ ભવધારણીય શરીર હુંડકસંસ્થાન વાળું જ હોય છે. 'तत्थ णं जे ते उत्तरवेउव्विया ते वि हुंड संठिया पण्णत्ता' તથા જે ઉત્તર વૈક્રિય રૂપ શરીર હોય છે, તે પણ 'हुंड संठिया पण्णत्ता' હુંડક સંસ્થાનવાળું જ હોય છે. આ કારણથી તે નારક જીવો 'અમે શુભ વિક્રિયા કરીએ ૧।। એવો વિચાર તો કરે છે, પરંતુ તેઓ દ્વારા હુંડસંસ્થાન નામ કર્મના ઉદય થવાને કારણે અશુભ વિક્રિયા જ કરી શકાય છે. તેમાં તેઓના તે ઉત્તરવૈક્રિયશરીર કે જે શરીરમાંથી સઘળા રૂંવાડા અને પાંખ ઉખાડી દેવામાં આવેલ હોય એવા કબૂતરના જેવા હુંડક સંસ્થાન વાળા જ હોય છે. 'एवं जाव अहेसत्तमाए' જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના બન્ને પ્રકારના શરીરો હુંડક સંસ્થાન વાળા હોય છે, એ જ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા વાલુકાપ્રભા પંકપ્રભા ધૂમપ્રભા તમઃપ્રભા અને તમસ્તમપ્રભા, પૃથ્વીના નારકોને પણ બંન્ને પ્રકારના

શરીરો હુંડક સંસ્થાનવાળા હોય છે. તેમ સમજી લેવું

હવે નારકોના શરીરોનો વર્ણ કેવો હોય છે ? એ સંબંધમાં સૂત્રકાર કથન કરે છે.

આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે 'इमीसेणं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં રહેવાવાળા 'नेरइया णं सरीरा केरिसया वण्णेणं पण्णत्ता' નૈરયિકોના શરીરો કેવા વર્ણ વાળા હોય છે ? એટલે કે તેઓના શરીરોનો વર્ણ કેવો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! काला कालोभासा, जाव परमकिण्हा वण्णे णं पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! પહેલી પૃથ્વીના નરકાવાસોમાં રહેવાવાળા નારક જીવો ના શરીરોનો વર્ણ કાળો, કાળી કાંતી વાળો કે જેને જોવાથી જ શરીરના રૂંવાડા ઉભા થઇ જાય એવા અને ભયકારક અત્યંત કૃષ્ણ કાળા હોય છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' આજ પ્રમાણે બીજી પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધીના નરકાવાસોમાં રહેવાવાળા નારક જીવોના શરીરો હોય છે. તેમ સમજવું 'इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया णं सरीरया केरिसया गंधेणं पण्णत्ता' હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોના શરીરો ગંધની અપેક્ષાથી કેવા હોય છે? અર્થાત્ પહેલી પૃથ્વીના નૈરયિકોના શરીરો કેવા ગંધ વાળા હોય છે. ? આ પ્રમાણેના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગૌતમસ્વામીને પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! से जहानामए अहिमडेइ वा तं चेव जाव अहेसत्तमा' હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે પહેલાં કહેવામાં આવેલ છે કે-અહિ-અર્થાત્ મરેલા સાપ વિગેરેના શરીરમાંથી જેવા પ્રકારની દુર્ગંધ આવે છે, તેનાથી પણ વધારે અનિષ્ટ· તર વિગેરે વિશેષણો વાળી દુર્ગંધ આ નારક જીવોના શરીરોમાંથી આવે છે. એજ પ્રમાણેનું દુર્ગંધ વિષયનું તે કથન આ પ્રકરણમાં પણ સમજી લેવું.

તથા આવાજ પ્રકારની અનિષ્ટતર વિગેરે પૂર્વોક્ત વિશેષણો વાળી દુર્ગંધ બીજી પૃથ્વીના નૈરયિકોથી લઇને અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નારકજીવોના શરીરો- માંથી આવે છે. તેમ સમજવું,

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया णं सरीरया केरिसया फासेणं पण्णत्ता' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોના શરીરોસ્પર્શથી કેવા હોય છે ? અર્થાત્ પહેલી પૃથ્વીના નૈરયિકોના શરીરોનો સ્પર્શ કેવો હોય છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! फुडिय च्छविविच्छविया' હે ગૌતમ ! પહેલી પૃથ્વીના નૈરયિકોના શરીરો કે જેઓની ચામડી ઉપર સેંકડો ઝુરિંયા-ઉઝરડાં કરચલી પડેલી હોય અને તેથી જ જેઓ કાંતિવિનાના હોય છે, તથા 'सर फरूस' જેનો સ્પર્શ પરૂષ કઠોર છે. અને જેમાં સેંકડો છેદ થઈ રહ્યા હોય છે, અને જેની છાયા-કાંતિ બળેલી વસ્તુના જેવી હોય

છે, આવા પ્રકારના સ્પર્શવાળા અર્થાત્ કઠોર સ્પર્શવાળા હોય છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' આવા પ્રકારના કઠોર સ્પર્શવાળા બીજી પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધીના નારકોના શરીરો હોય છે. તેમ સમજવું. ॥ સૂ. ૧૮ ॥

નારક જીવોં કે ઉચ્છવાસ આદિકા નિરુપણ

હવે સૂત્રકાર નારક જીવોના ઉચ્છવાસ વિગેરેનું કથન કરે છે.

'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए णेरइयाणं केरिसया पोग्गला ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું કે 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના 'णेरइया णं' નૈરયિકોને 'केरिसया पोग्गला' કેવા પ્રકારના પુદ્ગલો 'उस्सासतया परिणमंति' ઉચ્છવાસ પણાથી એટલે કે શ્વાસોચ્છવાસ રૂપે પરિણમે છે? અર્થાત્ કેવા પ્રકારના પુદ્ગલો નારકજીવોના શ્વાસોચ્છવાસ પણાથી પરિણમે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! जे पोग्गला अणिट्ठा जाव अमणामा' હે ગૌતમ! જે પુદ્ગલો અનિષ્ટ યાવત્ અકાંત, અપ્રિય, અશુભ, અમનોજ્ઞ અને અમનોડમ કે જેને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા મનમાં પણ હોતી નથી. એવા પુદ્ગલોજ નારક જીવોના શ્વાસોચ્છવાસ રૂપે પરિણમે છે. જે ઇષ્ટ નહોય તેવા પુદ્ગલો અનિષ્ટ કહેવાય છે. અને તે અનિષ્ટ પણ બધાનેજ અનિષ્ટ હોય તેમ બનતું નથી કેમકે રૂચિની વિચિત્રતાથી અનિષ્ટ વસ્તુ પણ કેટલાકને ઇષ્ટ હોય તેમ દેખવામાં આવે છે. જેથી તે પુદ્ગલો એવા હોતા નથી એ વાત સ્પષ્ટ કરવા માટે 'अकान्त' આ પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે. તે પુદ્ગલો કે જે નારક જીવોના શ્વાસોચ્છવાસ પણાથી પરિણમે છે. તે એવા અનિષ્ટ હોતા નથી કે કોઈ કોઇ નારક જીવોને ઇષ્ટ અભિલષિત પણ હોય, કેમકે તે સર્વથા અકાંત હોય છે. તેથી તે પુદ્ગલો અનિષ્ટજ હોય છે. તો પણ જો આનાપર એમ કહેવામાં આવે કે જે કોઇ પદાર્થ અકાન્તપણ હોય છે, તે પણ કોઈ કોઇ જીવોને રૂચતો હોય તેમ જોવામાં આવે છે જેમકે શૂકરને અકાન્ત એવી વિષ્ટા રૂચિકર હોય છે. તો કોઇ અહિંયાં એવી કલ્પના ન કરીલે એટલા માટે 'अप्रिय' એ પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે. આવા પ્રકારના આ અશુભ, યાવત્ અમનોડમ એવા પુદ્ગલો નારકજીવોના શ્વાસોચ્છવાસ પણાથી પરિણમે છે. જો કે આ બધા શબ્દો સમાન અર્થ વાળા છે, તો પણ તેનો સ્વતંત્ર પણાથી અહિંયાં જે પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, તેનું કારણ જૂદા જૂદા દેશોના

શિષ્ય જનોને સમજાવવા માટે કહેલા છે. અથવા નારક જીવો દ્વારા શ્વાસો- ચ્છવાસ રૂપે ગ્રહણ કરાયેલા પુદ્‌ગલો અત્યંત દુષ્ટ-ખરાબ જ હોય છે. કોઇ પણ પ્રકારથી તેમાં અદુષ્ટ પણું આવતું નથી એ વાત સમજાવવા માટે આ સમાન અર્થવાળા શબ્દો કહ્યા છે. 'ते तेसिं उसासत्ताए परिणमंति' એવા આ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા પુદ્‌ગલો નારક જીવોના ઉચ્છ્વાસ અને નિઃશ્વાસ રૂપથી પરિણત થાય છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના કથન પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા, અને તમસ્તમઃ પ્રભા પૃથ્વીના નારકોના શ્વાસોચ્છવાસથી ગ્રહણ કરાયેલા પુદ્‌ગલો પણ પૂર્વોક્ત વિશેષણો વાળા જ હોય છે. તેમ સમજવું. 'एवं आहारस्स वि सत्तसु वि' જે પ્રમાણે શ્વાસોચ્છવાસ પણાથી પરિણમેલા પુદ્‌ગલો કહેલા કહેલા અનિષ્ટ વિગેરે વિશેષણો વાળા હોય છે, એજ પ્રમાણે પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લઇ ને સાતમી તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીના કથન સુધીના નારક જીવોને આહારપણાથી જે પુદ્‌ગલો પરિણત થાય છે, તે બધા પણ અનિષ્ટ વિગેરે પૂર્વોક્ત વિશેષણો વાળા જ હોય છે. તેના આલાપકોનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. હે ભદન્ત ! રત્ન પ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને કેવા પુદ્‌ગલો આહાર પણાથી પરિણત થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! જે પુદ્‌ગલો અનિષ્ટ, અકાન્ત અપ્રિય, અશુભ, અમનોજ્ઞ, અને અમનોડમ હોય છે. તેજ પુદ્‌ગલો તેમના આહાર પણાથી પરિણમે છે.

એજ પ્રમાણે આહાર રૂપે પરિણમેલા પુદ્‌ગલો બીજી પૃથ્વીથી લઇને સાતમી પૃથ્વી સુધીના નારકોને હોય છે. તેમ સમજવું. આ સંબંધમાં આ- લાપકનો પ્રકાર બધેજ સ્વયં બનાવીને સમજી લેવો.

હવે લેશ્યાના સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए 'नेरइया णं कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! एक्का काउल्लेस्सा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને કેવળ એક કાપોત લેશ્યાજ કહી છે 'एवं सक्करप्पभाए वि' એ જ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારક જીવોને પણ કેવળ એક કાપોત લેશ્યાજ હોય છે. 'वालुयप्पभाए पुच्छा' હે ભદન્ત ! વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! दो लेस्सा ओ पन्नत्ताओ' હે ગૌતમ ! વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને બે લેશ્યાઓ હોય છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'नीललेस्सा काउल्लेस्सा य' નીલલેશ્યા અને કાપોતલેશ્યા, 'तत्थ जे काउल्लेस्सा ते बहुतरा' આમાં જેઓ કાપોત

લેશ્યાવાળા હોય છે, તેઓ વધારે છે, કેમકે ઉપરના પ્રસ્તટમાં રહેવાવાળા નારકોને કાપોત લેશ્યાજ હોય છે. અને તેવા આ ઉપરના પ્રસ્તટમાં રહેવાવાળા નારકો અધિક છે. તથા 'ये नीललेश्यावन्तः' જે નારકો નીલ લેશ્યાવાળા હોય છે, તેઓ કાપોતલેશ્યાવાળા નારકોની અપેક્ષાએ ન્યૂન-થોડા છે.

'पंकप्पभाए पुच्छा' હે ભગવન્ પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકોને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! एक्का नील लेस्सा पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકોને કેવળ એક નીલ લેશ્યાજ હોય છે. અને તે ત્રીજી પૃથ્વીની નીલ લેશ્યાની અપેક્ષાએ અવિશુદ્ધ હોય છે. 'धूमप्पभाए पुच्छा' હે ભગવન્ ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा હે ગૌતમ ! ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને 'दो लेस्साओ पण्णत्ताओ' બે લેશ્યાઓ કહી છે. 'तं जहा' તે બે લેશ્યાઓ આ પ્રમાણે છે. 'किण्हलेस्सा य नीललेस्सा य' એક કૃષ્ણલેશ્યા અને બીજી નીલલેશ્યા 'ते बहुतरका जे नीललेस्सा' તેમાંથી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં નીલ લેશ્યાવાળા નારકો વધારે હોય છે. અને 'ते थोवतरका जे कण्हलेस्सा' કૃષ્ણ લેશ્યા વાળા નારક જીવો ઓછા હોય છે. આની ભાવના પહેલા કહ્યા પ્રમાણે સમજવી.

'तमाए पुच्छा' હે ભગવન્ તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો કેટલી લેશ્યાવાળા હોય છે ? 'गोयमा एक्का किण्हलेस्सा' હે ગૌતમ ! એક કૃષ્ણ લેશ્યા જ તેમને હોય છે. અને આ કૃષ્ણ લેશ્યા ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં કહેલી કૃષ્ણલેશ્યાની અપેક્ષાએ અવિશુદ્ધતર હોય છે. 'अहे सत्तमाए एक्का परमकिण्हलेस्सा' હે ભગવન્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નારકોને કેવળ એક પરમ કૃષ્ણ લેશ્યાજ હોય છે तदुक्तम् 'काउदोसु०' ઇત્યાદિ અર્થાત્ રત્નપ્રભા, અને શર્કરાપ્રભા આ બે પૃથ્વીયોમાં કાપોત લેશ્યા હોય છે. અને ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં મિશ્ર રીતે નીલ અને કાપોત એ બે લેશ્યાઓ હોય છે. ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં નીલ લેશ્યા હોય છે. પાંચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં મિશ્ર એટલે કે કૃષ્ણ લેશ્યા અને નીલ લેશ્યાઓ બે લેશ્યાઓ હોય છે. છઠ્ઠી તમઃપ્રભા પૃથ્વીમાં કૃષ્ણ લેશ્યા અને સાતમી તમસ્તમા નામની પૃથ્વીમાં પરમ કૃષ્ણ લેશ્યા હોય છે. ।૧।

હવે નારકોની દૃષ્ટિના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે. 'इमीसे णं भंते ! હે ભગવન્ આ 'रयणप्पभाए पुढवीए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેવાવાળા 'नेरइया' નૈરયિકો 'किं सम्मादिट्ठी, मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी' શું સમ્યગ્ દૃષ્ટિ વાળા હોય છે ? કે મિથ્યા દૃષ્ટિ વાળા હોય છે ? અથવા સમ્યગ્ મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા એટલે કે મિશ્ર દૃષ્ટિવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा હે सम्मदिट्ठी, वि मिच्छादिट्ठी वि, सम्मामिच्छादिट्ठी वि' હે ગૌતમ ! પહેલી પૃથ્વીમાં રહેલા નૈરયિકો સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે, મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે, અને મિશ્ર દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. 'एवं'

जाव अहे सत्तमाह' આજ પ્રમાણેનું કથન બીજી પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધીના નારકોના સંબંધમાં પણ સમજવું અર્થાત્ બીજી પૃથ્વીના નૈરયિકોથી લઇને સાતમી પૃથ્વી સુધીના નૈરયિકો સમ્યગ્ દૃષ્ટિ વાળા પણ હોય છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ વાળા પણ હોય છે અને મિશ્ર દૃષ્ટિ વાળા પણ હોય છે.

હવે નૈરયિકોના જ્ઞાન અને અજ્ઞાન દ્વારના સંબંધમાં કથન કરવા માંઆવે છે. આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે કે 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया किं नाणी अन्नाणी' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો જ્ઞાની હોય છે? કે અજ્ઞાની હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! णाणी वि अण्णाणी वि' હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો જ્ઞાની પણ હોય છે, અને અજ્ઞાની પણ હોય છે. 'जे नाणी ते नियमा तिन्नाणी' હે ગૌતમ ! જે જ્ઞાની હોય છે, તેઓ નિયમથી. ત્રણ જ્ઞાન વાળા હોય છે. 'तं जहा' તે ત્રણ જ્ઞાન આ પ્રમાણે છે. જેમકે 'आभिणिबोहिय नाणी, सुयनाणी, ओहिनाणी' મતિજ્ઞાન વાળા હોય છે. શ્રુતજ્ઞાન વાળા હોય છે, અને અવધિજ્ઞાની વાળા હોય છે. 'जे अन्नाणी' અને જેઓ અજ્ઞાની હોય છે, તેઓ નિયમથી 'अत्थे गइया ति अन्नाणी' અને કેટલાક ત્રણ અજ્ઞાનવાળ હોય છે, 'जे दु अण्णाणी' જે નારકો બે અજ્ઞાન વાળા હોય છે, તેઓ 'नियमा मइ अन्नाणी य सुय अन्नाणी य' નિયમથી જ મતિ અજ્ઞાનવાળા અને શ્રુત અજ્ઞાન વાળા છે. 'जे ति अन्नाणी ते नियमा मइ अन्नाणी सुय अण्णाणी विभंग नाणी' જે નારકીયો ત્રણ અજ્ઞાન વાળા હોય છે. તેઓ નિયમથી મતિ અજ્ઞાન વાળા હોય છે, શ્રુત અજ્ઞાન વાળા હોય છે અને વિભંગજ્ઞાન વાળા હોય છે. જે જીવો અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં જ બે અજ્ઞાન વાળા હોય છે. અને પછીના સમયમાં તો તેઓ પણ ત્રણ અજ્ઞાનવાળા થઈ જાય છે. તેથી જ કેટલાક નારકીયો બે અજ્ઞાનવાળા હોય છે. તેમ કહેવામાં આવ્યું છે.

'सेसाणं नाणी वि अण्णाणि वि तिन्नि जाव अहे सत्तमाए' આજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભાના, વાલુકાપ્રભાના, પંકપ્રભાના, ધૂમપ્રભાના, તમઃપ્રભાના અને તમસ્તમાપ્રભા પૃથ્વીના નારક જીવો પણ જ્ઞાની અને અજ્ઞાની હોય છે. જો તેઓ જ્ઞાની હોય છે, તો તેઓ નિયમથી ત્રણ જ્ઞાનવાળા હોય છે. અને જો અજ્ઞાની હોય છે, તો ત્રણ અજ્ઞાનવાળાહોય છે. આ સંબંધમાં આલાપકોનો પ્રકાર પહેલી પૃથ્વીમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે, તે જ પ્રમાણે બીજી પૃથ્વી, અને ત્રીજી પૃથ્વી વિગેરે શબ્દો લગાવીને સ્વયં સમજી લેવા. જોઇએ પરંતુ બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઇને સાતમી પૃથ્વી સુધીના નારકોમાં 'તેઓમાં કેટલાક બે અજ્ઞાન વાળા હોય છે. આ પ્રમાણેનું કથન કરવું ન જોઇએ. કેમકે આ કથન અસંજ્ઞી જીવોમાંથી આવીને જે જીવો નારકપર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેની અપેક્ષાથી

કરવામાં આવેલ છે. પરંતુ બીજી પૃથ્વીથી લઇને સાતમી પૃથ્વી સુધીના નારકજીવો સંજ્ઞી પચેન્દ્રિયોમાંથી જ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી આ સઘળી પૃથ્વીયોના નારકો જ્ઞાની અને આજ્ઞાની હોય છે. 'એમ જયારે કહેવામાં આવે છે, તો આ અવસ્થામાં આ નિયમથી મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાનવાળા હોય છે. અને જેઓ અજ્ઞાની હોય છે તેઓ નિયમથી મતિ અજ્ઞાનવાળા, શ્રુત અજ્ઞાન વાળા, અને વિભંગજ્ઞાનવાળા હોય છે. એમ જ કહેવું જોઈએ. પરંતુ 'अत्थे गइया दुअन्नाणी' કેટલાક બે અજ્ઞાન વાળા હોય છે. તેમ કહેવું ન જોઈએ કેમકે રત્નપ્રભા પૃથ્વી સિવાયની બધીજ પૃથ્વીયોમાં નારકો ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે

હવે યોગના સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના 'नेरइया' નૈરયિકો 'किं मणजोगी, वइजोगी, कायजोगी' શું મનયોગવાળા હોય છે ? અથવા વચન યોગવાળી હોય છે ? કે કાય યોગવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! तिण्णि वि' હે ગૌતમ ! પહેલી પૃથ્વીના નૈરયિકો ત્રણે યોગવાળા હોય છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' આજ પ્રમાણે બીજી પૃથ્વીના નૈરયિકોથી લઇને સાતમી પૃથ્વી સુધીના નૈરયિકો પણ ત્રણે પ્રકારનાં યોગવાળા હોય છે.

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો 'किं सागरोवउत्ता अणागारोवउत्ता' સાકાર ઉપયોગવાળા હોય છે ? કે અનાકાર ઉપયોગ વાળા હોય છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે -'गोयमा ! सागरोवउत्ता वि अनागारोवउत्ता वि' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક જીવો સાકાર ઉપયોગવાળા પણ હોય છે, અને અનાકાર ઉપયોગવાળા હોય છે. 'एवं' जाव अहे सत्तमाए આજ પ્રમાણે યાવત્ અધઃસપ્તમી સુધીના નારક જીવો પણ બન્ને પ્રકારના ઉપયોગ વાળા એટલે કે બીજી પૃથ્વીના નૈરયિકોથી લઇને સાતમી પૃથ્વી સુધીના નૈરયિકો સાકાર ઉપયોગવાળા પણ હોય છે. અને અનાકાર ઉપયોગવાળા પણ હોય છે. હોય છે. જ્ઞાનની અપેક્ષાએ સાકારોપયોગ વાળા હોય છે. અને દર્શનની અપેક્ષાએ અનાકારોપયોગવાળા હોય છે.

હવે નૈરયિકોના જ્ઞાનના સંબંધમાં કથન કરવામાંઆવે છે 'इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકો 'ओहिणा' અવધિ જ્ઞાનથી 'केवइयं खेत्तं जाणंति पासंति' કેટલા ક્ષેત્રને જાણે છે, અને કેટલા ક્ષેત્રને દેખે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जहण्णेणं अद्धट्ठ गाउयाइं उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं' હે

ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકો ઓછામાં ઓછા ૩II સાડા ત્રણ ગાઉ સુધીના પદાર્થોને અવધિજ્ઞાન થી જાણે છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર ગાઉ સુધીના પદાર્થોને જાણે છે. 'सक्करप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો અવધિજ્ઞાનથી કેટલા ક્ષેત્રને જાણે છે? અને દેખે છે? ગોયમા! जहण्णेणं तिन्नि गाउयाइं उक्कासेणं अद्ध ट्ठाइं હે ગૌતમ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો અવધિજ્ઞાનથી ઓછામાં ઓછા ત્રણ ગાઉ સુધીના પદાર્થોને જાણે છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સાડા ત્રણ ગાઉ સુધીના પદાર્થોને જાણે છે. 'एवं अद्धद्धगाउयं परिहायति' આ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી અર્ધો અર્ધો ગાઉ ઓછા કરતા જવું જોઈએ. એ રીતે સાતમી પૃથ્વીના નૈરયિકો જઘન્યથી અર્ધા ગાઉ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી એક ગાઉ સુધીના પદાર્થોને પોતાના અવધિજ્ઞાન થી જાણે છે.

હવે સમુદ્ઘાત દ્વારનું કથન કરવામાં આવે છે. 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકોને 'कइ समुग्घाया पण्णत्ता' કેટલા સમુદ્ઘાતો કહેવામાં આવ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! चत्तारि समुग्घाया पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! આ રત્ન પ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને ચાર સમુદ્ઘાતો કહેવામાં આવ્યા છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'वेयणासमुग्घाए, कसायसमुग्घाए, मारणंतियसमुग्घाए, वेउव्वियसमुग्घाए' વેદના સમુદ્ઘાત, કષાય સમુદ્ઘાત, મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત અને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત. एव जाव अहे सत्तमाए' આ પ્રમાણે યાવત્ શર્કરા પ્રભાના, વાલુકાપ્રભાના, પંકપ્રભાના, ધૂમપ્રભાના, તમઃપ્રભા, તમઃસ્તમાપ્રભાના નારક જીવો ને પણ પહેલાના આ ચાર સમુદ્ઘાતો હોય છે. ॥ સૂ. ૧૯ ॥

નારકોં કે ક્ષુધા એવં પિપાસા આદિકા નિરુપણ

હવે નારક જીવોની ક્ષુધા અને પિપાસા તરસ વિગેરેના સ્વરૂપનુ સૂત્રકાર કથન કરે છે. 'इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसयं खुहप्पिवायं' ઇ૦

ટીકાર્થ-ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'इमीसेणं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકો કેવા પ્રકારની ભૂખ અને તરસનો અનુભવ કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! एगमेगस्स णं रयणप्पभा पुढवी नेरइयस्स' હે ગૌતમ ! એક રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોની 'असब्भावपट्ठवणाए' અસત્ કલ્પના કરીને 'सव्वपोग्गलेवा सव्वोदही वा'

સઘળા પુદ્‌ગલોને અને સઘળા સમુદ્રોને 'आसयंसी' મુખમાં 'पक्खिवेज्जा' જો નાખવામાં આવે તો પણ 'णो चेव णं से रयणप्पभा पुढवी णेरइए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો 'तित्ते वा सिया' તૃપ્ત થતા નથી 'वितण्हे वा सिया વિતૃષ્ણ તરસ-રહિત પણ થતા નથી. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે નરકમાં નારક જીવોને એટલી વધારે ભૂખ અને તરસ લાગે છે. કે તેઓના મુખમાં જેટલા પુદ્‌ગલો હોય છે. તે બધાજ નાખવામાં આવે અને જેટલા સમુદ્રો હોય છે તે બધા ઠાલવવામાં આવે તો પણ તેઓની ભૂખ અને તરસ શાંત થતા નથી. જેમ ભસ્મક વ્યાધિવાળા પુરૂષોને ઘણુંજ અન્ન ખાઈ જવા છતાં પણ તૃપ્તિ થતી નથી. નારક જીવોનેતો તેનાથી પણ અનન્ત ગણી વધારે ભૂખ અને તરસ હોય છે. 'एरिसियाणं गोयमा ! હે ગૌતમ ! આ પ્રકારની 'रयणप्पभाए णेरइया' રત્ન પ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો 'खुहप्पिवासं' पच्चणुब्भवमाणा विहरंति' ભૂખ અને તરસનો અનુભવ કરતા જ રહે છે. 'एवं जाव अहेसत्तमाए' આજ પ્રમાણે ભૂખ અને તરસ લાગવાના સંબંધનું કથન રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની જેમ બીજી પૃથ્વીના નૈરયિકોથી લઈને સાતમી પૃથ્વી સુધીના નૈરયિકોના સંબંધમાં સમજી લેવું આ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! નારક જીવો નરકોમાં આવા પ્રકારની ભૂખ અને તરસની વેદનાનો અનુભવ કરે છે આ સંબંધમાં સઘળી પૃથ્વીયો ના એટલે કે જૂદી જુદી પૃથ્વીયોમાં નૈરયિકોની ભૂખ અને તરસની વેદનાનો અનુભવ કરવામાં તેના આલાપકોનો પ્રકાર સ્વયં બનાવીને સમજી લેવો જોઈએ.

હવે નારકોની વૈક્રિય શક્તિનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया' હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો 'एगत्तं पभू ! विउव्वित्तए' એક રૂપની વિકુર્વણા કરવામાં સમર્થ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा ! एगत्तंपि पभू पुहुत्तंपि पभू' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા ના દરેક નૈરયિક એક રૂપની વિકુર્વણા કરવામાં સમર્થ છે. અને અનેક રૂપોની વિકુર્વણા કરવામા સમર્થ છે. અહિંયા 'પૃથકત્વ શબ્દ' 'અનેક' ને કહેવાવાળો છે. 'एगत्तं विउव्वेमाणा' જ્યારે તે નારકો એક રૂપની વિકુર્વણા કરે છે, ત્યારે 'एगं महं मोग्गररूवं वा' તેઓ એક વિશાળ મુદ્‌ગરની પણ વિકુર્વણા કરી શકવામાં સમર્થ હોય છે. 'एवं मुसंढि' એ જ પ્રમાણે મુસુંઢિ મુસલ રૂપ શસ્ત્ર વિશેષની પણ વિકુર્વણા કરી શકવામાં સમર્થ હોય છે 'करवत' કરપત્ર એટલે કે કરવતની પણ વિકુર્વણા કરી શકવામાં સમર્થ હોય છે 'सत्ती' શક્તિરૂપ શસ્ત્ર વિશેષની વિકુર્વણા કરવામાં પણ સમર્થ હોય છે. 'चक्क नाराय कुंत-तोमर-सूल-लउड़-भिंडिमालाय' ચક્રની, નારાચ બાણની. કુંત

ભાલા, તોમર, ની. શૂલની, લકુટ કહેતાં લાકડીની અને ભિંદિપાલ નામના શસ્ત્ર વિશેષની 'जाव भिंडिमालरूवं वा' યાવત્ ભિંડિમાલ રૂપની યાવત્ મુસુંઢી પદથી લઇને ભિંદિપાલ સુધીના બધાજ શસ્ત્રોના રૂપોની વિકુર્વણા કરીશકવામાં સમર્થ હોય છે.

'पुहुत्तं विउव्वेमाणा' જ્યારે તે નારકો અનેક રૂપોની વિકુર્વણા કરે છે. ત્યારે તેઓ 'मोग्गररूवाणि वा जाव भिण्डिमालरूवाणि वा' અનેક મુદ્‌ગર રૂપોની યાવત્ અનેક મુષુંઢિ રૂપોની અનેક કરવતોના રૂપોની અનેક તલવારોની અનેક શક્તિયોની અનેક હળોની અનેક ગદાઓની અનેક મુસલ, ચક્ર, નારાચ, કુંત તોમર એટલે કે એક પ્રકારના બાણની શૂલ, લાકડી અને ભિંડિપાલોની વિકુ-ર્વણા કરી શકવામાં સમર્થ હોય છે. 'ताइं संखेज्जाइं नो असंखेज्जइं' આ મુદ્‌ગર વિગેરેથી લઇને ભિંડિપાલ સુધીના રૂપોની જે નારકો વિકુર્વણા કરી શકવામાં સમર્થ હોય છે, તેઓ સંખ્યાત રૂપોની વિકુર્વણા કરે છે. અસંખ્યાત રૂપોની વિકુર્વણા કરતા નથી. અર્થાત્ જે નારકો અનેક રૂપોની વિકુર્વણા કરે છે. તે તેઓએ વિકુર્વિત કરેલા રૂપો સંખ્યાત જ હોય છે. અસંખ્યાત હોતા નથી કેમકે અસંખ્યાત રૂપોની વિકુર્વણા કરવાની તેઓમાં શકતી જ હોતી નથી. 'संबद्धाइं नो असंबद्धाइं' આ વિકુર્વિત કરવામાં આવેલા રૂપો એ નારક જીવોના શરીરથી સંબદ્ધ હોય છે. 'नो असंबद्धाइं' અસંબદ્ધ હોતા નથી. અર્થાત્ શરીરથી જુદા હોતા નથી. કેમકે શરીરથી જુદા કરવામાં તેઓમાં સામાર્થ્યનો અભાવ રહે છે. 'सरिसाइं नो असरिसाइं' આ તેઓ દ્વારા વિકુર્વિત કરવામાં આવેલા રૂપો તેમનાજ પોતાના શરીરોની બરોબર હોય છે. અસદ્દૃશ વિરૂપ હોતા નથી. કેમકે વિરૂપકરવાની તેઓમાં શક્તિનો અભાવ છે.'विउव्वित्ता अण्णमण्णस्स कायं अभिहणमाणा अभिहणमाणा वेयणं उदीरेंति' અનેક રૂપોની વિકુર્વણા કરીને તેઓ પરસ્પરમાં એક બીજાના રૂપોની સાથે તેને લડાવીને શરીરમાં ઇજા પહોંચાડીને વેદના ઉત્પન્ન કરે છે. તે વેદના 'उज्जलं' સુખનાલેશથી પણ રહિત હોવાના કારણે અત્યંત દુઃખ રૂપે તેને બાળતી રહે છે. 'पगाढां' મર્મ પ્રદેશોમાં પ્રવેશ કરીને સમસ્ત શરીરમાં વ્યાપ્ત થઇ જાય છે. 'कक्कसं' ઘણી વધારે કઠોર હોય છે. જેમ કર્કશ પત્થરના ટુકડાનો સંઘર્ષ શરીરના અવયવને તોડી નાખે છે, એજ પ્રમાણે તે વેદના પણ આત્મપ્રદેશોને તોડી નાખે છે. તેથી અહિયાં તેને કર્કશ કહેલ છે. 'कडुयं' તે વેદનાને કટુ એ માટે કહી છે કે તે પિત્તપ્રકોપ વાળી વ્યક્તિને ખાવામાં આવેલ રોહિણી (વનસ્પતિ વિશેષ) અપ્રીતિકારક હોય છે, એવી જ તે વેદના અપ્રીતિકારક હોય છે. 'फरुसं' તે નારકોના મનમાં અત્યંત રૂક્ષતા જનક હોય

છે. તેનો ઉપાય અર્થાત્ પ્રતીકાર થઇ શકતો નથી. તેથી તે નિષ્ઠુર હોય છે. તે હોવાથી નારક જીવોના પરિણામોમાં અત્યંત રૂદ્રતા આવી જાય છે તેથી તે ચંડ કહેવાય છે. 'तिव्व' આ વેદનાથી મોટી કોઇ વેદના હોતી નથી. અર્થાત્ આ વેદનાની પરાકાષ્ઠા રૂપ હોય છે. તેથી તેને તીવ્ર કહી છે. 'दुक्खं'' આ વેદના સુખના લેશથી પણ વર્જીત હોય છે. આમાં કેવળ દુઃખનું જ સામ્રાજ્ય ભર્યું હોય છે. અથવા આ વેદના સ્વયં દુઃખ રૂપ હોય છે. તેથી તેને દુઃખ એ પ્રમાણે કહેલ છે 'दुग्गं' તેથી જ્યાં સુધી જીવ નરકમાં રહે છે, ત્યાં સુધી છૂટી શકતા નથી. તેથી તેને દુર્ગ અર્થાત્ દુર્લંઘ્ય કહેલ છે 'दुरहियास'' નારક જીવો પ્રસન્ન ચિત્તથી તેને ભોગવતા નથી. પરંતુ ઘણીજ કઠણાઇથી દુરધ્યવસાય પૂર્વક ભોગવે છે. તેથી તે દુઃખથી સહન કરવા યોગ્ય હોવાથી 'દુરધિસહ્ય' છે. આવા વિશેષણોવાળી વેદનાને એ નારક જીવો આયુષ્ય સમાપ્ત થતાં સુધી ત્યાં રહીને સહન કરતા રહે છે.

'एवं जाव धूमप्पभाए' આજ પ્રમાણે નારક જીવો, શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, અને ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં પણ અત્યંત વેદના ભોગવતા રહે છે. 'छट्ठसत्तमासु णं पुढवीसु' છઠ્ઠી અને સાતમી પૃથ્વીમાં 'नेरइया' નૈરયિક જીવો 'बहुमहं ताइं लोहियकुंथुरूवाइं वयरामयतुंडाइं'' અનેક મોટા મોટા રાતા રંગના કુંથું નામના જીવોના રૂપો જેવા લાલવર્ણના અને 'वयरामयतुंडाइं' માનો કે જેનું મુખ વજ્રનું જ બનેલું છે, એવા શરીરોની કે જે 'गोमयकीडसमाणाइं'' ગાયના છાણના કીડા જેવા હોય છે. તેવા જીવોની વિકુર્વણા કરે છે, 'विउव्वित्ता' તેવા શરીરોની વિકુર્વણા કરીને 'अन्न मन्नस्स कायं' તે પછી પરસ્પરમાં એક બીજાના શરીર પર 'समतुरंगेमाणा' ઘોડાની જેમ સવાર થઇને અર્થાત્ ચઢીને 'खायमाणा खायमाणा' પરસ્પર તેને વારંવાર કરડે છે. અર્થાત્ બટકા ભરે છે. 'सयपोरागकिमियाइव' અને સો ગાંઠો વાળી શેલડીના કીડાની માફક 'चालेमाणा चालेमाणा' અંદર ને અંદર સનસનાટ કરતા થકા પેસી જાય છે. તેથી તેઓ 'वेयणं उदीरयंति' ઉજ્જવલ વિગેરે પહેલાં કહેલ વિશેષણોવાળી વેદના ને ઉત્પન્ન કરાવે છે. એજ વાત 'उज्जलं जाव दुरहियासं'' આ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવી છે.

હવે સૂત્રકાર ક્ષેત્ર સ્વભાવવાળી વેદનાના સંબંધમાં કથન કરે છે. 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો 'किं सीयवेयणं वेदेंति उसिणवेयणं वेदेंति'' શું શીત વેદનાનું વેદન કરે છે, ઉષ્ણ વેદના ભોગવે છે ? અથવા 'सीय उसिणवेयणं वेदेंति' શીતોષ્ણ વેદનાને ભોગવે છે ? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! णो सीयं वेयणं वेदेंति' હે ગૌતમ ! તે નારકો શીત વેદનાનું વેદન કરતા નથી.

પરંતુ 'उसिणवेयणं वेदेंति' તેઓ ઉષ્ણ વેદનાનું વેદન કરે છે. એ નારકો જો કે શીતયોનિ વાળા હોય છે. કેમકે તેઓનું ઉત્પત્તિસ્થાન હિમાની હિમસંહતિ જેવા શીત પ્રદેશાત્મક હોય છે. પરંતુ તેના સિવાયના જે બીજા સ્થાનો છે. તે બધા ખેરના અંગારાથી પણ વધારે ઉષ્ણ હોય છે. તેથી તેઓ કેવળ એક ઉષ્ણ વેદનાજ ભોગવે છે. ઠંડી અથવા 'सीयोसिणं णो वेदेंति' શીતોષ્ણ વેદના ભોગવતા નથી. 'पंकप्पभाए पुच्छा' હે ભગવન્ પંકપ્રભા નામની જે ચોથી પૃથ્વી છે, તેમાં રહેવાવાળા નારકો શું શીત વેદનાનો અનુભવ કરે છે ? કે ઉષ્ણ વેદનાનો અનુભવ કરે છે ? અથવા શીતોષ્ણ વેદનાનો અનુભવ કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! सीयं विवेयणं वेदेंति उसिणंपि वेयणं वेदेंति' હે ગૌતમ ! તે નારકો નરકાવાસના ભેદથી શીત વેદનાનો પણ અનુભવ કરે છે. અને એજ પ્રમાણે નરકાવાસના ભેદથી જ ઉષ્ણ વેદનાનો પણ અનુભવ કરે છે. પરંતુ 'णो सीयोसिणं वेयणं वेदेंति' શીતોષ્ણ વેદનાનો અનુભવ કરતા નથી. 'ते बहुतरगा जे उसिणवेयणं वेदेंति' એવા નારક જીવો ત્યાં વધારે છે કે જેઓ ઉષ્ણ વેદનાનો અનુભવ કરે છે. કેમકે પ્રભૂતતર નારક જીવોની યોની શીત હોય છે, તથા 'ते थोवतरगा जे सीयं वेयणं वेदेंति' જે નારક જીવો શીત વેદનાનો અનુભવ કરે છે. તેઓ સ્તોકતર અર્થાત્ ઘણા થોડા હોય છે. કેમકે અહિંયા અલ્પતરોની ઉષ્ણયોની હોય છે.

'धूमप्पभाए पुच्छा' હે ભગવન્ ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારક જીવો શું શીત વેદનાનો અનુભવ કરે છે ? અથવા ઉષ્ણ વેદનાનો અનુભવ કરેછે ? શીતોષ્ણ રૂપ મિશ્ર વેદનાનો અનુભવ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! सीतंपि वेयणं वेदेंति, उसिणंपि वेयणं वेदेंति' હે ગૌતમ ! ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારકો શીત વેદનાનો પણ અનુભવ કરે છે, ઉષ્ણ વેદનાનો પણ અનુભવ કરે છે, પરંતુ 'णो सीतोसिणं वेयणं वेदेंति' શીતોષ્ણ રૂપ વેદનાનો અનુભવ કરતા નથી. 'ते बहुतरगा जे सीयवेयणं वेदेंति' જેઓ શીત વેદનાનો અનુભવ કરે છે, એવા નારક જીવો બહુતરક છે. કેમકે અહિંયા બહુતરક જીવોની ઉષ્ણયોની હોય છે. તથા 'ते थोवतरगा जे उसिणवेयणं वेदेंति' જેઓ ઉષ્ણવેદનાનો અનુભવ કરે છે. તેઓ સ્તોકતર છે. કેમકે અહિયાં અલ્પતર નારક જીવોની યોનિ શીત હોય છે.

'तमाए पुच्छा' હે ભગવન્ તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નૈરાયેકો શું શીત વેદનાનો અનુભવ કરે છે ? ઉષ્ણવેદનાનો અનુભવ કરે છે કે શીતોષ્ણ વેદનાનો અનુભવ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તર માં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! सीयं वेयणं

वेदेंति' હે ગૌતમ! ત્યાં ના નારકો શીત વેદનાને અનુભવ કરે છે. 'णो उसिणं वेयणं वेदेंति' ઉષ્ણ વેદનાનો અનુભવ કરતા નથી. અને 'णो सीयोसिणं वेयणं वेदेंति' શીતોષ્ણુ રૂપ મિશ્ર વેદનાનો અનુભવ પણ કરતા નથી. કેમકે તમઃપ્રભા પૃથ્વીના સઘળા નારકોની ઉષ્ણયોની હોય છે. અહિયાં યોનિસ્થાનશિવાય બીજુ બધુંજ કથન એટલે કે નારક ભૂમિ સંબંધી કથન મહાહિમાની પ્રમાણે હોય છે. 'एवं अहे सतमाए नवरं परमसीयं' તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારક જીવો પ્રમાણે જ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નારક જીવો પણ કેવળ એક શીત વેદનાનું જ વેદન કરે છે. ઉષ્ણુ વેદનાનો અનુભવ કરતા નથી અને શીતોષ્ણુ રૂપ મિશ્રવેદનાનું પણ વેદન કરતા નથી. અહિયાં એ જ વિશેષતા છે કે સાતમી પૃથ્વીના નારકોને જે શીત વેદનાનો અનુભવ થાય છે તો તે શીત વેદના તમઃપ્રભા પૃથ્વીમાં જે શીત વેદના છે, તેની અપેક્ષાએ ઘણી વધારે હોય છે. આ પૃથ્વીમાં તમઃપ્રભા પૃથ્વી કરતા શીત વેદના ઘણીજ પ્રબળ હોય છે. ॥ સૂ. ૨૦ ॥

નારકોં કે નરકભવ દુઃખ કે અનુભવન કા નિરુપણ

હવે સૂત્રકાર નારક જીવોના નારકભવના અનુભવનું પ્રતિપાદન કને છે 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसयं' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ–ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે 'इमीसेणं भंते!' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિક જીવો 'केरिसयं णिरयभवं' કેવા પ્રકારના થઈને નૈરયિક ભવનો 'पच्चणुभवमाणा विहरंति' અનુભવ કરે છે, આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! ते णं तत्थ णिच्चं भीता' હે ગૌતમ! તે નારકો ત્યાં નરકમાં સદા ભયભીત થઇને ક્ષેત્રસ્વભાવથી થવા વાળા મહા ગાઢ અંધકારને જોવાથી ચારે બાજુની શંકા યુકત થઈ ને તથા 'णिच्चं तसिता' સર્વદા ક્ષેત્રસ્વભાવથી થવાવાળા અંધારાને જોવાથી ગભરાયેલા થઈને અથવા પરમાધાર્મિક દેવો દ્વારા પરસ્પર એક બીજાના પૂર્વભવના વૈરાને પ્રગટ કરવાના કારણે બદલો લેવા રૂપ દુઃખો આવવાથી દુઃખિત થઈને તથા 'णिच्चं छुहिया' હંમેશા ભૂખથી પીડાઈને 'णिच्चं उव्विग्गा' સર્વદા ઉદ્વિગ્ન થઈને અર્થાત્ ખેદ ખિન્ન થઇને પરમાધાર્મિક દેવો દ્વારા પરસ્પર યાદ કરાવવામાં આવેલ પૂર્વભવના વેરના કારણે એકબીજાની રહેઠાણથી પરાડ મુખ ચિત્તવાળા થઇને નિત્ય 'उपप्पुआ ઉપદ્રવવાળા થઇને તે 'णिच्चं परमम-

सुभमउलमणुबद्धम्' હમેશાં પરમ અશુભ રૂપ અને જેની તુલના થઇ શકતી નથી એવા અનુબદ્ધ નિરંતર પરમ્પરાથી જ અશુભ પણાથી આવેલા 'निरयभव' નારક ભવને 'पच्चणुभवमाणा विहरंति' ભોગવે છે, 'एवं जाव 'अहे सत्तमाए णं पुढवीए' આજ પ્રમાણે નારક જીવો બીજી પૃથ્વીથી લઈને સાતમી પૃથ્વી સુધીના નરકાવાસોમાં નારકના ભવને ભોગવે છે.

અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં જે મનુષ્યો સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકર્ષ પ્રાપ્ત ક્રૂર કર્મ કરે છે, એ જ ઉત્પન્ન થાય છે. બીજા જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી. એ જ વાત સૂત્રકારે 'अहे सत्तमाए णं पुढवीए पंच अणुत्तरा महतिमहालया महाणरगा पन्नत्ता' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે. અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં પાંચ જ અનુત્તર મહાનરક છે, તે ઘણાજ વિશાળ છે. ત્યાં નારક જીવો ઘણા મોટા દુઃખોનો અનુભવ કરે છે, તે અનુત્તર મહાનરકોના નામો આ પ્રમાણે છે. 'काले' ૧ કાલ, 'महाकाले' ૨ મહાકાળ 'रोरुए' ૩ રૌરવ 'महारोरुए' ૪ મહારૌરવ 'अपइट्ठाणे'૫ અપ્રતિષ્ઠાન આમાં આ અપ્રતિષ્ઠાન નરક સાતમી પૃથ્વીના મધ્યમાં છે. અને કાલ વિગેરે ચાર મહા નરકો તેની ચારે દિશાઓમાં છે. સાતમી પૃથ્વીમાં આ કહેવામાં આવનાર સ્વરૂપ વાળા 'पंचमहा पुरिसा' પાંચ મહા પુરૂષ 'अणुत्तरे' અનુત્તર એટલે કે જેનાથી વધારે બીજો કોઈ દંડ ન હોય એવા 'दंडसमादाणेहिं' दंडसमादानैः' તે દંડ સમદાનોના પ્રભાવથી અર્થાત્ કર્મોની સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અને સર્વોત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ કરાવવાવાળા પ્રાણિહિંસા વિગેરેના અધ્યવસાય રૂપ કારણોના પ્રભાવથી 'कालमासे कालं किच्चा' મૃત્યુંના અવસરે મરણ પામીને तत्थ अप्पइट्ठाणे' તે અપ્રતિષ્ઠાન નામના નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થયા છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે સાતમી પૃથ્વીના આ અપ્રતિષ્ઠાન નામના નરકાવાસમાં એ જ મનુષ્યો જાય છે. કે જેના મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ રાતદિવસ સંકિલષ્ટ બની રહે છે. પ્રાણિયોના પ્રાણ લેવા વિગેરે કુકૃત્યોમાં જેઓ રાત દિવસ ત્રણ યોગ અને ત્રણ કરણ દ્વારા પ્રવૃત્ત રહે છે એવા મનુષ્યોને જ તેઓના તે કર્તવ્ય કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો અને અનુભાગ બંધનો બંધ કરાવે છે તે પછી તેઓ મરીને નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે, અપ્રતિષ્ઠાન નામના મહાનરકમાં જે પાંચ મહા પુરૂષો ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓના નામો આ પ્રમાણે છે. 'रामे जमदग्गिपुत्ते' જમદગ્નિના પુત્ર રામ-પરશુરામ 'दढाउ लच्छइपुत्ते' લચ્છાતિનો પુત્ર દૃઢાયુ. 'वसु उवरिचरे' ઉપરિચર વસુરાજ 'सुभूमे कौरव्वे' કૌરવ્ય સુભૂમ અને बंभदत्ते चुलणी सुत्ते' ચુલનીનો પુત્ર બ્રહ્મદત્ત. વસુરાજાના સંબંધમાં એવી કથા છે કે વસુરાજા જે સ્ફટિકના સિંહાસન પર બેસતા હતા તે આકાશના જેવું એકદમ સફેદ હતું. અને દેવતાઓથી યુક્ત હતું જેથી જોવાવાળાઓને એવું લાગતું હતું કે તે વસુરાજા

સત્યના પ્રભાવથી આકાશમાં અદ્ધર બેઠેલા છે. કેમકે તે વસુરાજા લોકોમાં સત્યવાદી તરીકે પ્રસિદ્ધ હતો. લોકો તેને એમજ સમજતા હતા કે પ્રાણ જવા છતાં પણ આ વસુરાજા જૂઠું બોલતા નથી. તેણે પોતાના સત્યના પ્રતાપથી દેવોને પણ જીતી લીધા હતા. તેથી તેઓ આ વસુરાજાના સિંહાસન ને આકાશમાં અદ્ધરજ રાખતા હતા. એક વખતે પર્વત અને નારદ એ બંન્નેને 'અજ' શબ્દની બાબતમાં વિવાદ ઝઘડો ઉત્પન્ન થયો, પર્વત અજ શબ્દનો અર્થ બકરો એ પ્રમાણે કરતો હતો, અને નારદ 'અજ' શબ્દનો અર્થ ત્રણ વર્ષનું જુનું ધાન્ય નામ અનાજ એ પ્રમાણે કરતા હતા જ્યારે આ બન્ને 'અજ' શબ્દના અર્થનો નિર્ણય કરાવવા માટે વસુરાજા પાસે આવ્યા ત્યારે વસુરાજાએ પણ 'અજ' શબ્દનો અર્થ બકરા રૂપ પર્વતના પક્ષનુંજ સમર્થન કર્યું. અને સમ્યગ્દષ્ટિ એવા નારદના કથનનો તિરસ્કાર કર્યો. પર્વતના અસત્પક્ષ ગ્રહણ કરવાના કારણે દેવોએ તેને અસત્યવાદી સમજીને થપ્પડો મારી અને સિંહાસનની નીચે ફેંકી દીધો તેથી તે રૌદ્રધ્યાનથી મરીને સાતમી પૃથ્વીના અપ્રતિષ્ઠાન નામના નરકમાં નારકીના પર્યાયથી ઉત્પન્ન થયો. આ બધા નારક જીવો ત્યાં કાળા વર્ણવાળા ઉત્પન્ન થયા. 'काले कालोभासे परमकिण्हा वण्णेणं पण्णत्ता' અહિંયા યાવત્પદથી 'गंभीरलोम हरिसजणणा भीमा उत्तासणिया' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. અર્થાત્ તેઓ વર્ણથી કાળા હોય છે. તેઓ ફક્ત કાળા જ હોય છે, તેમ નહીં પણ તેઓની કાંતી પણ કાળી જ હોય છે. તેઓ ભીષણ હોવાથી તેઓને જોતાંજ શરીરમાં રોમાંચ ઉભા થઇ જાય છે. કેમકે તેઓ એકદમ ભયંકર ભય ઉત્પન્ન થાય તેવા હોય છે. તેઓ વર્ણથી પરમ કહેતાં અત્યંત કાળા વર્ણવાળા હોવાનું કહ્યું છે. 'तद्यथा' તે આ પ્રમાણે ત્યાંની વેદના આવા પ્રકારની હોય છે. તે પરશુરામ વિગેરે એ ઉજ્જવલ વિગેરે વક્ષ્યમાણ વિશેષણોવાળી વેદનાનો અનુભવ કરે છે. અર્થાત્ ભોગવે છે. આ ઉજ્જવલ, વિપુલ, પ્રગાઢ વિગેરે વેદનાના વિશેષણોનો અર્થ પહેલા આજ પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે. જેમકે ઉજ્જવલ દુઃખ રૂપે જાજ્વલ્યમાન, વિપુલ, સકળ શરીરમાં વ્યાપ્ત રહેવાવાળું, એટલે જ વિસ્તીર્ણ પ્રગાઢ, મર્મ દેશમાં વ્યાપ્ત થયેલ હોવાથી અત્યંત સમવગાઢ, કર્કશ જેમ કર્કશ એવા પત્થરના સંઘર્ષણથી શરીરના ટુકડા થઇ જાય છે, એજ પ્રમાણે આત્મપ્રદેશોને તોડવા જેવી, કટુક, પિત્તના પ્રકોપ વાળાના શરીરને રોહિણી નામની વનસ્પતિ કે જે અત્યંત કડવી હોય છે. અને તેથી તે જેમ અપ્રિય લાગે છે, તેવીજ રીતે અપ્રીતિકારક અને પુરૂષના મનમાં રૂક્ષતા ઉત્પન્ન કરવાવાળી, નિષ્ઠુર તેનો પ્રતીકાર સામનો થાય તેવી ન હોવાથી દુર્ભેદ્ય, ચન્ડ રૌદ્ર અધ્યવસાય ઉત્પન્ન કરાવવાવાળી, તીવ્ર અતિશય દુઃખ રૂપ, દુર્ગ દુર્લંઘ્ય, દુરધિસહ્ય સહન કરવામાં અત્યંત કઠણ આવા પ્રકારની વેદનાનો પરશુરામ વિગેરે અપ્રતિષ્ઠાન નામના નરકમાં અનુભવ કરે છે.

હવે સૂત્રકાર નરકોમાં ઉષ્ણવેદનાનું સ્વરૂપ બતાવવા માટે કથન કરે છે. આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'उसिणवेयणिज्जेसु णं भंते !

णेरइएसु' હે ભગવન્ જે નરકોમાં ઉષ્ણવેદનાનો અનુભવ થાય છે, તે નરકોમાં 'नेरइया केरिसयं उसिणवेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति, નૈરયિક જીવો કેવી ઉષ્ણ વેદનાનો અનુભવ કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! से जहा नामए कम्मारदारए सिया' હે ગૌતમ! જેમ કોઇ લવારનો પુત્ર હોય અને તે 'तरूणे' યુવાન હોય 'बलवं' શારીરિક સામર્થ્યથી યુક્ત હોય, 'जुगवं', સુષમ સુષમ વિગેરે કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોય, 'युगवान्' એમ કહેવાનું કારણએ છે કે તે કાળમાં કોઈ પણ ઉપદ્રવ થતો નથી. તેથી ઉપદ્રવના અભાવમાં શારીરિક સામર્થ્યનો વિકાસજ થાય છે. ઉપદ્રવવાળા સમયમાં શારીરિક સામર્થ્યનો વિકાસ થતો નથી. પરંતુ તે સામર્થ્યના વિકાસમાં વિઘ્નના કારણ રૂપ હોય છે 'अप्पायंके' અલ્પ આતંક વાળો હોય અર્થાત્ તાવ વિગેરે રોગથી સર્વથા રહિત હોય એટલે કે હમેશાં નિરોગી રહ્યો હોય અહિંયાં અલ્પ શબ્દ અભાવનો વાચક છે. 'थिरग्गहत्थे' જેના બન્ને હાથો સ્થિર હોય અર્થાત્ કંપાયમાન થતા ન હોય 'दढपाणिपादपासपिट्ठंतरोरुपरिणए' જેના પાણી કહેતાં હાથ પાદ નામ પગ બન્ને પડખાં અને પૃષ્ઠ ભાગ તથા બન્ને જાંઘો ખૂબજ મજબૂત હોય, 'लंघणपवणजवणवग्गणपमद्दणसमत्थे' જે લંઘન કહેતાં કૂદવામાં સમર્થ હોય, ઉતાવળથી ચાલવામાં મજબૂત હોય કઠણ વસ્તુને પણ જે ચૂરેચૂરા કરી નાખતો હોય, 'तलजमलजुगलबहुफलिहणिभबाहू' બે તાડના ઝાડ જેવા સરળ અને લાંબા તથા પુષ્ટ હાથોવાળા હોય 'घणणिचियवलियवट्टखंधे' જેના બંન્ને ખભાઓ પુષ્ટ અને ગોળ હોય 'चम्मेट्ठगदुहणमुट्ठिय समाहय-णिचियगत्तगत्ते' જેનું શરીર ચામડાના ચાબુકના પ્રહારોથી, મુદ્ગરોના પ્રહારોથી અને મુષ્ટિકાઓના પ્રહારોથી ખૂબજ પરિપુષ્ટ થયેલ હોય એવા પહેલવાન મનુષ્યની જેમ જેનું શરીર પુષ્ટ હોય, 'उरस्सबलसमण्णागए' જે આન્તરિક ઉત્સાહ અને વીર્યથી યુકત હોય, 'छेए' બોંતેર ૭૨ કળાઓમાં નિપુણ હોય 'दक्खे' કાર્ય કરવામાં દક્ષ ચતુર હોય, 'पट्ठे' વાગ્મી હિત અને મિત ભાષી હોય, 'कुसले' કર્તવ્ય કાર્યોનું જેને સારીરીતે જ્ઞાન હોય, 'णिउणे' નિપુણ હોય, 'मेहावी' પરસ્પરમાં અબાધક એવા પૂર્વાપરનું અનુસંધાન કરવામાં દક્ષ હોય. 'णिउणसिप्पोवगए' જેને દરેક કાર્યોમાં પૂર્ણપણાથી કુશળતા પ્રાપ્ત થઈ ચૂકી હોય, એવો તે લુહારનો પુત્ર 'एगं महं अयपिंडं' એક ઘણાજ

ભારે એવા લોખંડના ગોળાને 'उदगवारसमाणं गहाय' પાણીથી ભરેલા એક નાના ઘડાની માફક લઇને 'तं ताविय २' તેને વારંવાર અગ્નિમાં તપાવે તપાવીને પછી તે તેને 'कोट्टिय कोट्टिय' વારંવાર હથોડાથી કૂટે અને તેવી રીતે કૂટીને 'उब्भिंदियर' જ્યારે તે પહોળું થઈ જાય ત્યારે તેને કાપે અને કાપીને 'चुण्णियर' તેનું ચૂર્ણ બનાવે ચૂર્ણબનાવીને 'जहण्णेणं एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा' ઓછામાં ઓછા એક દિવસ બે દિવસ, અને ત્રણ દિવસ સુધી. उक्कोसेणं' અને ઉત્કૃષ્ટથી એટલેકે વધારેમાં વધારે 'अद्धमास'' પંદર દિવસ સુધી 'संहणेज्जा' આ પ્રમાણે કરતો રહે અર્થાત્ તે ગોળાને તે લુહારનો પુત્ર અગ્નિમાં તપાવે, કૂટે, તેને પહોળું બનાવે ચૂરોકરે અને તે પછી પાછો તેનો ગોળો બનાવે આ પ્રમાણે કરવાથી તે એક ઘણો મોટો અને મજબૂત લોખંડનો ગોળો બની જશે. તે પછી ઓછામા ઓછા ત્રણ દિવસ સુધી અને વધારેમાં વધારે ૧૫ પંદર દિવસ સુધી તેને ઠંડો પાડવા રાખી મૂકવામાં આવે. આ પ્રમાણે તે બિલ્કુલ ઠંડો પડી જાય ત્યાર પછી ફરી તે ગોળાને 'अयोमए णं संदंसएणं गहाय' લોખંડની સાંડસીથી પકડીને 'असब्भावपट्टवणाए' અસત્કલ્પનાથી જો કે આ પ્રમાણે કોઇ વખત થયું નથી. અને થશે નહીં તેમજ થતું પણ નથી. પરંતુ પોતાના મનની કલ્પનાથી એવી કલ્પના કરી લેવી જોઇએ અને તે કલ્પના પ્રમાણે સાંડસીથી પકડેલો તે લોખંડનો ગોળો તે 'उसिण वेदणिज्जेसु नरएसु पक्खिवेज्जा' ઉષ્ણ વેદનાવાળા નારકોમાં રાખવામાં આવે 'से-णं तं उम्मिसिय णिमिसियंतरेण' અને તેવી રીતે રાખતી વખતે તે એવો વિચાર કરે કે હું આને હમણાંજ મટકું મારે તેટલામાં જ 'पुणरवि पच्चुद्धरिस्सामीतिकट्टु' ઉઠાવી લઇશ એ વિચારથી તે તે ગોળાને ત્યાં મૂકી દે છે. પરંતુ નિમેષોન્મેષ કર્યા પછી જ જ્યારે તે એ ગોળાને બહાર કહાડવા માટે વિચારે છે, તેટલામાંજ તે ગોળે ત્યાં 'पविरायमेव पासेज्जा' ત્યાં કકડા કકડાના રૂપમાં થયેલો તેને નજરમાં આવે છે. અથવા તે નવનીત કહેતાં માખણ વિગેરેની જેમ સર્વથા ગળતો પીગળતો દેખાય છે. 'पविद्ध मेव पासेज्जा અથવા તો ભસ્મ રૂપ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ તે તેની નજરમાં આવે છે. તેથી તે લુહારનો પુત્ર 'णो चेव णं संचाएंति' તે લોખંડના પિંડને ત્યાંથી કહાડવામાં અસમર્થ થઇ જાય છે. 'अविरायंवा' જલ્દીથી અથવા અપ્રસ્ફુટિત રૂપથી 'अविलीणं वा' અવિલીન પણાથી અર્થાત્ અખંડ રૂપથી જેવો તે ગોળો હતો તેવા પ્રકારથી 'अविद्धत्थंवा' અને સરખા પણાથી 'पच्चुद्धरित्तए' ફરીથી તે ગોળાને કહાડવામાં અસમર્થ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે લુહારનો છોકરો જ્યારે તે લોખંડના ગોળાને ઉષ્ણવેદનાવાળા નારકોમાં નિમેષોન્મેષ માત્ર કાળ સુધીના કાળ માટે પણ મૂકે છે, અને તેટલો કાળ

પૂરો થતાં જ્યારે તે તેને એ રૂપે જ બહાર કહાડવા તૈયાર થાય છે, તો તે એ ગોળાને એ રૂપે ત્યાંથી કહાડી શકતો નથી. કેમકે તે ત્યાં મૂકતાંજ માખણની જેમ ગળી જાય છે, અને પીગળી જાય છે. એવી અધિક ઉષ્ણતા તે ઉષ્ણવેદનાવાળા નારકોમાં છે. આ દૃષ્ટાંતને પુષ્ટ કરવા માટે બીજું દષ્ટાન્ત આપતાં સૂત્રકાર કહે છે કે 'से जहा नामए वा मत्तमातंगे' જેમ કોઇ મદોન્મત્ત હાથી હોય, માતંગ શબ્દથી અહિંયા ચંડાલ ગ્રહણ કરવાનો નથી. પરંતુ 'कुंजरे' કુંજર કહેતાં ગજ હાથીજ ગ્રહણ કરાય છે. એ વાત બતાવવા માટે જ કુંજર શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે. કેમકે માતંગ ચાંડાળને પણ કહેવામાં આવે છે. અને તે મત્ત માતંગ 'संट्ठिहायणे' ૬૦ સાઈઠ વર્ષનો હોય અને જ્યારે તે 'पढम सरय कालसमयंसि वा' પહેલા શરદ્ કાળ સમયમાં અર્થાત્ આસો મહિનામાં અહિયાં ઋતુ શબ્દથી સૂર્યઋતુ ગ્રહણ થાય છે. અને તે સૂર્ય ઋતુ બબ્બે માસની હોય છે. જેમકે 'एगंतरिया मासा' એક માસના અંતરથી બીજા મહીનામાં એક ઋતુ પૂરી થાય છે. અહિંયા પ્રાવૃટ્ ઋતુને પહેલી માનવામાં આવેલ છે. તે પ્રાવૃટ્ ઋતુ એક જેઠ માસને છોડીને બીજા અષાઢ માસમાં પૂરી થાય છે. અર્થાત્ જેઠ અને અષાઢ બે માસની પ્રાવૃટ્ ઋતુ, બીજી શ્રાવણ અને ભાદરવામાં વર્ષાઋતુ, ત્રીજી આસો અને કાર્તિક એ બે માસમાં શરદ્ ઋતુ, ચોથી માગશર અને પોષ માસમાં હેમન્ત ઋતુ, પાંચમી મહા અને ફાગણ માસમાં વસન્ત ઋતુ, અને છટ્ઠી ચૈત્ર વૈશાખ માસમાં ગ્રીષ્મ ઋતુ હોય છે. કહ્યું પણ છે કે 'पाउसवासारत्तो' અથવા 'चरम निदाधकालसमयंसिवा' નિદાઘ ગ્રીષ્મ ઋતુના ચરમ કહેતાં અન્તિમ સમય અર્થાત્ જેઠ મહિનામાં 'उण्हाभिहए' તાપથી તપીને સૂર્યના તીક્ષ્ણ તડકાથી પરાભવ પામીને 'तण्हाभिहए' તરશથી વ્યાકુળ થઈ જાય છે. ત્યારે તે પોતાની ઇચ્છાથી પાણીની શોધ કરતાં કરતાં આમ તેમ ફરવા મંડે છે. આમ તેમ ફરતાં ફરતાં, તે હાથી કે જે જંગલમાં લાગેલ આગને લીધે ખૂબજ તપાય માન થયેલ છે, પીડા પામ્યો છે, જેને કોઇ પણ પ્રકારે ચેન પડતું નથી જેના 'सुसिए' ગળું અને તાળવું બન્ને સૂકાઈ ગયા હોય, અને 'विवासिए' અસાધારણ તરસની વેદનાથી જે વારંવાર તડફડતો રહે છે, 'दुब्बले' શારીરિક સ્થિરતા અને માનસિક સ્થિરતા વિનાનો બની ગયો હોય, અને તેથીજ જેનું શરીર 'किलंते' પોતાના ભારને વહન કરવામાં ગ્લાનીનો અનુભવ કરવા લાગ્યું હોય, તે અવસ્થામાં જ્યારે 'एगं महं पुक्खरणिं' એક મોટી પુષ્કરિણીને અર્થાત્ સરોવરને 'पासइ' દેખે છે, કે જેના 'चउक्कोणं' ચાર ખૂણાઓ છે. 'समतीरं'

જેના કિનારાઓ ઉન્નત પ્રદેશો વિનાના અર્થાત્ સમ સરખા હોય, કે જે પુષ્કરિણી (વાવ)ની અંદર પ્રવેશ કરવા સૂખ પૂર્વક જઇ શકાય, તેવા હોય તેમજ 'आणुपुव्वसुजायवप्पगंभीरसीतलजलं' ક્રમશઃ જે ઉંડી થતી ગઇ હોય અને જલ-સ્થાન જેનું ઘણુંજ ગંભીર અર્થાત્ ઉંડુ છે, અને તેથી જ જેનું પાણી ઘણું જ ઠંડુ રહેતું હોય, 'संछण्णपत्तभिसमुणाल' જેની અંદરનું પાણી કમલ પત્ર અને મૃણાલથી ઢંકાઈ રહ્યું હોય, 'बहु उप्पलकुमुदणलिणसुभगसोगंधियपुंडरीय महापुंडरीय सयपत्तसहस्सपत्तकेसरफुल्लोवचियं' જે ખીલેલા અનેક કમળોથી, અનેક કુમુદોથી, અનેક નલીનોથી, સુંદર અને સુગંધિત અનેક પુંડરીકોથી અનેક મહા પુંડરીકોથી અને ખીલેલા શતપત્ર અને સહસ્રપત્રના કેશરોથી યુકત બનેલ હોય, તથા 'छप्पयपरिभुज्जमाणकमलं' જે પુષ્કરિણી—વાવડીના રમણીય કમળોની ઉપર ભમરાઓ ગુંજારવ કરી રહ્યા હોય, 'परिहत्थममं तमच्छकच्छमं' જેમાં વધારે પ્રમાણમાં માંછલાઓ અને કાચબાઓ આમ તેમ ફરતા હોય, 'अच्छ विमलसलिलपुण्णं' સ્વચ્છ અને નિર્મળ પાણી જેમાં ભરેલું છે, 'अणेग सउणिगणमिहुणपविरइय सदुन्नइयमहुरसरनाइयं' જેમાં પક્ષિયોના અનેક જોડા-ઓના સમૂહ હોય અને તેઓના મધુર સ્વરોના ધ્વનિથી શબ્દાયમાન બનેલ હોય એવા સરોવરને 'पासई' જુવે અને તે 'पासित्ता' આવા વિશેષણોવાળા તે સરોવરને જોઇને તે મત્ત એવો હાથી 'तं ओगाहइ' તેમાં પ્રવેશ કરે છે. અને 'ओगाहित्ता' તેમાં પ્રવેશ કરીને से णं तत्थ उण्हं पि पविणेज्जा' તેનાથી એ હાથી પોતાની ગર્મીને સારી રીતે શાંત કરીલે છે. તથા 'खुहंपि पविणेज्जा' કિનારાની પાંસેના શલ્લકી એક જાતનું ઘાસ વિગેરેના કિસલયો (કૂંપળો)ને ખાઈને પોતાની ભૂખ પણ દૂર કરી દે છે. 'जरं पि पविणेज्जा' તેમજ પરિતાપથી થયેલ જ્વરનો પણ નાશ કરી દે છે. 'दाहं पि पविणेज्जा' અને પરિદાહ, ભૂખ, તરસના, શાન્ત થઈ જવાથી તે શરીરમાં વ્યાપ્ત થયેલ ગર્મીને પણ દૂર કરી દે છે. 'निद्दाएज्जवा पयलाएज्जवा' આ રીતે જ્યારે તેના શરીરમાં ઠંડકનો અનુભવ થવા માંડે છે, ત્યારે તે ત્યાંજ નિદ્રા લેવા માંડે છે. અર્થાત્ ઊંઘી જાય છે, તથા અર્ધ મીચેલી આંખોથી પ્રચલા યુકત બની જાય છે. જેમાં જાગ્રતા રહે અને સૂખ પૂર્વક નિદ્રા પણ આવી જાય તે અવસ્થાનું નામ નિદ્રા છે, અને ઉભા ઉભા પુરૂષના ચૈતન્યને આચ્છાદિત કરતી થકી નિદ્રા જેવી આંખો ઘેરાય છે' તેને પ્રચલા કહે છે. આ રીતે ક્ષણ માત્ર નિદ્રા પ્રાપ્તિથી સ્વસ્થ થયેલ

તે હાથી 'सइ वा' પોતાની સ્મરણ શક્તિને 'रतिं वा' આનંદને 'घिइं वा' ધૈર્યને ચિત્તની સ્વસ્થતાને 'उवलभेज्जा' પામે છે, જ્યારે ગર્મીથી તે હાથી આકુળ વ્યાકુળ થયો હતો ત્યારે એ સ્થિતિમાં તેની સ્મૃતિ રતિ વિગેરે મંદ થઇ ગયા હતા અને જ્યારે તેને આ રીતે ચેતન પ્રાપ્ત થયું ત્યારે તેને અનેક વાતો યાદ આવવા લાગી ચિત્તમાં પ્રફુલ્લ પણું આવી ગયું અને મનમાં ધૈર્ય આવી ગયું. આ રીતે બાહ્ય શરીરમાં ઠંડકના પ્રભાવથી 'सीयभूए' પોતે શીતી ભૂત થયેલ તે ગજરાજ 'संकममाणे, संकममाणे' તે ત્યાંથી ચાલવા લાગે છે. અને 'सायासोक्ख बहुलेया वि विहरिज्जा' ચિત્તમાં જાગેલી એક પ્રકારની આહ્લાદ રૂપ પ્રસન્નતા રૂપ સુખ પરિણતીથી પોતે પોતાને આનંદ રૂપ માનવા લાગે છે. અને અકડતો અકડતો આમ તેમ ફરવા લાગે છે. 'एवामेव गोयमा !' એજ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! 'असब्भावपट्ठवणाए' અસદ્દ ભાવ કલ્પનાને લઇને 'उसिणवेयणिज्जेहिंतो णरएहिंतो' ઉષ્ણ વેદના વાળા નરકોમાંથી 'नेरइए उव्वट्टिए समा'ણે નીકળેલો નૈરયિક 'जाइं इमाइं मणुस्सलोगंसि भवंति' જે આ મનુષ્ય લોકમાં અત્યંત ઉષ્ણતાના સ્થાનો છે જેમકે 'गोलिया लिंछाणि वा सोंडिया लिछाणिवा लिंडिया लिंछाणिवा' ગોંડિકાલિંછ, શોંડિકાલિંછ, લિંડિકાલિંછ, અર્થાત્ ગોળ બનાવવાની ભઠ્ઠી, મદ્ય બનાવવાની ભઠ્ઠી, બકરીની લીંડીયોના અગ્નિનું સ્થાન, એવા સ્થાનોમાં બહુ વધારે ગરમી હોય છે' 'अयागराणि वा' લોખંડને ગાળવાની ભઠ્ઠી 'तंबागराणि वा' અથવા તાંબાને ગાળવાની ભઠ્ઠી 'तउयागराणि वा' રાંગને ઓગાળવાની ભઠ્ઠી 'सीसागराणि वा' સીસાને ઓગાળવાની ભઠ્ઠી 'रूप्पागराणि वा' ચાંદીને ઓગાળવાની ભઠ્ઠી 'सुवण्णागराणि वा' સોનાને ગાળવાની ભઠ્ઠી 'हिरण्णागराणि वा' હિરણ્ય કહેતાં કાચા સોનાને ગાળવાની ભઠ્ઠી, આ રીતે અગ્નિના સ્થાનો કહીને હવે અગ્નિના સ્વરૂપનું કથન કરે છે. 'कुंभागाराणि वा' કુંભ એટલે કે વાસણને પકાવવાની ભઠ્ઠીનો અગ્નિ 'मुसागणीइ वा' મૂષા એટલે કે ધાતુને ગાળવાના ભટ્ઠાનો અગ્નિ 'इट्टियागणीइवा' ઈંટોને પકવવાવાળા ભટ્ઠાનો અગ્નિ 'कवेल्लुयागणीइ वा' કવેલ્લુ નળીયા પકાવવાની ભઠ્ઠીનો અગ્નિ 'लोहांबरीसेइ वा લોખંડને ગાળવાવાળા લવારના ભટ્ઠાનો અગ્નિ 'जंतवाल चुल्लीइ वा' ઈક્ષુ શેરડીના રસને પકવવાની અગ્નિ 'गोलिया लिंछागणीइ वा' ગોળ બનાવવાની ભઠ્ઠીનો અગ્નિ, 'सोडिथा लिंछागणीइ वा' શોંડિકા અગ્નિ અર્થાત્ મદ્ય બનાવવાની ભઠ્ઠીનો અગ્નિ 'लिंडिया लिंछागणीइ वा' બકરીની લીંડીની અગ્નિ 'णडागणीइ वा' નડાગ્નિ અર્થાત્ નડવંશની અગ્નિ 'तिला-

गणीइ वा' તલની અગ્નિ 'तुसागणीइ वा' તુષની અગ્નિ ઇત્યાદિ 'त्तत्ताइं' આ બધા સ્થાનો મનુષ્યલોકમાં અગ્નિના સંપર્કથી તપેલા રહે છે. આમાં કેટલાક લોઢાને ઓગાળવાના ભટ્ઠા વિગેરે રૂપ સ્થાનો ઉષ્ણ સ્પર્શ માત્ર વાળા પણ હોય છે. તેથી તેની વિશેષતા બતાવતાં તેવા સ્થાનો અને તેવી અગ્નિ કેવા પ્રકારના હોય છે? તે બતાવે છે. 'समजोइभूयाइं' તે સ્થાનો સાક્ષાત્ અગ્નિના સ્થાનાપન્ન હોય છે. તેનો જે વર્ણ છે, તે 'फुल्लकिंसुयसमाणाइ' ફૂલેલા કિંશુક-પલાશના ફૂલો જેવા અર્થાત્ કેસુડાના જેવા લાલ લાલ દેખાય છે, 'उक्कासहस्साइं बिणिम्मुयमाणाइ' જે હજારો ઉલ્કાઓ (મૂળ અગ્નિથી છૂટેલા સ્ફુલિંગ) અગ્નિકણોને બહાર કહાડે છે. 'जालासहस्साइं पमुच्चमाणाइं' આ સ્થાનો હજારો જ્વાલાઓને જ જાણે વમન કરતા ન હોય તેવા હોય છે. 'इंगालसहस्साइं पविक्खरमाणाइं' હજારો અંગારાઓને પોતાની અંદરથી બહાર કહાડી રહ્યા હોય, 'अंतो अंतो हूहूयमाणाइं' અંદરને અંદર જાણે તેઓ હૂ હૂ શબ્દો કરતા કરતા બળી રહ્યા હોય 'ताइं पासइ' એવા વિકટ અગ્નિના દાહ રૂપ વેદનાને ઉત્પન્ન કરવાવાળા આ સ્થાનોને જો ઉષ્ણ વેદના વાળા નરકોના નારકીયો જોઇલે અને 'पासित्ता' જોઇને તે 'ताइं ओगाहइ' તેમાંથી કોઇ એક સ્થાનમાં પ્રવેશ કરી જાય છે. 'ताइं ओगाहित्ता' ત્યાં પ્રવેશ કરીને 'से णं तत्थ उण्हंपि पविणेज्जा' તે નારકી ત્યાં પણ પોતાની નરકજન્ય ઉષ્ણ વેદનાને દૂર કરી શકે છે. અર્થાત્ આ સ્થાનોમાં પણ તેને તે ઉષ્ણ વેદનાની આગળ શીત વેદનાનોજ અનુભવ થાય છે. નરક જન્ય ઉષ્ણવેદનાનો પરિતાપ બાહ્ય શરીરમાં થતો નથી. તે ત્યાં 'तण्हंवि पविणेज्जा' તરસને પણ નાશ કરી દે છે. 'खुहंपि पविणेज्जा' પોતાની ભૂખને પણ શાંત કરીલે છે. 'जरंवि पविणेज्जा' પોતાના શરીરની અંદર રહેલા પરિતાપ રૂપ જ્વરને પણ

દૂર કરીદે છે. 'दाहंपि पविणेज्जा' અને દાહને પણ શાંત કરી દે છે. જો કે આમ થતું નથી. તેમ કયારે પણ તેમ થયું નથી. તેમ હવે પછી તેમ થશે પણ નહીં પરંતુ નરકોમાં નારક જીવને કેટલી વધારે ઉત્કૃષ્ટ ઉષ્ણવેદનાનો અનુભવ થાય છે. અને તે ઉષ્ણપણુ ત્યાં કેટલું છે ? એ વાત આ કથનથી જાણવામાં આવી જાય છે. તેથી સૂત્રકારે આ વાત અસત્કલ્પના કરીને સમજાવી છે. તેને સ્પષ્ટ રીતે બતાવવા માટે તેઓએ 'असब्भावपट्ठवणाए' આ પ્રમાણેનો પાઠ સૌથી પહેલાં સૂત્રમાં કહ્યો છે. આ કથનનું તાત્પર્ય કેવળ એ જ છે કે અય આકર (લોખંડને ગરમ કરવાની ભટ્ઠી) વિગેરેમાં રહેલ જે ઉષ્ણ સ્પર્શ છે, તે એ નરકનીઉષ્ણતા આગળ અત્યંત અલ્પ હોય છે. અર્થાત્ મંદ છે. તેથી શરીરના પરિતાપો વિગેરે નાશ પામી જાય છે. જ્યારે એ નારકીને આ સ્થાનોમાં પણ એ માતંગના જેવી શીતળતાનો અનુભવ થાય છે, ત્યારે તે 'णिद्दाएज्ज वा, ક્ષણિક નિદ્રાનો પણ અનુભવ પ્રાપ્ત કરી નિદ્રારૂપી સુખ લઈલે છે.આવા પ્રકારની અવસ્થા થઇ જાય ત્યારે તે 'सइं वा रइं वा धिइं वा मइं वा उपलभेज्जा' પોતાની ભૂલેલી સ્મૃતિને થોડી ઘણી શાંતીને ચિત્તની સ્વસ્થતા રૂપ ધૃતિને અને મતિને પણ પામે છે. તેથી 'सीए सीतीभूए' શીત રૂપ થયેલ અને શીતભૂત થયેલ પોતે પોતાનામાં શાંતિનો અતિશયપણાથી અનુભવ કરતો થકો જીવ તે નારક જીવ 'संकममाणे संकममाणे' ત્યાંથી હટીને 'सायासोक्खबहुले यावि विहरेज्जा' સાતા અને સુખ બહુલ સ્થિતિવાળો બની જાય છે. પ્રભુએ આ પ્રમાણે કહેવાથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે હે ભગવન્ 'भवेयारूवेसिया' તો શું આ ઉષ્ણવેદના વાળા નારકોમાં આવા પ્રકારની ઉષ્ણ વેદના છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. કેમકે 'उसिणवेयणिज्जेसु नरए नेरइया' ઉષ્ણ વેદના વાળા નરકોમાં રહેલા નૈરયિકો 'एत्तो अणिट्ठतरियं चेव उसिणवेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति' પૂર્વોક્ત વેદનાથી પણ વધારે અનિષ્ટતર એવી ઉષ્ણ વેદનાનો

અનુભવ કરે છે. અર્થાત્ ઉપર જે અય આકર વિગેરેથી થવાવાળા અર્થાત્ લોખંડના ભટ્ઠી વિગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલ ઉષ્ણ વેદનાનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તેનાથી પણ અત્યંત અનિષ્ટ, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ, અને અમનોડમ એવી ઉષ્ણવેદના દરેક નારકો ભોગવે છે. હે ગૌતમ! જે આ હમણાં અય આકર વિગેરેથી થવાવાળી વેદના વર્ણવી છે, તે તો એક દૃષ્ટાન્ત માત્ર છે. તેથી અય આકર વિગેરેના જેવીજ તે વેદનાનો અનુભવ કરતા નથી. પરંતુ તેનાથી પણ વધારે એવી ઉષ્ણવેદનાનો તેઓ અનુભવ કરે છે. તેથી પૂર્વોક્ત ઉષ્ણ વેદનાને તેઓ ઠંડક જેવીજ માનશે.

હવે સૂત્રકાર શીતવેદના વાળા નારકોમાં શીતવેદના કેવી હોય છે? તે સંબંધમાં કથન કરે છે. શીત વેદનાના સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે હે ભગવન્ 'सीतवेदणिज्जेसु णं भंते! नरएसु नेरइया केरिसयं सीत वेयणं' શીતવેદનાવાળા નરકોમાં નારકો કેવી શીતવેદનાનો 'पच्चणुभवमाणा विहरंति' અનુભવ કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'से जहानामए कम्मारदारए सिया' હે ગૌતમ! જેમ કોઈ લવારનો છોકરો હોય, અને તે પહેલા વર્ણવ્યા પ્રમાણેના વિશેષણો વાળો હોય અર્થાત્ 'तरुणे' તરૂણ હોય 'जुगवं' સુષમ દુષ્ષમાદિ કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોય 'बलवं' બલવાન્ હોય આતંકવગર નિરોગી હોય અને જેના હાથોના અગ્રભાગો સ્થિર હોય કાંપતા ન હોય, હાથ, પગ અને બન્ને પડખા તથા પૃષ્ઠભાગ અને ઉરૂ જેના ખૂબ પુષ્ટ હોય ઈત્યાદિ પ્રકારથી જે પ્રમાણેનું આ સંબંધનું વર્ણન પહેલાં ઉષ્ણ વેદનીય નરકના પ્રકરણમાં કર્યું છે, એજ પ્રમાણેના વર્ણન પ્રમાણેનો લવારનો છોકરો હોય, અને તે એક ઘણા મોટા લોખંડના પિંડને પાણીના કલશની માફક ઉપાડીને એક ઘણી મોટી લોઢાની ભટ્ઠિમાં તેને વારંવાર તપાવે અને તપાવી તપાવીને તે પછી તેને વારંવાર કૂટે આ રીતે ઓછામાં ઓછા એક દિવસ સુધી અથવા ત્રણ દિવસ સુધી અથવા વધારેમાં વધારે એક મહીના સુધી તે પ્રમાણે કરતો રહે આ પ્રમાણે અંદર અને બહાર બન્ને બાજુ ગરમ થયેલ તે લોખંડનો પિંડ એવો દેખાય કે જાણે આ એક અગ્નિનો જ ગોળો છે. ત્યારે તેને તે લુહાર 'अयोमएण संदंसएणं गहाय' લોખંડની સાંડસીથી પકડીને માનો કે 'सीयवेयणिज्जेसु नरएसु पक्खिवेज्जा' શીત વેદના વાળા નારકોમાં નાખીદે અને તેને નાખતાંજ પાછો એવો વિચાર કરે કે હું આને 'उम्मिसिय निमिसिय मंतरेण पुणरवि पच्चुद्धरिस्सामि' આને હમણાંજ આંખનું મટકુ મારે તેટલામાં જ એટલે કે આંખ મીચીને ઉઘાડે

તેટલામાં જ આને કહાડી લઉં છું તો એટલા કાળમાંજ તે શીતવેદનાવાળા નરકોમાં નાખેલ તપેલો લોખંડનો પીંડ ત્યાં ઓગળવા અને ગળવા માંડે છે. તેમ તેને સાક્ષાત્ દેખાય છે. આ રીતે લવારનો છોકરો તે પછી 'तं चेव णं जाव णो चेव णं संचाए पच्चुद्धरित्तइ' એ ગોળાને ત્યાંથી પાછો બહાર કહાડવાને શક્તિમાન્ થતો નથી. એજ પ્રમાણે આ એક બીજુ એક દૃષ્ટાંત આ વિષયને જ સમર્થન કરવા માટે બતાવવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે. 'से णं से जहानामए मत्तमातंगे कुंजरे' જેમ કોઇ એક મદોન્મત્ત ગજરાજ હોય, અને તે ૬૦ સાઈઠ વર્ષના હોય, તે શરત્ કાળના પ્રથમ સમયમાં અર્થાત્ આસો મહિનામાં અથવા છેલ્લે નિદાઘ કાળના સમયમાં અર્થાત્ જેઠ અષાઢ મહિનામાં જ્યારે તે ગરમીથી અત્યંત તપાયમાન થવાના કારણે તરસથી આકુળ વ્યાકુળ થઇને પાણીની તપાસમાં આમ તેમ ફરવા મંડે અને ફરતાં ફરતાં માનોકે તે જંગલમાં લાગેલ આગની પાંસે અચાનક પહોંચી જાય, આવી પરિસ્થિતિમાં ગરમીની વેદનાથી અને તરસની વેદનાથી આકુળ વ્યાકુળ બનેલા તે હાથીની તે અગ્નિના દાહથી કેવી અવસ્થા થઇ શકે ? અર્થાત્ તે સમયે એ હાથી વધારે ગભરાઇ જાય છે. તેનું ગળું અને તાળવું અને હોઠ એકદમ સુકાઈ જાય છે, પહેલાં કરતાં પણ વધારે પડતી તરસથી વ્યાકુળ બને છે. શારીરિક ધીરજ અને તેનું માનસિક બળ એક દમ નરમ પડી જાય છે. એક તરફથી થયેલ રૂગ્ણાવસ્થાની જેમ તેની પરિસ્થિતિ બની જાય છે. આ પરિસ્થિતિમાં પડેલો તે હાથી જ્યારે એક મોટા સરોવરને દેખે કે જેનું વર્ણન પહેલાં ચાર ખૂણા વાળા વિગેરે વિશેષણો આપીને કરવામાં આવેલ છે. એવા સરોવરને દેખીને તે એ સરોવરમાં પ્રવેશ કરે છે. પ્રવેશ કરીને તે પોતાની ગરમીને ત્યાં શાંત કરે છે. અને તરસને પણ બુજાવે છે. તેમજ સરોવરની પાસે લાગેલાં શલ્લકી વિગેરે વનસ્પતિયોના પાંદડાને ખાઈને તેનાથી પોતાની ભૂખને પણ શાંત કરે છે. આ રીતે ગરમીથી થયેલ પીડાથી મુક્ત થવાના કારણે અને અંદર તેમજ બહાર શાંતી આવી જવાથી એકાદ ક્ષણને માટે ત્યાંજ ઉંઘી પણ જાય છે. અથવા પ્રચલા નામની નિદ્રાને આધીન બની જાય છે. અર્થાત્ ઉંઘી જાય છે. આ પ્રમાણે અંદર અને બહાર શાંતી મળવાના કારણે પહેલાં ગભરાઈ જવાના કારણે ગયેલી સ્મરણ શક્તિને તેમજ હર્ષોલ્લાસ રૂપ રતિને ધૈર્યને, અને મતિને તે ગજરાજ ફરીથી પ્રાપ્ત કરીલે

છે. અને શીતલ સ્વરૂપ બનેલો તે ગજરાજ પોતાના સ્થાન પર મસ્ત ચાલથી ચાલીને પહોંચી જાય છે. અને ત્યાં શાતા અને સુખમય બનીને બાકીના જીવનને સુખ પૂર્વક વીતાવે છે. 'एवामेव गोयमा !' આ પ્રમાણે હે ગૌતમ! આ પણ અસત્કલ્પના સમજવી જોઈએ 'सीयवेयणिएहिंतो नरएहिंतो' શીત વેદના વાળા નરકોમાંથી 'नेरइए उव्वट्टिए' કોઈ નૈરયિક બહાર નીકળ્યો હોય, અને બહાર નીકળીને તે 'जाइं इमाइं इहं मणुस्सलोए हवंति' જે આ મનુષ્યલોકમાં શીતપ્રધાન સ્થાન છે, જેમકે 'हिमाणि वा हिमपुंजाणि वा' હિમ હિમપુંજ 'हिमपडलाणिवा हिमपडल पुंजाणिवा' હિમપટલ બરફનો ગોળો હિમ પટલ પુંજ બરફના ગોળાનો ઢગલો 'हिमकुंडाणिवा, हिमकुंडपुंजाणिवा' હિમ કુંડ હિમકુંડ પુંજ 'सीयाणिवा सीयपुंजाणि वा' શીત અથવા શીતપુંજ વિગેરે 'ताइं सव्वाइं पासइ' એ બધા સ્થાનોને તે દેખે છે, 'पासित्ता' અને દેખીને 'ताइं ओगाहइ' તેમાં અવગાહન કરે છે. અર્થાત્ ડુબકી મારે છે. 'ओगाहित्ता' અવગાહન કરીને 'से णं तत्थ सीयं पि पविणेज्जा' તે તેના સંપર્કથી નરક જન્ય પોતાના શીતની નિવૃત્તિ કરી લે છે. 'तण्हं पि पविणेज्जा' તરસ પણ શાંત કરી લે છે. 'खुहंपि पविणेज्जा' ભૂખને પણ શાંત કરી લે છે. 'जरं पि पविणेज्जा' શીત જન્ય જ્વરને પણ શાંત કરીલે છે. 'दाहंपि पविणेज्जा' અને તેના શરીરમાં શીત વેદનીય નરકના સંપર્કથી જે શીત જન્ય દાહ થઇ રહેલ હોય તેની પણ નિવૃત્તિ કરી લે છે. આ પ્રમાણે શીતલતા વિગેરે દોષોનો નાશ થવાથી અનુત્તર સુખને પ્રાપ્ત કરેલ તે નારક જીવ થોડીવાર માટે ત્યાંજ ઉંઘી પણ જાય અને પ્રચલા અર્થાત્ ચાલતા ચાલતા કે બેઠા બેઠા આવનારી ઊંઘ પણ લઇલે છે. આ રીતે નરકમાં રહેલ જડતા દૂર થઈ જવાથી અંદરથી ઉષ્ણ રૂપ બનેલ આ નારકી ઉત્સાહ યુકત બનીને ધીરે ધીરે આનંદ મગ્ન થઇને ત્યાંથી ચાલતો થાય છે, અને આ પ્રમાણે તે સાતા અને સુખ પૂર્ણ પણ બની જાય છે, આ રીતે પ્રભુના કહેવાથી ગૌતમસ્વામીએ ફરીથી પ્રભુને પૂછ્યું કે તો શું? એવી શીત વેદના નરકમાં હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ! આ અર્થ બરોબર નથી. કેમકે 'सीयवेयणिज्जेसु नरएसु पच्चणुब्भवमाणा विहरंति' શીત વેદનાવાળા નરકોમાં નૈરયિકો આનાથી પણ અનિષ્ટતર, અકાન્તતર, અપ્રિયતર, અને અમનોડમતર, શીત વેદનાને ભોગવે છે. તેથી તેને અહિની શીતળતા, ઉષ્ણતાપણાથી જણાશે, ॥ સૂ. ૨૧ ॥

હવે સૂત્રકાર નરકોની સ્થિતિનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કથન કરે છે.

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ–ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું કે 'इमीसे णं भंते !' હે ભગવન્ આ 'रयणप्पभाए पुढवीए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'नेरइयाणं' નૈરયિકોની 'केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' કેટલા કાળની સ્થિતિ કહી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा !' હે ગૌતમ! અહિંયાં નારકોની જઘન્ય સ્થિતિ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એમ બન્ને પ્રકારની સ્થિતિ હોય છે. તેથી અહિંયાં બન્ને પ્રકારની સ્થિતિનું કથન કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણે પહેલી પૃથ્વીના નારકોની જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમની છે. શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની છે. વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની જઘન્ય સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત સાગરોપમની છે. પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં નારકોની જઘન્ય સ્થિતિ સાત સાગરોપમની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી દસ સાગરોપમની છે. ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની જઘન્ય સ્થિતિ દસ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તર સાગરોપમની છે તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની જઘન્ય સ્થિતિ સત્તર સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૨ બાવીસ સાગરોપમની છે. તથા અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નૈરયિકોની જઘન્ય સ્થિતિ બાવીસ સાગરોપમની છે, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમની છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય પણાથી દરેક પૃથ્વીયોમાં રહેલા નારકોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું કથન કરવામાં આવેલ છે.

હવે દરેક પ્રસ્તટમાં સ્થિતિના પ્રમાણનું કથન કરવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રસ્તટમા જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૯૦ નેવું હજાર વર્ષની છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બીજા પ્રસ્તરમાં જઘન્ય સ્થિતિ દસ લાખ વર્ષની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નેવું લાખ વર્ષની છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ત્રીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ નેવું લાખ વર્ષની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક પૂર્વ કોટિની છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ચોથા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક પૂર્વકોટિની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરના દસમા ભાગ પ્રમાણની છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પાંચમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમના દસમા ભાગ પ્રમાણની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે દસમા ભાગ પ્રમાણની છે. રત્નપ્રભાં પૃથ્વીના છટ્ઠા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમના બે દસમા ભાગ પ્રમાણની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેરમા ભાગ રૂપ છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સાતમા

પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમના તેરમા ભાગ પ્રમાણુની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચાર દસ ભાગ રૂપ છે. રત્નપ્રભાના આઠમા પ્રસ્તટમા જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમના ચાર દસમાં ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પાંચ દસ ભાગ રૂપ છે. રત્નપ્રભાના નવમાં પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમના પાંચ દસ ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાગરોપમના છ દસ ભાગ રૂપ છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના દસમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમના છ દસ ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાગરોપમના સાત દસ ભાગ રૂપ છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના અગીયારમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમના સાત દસ ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાગરોપમના આઠ દસ ભાગ રૂપ છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બારમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમના આઠ દસ ભાગ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાગરોપમના નવ દસ ભાગ રૂપ છે. તથા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના તેરમાં પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમના નવ ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાગરોપમના દસ ભાગ રૂપ છે. આ પ્રમાણે અહિયા એક પરિપૂર્ણ સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવી જાય છે.

(૨) શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના બે અગીયારના ભાગ રૂપ છે. બીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના બે અગીયારમા ભાગ પ્રમાણુની છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પૂરા એક સાગરની અને સાગરોપમના ચાર અગીયારમા ભાગ પ્રમાણુની છે.

ત્રીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ચાર અગીયારમા ભાગ પ્રમાણુની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમની તથા એક સાગરોપમના છ અગીયારમા ભાગ રૂપ છે.

ચોથા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના છ અગીયારમા ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમની છે. અને એક સાગરોપમના આઠ અગીયારમા ભાગ રૂપ છે.

પાંચમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના આઠ અગીયારમા ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના દસ અગીયારમા ભાગ રૂપ છે.

છટ્ઠા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક સાગરોપમની અને સાગરોપમના દસ અગીયારમા ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સાગરોપમની અને સાગરોપમના એક અગીયારમા ભાગ રૂપ છે.

સાતમાં પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમની અને સાગરોપમના એક અગીયારમાં ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ત્રણ અગીયારમા ભાગ રૂપ છે.

આઠમાં પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ત્રણ અગીયારમાં ભાગ રૂપ છે. તેમજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના પાંચ અગીયારમા ભાગ રૂપ છે.

નવમાં પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના સાત અગીયારમાં ભાગ રૂપ છે.

દસમાં પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના સાત અગીયારમાં ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના નવ અગીયારમાં ભાગ રૂપ છે.

અગીયારમાં પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના નવ અગીયારમાં ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની છે. આ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં અગીયાર પ્રસ્તટો છે તેમાં રહેવાવાળા નારક જીવોની આ સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે.

૩—ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની અને સાગરોપમના ચાર નવ ભાગ પ્રમાણની છે.

બીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ચાર નવ ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના આઠ ભાગ પ્રમાણની છે.

ત્રીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની અને એક સાગરો-પમના આઠ નવ ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચાર સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ત્રણ નવભાગ રૂપ છે.

ચોથા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ ચાર સાગરોપમની અને એક સાગરો-પમના પણ નવભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચાર સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના સાત નવ ભાગ રૂપ છે.

પાંચમાં પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ ચાર સાગરોપમની અને એક સાગ-રોપમના સાત નવ ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પાંચ સાગરોપમની અને સાગરોપમના બે નવ ભાગ રૂપ છે.

છટ્ઠા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ પાંચ સાગરોપમની અને એક સાગરો-પમના બે નવભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પાંચ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના છ નવ ભાગ રૂપ છે. સાતમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ પાંચ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના છ નવભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છ સાગરોપમની તથા એક સાગરોપમના એક નવ ભાગ રૂપ છે.

આઠમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ છ સાગરોપમની અને એક સાગરો-પમના એક નવમા ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છ સાગરોપમ અને એક સાગરોપમના પાંચ નવ ભાગ રૂપ છે.

નવમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ છ સાગરોપમની અને એક સાગરો-પમના પાંચ નવ ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પૂરા સાત સાગરોપમની છે.

અહિયાં નવ જ પ્રસ્તટો છે. તેની આ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બતાવવામાં આવી છે.

૪ પંકપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાત સાગરોપ-મની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ત્રણ ભાગ રૂપ છે.

બીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાત સાગરોપમની અને એક સાગરો-

પમના ત્રણ સાત ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના છ સાત ભાગ રૂપ છે.

ત્રીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના છ સાત ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આઠ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના બે સાત ભાગ રૂપ છે.

ચોથા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ આઠ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના બે સાત ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આઠ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના પાંચ સાત ભાગ રૂપ છે.

પાંચમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ આઠ સાગરોપમ અને એક સાગરોપમના પાંચ સાત ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નવ સાગરોપમના એક સાત ભાગ રૂપ છે.

છટ્ઠા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ નવ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના એક સાત ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નવ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ચાર સાત ભાગ રૂપ છે.

સાતમા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ નવ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ૪ ચાર સાત ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પૂરા દસ સાગરોપમની છે. આમાં સાતજ પ્રસ્તટો છે.

(૫) ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં પહેલા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ દસ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અગીયાર સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના બે પાંચ ભાગ રૂપ છે.

બીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ અગીયાર સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના બે પાંચ ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાર સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ચાર પાંચ ભાગ રૂપ છે.

ત્રીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ બાર સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ચાર પાંચ ભાગ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચૌદ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના એક પાંચમાં ભાગ રૂપ છે.

ચોથા પ્રસ્ટતમાં જઘન્ય સ્થિતિ ચૌદ સાગરોપમની અને એક સાગરો-પમના એક પાંચ ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પંદર સાગરોપમ અને એક સાગરોપમના ત્રણ પાંચ ભાગ રૂપ છે.

પાંચમાં પ્રસ્ટતમાં જઘન્ય સ્થિતિ પંદર સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ત્રણ પાંચ ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પૂરા સત્તર સાગરો-પમની છે. આમાં પાંચ જ પ્રસ્તટો છે.

(૬) તમઃપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પ્રસ્ટતમાં જઘન્ય સ્થિતિ સત્તર સાગરો પમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઢાર સાગરોપમની અને સાગરોપમના બે ત્રણ ભાગ રૂપ છે.

બીજા પ્રસ્ટતમાં જઘન્ય સ્થિતિ અઢાર સાગરોપમની અને એક સાગ-પમના બે ત્રણ ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીસ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના ત્રણ ભાગ રૂપ છે.

ત્રીજા પ્રસ્ટતમાં જઘન્ય સ્થિતિ વીસ સાગરોપમની અને એક સાગરોપમના એક ત્રણ ભાગ રૂપ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાવીસ સાગરોપમની છે. આમાં ત્રણ જ પ્રસ્તટો છે.

(૭) સાતમી પૃથ્વીમાં એક જ પ્રસ્તટ છે. તેથી અહિંયાં જઘન્ય સ્થિતિ બાવીસ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમની છે.

હવે નૈરયિકોની ઉદ્વર્ત્તનાના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે 'इमीसे ण' ઇત્યાદિ 'इमीसे णं भंते !' હે ભગવન્ આ 'रयणप्पभाए पुढवीए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના 'णेरइया' નૈરયિકો ત્યાંથી 'अणंतरं उव्वट्टिय कहिं गच्छंति' સીધા નીકળીને કયાં જાય છે ? 'कहिं उववज्जंति' કયાં ઉત્પન્ન થાય છે ? 'किं णेरइएसु उववज्जंति किं तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति' શું તેઓ નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે તિર્યંગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અતિદેશ દ્વારા આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુ કહે છે કે 'एवं उवट्टणा भाणियव्वा जहा वक्कंतीए तह इह वि जाव अहेसत्तमाए' હે ગૌતમ ! નારકોની ઉદ્વર્તનાના સંબંધમાં જે પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છટ્ઠા વ્યુત્ક્રાંતિ પદમાં જે પ્રમાણે કથન કરવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ કહેવું જોઇએ. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું તે વ્યુત્ક્રાન્તિ નામનું છટ્ઠું પદ ઘણું મોટું છે. તેથી જીજ્ઞાસુઓએ તે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં જોઇ લેવું.

સંક્ષેપથી તેનું કથન આ પ્રમાણે છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લઇને તમઃપ્રભા પૃથ્વીમાંથી નીકળેલા નૈરયિક જીવો સીધા નૈરયિક, દેવ, એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય અને અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા જીવોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. તે શિવાયના તિર્યગ્, મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તથા અધઃસપ્તમી પૃથ્વી-માંથી નીકળેલા નૈરયિક જીવો સીધા ગર્ભજ તિર્યંક્ પંચેન્દ્રિયોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. બાકીના તિર્યંચોમાં, દેવોમાં અને મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. ાસૂ. ૨૨ા

હવે નારકોમાં પૃથિવ્યાદિના સ્પર્શનું કથન કરવામાં આવે છે. 'इमीसे-णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—'इमीसे णं भंते' હે ભગવન્ આ 'रयणप्पभाए पुढवीए' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિક જીવો 'केरिसयं पुढवीफासं' કેવી પૃથ્વીના સ્પર્શનો 'पच्चणुभवमाणा विहरंति' અનુભવ કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! अणिट्ठं जाव अमणामं' હે ગૌતમ! ત્યાં નારક જીવો અનિષ્ટ યાવત્ અકાન્ત, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ, અને અમનોઽમ રૂપ પૃથ્વીના સ્પર્શનો અનુભવ કરે છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે નારક જીવોનો સ્વયં સ્પર્શ જ જ્યારે અનિષ્ટત્વાદિ ગુણો વાળો હોય છે, તો પછી સુખના કારણભૂત પૃથ્વીના સ્પર્શનો અનુભવ તેઓ કેવી રીતે કરી શકે? તેથી તેઓને થોડા એવા સુખના કારણ રૂપ સ્પર્શનું સંવેદન થતું નથી. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' એજ પ્રમાણે યાવત્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઇને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધીના નારકજીવો પણ સુખના કારણરૂપ એવા પૃથ્વી સ્પર્શનો અનુભવ કરતા નથી. અર્થાત્ તેઓ બધાજ અનિષ્ટ, અકાન્ત, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ, અને અમનોઽમ પૃથ્વી સ્પર્શનો અનુભવ કરે છે. આ પ્રમાણે પૃથ્વીના સંબંધમાં શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી અધઃસપ્તમી પૃથ્વી પર્યન્તના સૂત્રોના આલાપકોનો પ્રકાર સ્વયં બનાવીનેસમજી લેવો.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभा पुढवीए नेरइया' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકો 'केरिसयं जाउ-प्फासं पच्चणुब्भवमाणा' કેવા જલના સ્પર્શનો અનુભવ કરે છે? અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને જલનો સ્પર્શ કેવાપ્રકારથી જણાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! अणिट्ठं जाव अमणामं' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને જલનો સ્પર્શ અનિષ્ટ યાવત્ અમનોઽમ હોય છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' આજ પ્રમાણે બીજી પૃથ્વીના નૈરયિકોથી લઇને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધીના જે નારકજીવો છે. તેમને પણ જલનો સ્પર્શ અનિષ્ટયાવત્ અમનોઽમ હોય છે.'एवं जाव वणस्सइफासं अहे सत्तमाए पुढवीए' એજ પ્રમાણે યાવત્ તેજનો સ્પર્શ અને વાયુનો સ્પર્શ પણ તેઓને અનિષ્ટ યાવત્ અમનોઽમ હોય છે.

તેમજ વનસ્પતિ કાયિકનો સ્પર્શ પણ તેઓને આજ પ્રમાણે અનિષ્ટ યાવત્ અમનોડમ હોય છે.આપ્રમાણેનું આ કથન શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને સાતમી તમસ્તમા પૃથ્વી સુધીના નૈરયિકોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું.

અર્થાત્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને વાલુકા પ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને, પંકપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને, ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને, તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને, અને તમસ્તમાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોને, તેજનો સ્પર્શ, વાયુકાયિકનો સ્પર્શ અને વનસ્પતિકાયિકનો સ્પર્શ અનિષ્ટ, અકાન્ત, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ, અને અમનોડમ જ હોય છે. પરંતુ અહિયાં એ વિશેષતાસમજવી કે ત્યાં બાદરાગ્નિ કાયતો હોતા નથી. તેથી અહિયાં જે તેજનો સ્પર્શ કહ્યો છે, તે ઉષ્ણતા પરિણત નરક કુડય ભિત્તિ વિગેરેનો સ્પર્શ અથવા બિજાઓની માફક કરવા માં આવેલ વૈક્રિય રૂપનો સમજવો. કેમકે નારકોના નિવાસસ્થાનો અત્યંત ઉગ્ર એવા અંધકારથી વ્યાપ્ત રહે છે. તેથી ત્યાં તેજના સ્પર્શનો સંભવ હોતો નથી.

'इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी दोच्चं पुढविं पणिहाय' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની અપેક્ષાએ શું વધારે મોટી છે? અને બધા અંતર્ભાગોમાં અર્થાત્ લંબાઇ પહોળાઈમાં શું નાની છે? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'इमाणं रयणप्पभा पुढवी दोच्चं पुढविं पणिहाय जाव सव्व खुड्डिया सव्वंतेसु' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની મોટાઈ (વિશાળતા) એક લાખ એંસી હજાર યોજનની છે. તથા રત્નપ્રભા પૃથ્વીની લંબાઈ પહોળાઈ એક રાજુની છે, અને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની લંબાઈ પહોળાઈ બે રાજુની છે. 'दोच्चाणं भंते ! पुढवी' હે ભગવન્ બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી 'तच्चं पुढविं पणिहाय' ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વી કરતાં 'सव्वमहंतिया बाहल्लेणं पुच्छा' વિશાળપણામાં શું મોટી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! दोच्चाणं पुढवी जाव सव्व खुड्डिया सव्वंतेसु' હે ગૌતમ! બીજી પૃથ્વી ત્રીજી પૃથ્વી કરતાં વિશાળતામાં મોટી છે. અને લંબાઈ પહોળાઈ માં ઓછી છે. 'एवं एएणं अभिलावेणं जाव छट्ठिया पुढवी' આ અભિલાપ પ્રમાણે યાવત્ છઠ્ઠી પૃથ્વી સાતમી પૃથ્વી કરતાં લંબાઇ પહોળાઇમાં ઓછી છે તેમ સમજવું. આ સંબંધમાં કહ્યું પણ છે કે 'असीयं बत्तीसं' ઇત્યાદિ અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની મોટાઇ એક લાખ એંસી હજાર યોજનની છે. ૧ અને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની મોટાઇ એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનની છે. ૨ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીની મોટાઇ એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજનની છે. ૩, પંકપ્રભા પૃથ્વીની મોટાઇ એક લાખ વીસ હજાર યોજનની છે, ૪, ધૂમપ્રભા પૃથ્વીની મોટાઇ એક લાખ અઢાર હજાર યોજનની છે. ૫, તમઃપ્રભા પૃથ્વીની

મોટાઇ એક લાખ સોળ હજાર યોજનની છે. ૬, અને અધઃસપ્તમી તમસ્તમા પૃથ્વીની મોટાઈ એક લાખ આઠ હજાર યોજનની છે. ૭, આ પ્રમાણે પછી પછીની પૃથ્વીની મોટાઈ ઓછી ઓછી થતી જાય છે. તેથી પછી પછીની પૃથ્વી કરતાં પહેલાં પહેલાની પૃથ્વીની મોટાઇ વધારે હોય છે. તેથી 'सर्व महती बाहल्येन' એ પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવેલ છે. અને લંબાઇ પહોળાઇ પછી પછીની પૃથ્વીની વધતી જાય છે. તેથી પછી પછીની પૃથ્વી કરતાં પહેલાં પહેલાની પૃથ્વીની લંબાઇ પહોળાઇ ઓછી ઓછી થાય છે. તેથી 'सर्वक्षुल्लिका सर्वान्तेषु' એ પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવેલ છે. દરેક પૃથ્વીની લંબાઇ પહોળાઇ પછી પછીની પૃથ્વીમાં એક એક રાજુ વધતી જાય છે. એ રીતે સાતમી અધઃ સપ્તમી તમસ્તમા પૃથ્વીની લંબાઇ પહોળાઈ સાત રાજુની થઈ જાય છે. એક રાજુનું પ્રમાણ અસંખ્યાત સહસ્ર યોજનનું હોય છે. એજ વાતને ભગવાને આ સૂત્ર ની આ ત્રીજી પ્રતિપત્તીમાં પહેલાં કહેલ છે. એ પાઠ સંસ્કૃત ટીકમાં જોઈ લેવો.

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે 'तीसाए नरयावाससयसहस्सेसु' ત્રીસ લાખ નરકાવાસ છે તેમાં इक्कमिक्कंसि निरयावासंसि' એક એક નરકાવાસમાં 'सव्वे पाणा सव्वेभूया' સઘળા પ્રાણિયો એટલે કે દ્વીન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય,અને ચૌઈન્દ્રિય પ્રાણી સઘળા વનસ્પતિ કાંયિક ભૂતો 'सव्वजीवा' સઘળાજીવો પંચેન્દ્રિય જીવો 'सव्वे सत्ता' અને સઘળા પૃથ્વી કાયિક સત્વો 'प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ता भूताश्च तरवःस्मृत्ताः, जीवा पचचेन्द्रिया ज्ञेया, शेषाः सत्वा उदीरिताः, 'पुढविक्काइयत्ताए जाव वणस्सइ काइयत्ताए नेरइयत्ताए उववन्न पुव्वा' પૃથ્વીકાયિક પણાથી, યાવત્ અપ્કાયિક પણાથી, વાયુકાયિક પણાથી, અને વનસ્પતિ કાયિકપણાથી, તથા નૈરયિક પણાથી, પહેલાં ઉત્પન્ન થઇ ચૂકયાં છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता-गोमया ! असइं अदुवा अणंतखुत्तो' હા ગૌતમ ! આ સઘળા પ્રાણ વિગેરે જીવો અનેકવાર અથવા અનંતવાર પૃથ્વીકાયિક વિગેરે પણાથી પહેલાં રત્ન પ્રભા પૃથ્વીના દરેક નરકાવાસોમાં ઉત્પન્ન થઇ ચૂકયા છે, કેમકે સંસાર અનાદિ રૂપ છે. 'एवं जाव अहे सत्तमाए' આજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઇને અધઃસપ્તમી તમસ્તમા પૃથ્વી સુધીના નરકોના નરકાવાસોમાં સઘળા પ્રાણી વિગેરે

પૃથ્વીકાયિક વિગેરે પૃથ્વી વિગેરે પણાથી અને નૈરયિકપણાથી અનેક વાર અથવા અનંતવાર ઉત્પન્ન થઇ ચૂકયા છે. તેમ સમજવું આ સંબંધમાં શર્કરા પૃથ્વી વિગેરે છએ પૃથ્વીયોના આલાપકો પોતે બનાવી સમજી લેવા. 'णवरं जत्थ जत्तिया णरगा' વિશેષતા કેવળ એટલીજ છે કે જ્યાં જેટલા નરકાવાસો છે, ત્યાં તે એટલાજ કહેવા જોઇએ,

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'निरयपरिसामंतेसु' નરકાવાસોના અંત સુધીના પ્રદેશોમાં 'जे पुढवी काइया जाव वणस्सइ काइया' જે બાદર પૃથ્વીકાયિકો યાવત્ બાદર અપ્કાયિક બાદર વનસ્પતિ કાયિક જીવો છે, 'ते णं भंते ! जीवा' હે ભગવન્ તે પૃથ્વીકાયિક જીવો 'महा कम्मतराचेव' શું મહા કર્મતર વાળા એટલે કે અતિશય અસાતાવેદનીય કર્મના ઉદયવાળા છે ? 'महा आसवतराचेव' અત્યંત મહા આસ્રવવાળા છે ? કે જેઓએ પૂર્વ જન્મમાં પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓ કરવામાંજ પોતાનું સમગ્ર જીવન વીતાવેલું હોય છે. તથા ત્યાં પહોંચીને તે જીવો રાત દિવસ એ જ પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓ કરવાવાળા પરિણામો વાળા બની જાય છે. તેથી પ્રાણાતિપાત વિગેરે કરવાવાળાને આ ક્રિયાઓ કરવાના કારણે અત્યંત મહા અસાતા વેદનીય વિગેરે કર્મોનો બંધ થઇને તેમાં સ્થિતિ અને અનુભાગ પ્રકૃષ્ટ રીતે પડી જાય છે. પાપો કરવાના કારણભૂત આરમ્ભ વિગેરે આ જીવોને પૂર્વભવમાં થયા છે. તેથી તેઓને મહાક્રિયાવાળા કહેવામાં આવે છે. તેથી આજ હેતુ હેતુમદ્ભાવ બતાવવા માટે શ્રીગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન પૂછયો છે. કે જ્યારે તે પૃથ્વીકાયિક વિગેરે જીવો પૂર્વભવમાં એવા હતા અને વર્તમાનમાં પણ તેઓ આ જ પ્રમાણેના જીવનથી જીવે છે. તો શું તેઓ એ નરકોમાં મહાવેદનતર ક્ષેત્રના સ્વભાવથી થવા વાળી વેદનાને ભોગવવા વાળા બને છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता गोयमा !' હા ગૌતમ ! 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए' આ રત્નપ્રભામાં જે 'निरयपरिसामंतेसु' નરકાવાસ સુધીના પ્રદેશોમાં પૃથ્વીકાયિક વિગેરે જીવો છે, તેઓ 'तं' चेव जाव महा वेयणतरका चेव' એવા પ્રકારના છે, કે જે પ્રમાણે પ્રશ્ન સૂત્રમાં કહ્યા છે. અર્થાત્ મહાકર્મતર છે. કેમકે તેઓ પૂર્વમાં મહાક્રિયાવાળા હતા. મહા આસ્રવવાળા હતા, અને ત્યાં પહોંચીને પણ તેઓ એવાજ છે. તેથી તેઓ વર્તમાનમાં ત્યાં મહાવેદના વાળાજ છે.

હવે સૂત્રકાર આ ત્રીજી પ્રતિપત્તિના આ બીજા ઉદ્દેશામાં જેટલા પદાર્થો અર્થાત્ જે જે વિષયો કહ્યા છે, તે બધાનો સંગ્રહ કરીને બતાવવા વાળી આ ગથાઓ કહે છે. 'पुढवी ओगाहित्ता' ઇત્યાદિ

સૌથી પહેલા આ ત્રીજી પ્રતિપત્તીના આ બીજા ઉદ્દેશામાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને પૃથિવીયો કેટલી છે? એ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન પૂછયો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ ગૌતમસ્વામીને 'સાત પૃથિવિયો છે' એ પ્રમાણે કહ્યુ. છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને પૂછયું કે હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા નામની પહેલી પૃથ્વી કે જે એક લાખ એંસી હજાર યોજનના વિસ્તારવાળી છે. તેમાં કેટલાક યોજનના ઉપર નીચેનો પ્રદેશ છોડીને નરકાવાસો આવેલા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ એવું કહ્યું કે હે ગૌતમ! એક હજાર યોજન ઉપરનો અને એક હજાર યોજન નીચેનો પ્રદેશ છોડીને બાકીના એક લાખ અઠયોતેર હજાર યોજનની ભૂમીમાં નરકાવાસો છે. ૨.

ગૌતમસ્વામીએ ત્રીજો પ્રશ્ન પૂછતાં પ્રભુને કહ્યું કે હે ભગવન્ નરકનું સંસ્થાન કેવું છે? આના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે હે ગૌતમ! નરકનું સંસ્થાન મૃદંગ વિગેરેના આકાર જેવું છે. એ જ પ્રમાણે નરકની વિશાળતા કેટલી છે? એ સંબંધમાં પણ કથન કર્યું છે. તે પછી 'विक्खंभपरिक्खेवे' નારકોના વિષ્કંભ પહોળાઇ અને પરિધિનું પ્રમાણ શું છે? તે સંબંધમાં પણ કથન કર્યું છે. 'वण्णो' નરકના વર્ણ, ગંધ, અને સ્પર્શના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. 'तेसिं महालयाए उवमा देवेण होइ कायव्वा' નરક કેટલા મોટા છે? એ સંબંધમાં દેવનું દૃષ્ટાંત આપીને સમજાવવામાં આવ્યું છે. 'जीवाय पुग्गलाय' જીવ પુદ્ગલો નરકમાં જાય છે. ! 'सासया निरया' આ નરકો શાશ્વત છે.? 'उववाओ' એક સમયમાં કેટલા નારકીયો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? અને ત્યાંથી કેટલા નારકો બહાર નીકળે છે? નરકાવાસ કેટલા ઉંચા છે? નારકજીવોને સંહનન હોય છે? કે નથી હોતુ? તેઓના સંસ્થાનો કયા કયા છે? તેઓના શરીરનો વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ કેવો હોય છે? તેઓના શ્વાસોચ્છવાસ કેવા હોય છે? આ સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. તે પછી આહાર, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, સમુદ્ઘાત, ક્ષુધા, તૃષા, વિકુર્વણા, વેદના ભય, જમદગ્નિ પુત્ર રામ વિગેરે પાંચ પુરૂષો સાતમી પૃથ્વીના અપ્રતિષ્ઠાન નામના નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થયા છે. એ સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે તે પછી વેદના પ્રકાર, સ્થિતિ. ઉદ્વર્તના ત્યાના સ્પર્શનું કથન તથા પૃથિવ્યાદિક પણાથી જીવોનું ઉત્પન્ન થવું આ તમામ વિષય આ ઉદ્દેશામાં કહેવામાં આવેલ છે. ા સૂ. ૨૩ ા

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રીઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'જીવાભિગમસૂત્ર'ની પ્રમેયદ્યોતિકા નામની વ્યાખ્યામાં ત્રીજી પ્રતિપત્તિનો બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ।૩-૨।

ત્રીજી પ્રતિપત્તિના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णेरइया' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું કે 'इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'नेरइया' નૈરયિકો 'केरिसयं पोग्गल परिणामं पच्चणुभवमाणा विहरंति' કેવા પુદ્ગલ પરિણામને એટલે કે આહાર વિગેરે પુદ્ગવિપાકને ભોગવે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! अणिट्ठं जाव अमणामं' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકો અનિષ્ટ યાવત્ અકાંત, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ, અને અમનોડમ પુદ્ગલ પરિણામ રૂપ આહાર વિગેરેનો અનુભવ કરે છે. અર્થાત્ ભોગવે છે. 'एवं जाव अहेसत्तमाए' આજ પ્રમાણે યાવત્ નારકજીવો 'બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઇને અધ:સપ્તમી તમસ્તમા પૃથ્વી સુધી' આહાર વિગેરે વિપાકનો અનુભવ કરે છે. 'एवं नेयव्वं' એજ પ્રમાણે વેદના ૧, લેશ્યા ૨, નામ ૩, ગોત્ર ૪, અરતિ ૫, ભય ૬, શોક ૭, ભૂખ ૮, તરસ ૯, વ્યાધિ ૧૦, ઉચ્છ્વાસ ૧૧, અનુતાપ ૧૨, ક્રોધ ૧૩, માન ૧૪, માયા ૧૫, લોભ ૧૬, આહાર ૧૭, ભય ૧૮, મૈથુન ૧૯, પરિગ્રહ ૨૦, સંજ્ઞા સંબંધી આ વેદના પરિણામથી લઈને પરિગ્રહ સંજ્ઞા પરિણામ સુધીના બાકીના ઓગણીસદ્વારોના સંબંધમાં પણ સૂત્રોનું કથન સમજી લેવું. જેમકે હે ભગવન્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો કેવી વેદનાનો અનુભવ કરે છે, હે ગૌતમ ! તેઓ અનિષ્ટતર યાવત્ અમનોડમતર વેદનાનો અનુભવ કરે છે. એજ પ્રમાણે દરેક પૃથ્વીમાં લેશ્યા વિગેરેના સંબંધમાં પણ સૂત્રપાઠ પોતે બનાવીને સમજી લેવો. અહિંયાં આ સંબંધમાં બે ગાથાઓ કહી છે. જે આ પ્રમાણે છે.

'पोग्गलपरिणामे वेयणा य लेस्साय नाम गोए य,
अरइ भएय सोगे खुहापिवासा य वाही य ॥ १ ॥
उस्सासे अणुतावे, कोहे माणे य माय लोभेय,
चत्तारि य सण्णाओ, नेरइया णं तु परिणामे ॥ २ ॥

અહિંયાં આ પુદ્ગલ પરિણામ વિગેરે દ્વારોને અધિકૃત કરીને પરિગ્રહ-સંજ્ઞા પરિણામની વક્તવ્યતામાં છેલ્લું સૂત્ર સાતમી નરક પૃથ્વીમા છે તે પછી

'एत्थ किर' આ ગથા કહેવી જોઈએ.

હવે ચરમ સૂત્રમાં કહેલ સાતમી નરક પૃથ્વીના પ્રસંગથી આ સાતમી નરક પૃથ્વીમાં જવાવાળાના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે.

'एत्थ किर' ઇત્યાદિ. 'एत्थ' અહિયાં આ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં 'जंति वयंति' આ મનુષ્યો જાય છે. કે જેઓ 'नरवसभा' નર વૃષભ હોય છે. અર્થાત્ મનુષ્યોમાં વૃષભ સરખા હોય છે. એટલે કે ભોગાદિકોમાં અત્યંત આસક્ત હોય છે અથવા અત્યંત મોટા મહિમાવાળા બળને ધારણ કરવા વાળા હોય છે. તેઓના નામો આ પ્રમાણે છે. 'केसवा' વાસુદેવ 'जलयराय' તંદુલમત્સ્ય વિગેરે 'मंडलिया' માંડલિક વસુ વિગેરે 'रायाण' રાજા ચક્રવર્તી, સુભૂમ વિગેરે 'जे महारंभे कोडुंबी' તથા જેઓ કાલ સૌકરિક વિગેરેની જેવા મહા આરંભવાળા કુટુમ્બી ગૃહસ્થજન આ બધા સાતમી પૃથ્વીમાં જાય છે. તથા એજ પ્રમાણે બીજા પણ જે અત્યંતક્રૂર કર્મ કરવાવાળા મનુષ્યો છે, તેઓ પણ ઘણા ભાગે સાતમી નરક-તમસ્તમા નામની પૃથ્વીમાં જાય છે.

હવે સૂત્રકાર નરકોમાં અને પ્રસંગવશાત્ તિર્યગ્ વિગેરેમાં ઉત્તર વૈક્રિય ના અવસ્થાન કાળનું કથન કરે છે. 'भिन्न मुहुत्तो नरएसु होई' નરકોમાં નારક જીવની ઉત્તરવિકુર્વણાની સ્થિતિનો કાળ ઉત્કૃષ્ટની ભિન્ન મુહૂર્ત અર્થાત્ એક અંતમુહૂર્તનો છે. 'तिरिय मणुस्सेसु चत्तारि' તિર્યંચ અને મનુષ્યોમાં વિકુ- ર્વણાનો સ્થિતિકાળ ચાર અંતર્મુહૂર્તનો છે. 'देवेसु अद्धमासो' દેવોમાં વિકુ- ર્વણાનો સ્થિતિકાળ ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધા માસ સુધીનો છે. 'उक्कोस विकुव्वणा भणिया' આ પ્રમાણે આ ઉત્કૃષ્ટથી વિકુર્વણાનો સ્થિતિકાળ તીર્થંકરે કહેલ છે.

હવે સૂત્રકાર નરકોમાં આહાર વિગેરેના સ્વરૂપનું કથન કરે છે. 'जे पोग्गला अणिट्ठा नियमा सो तेसिं होई आहारो' હે ગૌતમ ! નરકોમાં જે પુદ્ગલો અનિષ્ટ, અકાન્ત, અપ્રિય, અને અમનોજ્ઞ તથા અમનોડમ હોય છે. એવા પુદ્ગલોજ નારક જીવોના આહાર માટે હોય છે. 'संठाणं तु जहण्णं नियमा हुडंतु नायव्वं' નારક જીવોનું સંસ્થાન નિયમથી હુંડજ હોય છે. આ હુંડ-બેડોળ સંસ્થાન પણ નિયમતઃઅત્યંત જઘન્ય હોય છે અર્થાત્ નિકૃષ્ટ હોય છે. આ સંસ્થાન ભવધારણીય શરીરને લઈને જ કહેલ છે. કેમકે ઉત્તર વૈક્રિયનું સંસ્થાન હવે પછી કહેવામાં આવશે.

વિકુર્વણાના સ્વરૂપનું કથન 'असुभा विउव्वणा खलु णेरइयाणं होई सव्वेसिं' જેટલા નારક જીવો છે, તે બધાને અશુભ વિકુર્વણા જ હોય છે. ક્યારેય પણ તેઓને શુભ વિકુર્વણા હોતી નથી. જો કે આ નારકીયો એવો વિચારતો કરે છે. કે અમો શુભ વિકુર્વણા કરીએ પરંતુ તેવા પ્રકારના પ્રતિકૂળ કર્મના

ઉદયથી તે નારકોને અનિષ્ટ વિકુર્વણાજ હોય છે. 'वेउव्विय सरीर' નારક જીવોને જે શરીર હોય છે, તે વૈક્રિય શરીરજ હોય છે. અને વૈક્રિયમાં પણ તેઓને ઉત્તરવૈક્રિય શરીરજ હોય છે. असंघयणं' આ ઉત્તર વૈક્રિય શરીર સંહનના હાડકા વિનાના હોય છે. એજ પ્રમાણે ભવધારણીય વૈક્રિયા શરીર હુંડ સંસ્થાન અર્થાત્ બેઢબ અવયવો વાળું હોય છે. કેમકે ત્યાં જન્મ લેવાથી જ તેઓને હુંડ સંસ્થાન નામ કર્મનો ઉદય રહે છે. 'जीवो सव्व पुढवीसु सव्वेसु ठिइ विसेसेसु अस्साओ उववण्णो' કોઇ જીવ સઘળી પૃથ્વીયોમાં અને જઘન્ય વિગેરે રૂપે સ્થિતિ વિશેષોમાં અસાતોદય યુક્ત ઉત્પન્ન થયો હોય, અને ઉત્પત્તિ કાળમાં પણ પૂર્વભવમાં મરણ સમયે અનુભવેલ મહા દુઃખોની નિવૃત્તિ ન થવાના પ્રભાવથી યુક્ત થઇને જ સમગ્ર નૈરયિક ભવને સમાપ્ત કરે છે. કયારેય પણ લેશમાત્ર સુખનો પણ સ્વાદ લઇ શકતા નથી.

આ કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે કેટલાક જીવો એવા હોય છે કે જે સઘળી નૈરયિક પૃથિવિયોમાં અને સઘળી સ્થિતિયોમાં અસાતા વેદનીયના ઉદયથી થવાવાળા દુઃખોનેજ ભોગવ્યા કરે છે. અને દુઃખ ભોગવતાંજ પોતાનું જીવન પુરૂં કરીદે છે. એવું કેમ થાય છે? તેનું કારણ અહિયાં એવું બતાવેલ છે. કે તેઓ દુઃખ ભોગવતાં ભોગવતાં જ મરે છે. અને એજ સંસ્કાર તેઓની સાથે જ્યાં અને જે સ્થિતિમાં તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં પણ જાય છે. તેથી એવા જીવો નરકાદિ ભવોને પ્રાપ્ત કરીને ત્યાં પણ દુઃખ ભોગવતાં ભોગવતાં જ પોતાનુ સમગ્ર જીવન પુરૂં કરીદે છે. તેઓને ત્યાં એકક્ષણ પણ સુખનો એકલેશ પણ પ્રાપ્ત થતો નથી. અર્થાત્ લેશમાત્ર સુખ પણ તેઓને ત્યાં મળતું નથી.

તો શું નરક પૃથિવિયોમાં લેશમાત્ર પણ સુખ છે.? કે જેથી આપ આ પ્રમાણે કહો છો? તો તેનો ઉત્તર એવો છે કે હા ત્યાં પણ સાતોદયથી કોઇ કોઈ જીવ સુખનું વેદન કરે છે. એજવાત 'उववाएण सायं' ઉપપાત કહેતાં

ઉત્પત્તીના સમયે કોઈ કોઇ નારક જીવ સાતા વેદનીય કર્મના ઉદયથી થવા વાળા સુખનું પણ વેદન કરે છે. પરંતુ તેવા જીવો કેવા હોય છે, તે સંબંધમાં કહ્યું છે કે એવો જીવ પરભવમાં દાહ વિગેરે નિમિત્ત વગર, છેદ વિગેરે નિમિત્તવિના, અકાલ મરણના સાધન જૂટવ્યાં વિના મરણ પામે છે. આવી સ્થિતિમાં તે મરણ વખતે અત્યંત સંકલેશ પરિણામો વાળો હોતો નથી. અતિ સંકિલષ્ટ પરિણામોવાળો ન હોવાથી તે જીવ જ્યારે નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેના પૂર્વભવને ત્યાગવામાં માનસિક દુઃખનો અભાવ રહે છે. તથા નરક રૂપ ક્ષેત્રના સ્વભાવથી થવાવાળું દુઃખ પણ તેને હોતું નથી. પરમાધાર્મિક દેવો દ્વારા કરવામાં આવેલ દુઃખ પણ તેને હોતું નથી તેમજ પરસ્પરમાં આપેલ દુઃખ પણ તેને હોતું નથી. આ રીતના દુઃખના અભાવથી કોઇ કોઇ જીવો ત્યાં નરકમાં પણ સાતા વેદનીય કર્મના ઉદયને ભોગવે છે. તેમ કહેવામાં આવે છે 'देवकम्मुणावा वि' તેમજ કોઇ કોઇ પૂર્વભવનો પરિચિત જીવ દેવ થઇ ગયો હોય, અને તે પોતાના અવધિજ્ઞાનથી પોતાના પરિચિતને નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલ જાણે તો તે સમયે તે દેવ ત્યા નરકમાં પોતાની વિક્રિયા દ્વારા પહોંચીને તે નરકની વેદનાને શમાવવા માટે તેને ઉપદેશ આપે તો તેનાથી પણ તે નારક જીવને થોડા સમય માટે પણ થોડી ઘણી કઈક શાતા મળી જાય છે આ દેવકૃત વેદનોપશમરૂપ શાતા તે જીવને ચિરસ્થાયી પણાથી પ્રાપ્ત થતી નથી. પરંતુ થોડા સમય માટે જ હોય છે. તે પછી નિયમથી તેને ક્ષેત્ર સ્વભાવજન્ય અથવા એક બીજા દ્વારા કરવામાં આવેલ વેદના થવા લાગે છે. કેમકે ત્યાની હાલતજ એવી હોય છે. 'अज्झवसाणनिमित्तं' જ્યારે કોઇ નારકને સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થઇ જાય તો તે કારણથી એ નારક જીવને તેવા પ્રકારનુ વિશિષ્ટ શુભ અધ્યવસાય નિમિત્તક સાતોદયનોજ ત્યાં અનુભવ થાય છે. જો કે તેના બાહ્યક્ષેત્રના સ્વભાવથી થવાવાળી વેદનાનો સદ્ભાવ રહે છે; ત્યારે તેની અંદર સાતાનો ઉદય જ પ્રતીત થાય છે. જેમ કોઇ જન્માન્ધ પુરૂષને નેત્રનો લાભ થવાથી અત્યંત આનંદ થાય છે એજ પ્રમાણે આ નારક જીવને પણ સમ્યક્ત્વના લાભમાં પરમ હર્ષ થાય છે. તે પછી પણ તેને કયારેક કયારેક તીર્થંકર વિગેરેના ગુણોનું અનુમોદન કરવા રૂપ વિશેષ પ્રકારના અધ્યવસાય વાળી ભાવનાનું ચિંતવન કરતી વખતે બાહ્ય ક્ષેત્રની સ્વાભાવિક વેદનાના સદ્ભાવમાં પણ અંદર સાતાનો ઉદય થઈ જ જાય છે. 'अहवा कम्माणुभावेणं' કોઇ કોઇ નારક તીર્થંકરના જન્મ, દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ કલ્યાણના સમય રૂપ બાહ્ય નિમિત્તને લઇને તેવા પ્રકારના સાત વેદનીય કર્મના વિપાકોદયથી સાતાનું વેદન કરે ॥ ૬ ॥

'वेयणसयसंपगाढा णं' અપરિમિત વેદનાઓથી યુક્ત થયેલ અતએવ દુઃખોથી પર ગયેલા તે 'नेरइयाणुप्पाओ' નૈરયિકોને કુંભી વિગેરેમાં પચાવવાથી, કુંત -ભાલા વિગેરેથી ભેદાઈ જવાથી, ભયથી વિહવળથઈને ઉપર ઉછળવાનું ઓછામાં

ઓછા એક ગાઉ સુધી અને વધારેમાં વધારે 'उक्कोसेणं' પાંચસો યોજન સુધી થાય છે. નરકમાં નારક જીવોના દુઃખોનું કથન આ પ્રમાણે છે. નારક જીવોને નરકોમાં ઉષ્ણ વેદના અને શીત વેદનાથી થવાવાળું દુઃખ રાત દિવસ ચોવીસે કલ્લાક રહે છે. તેથી જ ત્યાં નારકજીવો દુઃખથી ઓતપ્રોત બનીને રહે છે. તેથી આંખના પલકમાત્ર પણ તેઓને ત્યાં સુખ મળતું નથી. કેમકે 'दुःखमेव पडिबद्धं' ત્યાં સદાકાળ દુઃખજ રહે છે. તેથી 'नरए नेरइयाणं अहोनिसं' નરકોમાં નારક જીવોને 'पच्चमाणा णं' ત્યાં રહેતાં રહેતાં રાત દિવસ દુઃખજ ભોગવવું પડે છે. ॥ ૮ ॥ 'तेया कम्म सरीरा' ઇત્યાદિ નારક જીવોને મૃત્યુ કાળમાં તૈજસ અને કાર્મણ શરીર રહે છે. તે શિવાય વૈક્રિય શરીર વિખરાઈ જાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સૂક્ષ્મ નામ કર્મના ઉદય વાળા જે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત જીવો છે, તેઓને ઔદારિક શરીર અને વૈક્રિય, આહારક શરીર સૂક્ષ્મ હોય છે. કેમકે પ્રાયઃ-ઘણે ભાગે ચર્મચક્ષુઓ દ્વારા તેઓ જોઇ શકાતા નથી. અને અપર્યાપ્ત વિગેરે શરીર ધારી જીવો તે જીવો દ્વારા મુક્ત થઇ જાય તો હજારો પ્રકારના ટુકડાઓના રૂપમાં બનીને વિખરાઈ જાય છે ॥ ૯ ॥

'अइ सीयं अति उण्हं' ઇત્યાદિ નરકમાં નારકજીવોને અત્યંત શીત, અત્યંત ઉષ્ણતા, અત્યંત તરસ, અત્યંત ભૂખ અત્યંત ભય આવા પ્રકારના દુઃખો સદાકાળ બન્યાજ રહે છે. ॥ ૧૦ ॥

હવે સૂત્રકાર ઉપસંહાર કરતા થકા આ ગાથાઓના અર્થને બતાવવા વાળી એક સંગ્રહ ગાથા કહે છે.

'एत्थ ઇત્યાદિ 'एत्थ' આ પહેલી ગાથામાં એ સમજાવ્યું છે કે આ નરકોમાં ઉત્તર વિકુર્વણાની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી એક અંતર્મુહૂર્તની હોય છે. 'पोग्गलाय' વિગેરે ત્રીજી ગાથા દ્વારા એ સમજાવવામાં આવ્યું છે કે નારકોનો આહાર અનિષ્ટ વિગેરે વિશેષણોવાળા પુદ્ગલોનો હોય છે. ॥ ૩ ॥ 'असुभा' વિગેરે ચોથી ગાથાથી એ સમજાવ્યું છે કે નૈરયિક જીવોની વિકુર્વણા અશુભજ હોય છે. ॥ ૪ ॥ 'अस्साओ' આ પાંચમી ગાથા એ બતાવે છે કે નારક જીવોને સઘળી પૃથ્વીયોમાં અશાતાનોજ ઉદય રહે છે. ॥ ૫ ॥ 'उववाओ' આ છટ્ઠી ગાથા દ્વારા એ કહેવામાં આવ્યું છે કે નારક જીવોને પૂર્વ સંગતવાળા દેવની સહાય વિગેરે કારણોથી શાતાનો ઉદય પણ થઇ જાય છે. ॥ ૬ ॥ 'उप्पाओ' આ સાતમી ગાથા દ્વારા એ વાત પ્રગટ કરવામાં આવી છે કે નારક જીવોને નરકાવાસની કુંભીપાક વિગેરેથી એટલી બધી વેદના થાય છે કે તે ઓછામાં ઓછા એક ગાઉ સુધી અને વધારેમાં વધારે પાંચસો યોજન સુધી ઉછળે છે. ॥ ૭ ॥ 'अच्छि' આ આઠમી ગાથા દ્વારા એ સમજાવ્યું છે કે નારક જીવોને

નરકાવાસોમાં આંખનું મટકું મારે એટલા કાળ સુધી પણ સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. ॥ ૮ ॥ 'सरीरा' આ નવમી ગાથામાં એ સમજાવ્યું છે કે તૈજસ અને કાર્મણ શરીર સિવાય સૂક્ષ્મનામ કર્મના ઉદયવાળા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તોને ઔદારિક શરીર, વૈક્રિયશરીર, અને આહારક શરીર એ બધા શરીરો વિખરાઇ જાય છે. તૈજસ અને કાર્મણ શરીર ત્યાં સુધી વિખરાતા નથી. તે તો જીવની સાથે ચારે ગતિયોમાં રહે છે. પૂર્વોક્ત નવે ગાથાઓનો અર્થ આ દસમી છેલ્લી સંગ્રહ ગાથાથી બતાવવામાં આવેલ છે. ॥ સૂ ૨૪ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રીઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'જીવાભિગમસૂત્ર'ની પ્રમેયદ્યોતિકા નામની વ્યાખ્યામાં ત્રીજી પ્રતિપત્તિનો ત્રીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ।૩-૩।

તિર્યગ્યોનિક જીવોં કા નિરુપણ

ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ–

નરકાધિકાર કહીને હવે સૂત્રકાર આ તિર્યંચના અધિકારનું કથન કરે છે. 'से किं तं तिरिक्खजोणिया' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—અહિયાં 'से' શબ્દ 'अथ' અર્થમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે. આ રીતે ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે હે ભગવન્ 'सेकिं तं तिरिक्खजोणिया' તિર્યગ્યોનિકોના કેટલાક ભેદો કહ્યા છે ?આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'तिरिक्खजोणिया, पंचविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ તિર્યંચ યોનિકોના પાંચ ભેદ કહ્યા છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'एगिंदियतिरिक्खजोणिया, बेइंदियतिरिक्खजोणिया' એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક અને બે ઇંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક 'तेइंदियतिरि.' ત્રણ ઇંદ્રિયોવાળા તિર્યગ્યોનિક 'चउरिंदियतिरि.' ચાર ઇંદ્રિયોવાળા તિર્યગ્યોનિક 'पंचिंदिय ति०' અને પાંચ ઇંદ્રિયોવાળા તિર્યગ્યોનિક.

'से किं तं एगिंदिय तिरिक्ख' હે ભગવન્ એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચયોનિક જીવો કેટલા પ્રકારના હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'एगिंदियति. पंचविहा पणणत्ता' હે ગૌતમ ! એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચયોનિક જીવો પાંચ પ્રકારના હોય છે, 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'पुढवीकाइय एगिं.' પૃથ્વીકાયિક એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ 'जाव वणस्सइ काइय एगिं.' યાવત્ વનસ્પતિ કાયિક એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ, અહિયાં યાવત્પદથી 'અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, અને વાયુકાયિક, આ એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ જીવો ગ્રહણ કરાયા છે. 'से किं तं पुढवीकाइय एगिंदिय.' હે ભગવન્ પૃથ્વીકાયિક એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક જીવો કેટલા પ્રકારના હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'पुढवीकाइय एगिंदिय ति, दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ !

પૃથ્વીકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળા તિર્યંચ જીવો બે પ્રકારના હોય છે. 'तं जहा' તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. 'सुहुम पु, एगिंदिय.' સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળા તિર્યંચ અને 'बायर पुढवीकाइय ए. ति.' બાદર પૃથ્વીકાયિક એક ઇંદ્રિયવાળાતિર્યંચ સૂક્ષ્મ નામકર્મના ઉદયવાળા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળા જીવો હોય છે. અને બાદર નામ કર્મના ઉદયવાળા બાદર પૃથ્વીકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળા જીવો હોય છે.

'से किं तं सुहुमपु.' હે ભગવન્ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળા જીવો કેટલા પ્રકારના હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'सुहुम पु. एगिंदियतिरिक्ख जो. दुविहा पण्णत्ता' સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળા જીવો બે પ્રકારના હોય છે. 'तं जहा' જેમકે 'पज्जत्त सुहुम पु.' પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળા તિર્યગ્ યોનિક અને 'अपज्जत्त सुहुम०.' અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંગ્યોનિક 'से तं सुहुम०' આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળા તિર્યંગ્યોનિક જીવોના સંબંધમાં સૂત્રકારે કથન કર્યું છે.

હવે બાદર પૃથ્વીકાયિકોનું કથન કરવામાં આવે છે. આમાં શ્રીગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે. કે 'से किं त्तं बायरपुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया' બાદર પૃથ્વીકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળા જીવો કેટલા પ્રકારના છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'बायर पुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता' હે ગૌતમ! બાદર પૃથ્વીકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળા તિર્યંગ્યોનિક જીવો પણ બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા કે. 'तं जहा' તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. 'पज्जत्त बायर पुढवीकाइय एगिंदियतिरिक्खजोणिया' પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવ અને 'अपज्जत्त बायरपुढवी०' અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવ 'से तं बायर पुढवीकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया' આ પ્રમાણે આ ભેદ પ્રભેદ સહિત બાદર પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે,

હવે અપ્કાયિક જીવોનુ નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. 'से किं तं आउक्काइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिया' હે ભગવન્ અપ્ કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'आउक्काइय एगिंदिय.' હે ગૌતમ! અપ્કાયિક એક-ઈંદ્રિયવાળા તિર્યંગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. 'एवं जहेव पुढवीकाइयाणं तहेव आउक्काइय भेओ' હે ગૌતમ! આ સંબંધમાં જે પ્રમાણેના ચાર ભેદો પૃથ્વીકાયિક જીવોના કહ્યા છે, એજ પ્રમાણેના તે ચાર ભેદો

અહિંયા પણ સમજી લેવા જોઇએ. જેમકે અપ્કાયિકના સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક અને બાદર અપ્કાયિક એ રીતે બે પ્રકાર હોય છે. એજ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક પણ પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક અને અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાયિકના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે, એજ પ્રમાણે બાદર અપ્કાયિકો પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે. 'एवं जाव वणस्सइकाइया' એ જ પ્રમાણે તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક જીવોના સંબંધમાં પણ ભેદ પ્રભેદો સહિતનું કથન સમજી લેવું અર્થાત્ આ બધા એકેદ્રિયજીવો સૂક્ષ્મ અને બાદરના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે અને પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી સૂક્ષ્મ બાદર પણ બબ્બે પ્રકારના હોય છે. આ રીતે એક ઇંદ્રિયવાળા જીવોના બધા મળીને કુલ વીસ ભેદ થાય છે.

હવે બે ઇંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે 'से किं तं बेइंदियतिरिक्खजोणिया' હે ભગવન્ બે ઇંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક જીવોના કેટલા ભેદો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'बेइंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता' હે ગૌતમ! બે ઇંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છે. 'तं जहा' જેમકે 'पज्जत्तग बेइंदिय तिरिक्खजोणिया' પર્યાપ્તક બે ઇંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક અને 'अपज्जत्तगबेइंदिय तिरि.' અપર્યાપ્તક બે ઇંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક. જે પ્રમાણે એક ઇંદ્રિયવાળા પૃથ્વિકાયિક વિગેરેમાં સૂક્ષ્મ અને બાદર એમ બે પ્રકારના ભેદો બતાવવામાં આવેલા છે. એ પ્રમાણેના ભેદો અહિયાં થતા નથી. કેમકે બે ઇંદ્રિય વિગેરે જીવોને સૂક્ષ્મ નામ કર્મનો ઉદય હોતો નથી. અહિયાં તો બાદર નામ કર્મનોજ ઉદય રહે છે. 'से तं बेइंदिय ति.' આ પ્રમાણે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી દ્વીન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોના સંબંધમાં કથન કરીને હવે સૂત્રકાર 'एवं जाव चउरिंदिया' આ સૂત્રદ્વારા એ સમજાવે છે કે ત્રણ ઇંદ્રિયોવાળા જીવો અને ચાર ઇંદ્રિયોવાળા જીવોને પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એ પ્રમાણેના બે જ ભેદો હોય છે. આ રીતે પર્યાપ્ત ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક અને અપર્યાપ્તક ત્રણ ઇંદ્રિયોવાળા તિર્યગ્યોનિક પર્યાપ્તક ચાર ઇંદ્રિયોવાળા તિર્યગ્યોનિક અને અપર્યાપ્તક ચાર ઇંદ્રિયોવાળા તિર્યગ્યોનિક આ પ્રમાણેના ભેદોવાળા ત્રણ ઇંદ્રિયોવાળા તિર્યગ્યોનિક અને ચાર ઇંદ્રિયોવાળા તિર્યગ્યોનિક જીવોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે.

હવે પાંચ ઇંદ્રિયોવાળા તિર્યંગ્યોનિક જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. 'से किं तं पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया.' હે ભગવન્ પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવો કેટલા પ્રકારના હોય છે.? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया तिविहा' પચેન્દ્રિયતિર્યંગ્યોનિક જીવો ત્રણ પ્રકારના કહેલા છે. 'तं जहा' તે ત્રણ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. 'जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया, थलयरपंचिंदियति० खहयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' જલચર પચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક સ્થલચર પચેન્દ્રિયતિર્યંગ્યો-નિક અને ખેચર પચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક. મત્સ્ય કચ્છપ વિગેરે જીવો જલચર પચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક છે. કેમકે તેઓનું નિવાસસ્થાન જલજ છે. જલ શિવાયના સ્થાનમાં તેઓ રહિ શકતા નથી. તેમ સ્થિર પણ થઈ શકતા નથી. જે જીવો સ્થલ કહેતાં જમીન પર ચાલે છે, ફરે છે, તેઓ સ્થલચર જીવો કહેવાય છે. તથા જે જીવો આકાશમાં ચાલે છે, અને ફરે છે. તેઓ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક છે.

'से किं तं जलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' હે ભગવન્ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવો કેટલા પ્રકારના હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'जलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છે. જેમકે 'संमुच्छिम जलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' સંમૂર્ચ્છિમ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક અને 'गब्भवक्कंतियजलयरपंचिंदिय तिरिक्ख जोणिया' ગર્ભજ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક તથા સંમૂર્ચ્છિમ જલચર તિર્યંગ્યોનિક ના ભેદથી જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના કહ્યાયા છે. 'से किं तं संमुच्छिमजलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' હે ભગવન્ સંમૂચ્છિમ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'समुच्छिमजलयर पंचिंदिय०' હે ગૌતમ! સંમૂચ્છિંમ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છે. જેમકે 'पज्जत्तग संमुच्छिम जलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' પર્યાપ્ત સંમૂર્ચ્છિમ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવ અને 'अपज्जत्तगसंमुच्छिजलयरपंचिंदिय तिरिक्ख जोणिया' અપર્યાપ્તક સંમૂર્ચ્છિમ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવ 'से किं तं गब्भवक्कंतियजलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' હે ભગવન્ ગર્ભજ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવો કેટલા પ્રકારના હોય છે? ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गब्भवक्कंतियजलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! ગર્ભજ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક જીવો

બે પ્રકારના હોય છે. 'तं जहा' તે બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. 'पज्जत्तगगब्भवक्कंतिय जलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया પર્યાપ્ત ગર્ભજ જલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક અને 'अपज्जत्तग गब्भवक्कंतिय तिरिक्खजोणिया' અપર્યાપ્તક ગર્ભજ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક 'से त्तं गब्भवक्कंतिय जलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' આ પ્રમાણે આ ગર્ભજ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છે.

હવે સૂત્રકાર સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોનું વર્ણન કરે છે. તેમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે 'से किं तं थलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' હે ભગવન્ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'थलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છે. 'तंजहा' જેમકે 'चउप्पय थलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' ચતુષ્પદ (ચાર પગવાળા) સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક અને 'परिसप्प थलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया, પરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક, ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે 'से किं तं चउप्पयथलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' હે ભગવન્ ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોના કેટલા ભેદ કહેવામાં આવ્યા છે? ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'चउप्पयथलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया-दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છે. જેમકે 'संमुच्छिमचउप्पयथलयर पंचिंदियतिरिक्ख-जोणिया' સંમૂર્ચ્છિમ ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક અને 'गब्भ-वक्कंतिय चउप्पय थलयर पंचिंदिय तिरिक्ख जोणिया' ગર્ભજ ચતુષ્પદ સ્થલ-ચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક. 'जहेव जलयराणं तहेव चउक्कओ भेओ' જે પ્રમાણે જલચર જીવોના ચાર ભેદો કહ્યા છે. એજ પ્રમાણે સ્થલચર જીવોના પણ ચાર ભેદો કહેવા જોઈએ. જેમકે સ્થલચર ચતુષ્પદ જીવે ના મૂલ બે ભેદ થાય છે. જેમકે એક સંમૂર્ચ્છિમચતુષ્પદ અને બીજો ગર્ભજચતુષ્પદ છે. તેઓ પર્યાપ્ત પણ હોય છે. અને અપર્યાપ્ત પણ હોય છે, એ જ પ્રમાણે સંમૂર્ચ્છિમ ચતુષ્પદ પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એમ બન્ને પ્રકારના હોય છે. તેથી સંમૂર્ચ્છિમ અને ગર્ભજના ભેદથી તથા તેના પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તકના-ભેદથી ચતુષ્પદસ્થલચર જીવો ચાર પ્રકારના થઇ જાય છે. 'से त्तं चउप्पय थलयर पंचिंदिय तिरिक्ख जोणिया' આ પ્રમાણે આ ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોનું તેમના ભેદો અને પ્રભેદોથી નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

હવે પરિસર્પ સ્થલચર જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. આ સંબં-ધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે 'से किं तं परिसप्पथलयर पंचिंदिय

तिरिक्ख जोणिया' હે ભગવન્! પરિસર્પ સ્થલચરોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'परिसप्प थलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! પરિસર્પ સ્થલચરોના બે ભેદો કહ્યા છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. જેમકે 'उरःपरिसप्प थलयर०, भुजपरिसप्प थलयर.' ઉરઃપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક અને ભુજ પરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક, જે સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકો છાતીના બળથી ચાલે છે. જેમકે સાપ વિગેરે તેવા સ્થલચર પંચેન્દ્રિય ઉરઃપરિસર્પ છે. અને જેઓ પોતાની ભુજાઓના બળથી ચાલે છે, જેમકે ઘો, નોળીયો વિગેરે તેઓ ભુજ પરિસર્પ સ્થલચર છે.

'से किं तं उरपरिसप्प थलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' હે ભગવન્ ઉરઃપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે? ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'उरपरिसप्प थलयर पंचिंदिय' હે ગૌતમ! ઉરઃપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. જેમકે 'जहेव जलयराणं' જલચર જીવો સંમૂર્ચ્છિમ ગર્ભજ એ રીતે બે પ્રકારના કહ્યા છે. અને આ સંમૂર્ચ્છિમ અને ગર્ભજના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એ પ્રમાણેના બબ્બે ભેદો બીજા કહ્યા છે. એજ પ્રમાણે ઉરઃપરિસર્પના પણ સંમૂર્ચ્છિમ અને ગર્ભજ એ પ્રમાણેના મૂલ બે જ ભેદો હોય છે. અને તેઓના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના બે ભેદથી બીજા બબ્બે ભેદો થઇ જાય છે. એ રીતે ઉરઃપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિકોના ચાર ભેદો થઇ જાય છે. એ જ પ્રમાણે ભુજ પરિસર્પોના પણ સંમૂર્ચ્છિમ અને ગર્ભજના ભેદથી બે ભેદ થાય છે. અને એ દરેક ભેદોમાં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત પ્રમાણેના બીજા બે ભેદો થાય છે. આ રીતે કુલ ચાર ભેદો થઇ જાય છે.

જલચર અને સ્થલચરોના ભેદો અને પ્રભેદો બતાવીને હવે સૂત્રકાર ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોનું કથન કરે છે. આમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'से किं तं खहयर पंचिंदियतिरिक्खजोणिया' હે ભગવન્ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકો કેટલા પ્રકારના હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રીગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'खहयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોના બે ભેદો થાય છે. જેમકે 'संमुच्छिम खहचर पंचिंदियतिरिक्खजोणिया' સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક અને 'गब्भवक्कंतिय खहयर पंचिंदियतिरिक्खजोणिया' ગર્ભજ ખેચર પચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે 'से किं तं संमुच्छिमखहयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया' હે ભગવન્ સંમૂર્ચ્છિમ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો કેટલા પ્રકારના હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'संमुच्छिम खहयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! સંમૂચ્છિંમ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો બે પ્રકારના હોય છે. 'तं जहा' જેમકે 'पज्जत्तग संमुच्छिम खहयर,' પર્યાપ્ત સંમૂચ્છિંમ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક અને 'अपज्जात्तग संमुच्छिम खहयर,' અપર્યાપ્તક સંમૂચ્છિંમ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક,

'एवं गब्भवक्कंतिया वि' એ જ પ્રમાણે ગર્ભજ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવ પણ પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તકના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે. તેમ સમજવું.

હવે ખેચર જીવોના ભેદોનું પ્રતિપાદન બીજા પ્રકારથી કરવામાં આવે છે. શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે 'खहयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया णं भंते !' હે ભગવન્! ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોનો 'कइविहे जोणिसंगहे पण्णत्ते' યોનિસંગ્રહ કેટલા પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! तिविहे जोणिसंगहे पन्नत्ते' હે ગૌતમ! ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોનો યોનિસંગ્રહ ત્રણ પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે ત્રણ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે 'अंडया, पोयया, संमुच्छिमा' અંડજ પોતજ અને સંમૂચ્છિંમ આમાં જેઓ ઈંડાઓમાંથી ઉત્પન્ન થાયછે તેઓ અંડજ કહેવાય છે. જેમકે મોર વિગેરે જેઓ ગર્ભમાંથી બહાર આવતાજ દોડવા મંડે છે. તેવા વાગોળ વિગેરે પોતજ કહેવાય છે. અને માતાપિતાના સંયોગ વગર જ ઉત્પન્ન થાય છે. તેવા ખંજરીટ-પક્ષિવિશેષ જીવો સંમૂચ્છિંમ કહેવાય છે.

'अंडजा तिविहा' આમાં પણ જેઓ અંડજ હોય છે, તેઓ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. 'तं जहा' જેમકે 'इत्थी पुरिसा णपुंसगा' સ્ત્રી, પુરૂષ, અને નપુંસક 'पोतया तिविहा पण्णत्ता' પોતજ જીવો પણ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. 'तं जहा જેમકે 'इत्थी पुरिसा णपुंसगा' સ્ત્રી, પુરૂષ, અને નપુંસક, 'तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे णपुंसगा' તથા આમાં જેઓ સંમૂચ્છિંમ ખેચર જીવો છે. તે બધાજ નિયમથી નપુંસકજ હોય છે. ॥ સૂ. ૨૫ ॥

પક્ષિયોં કી લેશ્યા આદિકા નિરુપણ

હવે પક્ષિઓની લેશ્યાના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે. 'एएसिण भंते ! जीवाणं कइ लेस्साओ पण्णत्ताओ' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ-શ્રીગૌતમસ્વામીએ આ સંબંધમાં પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે

'एएसि णं भंते ! जीवाणं कइ लेस्साओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ આ પક્ષિઓને કેટલી લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! छ लेस्साओ पण्णत्ताओ' હે ગૌતમ ! આ પક્ષિઓને છ લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે. 'तं जहा' જેમકે 'कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा' કૃષ્ણલેશ્યા' નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તૈજસલેશ્યા પદ્મલેશ્યા, અને શુકલલેશ્યા. આ પ્રમાણે પક્ષિઓને દ્રવ્યની અપેક્ષાથી અને ભાવની અપેક્ષાથી પણ લેશ્યાઓ હોય છે. 'ते णं भंते ! जीवा किं सम्मदिट्टि' मिच्छादिट्ठी' હે ભગવન્ તે જીવો શું સમ્યગ્ દૃષ્ટિ વાળા હોય છે ? કે મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા હોય છે ? અથવા 'सम्मामिच्छादिट्ठी' મિશ્રદૃષ્ટિવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! सम्मद्धिट्ठी वि' તેઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. 'मिच्छा दि-ट्ठीवि' મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. અને 'सम्मामिच्छादिट्ठी वि' મિશ્ર દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. 'ते णं भंते जीवा किं णाणी अण्णाणी' હે ભગવન્ તે જીવો શું જ્ઞાની હોય છે? કે અજ્ઞાની હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा' હે ગૌતમ ! તેવા જીવો 'नाणी वि अण्णाणी वि' જ્ઞાની પણ હોય છે, અને અજ્ઞાની પણ હોય છે. 'तिन्नि नाणाइं तिन्नि अन्नाणाइं भयणाए' આમાં જેઓ જ્ઞાની હોય છે, તેઓને મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાન હોય છે. અને જેઓ અજ્ઞાની હોય છે, તેઓને મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન એ ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે આ રીતે જ્ઞાન અને અજ્ઞાન તેઓને ભજનાથી હોય છે તેમ સમજવું. અર્થાત્ જેઓ જ્ઞાની હોય છે, તેઓને બે જ્ઞાન અથવા ત્રણ જ્ઞાન હોય છે, અને જેઓ અજ્ઞાની હોય છે, તેઓને બે અજ્ઞાન અથવા ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. આ રીતે ભજના છે. 'ते णं भंते ! जीवा किं मणजोगी वइजोगी कायजोगी' હે ભગવન્ તે જીવો-પક્ષિયો શું મનોયોગવાળા હોય છે? કે વચનયોગવાળા હોય છે? અથવા કાયયોગવાળા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! तिविहा वि' હે ગૌતમ ! તેઓ ત્રણે પ્રકારના યોગવાળા હોય છે. અર્થાત્ મનોયોગવાળા પણ હોય છે, વચનયોગવાળા પણ હોય છે. અને કાયયોગવાળા પણ હોય છે. ફરીથી. ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે 'ते णं भंते जीवा किं सागारोवउत्ता अनागारोवउत्ता' હે ભગવન્ ! તે જીવો શું સાકારોપયોગ વાળા હોય છે? કે અનાકારોપયોગવાળા હોય છે. 'ते णं भंते जीवा कओ उववज्जंति' હે ભગવન્ ! તે જીવો કઇ યોનિમાંથી આવીને અહિયાં પક્ષિ પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? 'किं नेरइएहिं तो उववज्जंति' શું નૈરયિકોમાંથી આવીને તે જીવો પક્ષિ પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા

तिरिक्ख जोणिएहिंतो उववज्जंति' તિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને પક્ષિ પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? કે દેવોમાંથી આવીને જીવ પક્ષિ પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! असंखेज्ज वासाउय अकम्मभूमिग अंतरदीवग वज्जेहिंतो उववज्जंति' હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા અકર્મભૂમિના જીવોને અને અંતર દ્વીપ જ મનુષ્ય અને તિર્યંચોને છોડીને બાકીના નૈરયિક તિર્યંચ અને દેવોમાંથી આવેલા જીવો પક્ષી પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. કેવલ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા અકર્મભૂમિના જીવોમાંથી અને અંતરદ્વીપજ મનુષ્ય અને તિર્યંચોમાંથી આવેલા જીવો પક્ષિઓમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. કેમકે તેઓ દેવ ગતિમાંજ જાય છે.

'तेसिं णं भंते ! जीवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' હે ભગવન્ ! તે પક્ષિઓની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागं' હે ગૌતમ ! તે પક્ષિ જીવોની સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગની છે. 'तेसिं णं भंते ! जीवाणं कइ समुग्घाया पन्नत्ता' હે ભગવન્ ! તે જીવોને કેટલા સમુદ્ઘાતો કહ્યા છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! पंचसमुग्घाया' पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! આ જીવોને પાંચ સમુદ્ઘાત કહેવામાં આવ્યા છે. तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'वेयणा समुग्घाए जाव तेयासमुग्घाए' વેદના સમુદ્ઘાત યાવત તૈજસ સમુદ્ઘાત, અહિયાં યાવત્પદથી કષાય સમુદ્ઘાત, મારણાન્તિક, સમુદ્ઘાત અને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત આ ત્રણ સમુદ્ઘાતો ગ્રહણ કરાયા છે. 'ते णं भंते जीवा मारणंतियसमुग्घाएणं किं समोहया मरंति, असमोहया मरंति' હે ભગવન્ તે જીવો શું મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને મરે છે? અથવા મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કર્યા વિના મરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! समोहया वि मरंति, असमोहया वि मरंति' હે ગૌતમ ! તે જીવો મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને પણ મરે છે, અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કર્યા વિના પણ મરે છે, છે. 'ते णं भंते ! जीवा अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छंति कइं उववज्जंति' હે ભગવન્ ! તે જીવો મરીને સીધા કયાં જાય છે ? અને કયાં ઉત્પન્ન થાય છે ? 'किं नेरइएसु उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएसु उववज्जांति' શું નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા 'मणुस्सेसु०' મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा । एवं उव्वट्टणा भाणियव्वा जहा वक्कंतीए तहेव' હે ગૌતમ ! જે

પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છઠ્ઠા વ્યુત્ક્રાંતિ પદમાં ઉદ્વર્તના કહેવામાં આવી છે, એ જ પ્રમાણે અહિયાં પણ ઉદ્વર્તના સમજી લેવી.

તે આ પ્રમાણેની છે. પક્ષીયોમાંથી મરેલા જીવો ચારે ગતિયોમાં ઉત્પન્ન થઇ શકે છે. જો તેઓ નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય તો ત્રીજી પૃથ્વી સુધી માં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. અને જો તેઓ તિર્યંગ્ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય તો તે એક ઈંદ્રિયવાળા તિર્યંગ્યોનિકોથી લઇને પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિકોમાં અને તેઓ માં પણ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા તિર્યંચોમાં પણ ઉત્પન્ન થઇ શકે છે. જો તે મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાયતો તે બધાજ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા ભોગભૂમિના મનુષ્યોમાં અને અંતર દ્વીપના ગર્ભજ મનુષ્યોમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે. 'तेसि णं भंते' હે ભગવન્ તે પક્ષિ રૂપ 'जीवाणं' જીવોની 'कति जाति कुलाकोडी जोणी पमुहसयसहस्सा पण्णत्ता' કેટલા લાખ જાતી કુલકોટીયોની કહી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! बारस जाइ कुलकोडी जोणी पमुहसयसहस्सा पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! તેઓની બાર લાખ યોનિપ્રમુખ કુલકોટી કહેવામાં આવી છે. જાતી કુલ કોટીનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. જાતી શબ્દથી અહિયાં તિર્યગ્ વિગેરે જાતી ગ્રહણ કરવામાં આવી છે. અને જાતીના જે કૃમી, કીડા, વૃશ્ચિક વીંછી. વિગેરે જીવો છે, તેઓ કુલ શબ્દથી ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. તથા તેઓની જે યોનિ ઉત્પત્તિસ્થાન છે, તે યોનિ શબ્દથી ગ્રહણ કરેલ છે. એકજ યોનીમાં અનેક કુલ હોય છે. જેમકે છાણ, રૂપ યોનિમાં કૃમિકુલ કીટકુલ, અને વૃશ્ચિક કુલ વિગેરે ઉત્પન્ન થતા જોવામાં આવે છે. અથવા જાતિકુલ એ એક પદ જ્યારે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, અને યોનિ, જૂદા પદ રૂપે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, ત્યારે જાતિ કુલ અને યોનિ એમાં જૂદાઇ આવી જાય છે. કેમકે એક જ યોનિમાં અનેક જાતિ કુલોનો સંભવ હોય છે. જેમકે એકજ છાણ રૂપ યોનિમાં કૃમિજાતિકુલ, કીટજાતિકુલ, વાશ્ચિક જાતિકુલ, વિગેરે વિગેરે પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવે છે. એજ પ્રમાણે એક જ યોનીમાં અવાન્તર જાતિ ભેદના સદ્ભાવથી અને યોનિના પ્રવાહવાળા જાતિકુલો હોય છે. આ રીતે ખેચર પંચેન્દ્રિયતિર્યંગ્યોનિક જીવોની બાર લાખ જાતિકુલ કોટિ છે. આ દ્વારોના વિષયને સંગ્રહ કરવાવાળી ગાથા આ પ્રમાણે છે.

'जोणी संगहलेस्सा दिट्ठी नाणे य जोग उवओगे
'उववाय ठिई समुग्घाय, चयणं जाई कुल विहीउ' ॥ १ ॥

આ ગાથાનો ભાવ એવો છે કે ખેચર પંચેન્દ્રિયોનું પહેલું યોનિસંગ્રહ દ્વાર, તે પછી લેશ્યા દ્વાર, તે પછી દૃષ્ટિદ્વાર, તે પછી જ્ઞાનદ્વાર, તે પછી યોગદ્વાર, તે પછી ઉપયોગદ્વાર, તે પછી ઉપપાતદ્વાર તે પછી સ્થિતિદ્વાર,

તે પછી સમુદ્ઘાતદ્વાર અને તે પછી જાતિકુલ કોટી દ્વાર છે. અર્થાત્ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકનું વર્ણન આ ગાથા દ્વારા કરવામાં આવેલ છે.

'भुयपरिसप्प थलयरपंचिंदिय तिरिखजोणियाणं भंते' હે ભગવન્ ભુજ પરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોનો 'कइविहे जोणिसंगहे पण्णत्ते' યોનિસંગ્રહ કેટલા પ્રકારનો કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામી કહે છે કે 'गोयमा ! तिविहे जोणिसंगहे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! તેઓનો યોનિસંગ્રહ ત્રણ પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' જેમકે 'अंडया, पोयया, संमुच्छिमा' અંડજ, પોતજ, અને સંમૂર્ચ્છિમ 'एवं जहा खहयराणं तहेव' જે પ્રમાણે ખેચર પક્ષિયોના સંબંધમાં લેશ્યા વિગેરે દ્વારોનું કથન કરવામાં આવેલ છે, એ જ પ્રમાણે તે સઘળા દ્વારોનું કથન અહિંયા પણ સમજી લેવું. 'णाणत्तं' કેવળ સ્થિતિદ્વાર, ચ્યવનદ્વાર, ઉદ્વર્તના દ્વાર, અને કુલકોટિ દ્વારમાં ભિન્નપણુ આવે છે. જેથી હવે સૂત્રકાર એ જ વાત પ્રગટ કરે છે. 'जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी' ભુજપરિસર્પ તિર્યગ્યોનિકોની સ્થિતિ જઘન્યથીતો અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વ કોટીની છે. 'उव्वट्टित्ता दोच्चं पुढविं गच्छंति' ભુજપરિસર્પની પર્યાયથી ચ્યવીને તેઓ સીધા નીચેની બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી સુધી જાય છે. અને ઉપરમાં સહસ્રાર દેવલોક સુધી જાય છે. 'णव जातिकुल कोडी जोणी पमुहसय सहस्सा भवंतीतिमक्खाया' આ ભુજ પરિસર્પોની કુલ કોટિ નવ ૯ લાખ હોય છે. 'सेसं तहेव' બાકીના લેશ્યા દ્વાર વિગેરે સઘળા દ્વારો સંબંધનું કથન આ ભુજ પરિસર્પોના સંબંધના કથન પ્રમાણે જ છે. 'उरपरिसप्पथलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणियाणं भंते ! पुच्छा' હે ભગવન્! ઉરઃપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોનો યોનિસંગ્રહ કેટલા પ્રકારનો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે 'जहेव भुयपरिसप्पाणं तहेव' હે ગૌતમ! ભુજપરિસર્પોનો યોનિસંગ્રહ જે પ્રમાણે કહેલ છે, એજ પ્રમાણે તે અહિંયાં પણ સમજવો અર્થાત્ ત્યાંની માફક અહિંયા યોનિસંગ્રહ અંડજ, પોતજ, અને સંમૂર્ચ્છિમ એ રીતે ત્રણ પ્રકારનો કહેલ છે. તથા બાકીના સઘળા દ્વારો પણ ભુજ પરિસર્પોની જેમજ સમજી લેવા. જે દ્વારોમાં જૂદાઈ આવે છે, તે દ્વારો 'नवरं' ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા કહે છે 'नवरं ठिई जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी' અહિંયા ઉરઃપરિસર્પોની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પ્રમાણુની છે. 'उव्वट्टित्ता जाव पंचमिं पुढविं गच्छंति' તે મરીને પાંચમી નરક પૃથ્વી સુધીજાય છે. 'दस जाती कुलकोडी.' તેઓની

કુલ કોટી દસ લાખની છે. 'चउप्पयथलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणियाणं पुच्छा' હે ભગવન્ ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોનો યોનિ સંગ્રહ કેટલા પ્રકાર-ના છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते' હે ગૌતમ। તેઓનો યોનિસંગ્રહ બે પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' જેમકે 'जराउयाय संमुच्छिमाय' જરાયુજ અને સંમૂર્ચ્છિમ અહિંયાં અંડજથી જૂદા જેટલા ગર્ભજ જીવો છે, તેઓ યાતો જરાયુજ હોય છે, અથવા પોતજ હોય છે.

ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો અંડજ હોતા નથી. ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોજ અંડજ હોય છે. તેથી ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો ગર્ભજ હોય છે, અથવા પોતજ હોય કે સમૂર્ચ્છિમ હોય છે. પરંતુ અહિંયાં જે બે પ્રકારનો યોનિસંગ્રહ કહેલ છે, તે જરાયુજ અને પોતજોના ઉત્પત્તિ સ્થાનની સરખા હોવાથી તથા જરાયુજોના બહુલપણાને લઈને એક જરાયુજ નામનો ભેદ જ ગ્રહણ કરેલ છે. પોતજ રૂપી ભેદ તેની અંતર્ગત થઈજ જાય છે. તેથી તેની વિવક્ષા અહીં કરેલ નથી. તેથી અહિયાં 'से किं तं जरायुउया' જરાયુજોના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે? આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન શ્રીગૌતમસ્વામીએ પૂછેલ છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'जराउया तिविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ જરાયુજ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. 'तं जहा' જેમકે 'इत्थी, पुरिसा, णपुंसगा' સ્ત્રી, પુરૂષ અને નપુંસક જરાયુજ કાંતો સ્ત્રીવેદ વાળા હોય છે, અથવા પુરૂષવેદવાળા હોય છે, અથવા નપુંસક વેદવાળા હોય છે, આ રીતે જરાયુજ જીવો ત્રણ પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. 'तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे णपुंसगा एव' તેમાં જેઓ સંમૂર્ચ્છિમ જીવો હોય છે, તેઓ નિયમથી નપુંસકજ હોય છે. સ્ત્રી વેદવાળા અથવા પુરૂષવેદવાળા હોતા નથી 'तेसिं णं भंते जीवाणं कई लेस्साओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્! તે ચતુષ્પદ સ્થલચર જીવોને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'सेसं जहा पक्खीणं' હે

ગૌતમ ! ચતુષ્પદ સ્થલચર જીવોને કૃષ્ણલેશ્યા હોય છે. અહિંયાં દૃષ્ટિદ્વાર વિગેરે દ્વારોનું કથન પક્ષિઓના પ્રકરણના કથન પ્રમાણે જ સમજી લેવું પરંતુ ખેચરોની અપેક્ષાએ ચતુષ્પદ સ્થલચરોનું સ્થિતિદ્વાર અને ઉદ્વર્તના દ્વારના કથનમાં જૂદાપણું કહેલ છે. તે જૂદાપણું આ પ્રમાણે સમજવું 'णाणत्तं' એ સૂત્ર દ્વારા એજ વાતનું કથન કરેલ છે. 'ठिई जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' અહિંયાં તેઓની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની કહી છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની છે. તેઓ 'उव्वट्टित्ता चउत्थिं पुढवीं गच्छंति' મરીને સીધા નીચે ચોથી ધૂમપ્રભા પૃથ્વી સુધી જાય છે. તેનાથી આગળની પૃથ્વીયોમાં જઈ શકતા નથી. કેમકે ત્યાંથી આગળ જવા માટે તેઓમાં ગમનશક્તિનો અભાવ છે. 'दस जाती कुलकोडी' તેઓની કુલકોટી દસ લાખ છે. 'जलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया ण पुच्छा' હે ભગવન્ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોને યોનિસંગ્રહ કેટલા પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'जहा भुय परिसप्पाणं' હે ગૌતમ ! ભુજપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોનો યોનિસંગ્રહ જે પ્રમાણે કહેલ છે, એ જ પ્રમાણેનો યોનિસંગ્રહ અહિંયા પણ સમજી લેવો જોઈએ. આ રીતે જલચર પંચેન્દ્રિયોનો અંડજ, પોતજ, અને સંમૂર્ચ્છિમ એ રીતે ત્રણ પ્રકારનો યોનિસંગ્રહ હોય છે. તેમાં જેઓ સંમૂર્ચ્છિમ હોય છે. તે બધા નિયમથી નપુંસકજ હોય તે. અહિયાં બધા પક્ષિઓના સમાનપણાને લઈને લેશ્યા વિગેરે દ્વારો ભુજપરિસર્પોની જેમજ છે. પરંતુ ભુજપરિસર્પના કથન કરતાં અહિયાં જે જૂદાપણું બતાવેલ છે, તે નીચેના સૂત્ર પાઠ દ્વારા કહેલ છે. 'णवरं उव्वट्टित्ता जाव अहे सत्तमिं पुढविं' જલચરોમાંથી નીકળેલા જીવો સાતમી તમસ્તમા પૃથ્વી સુધી જાય છે, કેમકે તંદુલમત્સ્ય કે જે મહા મત્સ્યની ભમરોના વાળોમાં રહે છે. તે મરીને સાતમી પૃથ્વીમાં જાય છે. એ પ્રમાણેનુ કથન કરવામાં આવેલ છે. 'अद्धतेरस जातिकुल कोडी जोणिपमुहसय-सहस्सा पण्णत्ता' જલચરોની કુલ કોટિ ૧૨ાા સાડા બાર લાખની છે. 'चउरिंदियाणं भंते !' હે ભગવન્ ! ચાર ઇંદ્રિયોવાળા જીવોની કુલ કોટિ કેટલા લાખની છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! नव जाइ कुल कोडी जोणी.' હે ગૌતમ ! ચાર ઈંદ્રિયો વાળા જીવોની નવ લાખ કુલ કોટી હોય છે. 'तेइंदियाणं पुच्छा' હે ભગવન્ ત્રણ ઇંદ્રિયોવાળા જીવોની કુલકોટી કેટલા લાખની કહેલ છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! अट्ठजाइ कुल जाव मक्खया' હે ગૌતમ ! ત્રણ ઇંદ્રિયોવાળા જીવોની આઠ લાખ કુલ કોટી છે.

'बेइंदियाणं भंते ! कइजाइ, पुच्छा' હે ભગવન્ બે ઇંદ્રિયોવાળા તીર્યંગ્યોનિક જીવોની કુલકોટી કેટલા લાખ કહી છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! सत्त- जाति कुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा' હે ગૌતમ ! બે ઇંદ્રિયોવાળા જીવોની સાત લાખ કુલકોટી છે. 'इति समक्खाया' આ પ્રમાણે તીર્થંકરોએ કહ્યું છે. । સૂ. ૨૬ ।

ગંધાંગો કા નિરુપણ

યોની જાતીય આ જાતીકુલ કોટિયો કહી છે. તેનાથી જુદી જાતવાળા અભિધાનના પ્રસંગને લઇને હવે સૂત્રકાર ભિન્ન જાતિવાળા હોવાથી ગંધાંગોની પ્રરૂપણા કરે છે. 'कइणं भंते ! गंधा पण्णत्ता' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આમાં શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે 'कइ णं भंते ! गंधा पण्णत्ता' હે ભગવન્ ગંધ ગંધાંગ કેટલા કહેવામાં આવેલ છે ? જો કે અહિંયાં મૂળમા 'गंधा' એ પ્રમાણેનો પાઠ છે, પણ અહિયાં ગંધ શબ્દથી ગંધાંગ એ પ્રમાણેનો અર્થ લેવામાં આવેલ છે, તે પદમાં પદસમુદાયનો ઉપચાર કરવાથી લેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રમાણેનો આ પ્રશ્ન છે. અને બીજો પ્રશ્ન 'कइ णं भंते ! गंधसया पण्णत्ता' હે ભગવન્ ! ગંધશત ગંધાંગશત કેટલા કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રમાણેનો આ પ્રશ્ન છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! सत्त गंधा सत्तगंधसया पण्णत्ता' હે ગૌતમ! ગંધાંગ સાત પ્રકારનાં કહેવામાં આવેલ છે. અને ગંધાંગશતપણ સાત જ કહેલા છે. અર્થાત્ સાતસો કહેલા છે. જેમકે મૂલ, ૧ ત્વક્ છાલ ૨, કાષ્ઠ ૩, નિર્યાસ ૪, પત્ર ૫, પુષ્પ ૬, અને ફળ ૭, આમાં મુસ્તા. વાળુકા. ઉશીર, વિગેરે મૂળ શબ્દથી ગ્રહણ કરેલા છે. સુવર્ણ છાળ, વિગેરે ત્વક્ શબ્દથી ગ્રહણ કરેલ છે. ૨ ચંદન અગર વિગેરે કાષ્ઠ શબ્દથી ગ્રહણ થયેલ છે. ૩, કપૂર વિગેરે નિર્યાસ શબ્દથી ગ્રહણ થયેલ છે. ૪, જાતીપત્ર, તમાલપત્ર, વિગેરે પત્ર શબ્દથી ગ્રહણ કરેલ છે. ૫, પ્રિયંગુ નાગર પુષ્પ વિગેરે પુષ્પ શબ્દથી ગ્રહણ થયા છે. ૬, જાતિફળ અર્થાત્ જાયફળ કર્કોલક, એલા કહેતાં ઇલાયચી. અને લવિંગ વિગેરે પુષ્પશબ્દથી ગ્રહણ કરાયેલ છે. આ સાતે કૃષ્ણ, નીલ, વિગેરે પાંચ વર્ણોના ભેદથી પાંચ પાંચ ભેદવાળા હોય છે. આ રીતે એક એકના પાંચ વર્ણની અપેક્ષાથી પાંચ પાંચ ભેદ થવાના કારણે આ મૂળ વિગેરે ગંધાંગના પાંત્રીસ ભેદો થઇ જાય છે. આમાં ગંધ એક સુરભિ ગંધજ હોય છે. તેથી ગંધની અપેક્ષાથી આ પાંત્રીસજ હોય છે. પાંચ વર્ણોની અપેક્ષાથી જેમ સાત ગંધાંગોના આ ઉપર ૩૫ પાંત્રીસ ભેદો કહેલા છે. એ જ પ્રમાણે આમાં પાંચ રસ પણ મળે છે. તેથી પાંત્રીસને પાંચથી ગુણવાથી ૧૭૫ એકસો પંચોતેર ભેદો થઈ જાય છે. તથા સ્પર્શ આઠ હોય છે. પરંતુ આઠ સ્પર્શોમાંથી આ ગંધાંગોમાં ચાર

પ્રકારના પ્રશસ્ત સ્પર્શ જ રહે છે. તેથી એક સો પંચોતેર ૧૭૫ ને ચાર થી ગુણવાથી ગંધાંગોના સાતસો ભેદો બની જાય છે. એ જ વાત નીચેની ગાથા દ્વારા કહેવામાં આવે છે.

मूलतय कट्ठ निज्जासपत्त पुप्फफलमेयं गंधंगा
वण्णा दुत्तरमेया गंधंगसया मुणेयव्वा,
मुत्था सुवण्णछल्ली अगुरुवाला तमालपत्तंच
तह व पियंगू जाई फलं च जाईए गंधंगा ॥१॥
गुणणाए सत्तसया पंचहिं वण्णेहिं सुरभिगंधेणं,
रस पण्णएणं तह फासेहिं चउहिं मित्ते (पसत्थे) हिं ॥२॥

આ બન્ને ગાથાઓનો અર્થ તથા ગણિત પહેલાં ઉપર કહેવામાં આવી ગયેલ છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી ભગવાન શ્રીમહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે 'कहि णं भंते ! पुप्फजाई कुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा पण्णत्ता' હે ભગવન્ પુષ્પોની કુલ કોટિયો કેટલા લાખની કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! सोलस पुप्फजाई कुलकोडी जोणीपमुहसय सहस्सा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! પુષ્પોની સોળ લાખ કુલ કોટીયો કહેવામાં આવી છે. જે આ પ્રમાણે છે 'चत्तारि जलयराणं' જલમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા કમળોની ચાર લાખ 'चत्तारि थलयराणं' સ્થળમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા કોરંટ વિગેરે પુષ્પોની ચાર લાખ કુલકોટિયો. તથા 'चत्तारि महा गुम्मियाणं' ચાર લાખ મહા ગુલ્મિક વિગેરેના પુષ્પોની કુલ કોટી જાતિના ભેદથી હોય છે.

ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે 'कइ णं भंते ! वल्लीओ कइणं वल्लीसयाओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ વેલો અર્થાત્ એક પ્રકારની લતાઓ કેટલા પ્રકારની કહી છે? અને વલ્લીશત કેટલા કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! चत्तारि वल्लीओ' હે ગૌતમ ! વેલો પુષ્પ વિગેરેના મૂળ ભેદોથી ચાર પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. અને અવાન્તર જાતીના ભેદથી વલ્લિશત ચાર કહેલા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે મૂળ વલ્લિ-વેલોના ભેદોતો ચાર જ છે. પણ એક એક વેલના અવાન્તર ભેદો જાતીની અપેક્ષાએ એક એક સો બીજા પણ થાય છે. 'कइलताओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ લતાઓ કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? અને 'कइलता सया पण्णत्ता' લતાશત કેટલા કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! अट्ठलता' હે ગૌતમ મૂળ લતાના આઠ ભેદ કહ્યા છે. અને 'अट्ठ लयासया पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! એક એક લતાના સો સો ભેદો અવાન્તર

જાતીના ભેદથી કહેવામાં આવ્યા છે. 'कइ णं भंते ! हरियकाया पण्णत्ता' હે ભગવન્ હરિતકાયશત કેટલા કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! तओ हरियकाया पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! હરિતકાય ત્રણ કહ્યા છે. જેમકે જલજ, સ્થલજ, અને ઉભયજ તથા 'तओ हरियकायसया पण्णत्ता' હરિતકાયશત અવાન્તર ભેદોને લઈને ત્રણ કહેવામાં આવ્યા છે. અર્થાત્ એક એક હરિતકાયના સો સો અવાન્તર ભેદો કહેવામાં આવ્યા છે. આ રીતે હરિતકાયના ત્રણસો ભેદ થઇ જાય છે. 'फलसहस्सं विंटवद्धाणं' વંતાક વિગેરે જે ફળો છે, તે એક હજારપ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'फलसहस्सं च नालबद्धाणं' આ પ્રમાણે જે નાલ બદ્ધ ફળ છે, તે પણ એક હજાર પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. 'ते सव्वे हरिकाय मेव समोयरंति' આ બધા ભેદો અને આના જેવાજે હરિતકાયના બીજા ભેદો છે, તે બધાજ હરિતકાયમાં ગણવામાં આવેલા છે. તથા હરિતકાયને વનસ્પતિમાં ગણવામાં આવેલા છે. વનસ્પતિકાય સ્થાવર જીવોમાં ગણવામાં આવેલા છે. સ્થાવર જીવો જીવ સામાન્યમાં અંતર્ભૂત થયા છે. આ પ્રમાણે તે હરિતકાય વિગેરે બધા 'समणुगम्ममाणा समणुगम्ममाणा' વારંવાર અર્થના બોધ સાથે વિચાર કરતાં કરતાં તથા 'समणुगाहिज्जमाणा २' બીજાઓ દ્વારા સૂત્ર પ્રમાણે સમજીને 'समणुपेहिज्जमाणा २' વારંવાર અર્થાલોચન રૂપ અનુપ્રેક્ષા દ્વારા વિચાર કરતાં કરતાં 'समणुचिंतिज्जमाणा' 'समणुचिंतिज्जमाणा' યુક્તિ પ્રયુક્તિયો દ્વારા સારી રીતે ભવિત કરવામાં આવ્યેથી તેઓના સંબંધમાં એમજ જણાય છે, અર્થાત્ નિશ્ચય થઇ જાય છે કે આ હરિતકાય વિગેરે જીવો 'एतेसु दोसु काएसु समोयरंति' સ્થાવરકાય, અને ત્રસકાય આ બે જ કાયોમાં અંતર્ભૂત થઈ જાય છે. એજ વાત 'तसकाए चेव थावरकाए चेव' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રકારના કથનથી ત્રસ અને સ્થાવરોની યોનિયોની પૂર્વાપર ગણુતા કરવાથી સઘળા જીવોની યોનિ ૮૪૦૦૦૦૦ ચોર્યાશીલાખ યોનિયો થઈ જાય છે. એજ વાત 'एवमेव सपुव्वावरेण आजीविदिट्ठंतेणं चउरासीइ जाइ कुलकोडी जोणीपमुहसयसहस्सा भवंतीति समक्खाया' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સમજાવવામાં આવી છે.

અહીંયાં અજીવ દૃષ્ટાંતથી અર્થાત્ સમસ્ત લોકસ્થિત જીવોની અપેક્ષાથી ચોર્યાશીલાખ જાતિકુલકોટિયો કહેલ છે તે આ પ્રમાણે છે. ત્રસજીવ બત્રીસ લાખ થાય છે. જેમકે બે લાખ બે ઇંદ્રિયવાળા. બે લાખ ત્રણ ઈંદ્રિયવાળા બે લાખ ચાર ઇંદ્રિયવાળા, ચાર લાખ તિર્યંક, પંચેદ્રિય ચાર લાખ નારકી ચાર લાખ દેવ અને ચૌદ લાખ મનુષ્યની જાતિયો આ રીતે બત્રીસ લાખ ત્રસ જીવો છે. તેમજ સ્થાવર જીવો પણ બાવન લાખ થાય છે. જેમકે સાત લાખ પૃથ્વીકાય ૭ લાખ અપ્કાય સાત લાખ તેજસ્કાય સાત લાખ વાયુકાય ૨૪ લાખ વનસ્પતિકાય એ રીતે ૫૨ લાખ સ્થાવરકાય જીવો થાય છે. આ રીતે ૩૨ બત્રીસ અને ૫૨ મેળવવાથી સઘળા લોકસ્થિત જીવોની ચોર્યાશી લાખ જાતિયો થાય છે. આ પ્રમાણે મેં તથા ભગવાનશ્રી ઋષભ વિગેરે સર્વે તીર્થંકરોએ કહ્યું છે. ॥૨૭॥

કુલકોટિયોનો વિચાર કરતાં વિશેષાધિકારને લઈને વિમાનોના અસ્તિત્વને ઉદ્દેશીને શ્રીગૌતમસ્વામી એવું પૂછે છે કે 'अत्थि णं भंते ! विमाणाइं सोत्थियाणि' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–અહિયાં 'अत्थि' એ અવ્યય પદ છે. અને એ બહુલ અર્થમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે. જે પુણ્યાત્માઓ દ્વારા વિશેષપણાથી અર્થાત્ તદ્દગત સુખના અનુભવનથી સારા માનવામાં આવે તેને વિમાન કહેવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું છે કે 'अत्थि णं भंते ! सोत्थियाणि सोत्थियावत्ताइं' હે ભગવન્ ! શું સ્વસ્તિક, સ્વસ્તિકવર્ત 'सोत्थिय पभाइं' સ્વસ્તિક પ્રભા 'सोत्थिय कंताइं' સ્વસ્તિક કાંત 'सोत्थिय वन्नाइं' સ્વસ્કિ વર્ણ 'सोत्थिय लेस्साइं' સ્વસ્તિક લેશ્યા, 'सोत्थियज्झयाइं' સ્વસ્તિય ધ્વજ 'सोत्थियसिंगाराइं' સ્વસ્તિક શૃંગાર 'सोत्थियकूडाइं' સ્વસ્તિક કૂડ 'सोत्थिय सिट्ठाइं' સ્વસ્તિક શિષ્ટ અને 'सोत्थुत्तरवडिंसगाइं' સ્વસ્તિકોત્તરાવતંસક આ નામોવાળા વિમાનો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ ! એ પ્રમાણેના નામોવાળા આ દેવોનાં વિમાનો છે. 'ते णं भंते ! विमाणा के महालया पन्नत्ता' હે ભગવન્ ! આ વિમાનો કેટલા મોટા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે गोयमा ! जावइएणं सूरिए उदेइ जावइएणं सूरिए अत्थमइ एवइया तिण्णोवासंतराइं' હે ગૌતમ સર્વોત્કૃષ્ટ દિનમાં સૌથી મોટા દિવસમાં જેટલાક્ષેત્રમાં સૂર્ય ઉગે છે, અને જેટલા ક્ષેત્રમાં સૂર્ય અસ્તથાય છે, એટલા ઉદયક્ષેત્ર અને અસ્તક્ષેત્રમાં દરેક ક્ષેત્રને અહિયાં ત્રણ અવકાશાન્તરો હોવાથી ત્રણગણા કરવાથી તે ક્ષેત્રનું જેટલું પ્રમાણ આવે છે, 'अत्थेगइयस्स देवस्स एगे विक्कमे सिया' કોઇ દેવનું એટલું વિક્રમ–બળ એકવારમાં ધૂમવાનો માર્ગ થાય છે. જેમ જંબૂદ્વીપમાં સૌથી ઉત્તમ દિવસ માં અર્થાત્ કર્કસ ક્રાન્તિના પહેલા દિવસે ૪૭૨૬૩$\frac{૨૧}{૬૦}$ સુડતાલીસ હજાર બસો ત્રેસઠ યોજન અને એક યોજનના એક વીસ સાતિયા ભાગ યોજન દૂરથી સૂર્ય દેખાય છે. જેમ કહ્યું છે કે—

'सीयालीससहस्सा दोण्णिसया जोयणाण तेवट्ठि'

'इगवीसा सट्ठिभागा कक्कडमासंमि पेच्छनरा ॥१॥

સુડતાલીસ હજાર બસો ત્રેસઠ યોજન અને એક યોજન તથા એક યોજન એક વીસ સાઠિયા ભાગ ૪૭૨૬૩$\frac{૨૧}{૬૦}$ આટલા યોજનના ક્ષેત્રને સૂર્યનું

ઉદય ક્ષેત્ર અને અસ્તક્ષેત્ર એમ બે ક્ષેત્ર હોવાથી ભ્રમણ કરવાથી ચોરાણુ હજાર પાંચસો છવ્વીસ યોજન અને એક યોજનના બેંતાલીસ સાઠિયા ભાગ (૯૪૫૨૬$\frac{૪૨}{૬૦}$) આટલા યોજન ક્ષેત્રનું પ્રમાણ થઇ જાય છે. આ અવકાશાન્તર પ્રમાણ છે. અહિંયા એવા ત્રણ અવકાશાન્તર હોવાથી આ ક્ષેત્ર પરિણામને ત્રણ ગણા કરવાથી અઠયાવીસ લાખ ત્રણ હજાર પાંચસો ચોજન અને એક ચોજનના છ સાઠિયા ભાગ (૨૮૩૫૮૦$\frac{૬}{૬૦}$) ચોજન ક્ષેત્ર જે થાય છે, તે એક દેવનો એક વિક્રમ અર્થાત્ ભ્રમણ થાય છે. 'से णं देवे' તે એક વારમા આટલા ક્ષેત્ર સુધી પરિભ્રમણ કરવાના સામર્થ્ય વાળા કોઈ એક દેવ 'ताए उक्किट्ठाए तुरियाए जाव दिव्वाए' પોતાની તે સકલદેવ પ્રસિદ્ધ ઉત્કૃષ્ટ, ત્વરા યુક્ત, ચપલ, ચંડ શીઘ્ર ઉદ્ધત 'જવન, છેક અને દિવ્ય 'देवगईए' દેવગતિથી 'वीइवयमाणे वीइवयमाणे' ચાલતા ચાલતા ઓછામાં ઓછા એક દિવસ સુધી બે દિવસ સુધી, અને ઉત્કૃષ્ટથી છ માસ સુધી લાગઠ ચાલતા રહે તો એવી સ્થિતિમાં પણ 'अत्थेगइयं विमाणं वीतीवएज्जा' તે દેવ એ વિમાનોમાં થી કોઇ એક વિમાનને પાર કરી શકે છે. તેને ઉલ્લંઘીને તે આગળ પણ નીકળી જાય છે. અને કોઇ એક વિમાનને તે પાર કરી શકતા નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આવા પ્રકારના વિક્રમ-બળ વાળો કોઇ એક દેવ પોતાની દેવ પ્રસિદ્ધ ગતિથી લાગઠ છ માસ સુધી ચાલતો રહે તો પણ તે કોઇ કોઇ વિમાનનેજ પાર કરી શકે છે. બધા વિમાનોની પાર જઇ શકતા નથી. 'ए महालया णं भंते विमाणा गोयमा ! पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! તે વિમાનો આટલા મોટા હોવાનું કહેલ છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે 'अत्थि णं भंते ! विमाणाइं' હે ભગવન્ શું આ વિમાનો છે ? 'अच्चीणि' અર્ચિ 'अच्चिरावत्ताइं' અર્ચિરાવર્ત 'तहेव जाव अच्चुत्तरवडिंसगाइं' એજ પ્રમાણે યાવત્ અર્ચિ:પ્રભ, અર્ચિકાંત અર્ચિર્વર્ણ, અર્ચિલેશ્ય, અર્ચિધ્વજ, અર્ચિ:શૃંગ, અને અર્ચિ:કૂટ, અર્ચિ:શિષ્ટ, અર્ચિરૂત્તરાવંતસ આ વિમાનો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'हंता गोयमा ! अत्थि' હા ગૌતમ ! આ વિમાનો છે. 'ते विमाणा के महालया पण्णत्ता' હે ભગવન્ આ અર્ચિ:અર્ચિરાવર્ત વિગેરે વિમાનો કેટલા મોટા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'एवं जहा सोत्थियाणि' હે ગૌતમ ! સ્વસ્તિક

વિગેરે વિમાનોની મહત્તાના સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન આ વિમાનોની મહત્તાના સંબંધમાં પણ કરી લેવું જોઇએ. પરંતુ એ બન્નેમાં એટલુંજ અંતર છે કે 'एवतियाइं पंच ओवासंतराइं' અહિયાં પૂર્વોક્ત પ્રમાણવાળા પાંચ અવકાશાન્તર હોવાથી જેટલા ક્ષેત્રરૂપ વિક્રમ ગ્રહણ કરેલ છે. એટલા ક્ષેત્રને પાંચ ગણુ કરવાથી 'अत्थे गइयस्स देवस्स एगे विक्कमे' આ પ્રમાણેનું આટલું ક્ષેત્ર કોઇ એક દેવના એક વિક્રમશક્તિરૂપ હોય છે. 'सेसं तं चेव' બાકીનું સઘળું કથન પહેલા પ્રમાણે કહી લેવું જોઇએ. અર્થાત્ એક વારમાં પૂર્વોક્ત પ્રમણના ક્ષેત્ર સુધી ઓળંગવાની શક્તિ વાળો કોઈ દેવ પોતાની એ ઉત્કૃષ્ટ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળી ગતિથી દરરોજ ઓછામાં ઓછા એક દિવસ સુધી અથવા બે દિવસ સુધી અને વધારેમાં વધારે છ માસ સુધી ચાલ્યા કરે તો પણ તે દેવ અર્ચિ વિગેરે વિમાનો પૈકી કોઇ એક વિમાનને ઓળંગીને તેને પાર કરી શકે છે, અને કેટલાકને પાર ન પણ કરી શકે. અર્થાત્ બધા વિમાનોને ઓળંગીને પાર કરી શકતો નથી. આટલી વિશાળતાવાળા આ અર્ચિ વિગેરે વિમાનો છે.

'अत्थि णं भंते विमाणाइं कामाइं कामावत्ताइं जाव कामुत्तरवडिंसयाइं' હે ભગવન્ શું કામ, કામાવર્ત, યાવત્ કામોત્તરાવતંસક વિમાન છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ ! કામ, કામાવર્ત, યાવત્ કામપ્રભ, કામકાંત, કામવર્ણ કમલેશ્ય, કામધ્વજ, કામશૃંગ, કામકૂટ, કામશિષ્ટ અને કામોત્તરાવતંસક આ વિમાનો છે. 'ते णं भंते ! विमाणा के महालया पन्नत्ता' હે ભગવન્ ! કામ, કામાવર્ત, વિગેરે વિમાનો કેટલા મોટા કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે 'गोयमा ! जहा सोत्थियाइं' હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે સ્વસ્તિક વિગેરે વિમાનો ઘણી મોટિ વિશાળતાવાળા કહ્યા છે. પણ અહિંયા આ વિમાનોની વિશાળતા જાણવા માટે 'णवरं सत्त ओवासंतराइं विक्कमे सेसं तहेव' અહિયાં સાત અવકાશાન્તરો કહેવા જોઈએ. આ રીતે આટલા અવકાશાન્તરો એક વારમાં ઓળંગવાની શક્તિવાળો દેવ ઓછામાં ઓછા એક દિવસ સુધી અથવા બે દિવસ સુધી અને વધારેમાં વધારે છ મહીના સુધી ચાલતો કોઇ દેવ એ કામ વિગેરે વિમાનો પૈકી કોઇકજ એકાદ વિમાનનેજ ઓળંગી શકે છે. તથા કોઈને ઓળંગી ન પણ શકે. અર્થાત્ કોઈક જ વિમાનને પાર કરી શકે છે, અને કોઈકને પાર ન પણ કરી શકે. આવી ઘણી મોટી વિશાળતા આ વિમાનોની છે. ઇત્યાદિ પ્રકારનું સઘળું કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણેનું સમજીલેવું.

'अत्थि णं भंते ! विजयाइं विमाणाइं' હે ભગવન્ શું વિજય નામનું વિમાન છે ? 'वेजयंताइं' વૈજયન્ત નામનું વિમાન છે ? 'जयंताइं' જયંત નામનું વિમાન છે ? 'अपराजियाइं' અપરા જીત નામનું વિમાન છે ? આ

પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि, હા ગૌતમ ! વિજય વૈજયંત વિગેરે વિમાનો છે. 'ते णं भंते विमाणा के महालया पन्नत्ता' હે ભગવન્ આ વિજય વિગેરે વિમાનો કેટલી વિશાળતાં વાળા કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जावतिए सूरिए उदेइ' હે ગૌતમ ! જેટલા પ્રમાણુ ક્ષેત્રમાં સૂર્યનો ઉદય થાય છે, અને જેટલા પ્રમાણુ ક્ષેત્રમાં તે અસ્ત થાય છે, 'एवइयाइं नव ओवासंतराइ' એટલા પ્રમાણુના અહિયાં નવ અવકાશાન્તર હોવાથી એટલા પ્રમાણુ ક્ષેત્રને નવગણુ કરવું જોઈએ. આટલા પ્રમાણુવાળા ક્ષેત્રમાં ફરવાની શક્તિ વાળો કોઈ એક દેવ પોતાની એ ઉત્કૃષ્ટ વિગેરે વિશેષણો વાળી દિવ્યદેવગતિથી ઓછામા ઓછો એક દિવસ અથવા બે દિવસ અને વધારેમાં વધારે છ માસ સુધી ચાલતો રહે તો પણુ તે દેવ 'नो चेव णं ते विमाणे वीईवएज्जा' આ વિજય વિગેરે વિમાનો પૈકી એક પણુ વિમાનને ઉલ્લંઘી શકતાનથી. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે પૂર્વોકત પરિભ્રમણુની શક્તિ વાળો દેવ પોતાની ઉત્કૃષ્ટ વિગેરે ગતિથી ચાલીને સ્વસ્તિક. અર્ચિ અને કામ આ ત્રણુ પ્રકારના વિમાનો પૈકી કોઈ એકાદ વિમાનનું ઉલ્લંઘન કરી પણુ શકે છે, પરંતુ વિજય વિગેરે વિમાનો પૈકી કોઈ એકાદ વિમાનનું ઉલ્લંઘન કરવાને સમર્થ થતા નથી એજ અહિયાં વિશેષ પણું છે. 'ए महालया णं विमाणा पन्नत्ता' આવા પ્રકારની વિશાળતાવાળા એ વિજય વિગેરે વિમાનો કહ્યા છે. 'समणाउसो' હે શ્રમણુ આયુષ્મન્ ! અહિયાં વિમાનોના પ્રમાણુના સંબંધમાં ચાર સંગ્રહ ગાથાઓ કહી છે, તે આ પ્રમાણેની છે. 'जावइ उदेइ सूरो' ઈત્યાદિ

જેટલે દૂરના ક્ષેત્રમાં પૂર્વદિશામાં સૂર્ય ઉગે છે. અને જેટલા દૂરના ક્ષેત્રમાં પશ્ચિમ દિશામાં સૂર્ય આંથમે છે. એટલા પ્રમાણુના બન્ને ક્ષેત્રોમાં દરેક ક્ષેત્રને 'तिपणसत्तनव गुणं' અર્થાત્ ક્રમથી ત્રણ, પાંચ, સાત, અને નવથી ગુણવા જોઇએ આ પૂર્વોક્ત સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તના અંતરાલનું ક્ષેત્ર કેટલું હોય છે ? જેને ત્રણ વિગેરેથી ગુણવામાં આવે એ ક્ષેત્રનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે. 'सीयालीससहस्सा' ઈત્યાદિ સુડતાલીસ હજાર બસો ત્રેસઠ યોજન અને એક યોજનના એકવીસ સાઠિયા ભાગ (૪૭૨૬૩$\frac{૨૧}{૬૦}$) એક સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તમાં એક ક્ષેત્રનું પ્રમાણુ થયું. આ પ્રમાણે કયારે થાય છે ? તે સંબંધમાં કહે છે કે 'कक्कड़माइम्मि' કર્ક, સંક્રાન્તિના પહેલે દિવસે સૂર્ય જ્યારે સર્વાભ્યન્તર મંડલમાં પ્રવેશ કરે છે, તે વખતે સર્વોત્કૃષ્ટ અર્થાત્ સૌથી મોટો દિવસ હોય છે. તે દિવસે સૂર્યોદય સૂર્યાસ્તના ક્ષેત્રનું એટલુ પ્રમાણુ છે 'एयं दुगुणं काउं' અર્થાત્ આ ઉદયક્ષેત્ર અને અસ્તક્ષેત્ર આ બે હોવાથી ઉપરોક્ત ક્ષેત્રને બમણું

કરવું જોઈએ. એ પ્રમાણે બમણું કરવામાં આવેલ ક્ષેત્ર એટલું હોય છે. ચોરાણું હજાર, પાંચસો છવ્વીસ યોજન અને એક યોજનના ૪૨ બેંતાલીસ સાઠિયાભાગ (૯૪૫૨૬ $\frac{૪૨}{૬૦}$) આ પ્રમાણ એક અવકાશાન્તરનું થયુ. આવી દરેક વિમાન શ્રેણીમાં ક્રમથી કેટલા કેટલા અવકાશાન્તર હોય છે. તે બતાવે છે. 'तिपणसत्तमाईहिं' ત્રણ, પાંચ, સાત અને નવ આ ક્રમથી થાય છે. પૂર્વોક્ત બમણા કરવામાં આવેલ સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તના ક્ષેત્રને દરેક વિમાન શ્રેણીના અવકાશાન્તરથી ગુણવા જોઈએ. જેમ પૂર્વોક્ત સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત ક્ષેત્રને સ્વસ્તિક વિગેરે વિમાન શ્રેણીમાં ત્રણથી અર્ચિ વિગેરે વિમાન શ્રેણીમાં પાંચથી, કામ વિગેરે વિમાન શ્રેણીમાં સાતથી અને વિજયાદિ વિમાન શ્રેણિમાં નવથી, ગુણવા જોઈએ. કહેવાનો સારાંશ એ છે કે પૂર્વોક્ત સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત ક્ષેત્ર (૯૪૫૨૬ $\frac{૪૨}{૬૦}$) ને ત્રણ થી ગુણવાથી જે ગુણાંક આવે તે સ્વસ્તિક વિગેરે વિમાન શ્રેણીના પ્રકરણમાં એક દેવનું વિક્રમ-બલ કહેવું જોઈએ. એજ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત ક્ષેત્રને પાંચથી ગુણવાથી જે ફલ આવે તે અર્ચિ વિગેરે વિમાન શ્રેણીના પ્રકરણમાં એક દેવનું વિક્રમ સમજવું અને એજ સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત ક્ષેત્રને સાતથી ગુણવામાં આવે તેનું જે ફળ આવે તે કામ વિગેરે વિમાણ શ્રેણી પ્રકરણમાં એક દેવનું વિક્રમ સમજવું. જોઈએ અને એજ પ્રમાણે સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત ક્ષેત્રને નવથી ગુણતાં જે ગુણાકાર આવે તે વિજય વિગેરે વિમાન શ્રેણી પ્રકરણમાં એક દેવનું વિક્રમ થાય છે. આ વિજય વિગેરે વિમાનો સૌથી મોટા હોય છે. તેથી સ્વસ્તિક, અર્ચિ અને કામ વિગેરે વિમાનોમાં તો તે દેવ કોઈ કોઈ વિમાનને ઓળંગી પણ શકે છે, પરંતુ તે દેવ વિજય વિગેરે વિમાન પૈકી કોઇ પણ વિમાનને ઓળંગી શકતા નથી. આ પ્રમાણે આ ચાર સંગ્રહ ગાથાઓનો અર્થ થાય છે. ॥ સૂ. ૨૮ ॥

ત્રીજી પ્રતિપત્તીમાં તિર્યગ્યોનિક અધિકારનો પહેલો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૩-૪॥

સંસારસમાપન્નક જીવોં કા નિરુપણ

'कइ विहाणं भंते ! संसारसमावण्णगा जीवा' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—'શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછે છે કે 'कइविहाणं भते ! संसारसमावण्णगा जीवा पण्णत्ता' હે ભગવન્ સંસારી જીવો કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! छव्विहा संसारसमावन्नगा जीवा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! સંસારી જીવો છ પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. 'तं जहा' જેમકે 'पुढवीकाइया जाव तसकाइया' પૃથ્વીકાયિક યાવત્ ત્રસકાયિક, અહિયાં યાવત્પદથી અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક વનસ્પતિકાયિક, અને ત્રસકાયિકના ભેદથી સંસારસમાપન્નક જીવો છ પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે.

'से किं तं पुढवीकाइया' હે ભગવન ! પૃથ્વીકાયિક જીવોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा !

पुढवीकाइया दुविहा पण्णत्ता' हे गौतम! પૃથ્વીકાયિક જીવો બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. 'तं जहा' જેમકે 'सुहुम पुढवीकाइया' એક સૂક્ષ્મ પૃથ્વી કાયિક જીવ અને બીજા 'बायर पुढवीकाइया' બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવ જે પૃથ્વીકાયિક જીવોને સૂક્ષ્મનામ કર્મનો ઉદય હોય છે, તેઓને સૂક્ષ્મ પૃથ્વી કાયિક જીવો કહેવામાં આવે છે. અને જે પૃથ્વીકાયિક જીવોને બાદર નામ કર્મનો ઉદય હોય છે, તેમને બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવો કહેવામાં આવે છે. સૂક્ષ્મ નામ અત્યંત અલ્પ ત્વનું પણ છે. અને બાદર નામ સ્થૂલપણાનુ પણ છે તો આ અલ્પ પણાથી અને બાદર પણાથી યુક્ત જે પૃથ્વીકાયિક જીવો છે, તેઓને સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક અને બાદરપૃથ્વીકાયિક પણાથી કહ્યા નથી. 'से किं तं सुहुमपुढवीकाइया' હે ભગવન્ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा!

सुहुमपुढवीकाइया दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. 'तं जहा' જેમકે 'पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य' એક પર્યાપ્તકસૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક અને બીજા અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક 'से त्तं सुहुमपुढवीकाइया' આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકોના સંબંધમાં આ ઉપરોક્તકથન કરવામાં આવેલ છે.

હવે બાદર પૃથ્વી કાયિકોનુ નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી ને પૂછે છે કે 'से किं तं बायरपुढवीकाइया' હે ભગવન્ બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવો કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! बायरपुढवीकाइया दुविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવો બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. 'तं जहा' જેમકે 'पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य' એક પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિક અને બીજા અપર્યાપ્તક બાદર પૃથ્વીકાયિક જેમને પર્યાપ્તિ નામકર્મનો ઉદય હોય

છે, તેઓ પર્યાપ્ત કહેવાય છે અને જેમને પર્યાપ્ત નામ કર્મનો ઉદય થતો નથી તેઓ અપર્યાપ્તક છે. 'एवं जहा पण्णवणापदे' પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં જે પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિકોના ભેદોનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. એ જ પ્રમાણેનું તે વર્ણન અહિયાં પણ સમજી લેવું, પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં પૃથ્વીકાયિકોના ભેદોનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણેનું તે વર્ણન અહિયાં પણ સમજી લેવું, પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં આ સંબંધમાં એવું વર્ણન છે કે 'सण्हा सत्तविहा पण्णत्ता' શ્લક્ષ્ણ પૃથ્વી સાત પ્રકારની કહી છે. અર્થાત્ શ્લક્ષ્ણ અને ખર પૃથ્વીના ભેદથી પૃથ્વી બે પ્રકારની હોય છે. તેમાં શ્લક્ષ્ણ પૃથ્વી સાત પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. અને 'खरा अणेगविहा पण्णत्ता' ખર પૃથ્વી અનેક પ્રકારની કહી છે. યાવત્ 'असंखेज्जा' અસંખ્યાત પ્રકારની છે. 'से त्तं बायर पुढवीकाइया' આ પ્રમાણે બાદર પૃથ્વીકાયિકાયિક જીવોના સંબંધમાં આ વર્ણન કરવામાં આવેલ છે 'एवं चेव जहा पण्णवणा पदे तहेव निवरसेसं भाणियव्वं' એજ પ્રમાણેનું વર્ણન અહિયાં પણ સમજી લેવું, જોઈએ આ વર્ણન ત્યાં 'जाव वणप्फइकाइया' વનસ્પતિ કાયિકના કથન પર્યન્ત કરવામાં આવેલ છે. તેથી ત્યાં સુધીનું આ વર્ણન અહિયાં પણ સમજી લેવું તેમ કહ્યું છે. 'एवं जाव जत्थेगो तत्थ सिय संखेज्जा' જ્યાં એક જીવ હોય છે. ત્યાં સંખ્યાત જીવો પણ હોઈ શકે છે. તથા 'सिय अणंता' અનંત જીવો પણ હોઈ શકે છે. આ સંખ્યાત અસંખ્યાત અને અનંત જીવો હોવાના સંબંધનુ કથન વનસ્પતિકાયિક જીવોની અપેક્ષાથી કહ્યું છે તેમ સમજવુ.

'सेत्तं वणप्फइकाइया' આ પ્રમાણે વનસ્પતિ કાયિક જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવેલ છે.

વનસ્પતિકાયિક જીવોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ત્રસકાયિક જીવોનું નિરૂપણ કરે છે. આમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછે છે કે 'से किं तं तसकाइया' હે ભગવન્ ત્રસકાયિક જીવોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! तसकाइया चउव्विहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! ત્રસકાયિકજીવો ચાર પ્રકારના કહ્યા છે. तं जहा' જેમકે 'बेइंहिया, तेइंदिया, चउरिंदिया, पंचेंदिया' બે ઇંદ્રિયવાળા જીવો, ત્રણ ઈંદ્રિય વાળા જીવો, ચાર ઈંદ્રિય વાળા જીવો અને પાંચ ઇંદ્રિય વાળા જીવો 'से किं तं बेइंदिया' હે ભગવન્ બે ઈંદ્રિય વાળા જીવોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! बेइंदिया अणेगविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! બે ઇંદ્રિયવાળા જીવો અનેક પ્રકારના કહ્યા છે. एवं चेव पण्णवणा पदे तं चेव निरवसेसं भाणियव्वं जाव सव्वट्ठ सिद्धगदेवा' આ બધા જીવોનું વર્ણન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાંથી લઇને કહી લેવું જોઇએ. ત્યાં તેઓનું વર્ણન ભેદ પ્રભેદો સહિત ઘણાજ વિસ્તાર પૂર્વક. કરવામાં આવેલ છે.

'से त्तं अणुत्तरोववाइया' આ રીતે આ અનુત્તરોપપાતિક દેવોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આ અનુત્તરોપપાતિકદેવોનું વર્ણન પુરૂં થતાં દેવ વર્ણનનું પ્રકરણ સમાપ્ત થઈ જાય છે. તેમજ આ પ્રકરણની સમાપ્તિમાં 'से तं तसकाइया' આ પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કહ્યો છે કે ત્રસકાયિક જીવોનું નિરૂપણ સમાપ્ત થાય છે, ॥ સૂ. ૨૯ ॥

ભેદસહિત પૃથિવી આદિ કે સ્થિત્યાદિ કા નિરુપણ

વિશેષ કથન કરવા માટે સૂત્રકાર હવે પૃથ્વી સૂત્રનું કથન કરે છે. 'कइविहाणं भंते ! पुढवी पण्णत्ता' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછયું છે કે 'कइविहाणं भंते ! पुढवी पण्णत्ता' હે ભગવન્ પૃથ્વી કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! छव्विहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! પૃથ્વી છ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. 'तं जहा' જેમકે 'सण्हा पुढवी' શ્લક્ષ્ણ પૃથ્વી, આ પૃથ્વી ચૂરા રૂપ હોય છે. જેમકે લુણો લાગેલ પત્થરમાંથી પોતાની મેળેજ રેતીનું ચૂર્ણ - ચૂરો થાય છે. 'सुद्धपुढवी' શુદ્ધ પૃથ્વી, પર્વત વિગેરેની મધ્યમાં વિદ્યમાન રહે છે. 'वालुया पुढवी' વાલુકા પૃથ્વી, આ પૃથ્વી સ્વાભાવિકજ વાલુકા રેતીના રૂપમાં હોય છે 'मणोसिला पुढवी' મનઃશિલા પૃથ્વી 'खरपुढवी' ખર પૃથ્વી. આ પૃથ્વી પાષાણ પત્થર રૂપ હોય છે. આ પ્રમાણે શ્લક્ષ્ણ, શુદ્ધ; વાલુકા, મનઃશિલા, શર્કરા અને ખર આ છ ભેદોવાળી પૃથ્વી હોય છે.

હવે સૂત્રકાર શ્લક્ષ્ણ વિગેરે પૃથ્વીની સ્થિતિ આદિનું વર્ણન કરે છે. આ સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછે છે કે 'सण्हा पुढवी णं भंते ! केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' હે ભગવન્ શ્લક્ષ્ણ પૃથ્વીની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं एगं वाससहस्सं' હે ગૌતમ, શ્લક્ષ્ણ પૃથ્વીની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની કહી છે અને ઉત્કૃષ્ટથી તે એક હજાર વર્ષની કહેવામાં આવી છે. 'सुद्ध पुढवीणं पुच्छा' હે ભગવન શુદ્ધ પૃથ્વીની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं' હે ગૌતમ ! શુદ્ધ પૃથ્વીની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની કહી છે. અને 'उक्कोसेण बारसवास सहस्साइं' ઉત્કૃષ્ટથી બાર હજાર વર્ષની કહેલ છે. 'बालुया पुढवीणं पुच्छा' હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના જીવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! जहण्णेणं अंतो-मुहुत्तं' હે ગૌતમ ! વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંત મુંહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી 'चोद्दसवाससहस्साइं' ચૌદ હજાર વર્ષની કહેલ છે.

'मणोसिला पुढवीणं पुच्छा' હે ભગવન્ મનઃશિલાપૃથ્વીના જીવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सोलसवाससहस्साइ' હે ગૌતમ! જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ કહી છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સોળ હજાર વર્ષની સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે 'सक्करा पुढवी णं पुच्छा' હે ભગવન્! શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીના જીવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अट्ठारसवाससहस्साइं' હે ગૌતમ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી અઢાર હજાર વર્ષની કહેવામાં આવી છે. 'खर पुढवीणं पुच्छा' હે ભગવન્ ખર પૃથ્વીના જીવોનીસ્થિતિ કાળની અપેક્ષાથી કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! जहण्णेणं अंतोमुहुतं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं' હે ગૌતમ! ખરપૃથ્વીના જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી બાવીસ હજાર વર્ષની કહી છે. આ રીતે શ્લક્ષ્ણ પૃથ્વીના જીવોથી લઇને ખર પૃથ્વી સુધીના જીવોની જઘન્ય સ્થિતિ તો બધાનીજ એક અંતર્મુહૂર્તની છે. પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં જૂદાઇ આવે છે. જે ઉપર બતાવવામાં આવી છે. એ જ વાત આ ગાથા દ્વારા સમજાવવામાં આવી છે.

'सण्हाय सुद्धवालु य मणोसिला, सक्कराय खरपुढवी ।
इगबार चोद्दस सोलस ट्ठारस बावीसवास सहस्सा'

આ ગાથાને અર્થ ઉપર સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે.

હવે સ્થિતિનું નિરૂપણ કરવા માટેના પ્રસ્તાવને લઈને નૈરયિક વિગેરેની સ્થિતિનું નિરૂપણ ચોવીસ દંડકના ક્રમથી કરવામાં આવે છે. આમાં શ્રીગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'नेरइयाणं भंते! केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' હે ભગવન્ નૈરયિક જીવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! जहण्णेणं दसवास सहस्साइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं' હે ગૌતમ! નારક જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની કહી છે અને ઉત્કૃષ્ટથી તેત્રીસ સાગરોપમની કહેવામાં આવી છે. 'एवं सव्वं भाणियव्वं जाव सव्वट्ठसिद्ध देवत्ति' આ જ પ્રમાણે ચોવીસ દંડકના ક્રમથી અહિયાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહેલ સ્થિતિ પદ પ્રમાણે સર્વાર્થ સિદ્ધના દેવો સુધીની સ્થિતિનું નિરૂપણ કરી લેવું જોઈએ. જે આ સ્થિતિનું નિરૂપણ કર્યું છે, તે ભવસ્થિતિનું જ નિરૂપણ કર્યું છે.

હવે કાયસ્થિતિનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

અહિયાં કાયસ્થિતિના સંબંધમાં જીવાદિ ૨૨ બાવીસ દ્વારો પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અઢારમા કાયસ્થિતિ પદમાં કહેવામાં આવ્યા છે. તેની બે સંગ્રહ ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે.

'जीव गइंदिय काए जीए वेए कसायलेस्साय
सम्मत्तनाणदंसण संजय उवओग आहारे ॥ १ ॥
भासग परित्तपज्जत्त सुहुमसण्णी भवऽत्थि चरिमेय
एएसिं तु पयाणं कायठिई होइ नायव्वं ॥ २ ॥

જીવ ૧, ગતિ ૨, ઇંદ્રિય ૩, કાય ૪, યોગ ૫, વેદ ૬, કષાય ૭, લેશ્યા ૮, સમ્યક્ત્વ ૯, દર્શન ૧૧, સંયત ૧૨, ઉપયોગ ૧૩, આહાર ૧૪, ભાષક ૧૫, પરીત ૧૬, પર્યાપ્ત ૧૭, સૂક્ષ્મ ૧૮, સંજ્ઞી ૧૯, ભવસિદ્ધિક ૨૦, અસ્તિકાય ૨૧, અને ચરમ ૨૨, આમાં પહેલાં જીવદ્વારનું કથન કરવામાં આવે છે. 'जीवे णं भंते! जीवेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ' હે ભગવન્ જીવ જીવપણાથી કેટલા કાળ સુધી રહે છે? અર્થાત્ જીવની કાયસ્થિતિનો કાળ કેટલો છે? કાયસ્થિતિ શબ્દનો અર્થ એવો છે કે સામાન્યપણાથી કે વિશેષ પણાથી જીવની જે વિવક્ષિત પર્યાય છે. તેનુ નામ કાય છે. આ કાયમાં જે સ્થિતિ છે, તે કાયસ્થિતિ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે કાયસ્થિતિ શબ્દનો અર્થ થાય છે ભવસ્થિતિમાં વર્તમાન ભવની સ્થિતિનુ ગ્રહણ થાય છે. અને કાય સ્થિતિમાં જ્યાં સુધી જીવ પોતાના જીવન રૂપ પર્યાયથી યુક્ત રહે છે, ત્યાં સુધીની તે સ્થિતિ વિવક્ષિત થઈ છે. આ ચાલુ પ્રકરણમાં જીવની કાયસ્થિતિ પૂછવામાં આવી છે. તો જે પ્રાણોને ધારણ કરે છે, તે જીવ કહેવાય છે. દ્રવ્ય પ્રાણ અને ભાવ પ્રાણના ભેદથી પ્રાણ બે પ્રકારના કહેલ છે. પાંચઇંદ્રિય, મન, વચન અને કાય આ ત્રણ બળ આયુ અને શ્વાસોચ્છવાસ આ દસ દ્રવ્ય પ્રાણ છે. અને જ્ઞાનાદિ ભાવ પ્રાણ છે. કહ્યું પણ છે કે

'पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलंच उच्छ्वास निःश्वास मथान्यदायुः
प्राणा दशैते भगवद्भिरूक्ता स्तेषां वियोजी करणंतु हिंसा ।१।
ज्ञानादयस्तु भावप्राणा मुक्तोऽपि जीवति सतैर्हि इति

પાંચ ઇંદ્રિયો શ્રોત્રેન્દ્રિય વિગેરે, તથા મનોબલ, વચનબલ અને કાયબલ આ ત્રણ બલ તથા શ્વાસોચ્છવાસ અને આયુ આ દસ પ્રાણ કહ્યા છે. અહિયાં સામાન્ય પણાથી પ્રાણો ગ્રહણ કરાયા છે. તેથી દ્રવ્યપ્રાણ અને ભાવપ્રાણ આ બન્ને પણ ગ્રહણ થઇ જાય છે. આ રીતે જ્યારે એ વિચાર કરવામાં આવે કે 'જીવ' જીવન રૂપ અવસ્થામાં કયાં સુધી રહે છે? તો તેનો ઉત્તર પ્રભુશ્રી તરફથી એજ મળે છે કે હે ગૌતમ! જીવ, જીવનરૂપ અવસ્થામાં સદા

કાળ રહે છે. એવી એક પણ ક્ષણ નથી કે જીવ પોતાની આ જીવન રૂપ અવસ્થાથી રહિત થઈ જાય, સંસાર અવસ્થામાં તો આ દ્રવ્ય પ્રાણ અને ભાવ પ્રાણ બન્ને પ્રાણોથી જીવીત રહે છે. અને મુક્ત અવસ્થામાં આ કેવળ જ્ઞાનદર્શન સુખ વીર્ય વિગેરે ભાવપ્રાણોથી જીવે છે. તેથીજ સંસાર અવસ્થામાં અને મુક્ત અવસ્થામાં પણ આ જીવ 'જીવ' એ નામથી કહેવાય છે. અથવા 'જીવપદથી અહિયાં કોઈ એક ખાસ જીવનું ગ્રહણ થયેલ નથી. પરંતુ જીવ સામાન્યનું જ ગ્રહણ થયેલ છે. જીવ સામાન્ય પ્રાણધારણ રૂપ સામાન્ય પોતાના લક્ષણોથી જીવે છે જીવ્યા છે, અને જીવતા રહેશે. તેમાં કંઈજ વિરોધ આવતો નથી. તેથી એવા આ સામાન્ય જીવની કાયસ્થિતિનો કાળ અનાદિ અને અનંત રૂપ છે. આ પ્રમાણે જીવદ્વારની જેમ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અઢારમા કાયસ્થિતિ નામના પદમાં કહેલા ગતિ, ઇન્દ્રિય, કાય વિગેરે બાવીસે દ્વારોને સમજી લેવા જોઈએ. તેમાં ગતિ પદની અપેક્ષાથી જ્યારે કાયસ્થિતિનો વિચાર કરવામાં આવે છે. ત્યારે ત્યાં ગતિ કહેતા નરક ગતિ તિર્યગ્ગતિ, મનુષ્યગતિ, અને દેવગતિ આ ચારે ગતિઓને લઇને કાયસ્થિતિનો વિચાર કરવામાં આવે છે. અહિયાં થોડો સૂત્રનો આલાપ પ્રકાર બતાવવામાં આવે છે. જેમકે 'नेरइयाणं भंते ! नेरइयत्ति कालओ केवच्चिरं होई' હે ભગવન્ નૈરયિક જીવની કાયસ્થિતિનો કાળ કેટલો કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जहण्णेणं' दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं' હે ગૌતમ ! નારક જીવની કાયસ્થિતિનો કાળ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષનો છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી તેત્રીસ સાગરોપમનો છે. 'तिरिक्ख जोणिएणं भंते ! तिरिक्ख जोणियत्ति कालओ केवच्चिरं होई' હે ભગવન્ તિર્યગ્યોનિક જીવની કાયસ્થિતિનો કાળ કેટલો કહ્યો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહેછે કે 'गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं

अणंतं कालं अणंता उस्सप्पिणीओ ओसप्पिणीओ कालओ खेत्तओ अणंता लोगा असंखेज्जा पोग्गलपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइ भागो' हे ગૌતમ! તિર્યગ્યોનિક જીવની કાયસ્થિતિનો કાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તનો છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ રૂપ છે. આ અનન્તકાળ અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનંત અવસર્પિણી રૂપ હોય છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી અને કાળની અપેક્ષાથી અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્ત થઇ જાય છે. આ અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરવર્ત આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ રૂપ હોય છે. ઇત્યાદિ આજ પ્રમાણે મનુષ્યગતિ અને દેવગતિના કાયસ્થિતિનો કાળ પણ કેટલો છે? એ સંબંધમાં આલાપનો પ્રકાર અને તેનો ઉત્તર પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અઢારમા કાયસ્થિતિ પદમાંથી સમજી લેવો. તથા જે ઇંદ્રિય વિગેરે બાકીના દ્વારોને લઈને કાયસ્થિતિનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, તે પણ એ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના કાયસ્થિતિ પદમાંથી સમજી લેવો.

હવે સૂત્રકાર સામાન્ય પૃથ્વીકાય વિગેરેની કાયસ્થિતિનો વિચાર કરે છે. આ સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછ્યું છે કે 'पुढवी काइएणं भंते ! पुढवीकाइयत्ति कालओ केवच्चिरं होई' હે ભગવન્ પૃથ્વી કાયિક જીવો પૃથ્વી કાયિક પણાથી, કયાં સુધી રહે છે? અર્થાત્ પૃથ્વીકાયિક જીવની કાયસ્થિતિનો કાળ કેટલો કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! सव्वद्धं' હે ગૌતમ! પૃથ્વીકાયિક જીવ પૃથ્વીકાયિક પણાથી સર્વકાળ વર્તમાન રહે છે. અહિયાં પૃથ્વીકાયિક પદથી સામાન્ય પૃથ્વીકાયિક જીવોજ ગ્રહણ થયા છે, અને એજ કારણે અહિયાં જાતિની અપેક્ષાથી એક વચનનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે. વ્યક્તિની અપેક્ષાથી એક વચનનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ નથી. એવો કોઇ પણ સમય થતો નથી, તેમ વર્તમાનમાં પણ એવું નથી. ભવિષ્યમાં પણ આવો સમય રહેશે નહીં. કે જેમાં સામાન્ય પૃથ્વીકાયિક જીવો રહ્યા ન હોય. તેમ નહી હશે. સામાન્ય પૃથ્વીકાયિક જીવો આ સંસારમાં સદા સર્વદા દરેક ક્ષણમાં વર્તમાન રહે છે. 'एवं जाव तसकांइए' આજ પ્રમાણે સામાન્ય અપ્કાયિકની, સામાન્ય

તેજસ્કાયિકની, સામાન્ય વાયુકાયિકની સમાન્ય વનસ્પતિકાયિક, જીવની, અને સામાન્ય ત્રસકાયિક જીવની કાયસ્થિતિનો કાળ પણ સમજી લેવો. આ સંબંધમાં આલાપકોનો પ્રકાર આ નીચે પ્રમાણે છે. 'आउ काइएणं भंते ! आउकाइयत्ति कालओ केवच्चिरं होई, गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंता उस्सप्पिणी ओसप्पिणीओ कालओ खेत्तओ अणंता लोगा असंखेज्जा पोग्गल परियट्टा तेय पोग्गलपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइभागो' ઇત્યાદિ આ પ્રમાણે તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિકના સંબંધમાં પણ સૂત્રપાઠ સમજી લેવો.

હવે સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત કાળમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પણાથી પૃથ્વીકાયિક વિગેરે જીવો કેટલા કાળથી નિર્લેપ હોય છે ? આ વિષયનું નિરૂપણ કરવા માટે કહે છે. 'पडुप्पन्न' ઇત્યાદિ

હે ભગવન્ ! જેટલા નવા પૃથ્વીકાયિક જીવો વિવક્ષિત કાળમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે બધાજ જીવો કેટલા કાળ પછી જો તેઓમાંથી એક એક સમયમાં એક એક જીવ બહાર કહાડવામાં આવે, તો પૂરે પૂરા બહાર કહાડી શકાય ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जहन्नपए असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणी ओसप्पिणीहिं उक्कोसपदे असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणी ओसप्पिणीहिं' હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અર્થાત્ જ્યારે એક કાળમાં ઓછામાં ઓછા ઉત્પન્ન થાય છે. તે અપેક્ષાથી જો તેઓમાંથી પ્રત્યેક સમયમાં એક એક જીવ બહાર કહાડવામાં આવે, તો પૂરેપૂરા તેઓને બહાર કહાડવામાં અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીયો અને અસંખ્યાત અવસર્પિણીયો પૂરી થઇ જાય છે. એજ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટથી અર્થાત્ એક જ કાળમાં જ્યારે તેઓ વધારેમાં વધારે ઉત્પન્ન થાય છે. તે અપેક્ષાથી પણ જો તેઓમાંથી એક એક સમયમાં એક એક જીવ બહાર કહાડવામાં આવે તો પણ તેઓને પૂરેપૂરા બહાર કહાડવામાં અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીયો અને અસંખ્યાત અવસર્પિણીયો સમાપ્ત થઇ જાય છે. ત્યારે તેઓ પૂરે પૂરા બહાર કહાડી શકાય છે 'जहण्ण पदाओ उक्कोसपए असंखेज्जगुणा' જઘન્ય પદવાળા ઉત્પન્ન થનારા નવા નવા પૃથ્વીકાયિક જીવોની અપેક્ષાથી જે ઉત્કૃષ્ટ પદ વર્તી નવા નવા પૃથ્વીકાયિક જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ અસંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે. કેમકે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પદોમાં બન્ને સ્થળે અસંખ્યાત પદ હોવા છતાં પણ જઘન્ય પદમાં કહેલ અસંખ્યાત ત્વ ની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ પદમાં કહેલ અસંખ્યાતત્વ અસંખ્યાતગણું વધારે હોય છે. 'एवं जाव पडुप्पन्न वाउक्काइया' એજ પ્રમાણે એક કાળમાં યાવત્ નવા નવા અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિક જીવ ઓછામાં ઓછા એક એક સમયમાં એક એક જીવનું અપહરણ કરવામાં આવે અર્થાત્ બહાર કહાડવામાં આવે તો પૃથ્વીકાયિક જીવોની જેમજ

અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીયો અને અસંખ્યાત જ અવસર્પિણીયો પૂરી થઇ જાય ત્યારે તેઓ પૂરેપૂરા બહાર કહાડી શકાય છે.

'पडुप्पन्नवणप्फइकाइयाणं भंते। केवइय कालस्स निल्लेवा सिया' હે ભગવન્! વનસ્પતિ કાયિક જીવ જે અભિનવ વનસ્પતિ કાયિક પણાથી કોઈ અમુક વિવક્ષિત કાળમાં ઓછામાં ઓછા ઉત્પન્ન થયા હોય અને વધારેમાં વધારે ઉત્પન્ન થયા હોય તેઓને જો એક એક સમયમાં બહાર કહાડવામાં આવે, તો તેઓ બધા કેટલા સમયમાં બહાર કહાડી શકાય? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે गोयमा! पडुप्पन्न वणप्फइकाइया जहण्णपदे अपया, उक्कोसपदे अपया' હે ગૌતમ! વનસ્પતિ કાયિક જીવો જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અમુક વિવક્ષિત કાળમાં એટલા બધા વધારે ઉત્પન્ન થાય છે. કે તેઓ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીયોમાં અને અસંખ્યાત અવસર્પિણીયોમાં બહાર કહાડી શકાય એ પ્રમાણે કહી શકાતું નથી. આ કથનનું તાત્પર્ય એ જ છે કે વનસ્પતિ કાયિક જીવ અમુક વિવક્ષિત કાળમાં સર્વદા અનંતાનંત ઉત્પન્ન થતા રહે છે. એજ કારણે 'पडुप्पन्नवणप्फइकाइयाणं नत्थि निल्लेवणा' પ્રત્યુત્પન્ન- વર્તમાન કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલા વનસ્પતિ કાયિક જીવોની નિર્લેપના થતી નથી. કેમકે તેઓ અનંતાનંત ઉત્પન્ન થતા રહે છે. 'पडुप्पन्नतसकाइयाणं पुच्छा' હે ભગવન્ પ્રત્યુત્પન્ન ત્રસકાયિક જીવ કેટલા કાળ પછી લેપરહિત થાય છે? અર્થાત્ જે કોઇ વિવક્ષિત કાળમાં ઓછામાં ઓછા અને વધારેમાં વધારે જેટલા ત્રસ કાયિક જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, જો તે બધા એક એક સમયમાં બહારકહઠવામાં આવે, તો તે બધા કેટલા સમયમાં પૂરેપૂરા બહાર કહાડી શકાય? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ जहण्णपदे सागरोवमसयपुहुत्तस्स उक्कोसपदे सागरोवमसयपुहुत्तस्स' તે પ્રત્યુત્પન્ન ત્રસકાયિક જીવો જઘન્ય પદમાં અને ઉત્કૃષ્ટ પદમાં એટલા વધારે હોય છે કે જો તેઓને એક એક સમયમાં એક એક પણાથી બહાર કહાડવામાં આવે તો પૂરે પૂરા બહાર કહાડવામાં સાગરોપમ શત પૃથક્ત્વ અર્થાત્ એક સો સાગરોપમથી લઇને નવ સો સાગરોપમ સુધીનો કાળ પુરો થઈ જય 'जहन्नपया उक्कोमपए विसेसाहिया' જઘન્ય પદમાં તે જેટલા ઉત્પન્ન થયા છે, તેઓની અપેક્ષાએ તેઓ ઉત્કૃષ્ટપદમાં વિશેષાધિક ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે સામાન્ય તયા શતપૃથક્ત્વ પદને કહેવા છતાં પણ જઘન્ય પદના શતપૃથક્ત્વની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ પદનું શત પૃથક્ત્વ વિશેષાધિક હોય છે. ॥ સૂ ૩૦ ॥

અવિશુદ્ધ એવં વિશુદ્ધ લેશ્યાવાલે અનગાર કા નિરુપણ

આની પહેલા પૃથિવી વિગેરે ચોવીસ દંડકના જીવોની સ્થિતિ વિગેરે ભાવો કહેવામાં આવ્યા છે. તે પૂર્વોક્ત સ્થિત્યાદિ ભાવોને જાણવાવાળા અણગારજ હોય છે. તેથી હવે અવિશુદ્ધ વિશુદ્ધ લેશ્યા વાળા અણગારના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે.

'अविसुद्धलेस्सेण' भंते अणगारे असमोहएणं अप्पाणेण' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ–શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું કે 'अविसुद्धलेस्से णं भंते अणगारे' હે ભગવન્ જે અણગાર એટલે કે જેને અગાર–ઘર ન હોય તે અનગાર અર્થાત્ સાધુ અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા છે. કૃષ્ણનીલ કાપોત, લેશ્યાવાળા છે, અને 'असमोहएणं अप्पाणेणं' વેદના વિગેરે સમુદ્ઘાત રહિત આત્મા દ્વારા 'अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं' અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યા વાળા દેવને અગર દેવીને અથવા અણગારને 'जाणइ पासइं જ્ઞાન દ્વારા જાણે છે? અને દર્શન દ્વારા દેખે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા હોવાથી એ અણગારને યથાવસ્થિત વસ્તુને જાણવાવાળા જ્ઞાનનો અભાવ કહેલ છે. આ પ્રમાણે અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો અણગાર યથાર્થ પણાથી અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને જાણતો દેખાતો નથી. अंवसुद्धलेस्सेण' भंते अणगारे असमोहएणं अप्पाणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ' હે ભગવન્ જે અનગાર અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા હોય છે, અને વેદના વિગેરે સમુદ્ઘાતથી રહિત છે. એવો તે અનગાર વેદના વિગેરે સમુદ્ઘાતથી રહિત આત્માદ્વારા વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને અથવા દેવીને અથવા તેવા કોઈ અણગારને શું જાણે છે? કે દેખે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. કેમકે અવિશુદ્ધ લેશ્યા વાળાને યથાવસ્થિત વસ્તુને જાણવાના જ્ઞાનનો અભાવ હોય છે. 'अविसुद्धलेस्सेणं, भंते ! अणगारं समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारे जाणइ पासइ' હે ભગવન્ જે અનગાર અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા હોય છે, લેશ્યાની વિશુદ્ધીથી રહિત છે. પરંતુ વેદના વિગેરે સમુદ્ઘાતવાળા છે,

તો શું તે સ્વયં પોતાનાથી 'अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगार जाणइ पासइ' અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને અથવા દેવીને અથવા અણગારને શું જાણે છે ? અને દેખે છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. તેનું કારણ લેશ્યાની અવિશુદ્ધિમાં યથાવસ્થિત વસ્તુ પરિચ્છેદક જ્ઞાન હોવું જોઈએ તે હોતું નથી. 'अविसुद्धलेस्से अणगारे समोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं अणगारं जाणइ पासइ' હે ભગવન્ જે અણગાર અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો હોય અને વેદના વિગેરે સમુદ્ઘાત યુકત હોય તો શું તે સ્વયં પોતેજ વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને અથવા દેવીને કે અણગારને જાણે છે ? કે દેખે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ ! 'नो इणट्ठे समट्ठे' આ અર્થ બરોબર નથી. તેનુ કારણ ઉપર કહેવામાં આવી ગયેલ છે. તે પ્રમાણે સમજી લેવું, 'अविसुद्धलेस्सेणं भंते ! अणगारे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं जाणइ पासइ' હે ભગવન્ જે અણગાર અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો હોય છે, અને વેદના વિગેરે સમુદ્ઘાત ક્રિયાથી કંઈક વિશેષ છે, અને કંઈક અંશથી વેદના વિગેરે સમુદ્ઘાતથી વિશેષ ન પણ હોય, એવો તે સમવહતાસમવહતાત્મા વાળો સાધુ અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને અથવા દેવીને અથવા અણગારને જાણે છે? કે દેખે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' આ અર્થ બરોબર નથી. કેમકે યથાર્થ દર્શક જ્ઞાનનો તેને અભાવ હોય છે. 'अविसुद्धलेस्से अणगारे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ' હે ભગવન્ ! જે અણગાર અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો હોય, અને વેદના વિગેરે સમુદ્ઘાતથી વિશિષ્ટ અને અવિશિષ્ટ પણ હોય, તો શું એવો તે અણગાર સ્વયં વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવને કે દેવીને અથવા અનગારને જાણે છે ? કે દેખે છે ? આ પ્રમાણેનો આ છઠ્ઠો પ્રશ્ન પૂછેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી કેમકે એવી સ્થિતિમાં તે અનગારનું જ્ઞાન યથાર્થ વસ્તુને જાણવાવાળું હોતું નથી. આ રીતે અવિશુદ્ધ લેશ્યાને જાણવાવાળા સાધુના સંબંધમાં છ સૂત્રે ને બતાવીને હવે વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા જ્ઞાતા સાધુના સંબંધમાં છ સૂત્રો કહેવામાં આવે છે. 'विसुद्धलेस्सेणं भंते ! अणगारे असमोहएणं अप्पाणेणं अविसद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ' આમાં શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવો પ્રશ્ન પૂછયો છે કે હે ભગવન્ જે અણગાર વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા છે. અર્થાત્ પ્રશસ્ત લેશ્યાવાળા છે, અને વેદના વિગેરે સમુદ્ઘાત વિનાના છે, તો શું તે સ્વયં અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવાળા દેવને દેવીને તથા અણગારને શું જાણે છે ? કે દેખે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રીને ગૌતમસ્વામીને

કહે છે કે 'हंता जाणइ पासइ' હા ગૌતમ ! એવો તે સાધુ અણગાર કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવાળા દેવને દેવીને તથા અણગારને જાણે છે. અને દેખે છે. કેમકે તેના જ્ઞાનમાં યથાર્થ વસ્તુપ્રદર્શકતાના સદ્ભાવ કારક લેશ્યાની વિશુદ્ધિ છે. અને તે વિશુદ્ધિ તે સાધુના જ્ઞાનમાં વર્તમાન છે. 'जहा अविसुद्धलेस्सेण आलावगा एवं विसुद्धलेस्सेण वि छह आलावगा भाणियव्वा' જે પ્રમાણે અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા સાધુના સંબંધમાં પૂર્વોક્ત પ્રકારથી છ પ્રકારના આલાપકો કહેવામાં આવ્યા છે. એજ પ્રમાણે વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા સાધુના સંબંધમાં પણ છ આલાપકો સમજી લેવા જોઈએ તે આલાપકો કયાં સુધી સમજવા તે બતાવવા માટે કહે છે 'जाव' યાવત્ અંતિમ આલાપક સુધી એ પદ મૂકેલ છે અર્થાત્ છેલ્લા આલાપક સુધીના સઘળા આલાપકો સમજવા છેલ્લો આલાપક આ પ્રમાણે છે. 'विसुद्धलेस्सेणं भंते अणगारे समोहया समोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ' હે ભગવન્ વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો અણગાર કે જે સમવહત અને અસમવહત અવસ્થાવાળો છે, તે વિશુદ્ધ લેશ્યા વાળા દેવને દેવીને અથવા અનગારને શું જાણે છે? કે દેખે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ! हंता जाणइ पासइ' હા એવો તે અણગાર એ દેવને અને દેવીને તથા એવા અનગારને જાણે છે. અને દેખે છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી વચલા પાંચ આલાપકો ગ્રહણ કરાયા છે.

લેશ્યાની વિશુદ્ધિથી જ્ઞાનમા યથાર્થ દર્શકતા આવે છે. તે સંબંધમાં એવું કહ્યું છે કે शोभनमशोभनं वा वस्तु यथावद्विशुद्धलेश्यो जानाति' ॥ સૂ. ૩૧ ॥

સમ્યક્-ક્રિયા એવં મિથ્યાક્રિયા યે દો ક્રિયા એક કાલ મેં એક જીવ મેં હોને કા નિષેધ

આ રીતના પ્રતિપાદનથી એજ સારાંશ નીકળે છે કે જે અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો હોય છે. તે પદાર્થના યથાર્થ જ્ઞાનથી શૂન્ય રહે છે. અને તે વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો જીવ હોય છે, તે પદાર્થના સમ્યક્‌જ્ઞાનથી યુકત હોય છે. તેથી શુદ્ધ જાણવું અને શુદ્ધ દેખવું તે જ્ઞાનમાં લેશ્યાની વિશુદ્ધિને આધીન છે.

લેશ્યાની અવિશુદ્ધિવાળો જીવ જ્ઞાનની સમ્યક્ સ્થિતિથી રહિત હોય છે. તેથી હવે સૂત્રકાર સમ્યક્ ક્રિયા અને મિથ્યા ક્રિયા એ બે એક જ કાળમાં એક જીવમાં હોતા નથી. એ વાત અન્ય તીર્થિકોની પ્રરૂપણા બતાવીને સ્પષ્ટ કરે છે.—'अन्न उत्थिया णं भंते !' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું છે કે 'अन्नउत्थिया णं भंते एवमाइक्खंति' હે ભગવન્ અન્ય તીર્થિકોએ એવું કહ્યું છે, તેઓએ

પોતાના શિષ્યોને એવું જ સમજાવ્યું છે, એવી જ તેઓએ પ્રરૂપણા કરી છે, અને તર્કણા દ્વારા તેઓએ એની પુષ્ટિ કરી છે કે 'एगे जीवे, एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेइ' એક જીવ એક સમયમાં બે ક્રિયાઓ કરે છે. 'तं जहा' તે બે ક્રિયાઓ આ પ્રમાણે છે. 'संमत्त किरियं च मिच्छत्तकिरियं च' એક સમ્યક્ત્વ ક્રિયા છે. અને બીજી મિથ્યાત્વ ક્રિયા છે. તેમાં જે મિથ્યાત્વ ક્રિયા છે, તે અસુન્દર અધ્યવસાય રૂપ છે. અર્થાત્ સારી હોતી નથી. 'जं समयं संमत्तकिरियं पकरेइ, तं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरेइ, जं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरेइ, तं समयं संमत्तकिरियं पकरेइ' જીવ જે સમયે સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કરે છે, એજ સમયે તે મિથ્યાત્વ ક્રિયાપણ કરે છે. અને જે સમયે તે મિથ્યાત્વ ક્રિયા કરે છે, એજ સમયે તે જીવાત્મા સમ્યક્ત્વ ક્રિયા પણ કરે છે. 'संमत्तकिरियापकरणयाए मिच्छत्तकिरियं पकरेइ, मिच्छत्तकिरिया पकरणयाए संमत्तकिरियं पकरेइ' સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કરવાની સાથે જ મિથ્યાત્વ ક્રિયા પણ કરે છે. અને મિથ્યાત્વ ક્રિયાની સાથેજ સમ્યકત્વ ક્રિયા કરે છે. કેમકે આ બે ક્રિયાઓ પરસ્પર સંબંધવાળી છે. તેથી એક ક્રિયા કરવામાં બીજી ક્રિયાનું હોવું અનિવાર્ય છે. 'एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेइ' એજ કારણે એક જીવ એક સમયમાં બે ક્રિયાઓનો કર્તા-કરવા વાળો હોય છે. 'तं जहा संमत्तकिरियं च मिच्छत्त किरियंच' એક સમ્યક્ત્વ ક્રિયા અને બીજી મિથ્યાત્વ ક્રિયાને કરવાવાળો હોય છે. 'से कहमेयं भंते ! एवं' હે ભગવન્ અન્ય તીર્થિકોએ એક જીવને એક સમયમાં બે ક્રિયાઓ કરવા વાળો કહેલ છે, તો શું તેઓનું એ કથન યથાર્થ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा जण्णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति एवं भासंति, एवं पण्णवेंति एवं परूवेंति एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेंति तहेव जाव संमत्त-किरियंच मिच्छत्तकिरियं च' હે ગૌતમ ! તે અન્યતીર્થિકોએ એવું કહેલ છે, એવું વ્યાખ્યાન કરેલ છે. એવી પ્રજ્ઞાપના કરી છે, અને એવી પ્રરૂપણા કરી છે કે એક જીવ એકસમયમાં બે ક્રિયાઓ કરે છે. એ રીતે એક જ સમયમાં એક જીવ સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કરે છે, અને મિથ્યાત્વ ક્રિયા પણ કરે છે. તો એ પ્રમાણેનું તેઓનું કથન યાવત્ પ્રરૂપણા કરવી તે સઘળું મિથ્યા અસત્ય છે. 'अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि' આ સંબંધમાં હે ગૌતમ ! મારૂં એવું કથન છે, એવું જ વ્યાખ્યાન છે, મારી એવીજ પ્રજ્ઞાપના છે, અને મારી એવીજ પ્રરૂપણા છે કે 'एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं किरियं पकरेइ' એક જીવ એક સમયમાં એકજ ક્રિયા કરે છે. 'तं जहा' જેમકે 'संमत्तकिरियं वा मिच्छत्तकिरियं वा' સમ્યક્ત્વ ક્રિયા અથવા મિથ્યાત્વ ક્રિયા જ કરે છે, એ બન્ને ક્રિયાઓ એકી સાથે એટલા માટે કરી શકતા નથી કે આ બેઉ ક્રિયાઓમાં પરસ્પરમાં પરિહાર સ્થિતિ લક્ષણ વિરોધ છે. સમ્યક્ત્વ ક્રિયાના સદ્ભાવમાં મિથ્યાત્વ ક્રિયા રહેતી નથી. અને મિથ્યાત્વ ક્રિયાના સદ્ભાવમાં સમ્યક્ત્વ ક્રિયા રહેતી નથી. તેથી એક જ જીવાત્મા આ બન્ને ક્રિયાઓ એકી

વખતે એક સાથે કરી શકતા નથી. જો એક જીવ એક સમયમાં આ બન્ને ક્રિયાઓનો કર્તા માનવામાં આવે તો મોક્ષનો સર્વથા અભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. કેમકે મિથ્યાત્વની નિવૃત્તિ તો કયારેય થઇ જ શકતિ નથી. સૂ. ॥ ૩૨ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રીઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'જીવાભિગમસૂત્ર'ની પ્રમેયદ્યોતિકા નામની વ્યાખ્યામાં ત્રીજી પ્રતિપત્તિનો તિર્યગ્યોનિક અધિકારનો બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૩-૨॥

ભેદસહિત મનુષ્યોં કે સ્વરુપકા નિરુપણ

તિર્યગ્યોનિક અધિકાર સમાપ્ત કરીને હવે સૂત્રકાર મનુષ્યના અધિકારનું કથન કરે છે.—'से किं तं मणुस्सा' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—'से किं तं मणुस्सा' હે ભગવન્ મનુષ્યોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'मणुस्सा दुविहा पण्णत्ता' મનુષ્યો બે પ્રકારના કહ્યા છે. 'तं जहा' તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. संमुच्छिम मणुस्साय गब्भवक्कंतिय मणुस्साय' એક સંમૂર્છિમ મનુષ્ય અને બીજા ગર્ભજ મનુષ્ય આમાં શુક્ર અને શ્રોણિતના સંબંધ વિના જે મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ સંમૂર્છિમ મનુષ્યો કહેવાય છે. અને શુક્ર શોણિતના સંબંધથી જે ઉત્પન્ન થાય છે તે ગર્ભજ મનુષ્ય કહેવાય છે. 'से किं तं संमुच्छिम मणुस्सा' હે ભગવન્! સંમૂર્છિમ મનુષ્યોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે संमुच्छिम मणुस्सा एगागारा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! સંમૂર્છિમ મનુષ્યોના કોઈપણ ભેદ હોતા નથી. કેમકે સંમૂર્છિમ મનુષ્યો એકજ સ્વરૂપવાળા હોવાનું કહેલ છે. ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે 'कहिणं भंते! संमुच्छिम मणुस्सा संमुच्छिंति' હે ભગવન્ આ સંમૂર્છિમ મનુષ્યોનિ ઉત્પત્તી કયાં થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! जंतो मणुस्सखेत्ते' હે ગૌતમ! આ સંમૂર્છિમ મનુષ્યો મનુષ્ય ક્ષેત્રની અંદર જ ઉત્પન્ન થાય છે. તથા મનુષ્યોનાજ મલ મૂત્રાદિ રૂપ અશુદ્ધ વસ્તુઓમાંજ તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેઓનું આયુષ્ય કેવળ એક અંતર્મુહૂર્તનુંજ હોય છે. 'जहा पण्णवणाए जाव से त्तं संमुच्छिममणुस्सा' સંમૂર્છિમ મનુષ્યોના સંબંધમાં પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કરવામાં આવેલ છે, તેથી તે કથન પ્રમાણે અહિયાં પણ તેઓના સંબંધમાં કથન સમજી લેવું જોઈએ. 'યાવત્' પદથી ગ્રહણ કરવામાં

આવેલ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનો આલાપક આ પ્રમાણે છે. 'पणयालीसाए' ઇત્યાદિ. સૂત્રપાઠનો અર્થ અહિયાં કહેવામાં આવે છે. તે સંમૂચ્છિમ મનુષ્ય મનુષ્ય ક્ષેત્રની મધ્યમાં ૪૫ પિસ્તાળીસ લાખ યોજનવાળા અઢાઇ દ્વીપ સમુદ્રોમાં પંદરકર્મભૂમિયોમાં, ત્રીસ અકર્મભૂમિયોમા છપ્પન અંતર દ્વીપોમાં રહેવાવાળા ગર્ભજ મનુષ્યોના જ ઉચ્ચાર. પ્રસ્રવણ, ખેલ સિંઘાણ વાન્ત (વમન-ઉલ્ટી પિત્ત પૂય (પરૂ) શોણિત, (લોહી) શુક્ર-વીર્ય તથા શુક્રપુદ્ગલોના પરિશાટ સડેલામાં મરેલા કલેવરો કહેતાં શરીરોમાં, સ્ત્રી પુરૂષના સંયોગમાં તથા નગરના નાળા (ગટર)માં આ બધા અશુચિસ્થાનોમાં આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ માત્ર અવગાહનાથી સંમૂર્ચ્છિત (ઉત્પન્ન) થાય છે તેઓ અસંજ્ઞી, મિથ્યાદષ્ટિ, અજ્ઞાની, અને બધી પાંચે પર્યાપ્તિયોથી અપર્યાપ્ત હોય છે. આ અંતમુહૂર્તના આયુષ્યમાંજ કાલ કરે છે. 'से तं संमुच्छिममणुस्सा' આ સંમૂચ્છિમ મનુષ્યોનું નિરૂપણ કહ્યું છે.

હવે ગર્ભજ મનુષ્યોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. 'से किं तं गब्भ वक्कंतिय मणुस्सा' હે ભગવન્ ગર્ભજ મનુષ્યોના કેટલા ભેદ કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ! 'गब्भवक्कंतिय मणुस्सा तिविहा पण्णत्ता' ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક-ગર્ભજ મનુષ્યોના ત્રણ ભેદો કહ્યા છે, 'तं जहा' તે ભેદો આ પ્રમાણે છે 'कम्मभूमिगा, अकम्मभूमिगा, अंतरदीवगा' કર્મભૂમિક અકર્મભૂમિક, અને અંતરદ્વીપજ, આમાં જેઓ કર્મભૂમિયોમાં એટલે કે ભરત, ઐરવત, વિગેરે પંદર ક્ષેત્રોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ કર્મભૂમિક કહેવાય છે. બે લાખ યોજનના વિસ્તારવાળા લવણ સમુદ્રની અંદર અંદર જે દ્વીપ છે, તે અંતરદ્વીપ છે. આ છપ્પન અંતરદ્વીપોમાં જેઓ ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ અંતરદ્વીપક મનુષ્યો છે.

આમાં પહેલાં અંતર દ્વીપના મનુષ્યોનુ કથન કરવામાં આવે છે. તેમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે 'से किं तं अंतरदीवगा' હે ભગવન્ અંતરદ્વીપના મનુષ્યોના કેટલા ભેદ કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'अंतरदीवगा अट्ठावीसइविहा पन्नत्ता' હે ગૌતમ! અંતર દ્વીપના મનુષ્યોના ૨૮ અઠયાવીસ ભેદો કહ્યા છે. 'तं जहा' તે અઠયાવીસ ભેદો આ પ્રમાણે છે. 'एगोरुया' इत्यादि એકોરૂક ૧, આભાષિક ૨, વૈષાણિક ૩, નાંગોલિક ૪, હયકર્ણક ૫, ગજકર્ણક ૬, ગોકર્ણક ૭, શષ્કુલી કર્ણક ૮, આદર્શમુખ ૯, મેઢ્ર-મેષમુખ ૧૦, અયોમુખ ૧૧, ગોમુખ ૧૨, હસ્તિમુખ ૧૪, સિંહમુખ ૧૫, વ્યાઘ્રમુખ ૧૬, અશ્વકર્ણ ૧૭, સિંહકર્ણ ૧૮, અકર્ણ ૧૯, કર્ણપ્રાવરણ ૨૦, ઉલ્કા મુખ ૨૧, મેઘમુખ૨૨, વિદ્યુન્મુખ૨૩, વિદ્યુદ્દન્ત ૨૪, ઘનદન્ત ૨૫, લષ્ટદન્ત ૨૬, ગૂઢદન્ત ૨૭, અને શુદ્ધદંત ૨૮,

સૂત્રમાં કહેલા આ અઠયાવીસ ૨૮ દ્વીપો જે પ્રમાણેના જેટલા પ્રમાણના અપાન્તરાલવાળા અને જે નામના હિમવાન પર્વતના પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં છે, એજ પ્રકારના એટલાજ પ્રમાણવાળા એટલાજ અપાન્તરાલવાળા અને એજ નામન શિખરી પર્વતની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં બીજા પણ ૨૮ અઠયાવીસ અંતરદ્વીપો ફરીથી કહ્યા છે. આ બધા મળીને કુલ ૫૬ છપ્પન અંતરદ્વીપો કહેવામાં આવે છે. પરંતુ આ સૂત્રમાં તેઓની અત્યંતસમાનતાને કારણે વ્યક્તિભેદને ન માનતાં અઠયાવીસ પ્રકારના જ અંતરદ્વીપોની વિવક્ષા કરવામાં આવી છે.

એકોરૂક નામવાળા દ્વીપો છે. મનુષ્યો એ નામવાળા હોતા નથી પરંતુ તે દ્વીપોમાં રહેનારા હોવાને કારણે 'तात्स्थ्यात् तद् व्यपदेशः' આ માન્યતા પ્રમાણે ત્યાંના મનુષ્યોના નામો પણ એકોરૂક વિગેરે પ્રકારથી કહ્યા છે. જેમ પંચાલ વિગેરે દેશમાં રહેવાવાળા પુરૂષને વ્યવહારમાં પાંચાલ વિગેરે પ્રકારથી કહેવામાં આવે છે. તે જ પ્રમાણેનુ આ કથન છે. ॥ સૂ. ૩૩ ॥

દક્ષિણદિશા કે મનુષ્યોં કે એકોરુક દ્વીપ કા નિરુપણ

હવે દક્ષિણ દિશાના એકોરૂક મનુષ્યોના એકોરૂક દ્વીપના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે. 'कहिंणं भंते ! दाहिणिल्लाणं एगोरूय मणुस्साणं' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું કે 'कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' હે ભગવન્ દક્ષિણ દિશામાં રહેવાવાળા એકોરૂક મનુષ્યોનો જે એકોરૂક દ્વીપ છે, તે કયા સ્થાન પર કહેવામાં આવેલ છે? એકોરૂક મનુષ્ય શિખરી નામના પર્વત પર પણ રહે છે. તો આ મનુષ્ય મેરૂ પર્વતની ઉત્તર દિશામાં રહેવાવાળા એકોરૂક મનુષ્યોના એકોરૂક દ્વીપના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામીએ ઉપર પ્રમાણેનો પ્રશ્ન ભગવાનશ્રી મહાવીર પ્રભુશ્રીને પૂછ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स, दाहिणेणं चुल्लहिमवंतस्स, वासहरपव्वयस्स, उत्तरपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहित्ता' હે ગૌતમ। જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં જે મેરૂપર્વત છે, તેની દક્ષિણ દિશામાં ક્ષુદ્રહિમવાન્ નામનો વર્ષધર પર્વત છે. આ વર્ષધર પર્વતની ઇશાન દિશાના ચરમાન્તમાં લવણ સમુદ્રમાં ત્રણસો યોજન ગયા પછી 'एत्थणं दाहिणिल्लाणं एगोरुय मणुस्साणं एगोरूयदीवे णामं दीवे पण्णत्ते'

અહિયાં ક્ષુદ્ર હિમવાન પર્વતની દાઢ ઉપર દક્ષિણ દિશામાં રહેવાવાળા એકોરૂક મનુષ્યોનો એકોરૂક નામનો દ્વીપ કહેવામાં આવેલ છે. 'तिन्नि जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं णव एगूणपन्न जोयणसयाइं किंचिविसेसेणं परिक्खेवेणं एगाए पउमवरवेइयाए एगेणं वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' આ દ્વીપ લંબાઈ પહોળાઈમાં ત્રણસો ૩૦૦ યોજનનો છે. તેની પરિધિ નવસો ઓગણ પચાસ ૯૪૯ યોજનમાં કંઈક વધારે છે. આ દ્વીપની ચારે બાજુ એક પદ્મવર વેદિકા આવેલી છે. આ પદ્મવર વેદિકાની ચારે દિશાઓમાં તેને ઘેરીને એક વન ખંડ આવેલું છે. 'सा णं पउवरवेदिया अट्ठ जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं पंच घणुसयाई विक्खंभेणं एगूरूयवदीवं समंता परिक्खेवेणं पण्णत्ता' આ પદ્મવર વેદિકાની ઉંચાઇ આઠ યોજનની છે. અને તેની પહોળાઇ પાંચસો ધનુષની છે. 'एगोरुय दीवं समंता परिक्खेवेणं पण्णत्ता' આ પદ્મવર વેદિકા એકોરૂક દ્વીપને ચારે બાજુથી ઘેરીને રહેલી છે. 'तीसेणं पउवरवेदियाए' આ પદ્મવર વેદિકાનું 'अयमेयारूवे वण्णावासे' વર્ણાવાસ-વર્ણન આ પ્રમાણે છે 'तं जहा' જેમકે 'वइरामया निम्मा' નેમિ પરિધિ વજ્રમય બનેલી છે. 'एवं वेइया वण्णओ जहा रायपसेणईए तहा भाणियव्वो' આના વર્ણન સંબંધમાં 'રાજપ્રશ્નીય' સૂત્રમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું જોઇએ.

'सा णं पउमबरवेदिया एगेणं वणसंडेणं समंत्ता संपरिक्खित्ता' આ પદ્મવર વેદિકાની ચારે બાજુ એક વનષંડ આવેલું છે. 'से णं वणसंडे देसूणाइं दो जोयणाइं चक्कवालविक्खंभेणं वेदिया समेणं परिक्खेवेणं पण्णत्ते' આ વન ષંડ દેશઉન, કંઇક કમ બે યોજનના ગોળાકાર પહોળાઈ વાળું છે અને તેની પરિધિનો વિસ્તાર વેદિકાની બરોબર છે. 'से णं वणसंडे किण्हे किण्होभासे एवं जहा रायपसेणइए वणसंडवण्णओ तहेव निरवसेसं भाणियव्वं' આ વનષંડ ઘણું ગાઢ ઉંડુ હોવાના કારણે કાળું દેખાય છે. અને તેનો પ્રકાશ પણ કાળોજ નીકળે છે. તેનું આ પ્રકારનું વર્ણન રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં કરવામાં આવેલ છે. તો એ બધું ત્યાંનું વર્ણન અહિયાં પણ સમજી લેવું 'तणाण य वण्ण गंध फासो सद्दोतणा णं बहवे देवाय देवीओ य आसयंति जाव विहरंति' અહિંના તૃણોના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને તૃણોના શબ્દ આ બધાનું અને વાવડિયોનું અને ઉપપાત પર્વતોનું અને પૃથ્વી શિલાપટ્ટકોનું કે જે અહિયાં વર્તમાન છે, એ બધાનું વર્ણનપણ કરી લેવું જોઈએ. યાવત્ અહિયાં અનેક વાનવ્યન્તર દેવ અને દેવીયો ક્રીડા કરવા આવે છે ઉઠે બેસે છે. ઇત્યાદિ. આ રીતે 'आसयंति' આ છેલ્લા પદ સુધી વ્યન્તર દેવ અને દેવીયોનું વર્ણન અહિયાં કરવામાં આવેલ છે. તો તે બધુંજ વર્ણન અહિયાં કરી લેવું જોઇએ. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પદ્મવર વેદિકાનું વર્ણન અને વનષંડનું વર્ણન જેમ આગળ જંબૂદ્વીપની ઉપરની પદ્મવર વેદિકા અને વનષંડનું વર્ણન આવવાનું છે. તે પ્રમાણે ત્યાંના તે વર્ણન પ્રકરણથી આ સમજવામાં આવી જશે. ॥ સૂ ૩૩ ॥

એકોરુકદ્વીપ કે આકાર આદિકા નિરુપણ

'एगोरुय दीवस्सणं भंते ! दीवस्स' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે 'एकोरुयदीवस्स णं भंते ! दीवस्स केरिसे आगारभावपडोयारे पण्णत्ते' હે ભગવન્ ! એકોરૂક નામના દ્વીપનો આકાર ભાવપ્રત્યવતાર અર્થાત્ ભૂમિ વિગેરેનું વર્ણન કેવી રીતે કરવામાં આવેલ છે ? આજ વિષયને ઉપમા વાચક પદો દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવે છે. 'से जहा नामए आलिंग पुक्खरेइ वा' ઇત્યાદિ. ત્યાંની જે ભૂમિ છે, તે આલિંગ પુષ્કરના જેવી ચીકણી અને સમતલવાળી છે. આલિંગ નામનું વાજીંત્ર હોય છે. તેને મઢેલું ચામડું જેવું સરખું હોય છે, તેવી સમતલ સરખા તળીયાવાળી હોય છે. મૃદંગનુ મુખ જેવું ચિકણું અને સમતલ હોય છે, તેવી સમતલ હોય છે. અથવા પાણીથી ભરેલા તળાવના પાણીનો ઉપરનો ભાગ જેવો સમતલ અને ચિકણો હોય છે, અથવા હાથના તળીયા જેવો ચિકણો અને સમ હોય છે. ચંદ્રમંડળ અને સૂર્યમંડળ જેવા હોય છે. આદર્શમંડલ અર્થાત્ દર્પણ જેવો ચિકણો અને સમતલ હોય છે. ઉરભ્રચર્મ ઉરલિયા અર્થાત્ ઘેટા, બળદ, સુવર, સિંહ, વાઘ વૃક ઘેટાની એક જાતઅને ચિત્તો આ બધના ચર્મને જે મોટા મોટા ઓજારોથી સમતળ બનાવવામાં આવેલ હોય, એવી તે ભૂમી આવર્ત, પ્રત્યાવર્ત, શ્રેણી પ્રશ્રેણી સ્વસ્તિક સૌવસ્તિક, પુષ્યમાન, વર્ધમાન, મત્સ્યાંડ, મકરાંડ જાર, માર પુષ્પાવલી, પદ્મપત્ર, સાગરતરંગ, વાસંતીલતા, પદ્મલતા વિગેરે અનેક પ્રકારના માંગલિક રૂપોની રચનાથી ચિત્રેલા એવા તથા સુંદર દશ્યવાળા સુંદરકાંતી વાળા અને સુંદર શોભાવાળા ચમકતા ઉજ્જવલ કિરણોના પ્રકાશવાળા, એવા અનેક પ્રકારના પાંચ વર્ણોવાળા તૃણોથી અને મણિયોથી, શોભાયમાન થતી રહે છે. 'एवं सयणिज्जे भाणियव्वे' તેની શૈય્યાની ચિકણાઇના સંબંધમાં પણ વર્ણન કરી લેવું જોઇએ જેમકે આ જીનક–ચિકણું ચામડું રૂ, બૂર, માખણ, અને તૂલના સ્પર્શ જેવો કોમલ તથા રત્નમય સ્વચ્છ, ચિકણો. ઘૃષ્ટ મૃષ્ટ અને નિર્મલ વિગેરે વિશેષણોવાળો ભૂમિભાગ છે. 'पुढवी सिलापट्टगंसि' પૃથ્વીશિલાપટ્ટક પણ છે. તો તેનું વર્ણન પણ ઔપપાતિક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું. 'तत्थ णं' તે શિલાપટ્ટકપર 'बहवे एगोरुय दीवया मणुस्सा मणुस्सीओ आसयंति जाव विहरंति' એકોરૂક દ્વીપમા રહેવાવાળા અનેક મનુષ્યો અને તેની સ્ત્રિયો ઉઠતી બેસતી રહે છે. તેમજ સૂતી રહે છે. આરામ કરે છે. અને પહેલાં કરેલા શુભકર્મોનો અનુભવ કરે છે. 'एगोरूयदीवेणं दीवे तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे उद्दालका कोद्दालका कतमाला, नतमाला, णट्टमाला, सिंगमाला संखमाला, दंतमाला, सेलमालगा, णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણાયુષ્મન્ ! શ્રમણો તે એકોરૂક નામના દ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે આવેલ અનેક ઉદ્દાલક નામના વૃક્ષો, અનેક કોદ્દાલક નામના વૃક્ષો, અનેક કૃતમાલ નામના વૃક્ષો, અનેક નત માલ નામના વૃક્ષો, અનેક નર્તમાલ નામના વૃક્ષો, અનેક શૃંગમાલ નામના વૃક્ષો, અનેક શંખમાલ નામના વૃક્ષો

અનેક દંતમાલ નામના વૃક્ષો અને અનેક શૈલમાલ નામના વૃક્ષો છે. આ વૃક્ષોનો મૂળભાગ 'कुस विकुसविसुद्धरुक्खमूला' કુશ-દર્ભ અને કાસના સદ્‌ભાવથી સર્વથા રહિત છે. અર્થાત્ આ વૃક્ષોની નીચે ઘાસ કે કાસ હોતા નથી. દર્ભની જાતનું જે ઘાસ હોય તેને કુશ કહે છે અને કાસની જાતનું જે ઘાસ થાય છે તેને વિકુશ કહે છે. આ બધા વૃક્ષો 'मूलमंतो, कंदमंतो, आव बीयमं तो' પ્રશસ્ત મૂળવાળા હોય છે. પ્રશસ્ત કંદવાળા હોય છે. પ્રશસ્ત સ્કંધવાળા હોય છે. પ્રશસ્ત છાલ વાળા હોય છે. તેમજ પ્રશસ્ત શાખાઓ વાળા હોય છે. પ્રશસ્ત પ્રવાલો. કૂંપળો વાળા હોય છે. પ્રશસ્ત પાનાઓ વાળા હોય છે. પ્રશસ્તફૂલોવાળા હોય છે. સુંદર ફલોવાળા હોય છે. અને સુંદર બીજોવાળા હોય છે. 'पत्तेहिय पुप्फेहिय. अच्छण्ण परिच्छण्णा' આ વૃક્ષો નિરંતર પત્રો પુષ્પોથી લદાયેલા રહે છે. 'सिरीए अतीव अतीव उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिट्ठंति' તેથી જે તેનું સૌંદર્ય અત્યંત મનને લોભાવનારૂં હોય છે. 'एगोरुय-दीवेणं दीवे तत्थ बहवे रुक्खा हेरुयालवणा, भेरुयालवणा, मेरुयालवणा, सेरुयालवणा, सालवणा, सरलवणा, सत्तवण्णवणा' આ એકોરૂક નામના દ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે. અનેક વૃક્ષોતો છે જ તેની સાથે હેરૂતાલના વનપણ છે. ભેરૂતાલના વન પણ છે. મેરૂતાલના વનો પણ છે. સેરૂતાલના વનો પણ છે. સાલ વૃક્ષોના વન છે. સરલ વૃક્ષોનો વન છે. સપ્તપર્ણ નામના વૃક્ષોના વનો છે. 'पूयफलिवणा' પૂગી ફલ કહેતાં સોપારીના વૃક્ષોના વન છે. 'खज्जूरिवणा' ખજૂરીવૃક્ષોના વનો છે. 'नारिएरिवणा' નારીયેલના વન છે. આ બધા વનો 'कुसविकुसरुक्ख मूला' વૃક્ષોની નીચેના ભાગમાં કુશ અને કાશ વિનાના હોય છે. આ વનોમાં જે વૃક્ષો છે, તે બધાજ પ્રશસ્ત મૂળવાળા છે, પ્રશસ્ત સ્કંદવાળા છે. યાવત્ પ્રશસ્ત બીજ વાળા છે. તથા આ બધા વૃક્ષો પત્રો અને પુષ્પોથી હંમેશાં યુંકત રહે છે. તેથીજ તે પોતાની સુખકર સુષમાથી વિશેષ પ્રમાણમાં સુહાવના બન્યા રહે છે. 'एगोरुयदीवेणं तत्थ बहूओ पउमलयाओ, जाव सामलयाजो णिच्छं कुसुमियाओ' તે એકોરૂક નામના દ્વીપમાં અનેક પ્રકારની અનેક લતાઓ વેલો પણ હોય છે. જેમકે પદ્મલતાઓ, યાવત્ અહિયાં યાવત્ શબ્દથી નાગ લતાઓ, અશોકલતાઓ, ચમ્પકલતાઓ, આમલતાઓ, વનલતાઓ, વાસન્તી લતાઓ, અતિમુક્તકલતાઓ, કુંદલતાઓ, અને શ્યામલતાઓ આ બધી લતાઓ ગ્રહણ કરાઇ છે. આ બધી લતાઓ નિત્ય કુસુમિત, સ્તબકિત, પલ્લવિત, ગુલ્મિત, અને પુષ્પોથી સદા વ્યાપ્ત રહે છે. 'एवं लता वण्णओ जहा उववाइए जाव पडिरूवाओ' આ રીતે અહિયાં લતાઓનું વર્ણન સમજી લેવું. ઔપપાતિક સૂત્રમાં જે પ્રમાણે આ લતાઓનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. તે પ્રમાણે સમજી લેવું આ બધી લતાઓ પ્રાસાદીય છે, દર્શનીય છે, અભિરૂપ અને

પ્રતિરૂપ છે. 'एगोरुयदीवेणं दीवे तत्थ तत्थ बहवे सेरिया गुम्मा, जाव महा जातिगुम्मा' આ એકોરૂક નામના દ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે અનેક સેરિકાગુલ્મો નવમાલિકા ગુલ્મો, કે જેના પુષ્પો મધ્યાહ્ને-બપોરે ખીલે છે, એવા બંધુ જીવકના પુષ્પો, અનોવગુલ્મ, બીજકગુલ્મ, બાણગુલ્મ, કુંજગુલ્મ, સિંદુવાર ગુલ્મ, જાતીગુલ્મ, મુદ્દગરગુલ્મ, યૂથિકાગુલ્મ, મલ્લિકાગુલ્મ, વાસંતીકાગુલ્મ વસ્તુલગુલ્મ, શેવાલગુલ્મ, અગસ્ત્યગુલ્મ, ચંપકગુલ્મ, નવનીતિકાગુલ્મ, કુંદગુલ્મ અને મહા જાતિગુલ્મ છે. જેનું સ્કંધ થડ નાનું હોય પરંતુ જેની શાખાઓ ડાળો ઘણી ફેલાયેલી હોય પત્ર, પુષ્પ અને ફળોથી જે સદા લદાયેલ રહે એવા વૃક્ષોને ગુલ્મ કહે છે. આમાં કેટલાક તો પ્રસિદ્ધ છે, અને કેટલાક ત્યાંના પોતપોતાના દેશ વિશેષથી જાણી લેવા. આ ગુલ્મો ઘણાજ ગાઢ હોય છે. તેથી તે એવા દેખાય છે કે જેમ મહામેઘનો સમૂહ હોય, 'तेणं गुम्मा दसद्धवण्णकुसुमं कुसुमंति' આ ગુલ્મો પાંચે વર્ણવાળા પુષ્પોને ઉત્પન્ન કરે છે. 'विधूवग्गसाहा जेण वाय-विधूवग्गसाला' તેની શાખાઓ ડાળીયોં પવનના ઝોકથી સદા હાલતી રહે છે. તેથી તે 'एगोरुय दीवस्स बहुसमरमणिज्जं भूमिभागं मुक्कपुप्फपुंजोवयार कलियं करेंति' એકોરૂક દ્વીપના બહુ સમરમણીય ભૂમિભાગને માનોકે પુષ્પોના પુંજોથીજ ઢાંકી દે છે. એમ જણાય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે ગુલ્મોની અગ્ર શાખાઓ જ્યારે પવનના ઝપાટાથી કંપાયમાન થાય છે. ત્યારે તેમાંથી અનેકપુષ્પો જમીન પર નીચે પડે છે. તેનાથી એવું જણાય છે કે જાણે આ એકોરૂક દ્વીપના બહુ સમરમણીય ભૂમિભાગ પર પુષ્પોનો વરસાદ વરસાવી રહ્યા છે. 'एगोरुय दीवेणं तत्थ तत्थ बहूओ वणराइओ पण्णत्ताओ' એકોરૂક દ્વીપમાં અનેક સ્થાનોપર અનેક પ્રકારની સુંદર વનસ્પતિયો પણ છે. 'ताओ णं वणराईओ किण्हाओ किण्हो भासाओ जाव रम्माओ महामेघनिकुरंबभूयाओ' આ વનરાજીયો અત્યંત ગાઢ હોવાથી ક્યાંક ક્યાંક કાળી કાળી મેઘની ઘટા જેવી દેખાય છે. તેમાંથી જે પ્રકાશ પુંજ નીકળે છે, તે પણ કાળોજ જણાય છે. યાવત્ આવનરાજીઓ ક્યાંક ક્યાંક નીલ વર્ણની પણ હોય છે. તેથી નીલાવ-ભાસવાળી જણાય છે. તો પણ એ દેખવામાં ઘણીજ સુંદર લાગે છે. તેને જોનારા તો તેને જોતાં એવુંજ સમજે છે કે જાણે આ મોટામોટા મેઘો-વાદળાઓની ઘટાઓજ અહિયાં એકઠી થયેલ છે. 'जाव महती गंधद्धाणिं मुयंतीओ पासादीयाओ' આ વનરાજીયોની અંદરથી જે ગંધરાશી નીકળે છે. તે ઘ્રાણેન્દ્રિયને બિલ્કુલ સરાબોર-તર કરીદે છે. અર્થાત્ તેને ભરીદે છે. અને તૃપ્ત કરીદે છે. આ બધીજ રાજીયો પ્રાસાદીય છે. દર્શનીય છે. અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે.

'एगोरुयदीवेणं तत्थ तत्थ बहवे मत्तंगा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' એકોરૂક દ્વીપમાં જ્યાં ત્યાં અનેક સ્થળે મત્તાંગોના દ્રુમગણો છે. હે શ્રમણ આયુષ્મન્ તે મત્ત-મદ અર્થાત્ પ્રમોદના કારણ રૂપ હોવાથી તેનું નામમત્તાંગ

એવું પડેલ છે. તે કેવા પ્રકારના હોય છે ? તે પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે તેના ગુણ અને તેની સમાનતા દૃષ્ટાંત દ્વારા કહે છે. 'जहा से' ઈત્યાદિ.

'जहा से चंदप्पभमणिसिलागवरसिधुपवर वारुणीसुजाय पत्तपुप्फफलचोय निज्जाससारबहु दव्वजुत्तिसंभारकालसंधियासवा' ચંદ્રનામ કપૂર અને ચંદ્રમાનું છે. તેનો રસ ચંદ્રપ્રભા અથવા કપૂર અથવા ચંદ્રના જેવો વર્ણવાળો હોય છે. તથા મણિશલાકા અર્થાત્ મણિ મરકત વિગેરે મણિ વિગેરેની શલાકા:- સળી, જાડી હોવાથી સળી જેવો, મણિના વર્ણ જેવો, રસ હોય છે. તથા વરસિંધુવર શ્રેષ્ઠ સીંધુ અર્થાત્ પકાવેલ સેલડીનો રસ તેના જેવો હોય છે. તથા પ્રવર વારૂણી અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ ઉત્તમ વારૂણી વારૂણી ગંડદુર્વાને કહે છે. તે સેલડીની એક જાત છે. તેના જેવો રસ હોય છે. તથા સુજાત અર્થાત્ પરિપાક અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ એટલે કે પાકા થયેલ. અહિયાં નિર્યાસ સાર એ પદ પત્ર, પુષ્પ વિગેરે તમામની સાથે લગાવવામાં આવે છે. તેથી પાકેલા પાનડાઓનો, પાકેલા પુષ્પોનો પાકેલા ફળોનો અને ગંધ દ્રવ્યોનો જે નિર્યાસસાર અર્થાત્ સારભૂત જે રસ હોય છે. આવા પ્રકારના ઉંચા ઉંચા રસ દ્રવ્યોના સંમિશ્રણની પ્રચુરતાવાળા તથા પોત પોતાના ઉચિત કાળમાં સંયોજીત કરીને બનાવેલા જે આસવ સંમિશ્રિત મધુર રસ વિશેષ રસ જેવો મીઠો અને સુંગધવાળો હોય છે, એવા તે મત્તાંગદ્રુમ ગણો છે. વળી તે કેવા છે ? તેનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે 'महुमेरगरिट्ठाभदुद्धजाई पसन्न मेल्लग सताउ खज्जूर मुद्दिया सारकाविसायणखोयरसवरसुरा' જેમ મધુ પુષ્પરસ, મૈરેય ગોળ ધાણા અને પાણીમાં મેળવેલા ધાતકી પુષ્પને પકવવાથી જે રસ થાય છે, તે મૈરેય કહેવાય છે. રિષ્ટાભ-રિષ્ટ એટલે કે ફીણવાળો પદાર્થ તેનો જે શ્વેત વર્ણ હોય છે તેના જેવી આભા-કાંતીવાળો રસ વિશેષ દુગ્ધ જાતી દૂધના સ્વાદ જેવા સ્વાદવાળો રસ દુગ્ધજાતીનો રસ કહેવાય છે. તે રસ વિશેષ, તથા પ્રસન્ન એટલે કે જે રસ સ્વચ્છ સ્ફટિકના જેવો હોય છે. અને

જે મનને પ્રસન્ન કરવાવાળો હોવાથી તેનું નામ પ્રસન્ન એ રીતે રાખવામાં આવેલ છે. એવો રસ વિશેષ મેલ્લક જે બીજા રસના મેળવવાથી બળ કરનાર- બલ વધારનાર હોય છે, એવા રસ વિશેષનું નામ મેલ્લક છે. શતાયુ, એ એક એવો રસ હોય છે કે જેના સેવન કરવાથી સો વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવી શકાય છે. અર્થાત્ આયુષ્યને વધારનારા રસનું નામ 'શતાયુ' છે. તથા ખજ્જૂર મૃદ્વિકાસાર અર્થાત્ ખજૂર અને દ્રાક્ષમાંથી બનાવેલ સારભૂતરસ, તથા કાપિશાયન, કાપિશ ધૂંવાડાના જેવા ગોળમાંથી બનાવેલ રસવિશેષ તથા ક્ષોદરસ ક્ષોદ ચૂર્ણ પરિપકવ મધુર કાષ્ઠ વિગેરે ઔષધિયોના ચૂર્ણનો રસ મધ કે જે પહેલીજ વારમાં નીકળે છે. અર્થાત્ પહેલા નંબરના રસને વર સુરા કહે છે. જેમ પૂર્વોક્ત બધા પ્રકારના રસ હોય છે. તે રસો કેવા પ્રકારના હોય છે તે હવે બતાવવામાં આવે છે 'वण्ण गंधरस फासजुत्ता' તે પૂર્વોક્ત રસ પ્રશસ્ત વર્ણ એટલે કે

શુકલાદિ વર્ણથી, પ્રશસ્ત ગંધ, એટલે કે સુરભિ ગંધથી, શેરડી, ગોળ, સાકર, અને મત્સ્યંડિકાના જેવા પ્રશસ્ત રસથી પ્રશસ્ત સ્પર્શથી, મૃદુ, સ્નિગ્ધ ઉષ્ણ સ્પર્શથી યુક્ત હોય છે.

હવે એ રસોના ગુણોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'बलवीरिय परिणामा' પૂર્વોકત બધા રસો પાછા બળશારીરિક બળ-વીર્ય આંતરિક બળ આ બન્નેમાં પરિણત થવાવાળા હોય છે. અર્થાત્ આ રસ બળ અને વીર્યને વધારનારા હોય છે. 'मज्जविहि बहुप्पगारा' મદ્ય અર્થાત્ પ્રમોદ કારક રસ વિશેષના વિધાનથી ઘણા પ્રકારના બતાવવામાં આવ્યા છે. જેમકે આસવ, અરિષ્ટ, અવલેહ, કવાથ વટિકા વિગેરે તેના ભેદો હોય છે. હવે પૂર્વોક્ત દૃષ્ટાંતોને મત્તાંગ દ્રુમગણો પર ઘટાવે છે. 'एवं मत्तांगावि दुमगणा' આ પૂર્વોકત પ્રકારના રસ જેવા રસ વાળા તે મત્તાંગ નામના દ્રુમગણ એકોરૂક દ્વીપમાં હોય છે. શું ? તે દ્રુમગણ કોઇ લોકપાલ તથા વનપાલ વિગેરે દ્વારા લગાવવામાં આવે છે ? આ શંકાનું નિવારણ કરવા સૂત્રકાર કહે છે કે 'अणेणबहुविविहवीससापरिणयाए मज्ज विहीए उववेया' અનેક વ્યકિતના ભેદથી ઘણા વિવિધ અનેક પ્રકારના જાતિ ભેદને લઇને પોતના સ્વભાવથીજ તે અનાદિ કાળથી ત્યાં રહે છે. આ લોકપાલો વિગેરેએ લગાવેલ હોતા નથી. તેઓ સ્વાભાવિક રૂપથી પરિણત એવી મદ્ય વિધિ (પ્રમોદજનકતા)થી યુકત હોય છે. અને 'फलेहिं पुण्णा' ફળોથી લદાયેલા 'विसट्टंति' વિકસિત થતા રહે છે. અને 'कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूला' આ વૃક્ષોના મૂળ દર્ભ વિગેરે ઘાસથી વિશુદ્ધ રહિત હોય છે. એવા આ મત્તાંગ દ્રુમગણ પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ, અને પ્રતિરૂપ હોય છે. અને ત્યાં રહે છે.

આ મત્તાંગ નામના પહેલા કલ્પ વૃક્ષનું વર્ણન થયું. ॥ ૧ ॥

હવે બીજી જાતના કલ્પવૃક્ષનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે. 'एगोरूय दीवे तत्थ तत्थ भिंगंगयाणाम दुमगणा पण्णत्ता' હે શ્રમણ આયુષ્મન ! તે એકોરૂક નામના દ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે અનેક ભૃત્તાંગ નામના કલ્પ વૃક્ષો છે. એ કલ્પવૃક્ષો ત્યાં રહેવાવાળા મનુષ્યોને અનેક પ્રકારના વાસણ ભાજન વિગેરે પદાર્થો આપ્યા કરે છે. 'जहा से वारगघटककरगकलसककरिपायकंचणि उदंक वद्धणिसु पविट्ठग पारीचसकभिंगार करोडिया सरगपरगपत्ती बालमल्लग चवलियग दकवारक विचित्त वट्टक मणिबट्टक सुत्तिचारु पीणया कंचणरयणमणिभत्तिचित्ता' મારવાડમાં પ્રસિદ્ધ જે માંગલ્ય નામનો ઘડો છે તેને 'વારક' કહે છે. તેનાથી નાના ઘડાને ઘડો કહે છે. તેના કરતાં જે મહા ઘટ હોય છે. તેને કલશ કહે છે. કરક એ નામ પણ કલશનું જ છે. નાના કળશ્યાને કર્કરી કહે છે, જેનાથી પગ ધોવામાં આવે છે. અને જે સોનાની બનાવેલી હોય છે. એવા પાત્રનું નામ 'પાદકાંચનિકા' છે, જેમાં પાણી ભરીને પીવામાં આવે છે. તેનું નામ ઉદંક છે.

લંતિકાને વર્ધાની તથા લોટોપણ કહે છે. પુષ્પો રાખવાના પાત્રનું નામ સુપ્રતિષ્ઠક છે. ઘી તેલ વિગેરે રાખવાના વાસણનુ નામ 'પારી' છે. પાન પાત્રનું નામ 'ચષક' છે. જારીનું નામ ભૃંગારક છે. શરક એ પાન વિશેષનું નામ છે. સ્થાળી અને પાત્રી આ બન્ને પ્રસિદ્ધજ છે. પાણી ભરવાના ઘડાનું નામ 'દકવારક' છે જમતી વખતે ઘી વિગેરે રાખવામાં ઉપયોગી એવું જે પાત્ર છે. તેને અહિયાં 'વર્તક' શબ્દથી કહેલ છે, આ પાત્ર એ કલ્પવૃક્ષોથી અપાય છે પણ તે બધા મણિયોના બનાવવામાં આવેલ અપાય છે. આ બધા પાત્રો અનેક પ્રકારના ચિત્રોથી યુકત હોય છે. એજ વાત અહિંયા 'મણિવર્તક' એ શબ્દથી પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. ચંદન વિગેરે ઘસીને જેમાં રાખવામાં આવે છે. તેનું નામ 'શુક્તિ છે. બાકીના બીજા જે પાત્રો અહિંયા બતાવવામાં આવ્યા છે. તેને લોક રૂઢીથી અથવા સંપ્રદાય વિશેષથી સમજી લેવા જોઈએ. આ બધા પાત્રોની ઉપર સોનાથી મણિયોથી, અને રત્નોથી અનેક પ્રકારના ચિત્રોની રચના કરવામાં આવેલ હોય છે. ભાજન વિધિ અનેક પ્રકારની હોય છે. અર્થાત્ અનેક પ્રકારના ભાજન વાંસણો હોય છે. કેમકે તેના અવાન્તર ભેદોની ગણત્રી થઈ શકે તેમ નથી તેથી 'भिंगंगया वि दुमगया तहेव' જે આ ભૂતાંગ જાતીના કલ્પ વૃક્ષો છે, તે પણ એક પ્રકારના ન હોઈ અનેક પ્રકારનાજ હોય છે. ત્યારેજ તેઓ જૂદી જૂદી જાતના પાત્રોના રૂપમાં પરિણત થતા રહે છે. 'अणेगबहु विविहवीससा परिणयाए, આ પ્રમાણે વિવિધ પાત્રોને આપવા રૂપ આનું જે પરિણામ છે, તે સ્વાભાવિકજ છે. કોઈના દ્વારા કરવામાં આવેલ હોતા નથી. 'भायणविहीए उववेया' આ રીતે ભાજન પ્રદાન કરવાની વિધિથી યુક્ત એવા આ ભૂતાંગ જાતિના કલ્પ વૃક્ષો 'फलेहिं पुण्णा विसट्टंति' ફળોથી ભરેલા થઈને વિકસિત થતા રહે છે. અને જૂદા જૂદા પ્રકારના પાત્રો આપ્યા કરે છે. 'कुसविकुस जाव चिट्ठंति' તેની નીચેની જમીન પર પણ કુશ વિગેરે હોતા નથી. અને તે બધા પ્રશસ્ત મૂળ વિગેરે વિશેષણોવાળા હોય છે. ॥ ૨ ॥

હવે ત્રીજા કલ્પ વૃક્ષના સ્વરૂપનું કથન કરવામાં આવે છે. 'एगोरुय दीवेणं दीवे तत्थ तत्थ बहवे तुडियंगा णाम दुमगणा पण्णत्ता' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! એકોરૂક નામના દ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે અનેક ત્રુટિતાંગ જાતના કલ્પવૃક્ષો હોવાનું કહેલ છે. આ કલ્પવૃક્ષો દ્વારા ત્યાંના મનુષ્યોની વાદ્યની આવશ્યકતાની પૂર્તિ કરવામાં આવે છે. એજ વાત આ સૂત્ર દ્વારા અહિયાં સમજાવવામાં આવી છે. 'जहा से आलिंगमुयंगपणवपटह दद्दरगकरडिडिंडिमभंभाहोरंभकण्णियारखरमुहि मुगुंदसं खियपरिलीवच्चगपरिवाइणि वंसवेणु वीणा सुघोस विवंचिमहति कच्छभिरिगसिगातलतालकंसतालसुसंपउत्ता' જેને વાજા વગડવાવાળા ખોળામાં રાખીને વગાડે છે, એવા વાજાઓને 'આલિંગ્ય' કહે છે. મૃદંગ નામનું વાજું જગ જાહેર છે. તે નાનું હોય છે. ઢોલ. મોટો હોય કે નાનો હોય તેને 'પણવ' કહેવામાં આવે છે. ઢોલનોજ

એક પ્રકારનો આકાર પ્રાકારના ભેદ જેવો હોય છે. તેનું નામ પટહ છે. જે ચાર પાયાવાળી લાકડાની ચોકી પર રાખીને વગાડવામાં આવે છે, અને જે ઘો વિગેરે પ્રાણિયોના ચામડાથી મઢેલ હોય છે, તેનું નામ દર્દરક કહેવાય છે. કરટિ પણ લોકપ્રસિદ્ધ એક જાતનું વાદ્યવિશેષ છે. પહેલી પ્રસ્તાવનાનું સૂચક જે 'પણવવિશેષ છે, તેનું નામ ડિંડિમ છે. ભંભા અને ઢકકા એ પણ એક પ્રકારનું ઢોલ નામનું વાદ્ય વિશેષ છે. તેમાંથી જે અવાજ નીકળે છે, તે ભર ભર જેવો નીકળે છે. હોરંભા નામનું વાદ્ય વિશેષપણ ઢકકાના જેવુંજ હોય છે. પરંતુ તે ઢકકા કરતાં મોટું હોય છે. કવણિત એ એક પ્રકારની વિશેષ વીણા હોય છે. ખરમુખી પણ એક પ્રકારનું વાદ્ય વિશેષ છે. જેને મોઢાથી ફૂંકમારીને વગાડવામાં આવે છે, તેને બુંદેલ ખંડની ભાષામાં 'રમતુલા' કહે છે. તેનો આકાર ગધેડાના મુખ જેવો હોય છે. મુકુંદ પણ એક પ્રકારનું વાજીંત્ર હોય છે. તે તબલાના આકારનું હોય છે. પરંતુ તેનાથી કંઇક લાંબુ હોય છે. અને બન્ને બાજુથી વગાડી શકાય છે. 'શંખિકા' એ ખરશંખિકા અને ઇષત્તીક્ષ્ણ શંખિકાના ભેદથી બે પ્રકારની હોય છે. જેને વિશેષ જોર દઇને મોઢાથી વગાડવામાં આવે છે, તેને ખરશંખિકા કહે છે. અને જેને થોડું જોર દઇને મોઢાથી વગાડવામાં આવે છે. તેને 'ઇષત્તીક્ષ્ણ શંખિકા' કહેવામાં આવે છે. આ શંખિકા શંખના જેવા અત્યંત ગંભીર સ્વર વાળી હોતી નથી 'પરિલી' અને 'વચ્ચકા' આ પણ બે વાજીંત્ર છે. તે ઘાસના તણખલાઓને ગુંથીને બનાવવામાં આવે છે. 'પરિવાદિની' વીણાનું નામ છે. તેને સાત તાર હોય છે. વાંસળીને 'વંશ' પણ કહે છે. વીણા, સુઘોષા, વિપંચી, મહતી, કચ્છપી, આ બધા વીણાનાજ ભેદો છે મહાર્ષિં નારદ જે વીણાને સદા પોતાની પાંસે રાખે છે. એ વીણાનું નામ મહતી છે. જે વીણાને સરસ્વતી પોતાના હાથથી વગાડે છે. તે વીણાનું નામ કચ્છપી છે. ઘર્ષ્યમાન જે વાદ્ય વિશેષ હોય છે. તેનું નામ 'રિંગસિકા' છે હસ્તપુટ તાલનુ નામ તલતાલ છે. કાંસાનું જે વાજું હોય છે, કે જે તાલ દઇને વગાડવામાં આવે છે. તેનુ નામ કાંસ્યતાલ છે. આ બધા વાજીંત્રોથી આ ત્રુટિતાંગ જાતના કલ્પવૃક્ષો યુક્ત હોય છે. તેથી

તેઓ એવા જણાય છે કે આમને ગાનવિદ્યામાં, ગંધર્વ શાસ્ત્રમાં નિપુણ વ્યક્તિઓએજ આ પ્રકારથી શીખવીને તૈયાર કરેલ છે. એજ વાત હવે પછીના સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરવામાં આવી છે. 'आतोज्जविधीनिउणगंधव्वसमयकुसलेहिं फंदिया' જે પ્રમાણે ગંધર્વ આતોદ્ય વિધિમાં નિપુણ હોય છે. અને ગાંધર્વ શાસ્ત્રમાં ચતુર હોય છે. તેથી તેઓ જે વાજાને ચાહે છે, તે વાજાને તૈયાર કરી લે છે. અને તેને વગાડે છે. એજ પ્રમાણે જે વાજીંત્ર ત્યાંના મનુષ્યોને જરૂરી હોય છે. તે જ વાજીંત્ર તે કલ્પવૃક્ષ તેને આપે છે. તેથીએ વાજીંત્રની પ્રદાનવિધિમાં ત્રુટિતાંગ કલ્પવૃક્ષ વ્યાપાર યુક્ત હોય છે. અને તેઓ તેમને એજ વાજીંત્રો આપે છે. તથા 'तिट्ठाणकरणसुद्धा' આ કલ્પવૃક્ષ વાજીંત્ર વાદન ક્રિયામાં નિપુણ વ્યક્તિની જેમ વાજીંત્ર તથા ગાવાની વિધિમાં ત્રિસ્થાનકરણથી અર્થાત્ આદિ, મધ્ય અને અવસાન રૂપ ત્રણેસ્થાનોથી શુદ્ધ હોય છે. અવ-સ્થાન કરણ વ્યાપાર રૂપ દોષથી કલંકિત હોતા નથી. 'तहेव ते तुरियंगयावि दुमगणा' તેથી વગાડવાની વિદ્યામાં અને વાજીંત્રોને બનાવવાની વિદ્યામાં ચતુર એવા ગંધર્વોની જેમ નિપુણ આ ત્રુટિતાંગ જાતીના કલ્પ વૃક્ષો પણ છે. એ બધા કલ્પવૃક્ષો 'अणेगबहुविविह वीससा परिणायाए तत विततघणसुसिराए चउव्विहाए आतोज्जविहीए उववेया' પોતાના વાજીંત્ર પ્રદાન રૂપ અનેક કર્મોમાં સ્વાભાવિક રીતે પરિણામવાળા હોય છે. અર્થાત્ તેઓનુ તત, વિતત, ઘન, સુષિર, રૂપ અનેક પ્રકારના વાજીંત્રો આપવા એજ કાર્ય છે. આવા પ્રકારનું કાર્ય કરવા રૂપ પરિણામ વાળા હોય છે. તેને કોઇએ બનાવેલ નથી. એ પૂર્વોક્ત વાજીંત્રોની બધીજ પ્રકારતા આજ તત, વિતત, ઘન અને સુષિર રૂપ ચાર વાજીંત્રોમાંજ સમાઇ જાય છે. તતમાં વીણા વિગેરેનો સમાવેશ થઈ જાય છે. વિતતમાં પટહ-ઢોલ વિગેરેનો સમાવેશ થઇ જાય છે. 'ઘન' માં કાંસ્ય તાલાદિકોનો સમાવેશ થઇ જાય છે. અને સુષિરમાં વાંસળી વિગેરેનો સમાવેશ થઇ જાય છે. આ ચાર પ્રકારની વાદ્યવિધિને મેળવવામાં આ કલ્પ વૃક્ષો દત્ત ચિત્ત રહે છે. તથા 'फलेहिं पुण्णा' ફળોથી પણ તેઓ ભરેલા જ હોય છે. તેમની નીચેની જમીન પણ 'कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूला जाव चिट्ठंति' કુશ અને વિકુશ વિનાનીજ હોય છે. તથા તે પણ પ્રશસ્ત મૂળ સ્કંધ વિગેરે વાળા હોય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમ અહિયાં અનેક પ્રકારના વાજીંત્રો હોવાનું કહેલ છે. એજ પ્રમાણે ત્યાંના આ કલ્પવૃક્ષોપણ અનેક પ્રકારના હોય છે. ૩

હવે ચોથા કલ્પવૃક્ષના સ્વરૂપનું કથન કરવામાં આવે છે. 'एगोरुयदीवे' એકોરૂક દ્વીપમાં 'तत्थ तत्थ સ્થળે સ્થળે. 'बहवे दीवसीहाणाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ દીપશિખા નામના અનેક કલ્પવૃક્ષો કહ્યા છે. દીવામાંથી જેવો પ્રકાશ નીકળે છે, એવોજ પ્રકાશ આમાંથી પણ નીકળે છે. તેથીજ તેનું નામ દીપશિખા એ પ્રમાણે કહેલ છે. અહિયાં અગ્નિ હોતી નથી. તેથી અહિયાં દીવાની શિખાનો પણ અભાવ છે. પરંતુ અહિંયાં જે પ્રકાશ હોય છે, તે એજ કલ્પવૃક્ષોમાંથી આવેલો હોય છે. 'जहासे

संज्झा विरागसमए नवविहि पइपणे दीविया चक्कवालविंदे पभूयवत्तिपलित्तणेहिं घणिउज्जालियतिमिरमद्दए' તેથી જેમ સંધ્યા સમયે નવ નિધિપતિ અર્થાત્ ચક્રવર્તિને ત્યાંનો દીપિકાવૃંદ દિવાનો સમૂહ કે જેમાં સારી રીતે બત્તીયો બળતી હોય અને જે તેલથી ભરપૂર હોય, પ્રજ્જવલિત થઇને એક દમ અંધકારનો નાશ કરી દે છે. અને જેનો પ્રકાશ 'कणगनिगर कुसुमितपालिया तयवणप्पगासो' કનક નિકરના જેવા પ્રકાશવાળા કુસુમોથી યુક્ત એવા પારિજાતકના વનના પ્રકાશ જેવો જેનો પ્રકાશ હોય છે. તથા 'कंचणमणिरयण विमल महरियतवणिज्जुज्जल विचित्तदंडाहिं दीवियाहिं' જે દીવીયોની દીવેટો પર આ દીવાઓની પંક્તિયો રાખવામાં આવી હોય, તે દીવેટો સુવર્ણની બનેલી હોય છે મણિયોની બની હોય છે, અને રત્નોની બની હોય છે, કે જેમાં સ્વાભાવિક મેલ ન હોય, તેમ આગંતુક મેલ પણ ન હોય, એવી નિર્મલ હોય, તથા જે મહોત્સવના સમયેજ સ્થપિત કરવા લાયક હોય, તથા જે દીવેટોનો દંડ તપનીય કહેતાં સુવર્ણ વિશેષથી પ્રકાશમાન હોય અને જેના ઉપર એ દીપાવલી દીવાની પંક્તી 'सहसा पज्जलिय ऊसवियणिद्धतेय दिप्पंत विमलगहगणसमप्पभाहिं' એકી સાથે અને એકજ સમયે પ્રગટવામાં આવી હોય અને તેથીજ જેનું તેજ એવું મનોહર બની ગયું હોય છે કે જેમાં શરદ્કાળની રાત્રિમાં ધૂળ વિગેરે આવરણના અભાવથી ગ્રહગણો ચંદ્ર વિગેરે ગ્રહોનું તેજ હોય છે. 'वितिमिरकर सूरपसरिय उज्जोयचिल्लियाहिं' અને અંધકારનો નાશ કરનારા કિરણોવાળા સૂર્યના ફેલાયેલા પ્રકાશના જેવી ચમકિલી બનેલ હોય તથા 'जालुज्जल पहसियाभिरामाहिं' જે પોતાની મનોહર અને ઉજજ્વલ પ્રભાથી માનોકે હસી રહેલ હોય, એવી ખાત્રી થતી હોય તો તે દીપમાળા જેવી 'सोभेमाणा' શોભાયમાન થાય છે, 'तहेव' એજ પ્રમાણે 'ते दीवसिहावि दुमगणा' દીપશિખા નામના કલ્પ વૃક્ષપણ 'अणेगबहु विविहवीससापरिणयाए उज्जोयविहीए उववेया फलेहिं पुण्णा' વિવિધ પ્રકારના અનેક ઉદ્યોત પરિણામથી સ્વભાવથી પરિણત થવાવાળી ઉદ્યોત વિધીથી યુક્ત હોય છે. તથા ફળોથી પરિપૂર્ણ બનીને રહે છે. તેની નીચેનો ભાગપણ 'कुस विकुस०' કુશ અને વિકુશ વિનાનો હોય છે. અને તે પણ પ્રશસ્ત મૂળ વિગેરે વિશેષણો વાળો હોય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એજ છે કે જેમ અહિયાં અનેક દીવાઓ હોય છે, એજ

પ્રમાણે આ કલ્પવૃક્ષ પણ અનેક પ્રકારના હોય છે. ૪

પાંચમાં કલ્પવૃક્ષના સ્વરૂપનું હવે કથન કરવામાં આવે છે. 'एगोरुय दीवेणं' તે એકોરૂક નામના દ્વીપમાં 'तत्थ तत्थ' સ્થળે સ્થળે 'बहवे जोतिसिया णाम दुमगणा पण्णत्ता' અનેક જ્યોતિષિક નામના દ્રુમગણ કલ્પવૃક્ષો કહ્યા છે. અહિયાં જ્યોતિષિક શબ્દથી જ્યોતિષિકદેવ લેવામાં આવેલ છે. અહિયાં જ્યોતિષિક દેવના અધિપતિ સૂર્ય હોવાથી સૂર્યને ગ્રહણ કરાયેલ છે. સૂર્ય જે પ્રમાણે સર્વત્ર પ્રકાશ કરે છે. એજ પ્રમાણેનો પ્રકાશ આ જ્યોતિષિક નામના કલ્પ વૃક્ષો પણ કરે છે. તેથી પ્રકાશ કરિતાના સમાન પણાને લઈને આ વૃક્ષોના નામ પણ જ્યોતિષિક એ પ્રમણો થયા છે. એવા એ જ્યોતિષિક નામના દ્રુમગણ છે. હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! એ કેવા છે ? તેનું વર્ણન કરવામાં આવે છે, 'जहासे अचिरुग्गय सरय सूरमंडलपडंत उक्कासहस्सदिप्पंतविज्जुज्जालहुयवह निद्धूम-जलिय निद्धंत धोयतत्ततवणिज्ज किंसुयासोयजवाकुसुमविमउलियपुंजमणिरयण-किरण जच्च हिंगुलुय णगर रूवाइरेगरूवा' જેમ તરતનો ઉગેલો શરદ કાળનો સૂર્ય પડતી એવી ઉલ્કા સહસ્ર, ચમકતી વિજળીની જ્વાલા સહિત ધૂમાડા વગરના અગ્નિના સંયોગથી શુદ્ધ થયેલ તપેલું સોનું, ખીલેલા કેસુડાના પુષ્પો, અશોકના પુષ્પો, અને જપા– જાસ્વંતિના પુષ્પોનો સમૂહ, મણિયો અને રત્નોનાકિરણો અને શ્રેષ્ઠ 'जातिवंत' હિંગળોનો સમુદાય પોતપોતાના સ્વરૂપ થી વધારે શોભાયમાન લાગે છે. અથવા વધારે તેજસ્વી હોય છે. 'तहेव ते जोतिसयावि दुमगणा' એજ પ્રમાણે આ જ્યોતિષિક દ્રુમગણો પણ છે. અર્થાત્ સૂર્ય વિગેરેની જેમ અધિક પ્રકાશ આપવાવાળા આ કલ્પવૃક્ષો પણ અધિક તેજસ્વી છે. 'अणेगबहु विविहवीससा परिणयाए उज्जोयविहीए उववेया' આ પ્રકારના સ્વભાવથીજ પરિણત થવાવાળા અનેક રૂપવાળી ઉદ્યોત વિધિથી યુકત હોય છે. 'सुहलेस्सा' તેમની લેશ્યા સુખકારિણી હોય છે. સૂર્ય વિગેરેના પ્રકાશની જેમ ન જોઈ શકાય તેવી તીવ્રરૂપ હોતી નથી. તેમ તાપ પહોંચાડવાવાળી પણ નથી. 'मंदलेस्सा' તેની લેશ્યા સુખ કરવાવાળી છે. પણ મંદ છે. તથા 'मंदायवलेस्सा' તેને, જે આતાપ છે, તે પણ મંદ છે, તીવ્ર નથી. સૂર્યનો તડકો સમય પ્રમાણે અસહ્ય પણ હોય છે. આનો આતપનામ પ્રકાશ એવો અસહ્ય હોતો નથી. 'कूडाइव ठाणठिया' જેમ પર્વત વિગેરેના શિખરો એક સ્થાન પરજ સ્થિર રહે છે. અર્થાત્ અચલ રહે છે, અર્થાત્ સમય ક્ષેત્રની બહાર રહેલ જેમ જ્યોતિષ્કમંડળ પણ એક સ્થાન પર અચળ રહે છે, એજ પ્રમાણે આ પણ પોતાના સ્થાન પર અચલ રહે છે. 'अन्नमन्नसमोगाढाहिं लेस्साहिं साए पभाए सपदेसे सव्वओ समंता ओभासेंति' એક બીજામાં સમાવેલા પોતાના પ્રકાશ દ્વારા આ પોતાના પ્રદેશમાં રહેલા પદાર્થોને બધીજ તરફથી બધીજ દિશાઓમાં સંપૂર્ણપણાથી પ્રકાશિત કરે છે. 'कुस विकुसजाव चिट्ठंति' આ પદોનો અર્થ પહેલા કહ્યા પ્રમાણેજ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એજ છે કે જેમ આ પ્રકાશશીલ પદાર્થ અનેક પ્રકારના હોય છે, એજ પ્રમાણે આ જ્યોતિષ્ક નામના કલ્પ વૃક્ષ પણ અનેક પ્રકારના છે. ।।સૂ. ૩૫।।

હવે છઠ્ઠા કલ્પ વૃક્ષનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'एगोरुग दीवे तत्थ तत्थ बहवे चित्तंगा णाम दुमगणा पण्णत्ता' ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ–હે શ્રમણ આયુષ્મન એ એકોરૂક નામના દ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે 'बहवे चित्तंगा नाम दुमगणा पण्णत्ता' ચિત્રાંગ નામના અનેક કલ્પવૃક્ષો કહેલ છે. આ કલ્પવૃક્ષો માંગલ્યના કારણભૂત અનેક પ્રકારના ચિત્રો આશ્ચર્ય જનક વસ્તુ આપતા રહે છે. તેથી ચિત્રો આપનાર હોવાથી તેનુ નામ પણ ચિત્રાંગ એ પ્રમાણે થયેલ છે. તે કેવા છે ? તે સંબંધમાં તે વૃક્ષોનું હવે વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'जहा से पेच्छाधरे' જેમ પ્રસિદ્ધ પ્રેક્ષાગ્રહ નાટકશાળા હોય, 'विचित्ते' તે અનેક પ્રકારના ચિત્રોથી યુક્ત થઇને 'रम्मे' દેખવાવાળાના મનને અત્યંત પ્રસન્નતા ઉત્પન્ન કરે છે, અને જેમ તે 'वरकुसुम दाम मालुज्जले' શ્રેષ્ઠ પુષ્પોની સુંદર સુંદર માળાઓથી અત્યંત શોભાયમાન હોય છે. 'भासंतमुक्क पुप्फपुंजोवयारकलिए' તથા વિકસિત હોવાથી તે અત્યંત શોભાયમાન લાગે છે. 'विरलियविचित्तसिरिदाममल्लसिरिसमुदयप्पगब्भे' તથા વિરલ એટલે કે જૂદા જૂદા સ્થાપિત કરવામાં આવેલ અને અનેક પ્રકારથી ગૂંથવામાં આવેલ માળાઓની શોભાના પ્રકર્ષથી જન મનને હર્ષ ઉપજાવે છે. 'गंथिम वेढिह पूरिमसंघाइमेणं मल्लेण छेगसिप्पिविभागरइएणं सव्वओ चेव समणुबद्धे' ગ્રંથિમ એટલે કે ચાતુર્યતાથી ફુલોની પરસ્પર ગાંઠોથી ગૂંથવામાં આવેલ અથવા દોરાથી ગૂંથવામાં આવેલ હોય છે. વેષ્ટિત પરસ્પર એક બીજી માળાઓની સાથે ઉપર નીચે કરીને ગૂંથેલ હોય છે. પૂરતિ કોઇ આકૃતિ વિશેષના છિદ્રોમાં પુષ્પો ભરી ભરીને ચતુરાઈપૂર્વક કરવામાં આવેલ હોય છે અને સંઘાતિમ પૂષ્પોના સમૂહ જેમાં એક બીજા પુષ્પોના સમૂહની સાથે સંઘાતિમ કરીને અર્થાત્ મેળવીને ગૂંથેલ હોય છે. એવી ગ્રંથિત, વેષ્ટિત, પૂરિત, અને સંઘાતિમના ભેદથી ચાર પ્રકારની માળાઓ હોય છે. ચતુર કારિગર દ્વારા ગૂંથવામાં આવેલ આ ચારે પ્રકારની માળાઓ કે જેમાં ઘણીજ ચતુરાઈની સાથે સમજાવીને બધી તરફ રાખવામાં આવેલ હોય, અને તેના દ્વારા જેના સૌંદર્યવૃદ્ધિમાં વધારો થયેલ હોય તથા 'पविरललबंतं विप्पइट्टे हिं' અલગ અલગ રૂપે દૂર દૂર લટકતી એવી 'पंचवण्णेहिं' પાંચ વર્ણોવાળાં સુન્દર ફૂલમાલાઓથી 'सोभमाणे' શોભાયમાન 'वणमालयग्गए' જે વિશેષ રૂપથી સજાવવામાં આવેલ હોય, તથા અગ્રભાગમાં લટકાવવામાં આવેલ તોરણથી પણ જે વિશેષ પ્રકારથી ચમકી રહેલ

હોય, એવું તે પ્રેક્ષાગ્રહ જેટલા વધારે શોભાની વૃદ્ધિથી જે શોભાનું ધામ બની જાય છે. 'तहेव चित्तंगया वि दुमगणा' એજ પ્રમાણે આ ચિત્રાંગ જાતના કલ્પવૃક્ષો પણ 'अणेगबहु विविहवीससापरिणयाए मल्लविहीए उववेया' સ્વભાવતઃઅનેક પ્રકારની માલ્ય વિધિથી પરિણત થઈને સુશોભિત થતા રહે છે. 'कुसविकुस जाव चिट्ठंति' આ પદોનો પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે છે. ૬,

હવે સાતમા કલ્પ વૃક્ષના સ્વરૂપનુ વર્ણન કરવામાં આવે છે 'एगोरूय दीवे तत्थ तत्थ बहवे चित्तरसाणाम दुमगणा पणत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ એ એકોરૂક નામના દ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે અનેક ચિત્ર રસ નામના વૃક્ષો કહ્યા છે. તેનો મીઠો વિગેરે અનેક પ્રકારનો રસ ભોકતાઓને આશ્ચર્ય કારક હોય છે, અને તૃપ્તિ કારક હોય છે, તેથી આ અનેક પ્રકારના રસના સંબંધથી આ વૃક્ષોનું નામ પણ ચિત્રરસ એ પ્રમાણેનું થઈ ગયેલ છે. તેઓ કેવા પ્રકારના હોય છે ? તેઓનું હવે વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'जहा से सुगंधवरकलमसालि विसिट्ठणिरूवहय दुद्धरद्धे' જે પ્રમાણે પરમાન્ન દૂધપાક ખીર શ્રેષ્ઠ ગંધથી યુક્ત દોષ રહિત ક્ષેત્રકાલ વિગેરે રૂપ વિશેષ પ્રકારની સામગ્રીથી જેની ઉત્પત્તી થઈ હોય, એવી ડાંગર વિશેષના કણરહિત ચોખાથી જે બનાવવામાં આવેલ હોય, અને વિશેષ પ્રકારના ગાય વિગેરેના દૂધ દ્વારા કે જે પાકાદિથી નાશ પામ્યા વિના રૂપ રસ વિગેરેથી શ્રેષ્ઠસ્વાદિષ્ટ થયેલ હોય, અર્થાત્ પકવવામાં આવેલ હોય તથા 'सारयघय गुडखंड महुमेलिए' જેમાં શરદકાળમાં નિષ્પન્ન થયેલ ઘી, ગોળ. ખાંડ, મધ, સાકર, મેળવવામાં આવેલ હોય, અને તેથીજ જે 'अतिरसे' ઉત્તમ એવા વર્ણ અને ગંધયુકત થઈ ગયેલ હોય તો તે પામસ-દૂધપાક કેવું ઉત્તમ હોય છે, એ કેવું શ્રેષ્ઠ હોય છે ? તે સૂત્રકાર દૃષ્ટાંત દ્વારા બતાવે છે. 'जहा वा' જેમકે 'उत्तमवण्णगंधमंते रण्णोचक्कवट्टिस्स होज्ज' જેવો ઉત્તમવર્ણ, ગંધ, વાળો ચક્રવર્ત્તી રાજાનું પરમાન્ન પાયસ હોય છે. ચક્રવર્ત્તી રાજાનો પાયસ-દૂધપાક કલ્યાણ ભોજનના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તે આવી રીતે બનાવવામાં આવે છે. પુંડ્ર જાતીની ઇક્ષુ કહેતાં શેલડીને ખાવાવાળી એવી ચક્રવર્ત્તીની કે જે એક લાખ ગાયોના દૂધને પચાસ હજાર ગાયોને પાવામાં આવે છે પચાસ હજાર ગાયોનું દૂધ પચીસ હજાર ગાયોને પાવામાં આવે છે આ રીતે અર્ધા અર્ધાના ક્રમથી પીવરાવતાં પીવરાવતાં છેવટે બધી ગાયોના દૂધને પી ગયેલ એવા પ્રકારની એક ગાયના દૂધનો દૂધપાક બનાવવામાં આવે અને તેમાં કલમ શાલિ નામની જાતના ઉત્તમ ચોખા નાખવામાં આ અને અનેક પ્રકારના મેવા વિગેરેથી સંસ્કારિત પદાર્થ મેળવવામાં આવે, આવા પ્રકારનો ચક્રવર્ત્તીનો દૂધપાક કલ્યાણ ભોજનના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. જેવી રીતે રાજા ચક્રવર્ત્તીનું પરમાન્ન હોય, એવાજ પ્રકારનું આ પૂર્વોક્ત પરમાન્ન

પણ હોય છે. એ પરમાન્ન 'णिउणेहिं सूयपुरिसेहिं सज्जिए चाउकप्पसे आसित्ते इव ओदणे' પરમ ચતુર રસોઇયાઓ દ્વારા સંપાદિત કરવામાં આવે છે. અને પાક શાસ્ત્રને જાણવાવાળા રસોઇયાઓ દ્વારા તેમાં વિશેષ સ્વાદ લાવવા તથા સુવર્ણ વિગેરે લાવવા માટે તેના ફરીથી ચાર કલ્પ કરવામાં આવે છે. અર્થાત્ તેમાંથી ઓસામણ કહાડીને તેને ચારવાર થોડી થોડી વાર માટે અગ્નિ પર રાખવામાં આવે છે. તેથીએ ભાતમાં વિશેષ ચિકણાઇ અને નરમાઈ આવી જાય છે. તેનુંજ નામ કલ્પ છે. એવો તે ભાત કે જે 'कलमसालि णिवत्तिए विपक्के' કલમ શાલિ વિશેષ એટલે કે કીમતી ધાન્યના ચોખાના બનાવેલ હોય છે. તો આ સ્થિતિમાં તે 'सव्वप्फमिउविसय सगल सित्थे अणेगसालणगसंजुत्ते' તે ભાત બાષ્પ વરાળને છોડતા છોડતા બધાજ ચોખાના દાણે દાણો ચડી જાય છે. અર્થાત્ નરમ થઇ જાય છે. અને તુષાર વિગેરે રૂપ મેલના નીકળી જવાથી એક દમ નિર્મલ થઈ જાય છે. તે પછી તેમાં અનેક પ્રકારનો મેવો જેમકે દ્રાક્ષ, પુષ્પ ફલ વિગેરે મેળવવામાં આવે છે. તો એવા પ્રકારનો તે ભાત એક વિશેષ પ્રકારનું ખાદ્ય બની જાય છે. 'अहवा पडिपुण्ण दव्वुवक्खडे सुसक्कए वण्णगंधरसफरिसजुत्तबलवीरिय परिणामे' અથવા આ સ્થિતિમાં તે બનાવવામાં આવેલ ભાત જ્યારે સંપૂર્ણ પદાર્થોથી સંપાદિત કરવામાં આવે છે, ઇલાયચી વિગેરે સુગંધદાર પદાર્થોથી સંપાદિત કરવામાં આવે છે, અને 'सुसक्कए' યથોક્ત પ્રમાણથી વધારીને સુસંસ્કાર યુક્ત કરવામાં આવેલ હોય, 'वण्णगंधरसफरिसजुत्तबलवीरिय परिणामे' ત્યારે તેનો પરિપાક બળ શરીર સંબંધી બળને તથા વીર્ય આંતરિક શક્તિને વધારનાર બને છે. કેમકે તે વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ, આ ચારે પ્રકારના ગુણોની વિશિષ્ટતાથી સંપન્ન થઇ જાય છે. તથા આ ભાતનો 'इंदियबल पुट्ठिवद्धणे' ઉપભોગ કરવાથી ઇંદ્રિયોમાં બળ ભરિદે છે. કે જેથી તે ઇંદ્રિયો પોતાના વિષયને ગ્રહણ કરવામાં તત્પર રહે છે. અને તેની શકિત ઓછી થતી નથી. બલ્કે તેનાથી ઇંદ્રિયોની શક્તિમાં વધારો થાય છે 'खुप्पिवासमहणे' આ ભાત ભૂખ અને તરસને પણ મટાડવા વાળો હોય છે. 'पहाणकुथिय गुलखंडमच्छंडिघायउवणीए' તેથી તે એક ઉત્તમ પદાર્થ બની જાય છે તથા જ્યારે તેમાં ગોળ નાખીને ઓગાળમાં આવે છે. અથવા ખાંડની ચાસણી બનાવીને અથવા સાકરની ચાસણી બનાવીને નાખવામાં આવે તથા એજ પ્રમાણે અર્થાત્ ઘી ગરમ કરીને તેમાં નાખવામાં આવે, ત્યારે તે 'पमोयगे' હર્ષ વધારનાર બને છે. 'सण्हसमिय गब्भे' અને જ્યારે શ્લક્ષ્ણતા તેની અંદરનો ભાગ ચિકાસ વાળો બની જાય છે, ત્યારે તે અત્યંત નરમ અને ચિકણો થઈ જાય છે. 'तहेव' એજ પ્રમાણે 'ते चित्तरसा वि दुमगणा' તે ચિત્ર-રસ નામના કલ્પવૃક્ષો પણ 'अणेगबहुविविहवोससा परिणयाए भोयणविहीए उववेया' અનેક પ્રકારની ભોજન સામગ્રીથી યુક્ત હોય છે. આવા પ્રકારનું

તેનું પરિણમન સ્વાભાવિક છે. તેમ પરકૃત અર્થાત્ બીજાથી કરવામાં આવેલ નથી. 'કુસવિકુસ' ઇત્યાદિ પદોનો અર્થ પહેલા કહ્યા પ્રમાણેનોજ છે ॥૭॥

હવે આઠમા કલ્પ વૃક્ષના સ્વરૂપનું કથન કરવામાં આવે છે. 'एगोरूय दीवेणं दीवे तत्थ तत्थ बहवे मणियंगा नाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ તે એકોરૂક નામના દ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે અનેક મણ્યંગ નામના કલ્પ વૃક્ષો કહ્યા છે. અહિયાં મણિમય આભરણોનેજ આધાર અને આધેયના ઉપચારથી મણિનામથી કહેલ છે. તેથી મણિરૂપ અવયવે વાળા એ મણ્યંગ નામના કલ્પ વૃક્ષો હોય છે. ત્યાં રહેનારાઓને તેમાંથી મણિમય આભરણો પ્રાપ્ત થતા રહે છે. તે કેવા પ્રકારના આભૂષણો આપે છે? તે સૂત્રકાર આ નીચેનાં સૂત્રપાઠ દ્વારા કહે છે. 'जहा से हाराद्धहार वट्टणगमउड-कुंडल वामुत्तग हेमजाल मणिजाल कणगजालग सुत्तग उच्चिइयकडग खुड्डिय एकवलिकंठ सुत्तमगरि मउरकखंधगेवेज्ज सोणिसुत्तग चूडामणि कणगतिलग फुल्लसिद्धत्थय कण्णवालिससिसूरउसभ चक्कगतलभंगतुडियहत्थ मालगवलक्ख दीणारमालिया' જે પ્રમાણે આ જગત્પ્રસિદ્ધ આભૂષણો છે. જેમકે હાર, અર્ધહાર, વેષ્ટનક, મુકુટ, કુંડલ, વામોત્તક, હેમજાલ. મણિજાલ, કનકજાલ, સુવર્ણસૂત્ર, અચ્ચયિતકટક, ક્ષુદ્રિકા, (મુદ્રિકા) એકાવલિકા, કંઠસૂત્ર, મકરિકા, ઉરસ્કંધ, ગ્રૈવેયક, શ્રેણીસૂત્ર, ચૂડામણિ, કનકતિલક, પુષ્પક, સિદ્ધાર્થક, કર્ણપાલી શશિ, સૂર્ય, ઋષભ ચક્રક, તલભંગક, ત્રુટિત, હસ્તમાલક, અને વલક્ષ, આ માં અઢાર સેરોવાળો હાર હોય છે નવ સેરોવાળો અર્ધહાર હોય છે. કાનનું જે આભરણ વિશેષ હોય છે, તેનું નામ વેષ્ટનક છે. મુકુટ અને કુંડલ એ પ્રસિદ્ધજ છે. છિદ્રવાળું જે સોનાનું આભૂષણ હોય છે, તેનુ નામ 'વામોત્તક' હેમજાલ છે. મણિજાલ અને કનકજાલ, એ પણ કાનના આભરણ વિશેષજ છે. તેમાં શું ફેર છે? તે લોક વ્યવહારથી સમજી લેવું જોઇએ. સોનાનો જે સૂત્ર દોરો હોય છે, કે જેને સૂવર્ણોપ નયન કહેવામાં આવે છે. તેનું નામ સૂત્રક છે. જે યોગ્યવલય (બલોયા) હોય છે તેનું નામ ઉચ્ચયિત કટક એ પ્રમાણે છે. વીંટી નું નામ ક્ષુદ્રિકા અને તેનું બીજું નામ મુદ્રિકા છે. વિચિત્ર પ્રકારના મણિયોથી બનાવવામાં આવેલ એક દોરાની જે માળા હોય છે. તેનું નામ એકાવલિકા છે. કંઠસૂત્ર પ્રસિદ્ધજ છે. મઘરના આકારનું જે સોનાનું આભૂષણ હોય છે. તેનું નામ મકરિકા છે.

હૃદય, ઉર છાતિ સ્કંધ ખંભાને વ્યાપ્ત કરીને જે રહે છે, તેનું નામ ઉરસ્કંધ ગ્રૈવેયક છે. કરધનીનું નામ (કંદોરો) શ્રેણી સૂત્ર છે. શિરો રત્નનું નામ ચૂડામણિ છે. સોનાનું જે તિલક હોય છે. તેનું નામ કનકતિલક છે. તે કપાળનું આભૂષણ છે. પુષ્પના આકારનું જે કપાળનું આભૂષણ હોય છે, તેનુ નામ પુષ્પક છે. બુંદેલ ખંડની ભાષામાં તેને સોનાની ટિકળી કહે છે. સિદ્ધા-ર્થક પણ એક પ્રકારનું આભૂષણ વિશેષજ છે. આ આભરણમાં સર્ષવ પ્રમાણના

સોનાના કણો ભરવામાં આવે છે. અનેહોય મણિયોના બનાવવામાં આવે છે. કર્ણપાલી એ આભૂષણ વિશેષ છે. જેને કાનોમાં લટકાવીને પહેરવામાં આવે છે. હાલમાં જેમ ટોપ્સ વિગેરે ચન્દ્રમાના આકારના આભૂષણો હોય છે. તેવું તે હોય છે. તેને શશિ આભરણ પણ કહે છે. તે માથાના વાળોને જોડીરાખવા વાળું હોય છે. એજ પ્રમાણે સૂર્યના આકારનુ જે આભરણ હોય છે. તેનું નામ સૂર્યાભરણ છે. એ પણ માથાની ઉપરજ પહેરવામાં આવે છે. તેને બુંદેલ ખંડની ભાષામાં કેકર પાન કહે છે. વૃષભના આકારનું જે સોનાનું આભૂષણ હોય છે, તેનું નામ વૃષભાભરણ છે. તે નાના નાના બચ્ચાઓને ગળામાં પહેરવવામાં આવે છે. તેને બુંદેલખંડની ભાષામાં કંઠલો કહે છે કંઠલામાં જે તાવીજ હોય છે. તેમાં કોઇ કોઈ તાવીજોમાં બળદનો આકાર કોતરવામાં આવેલ હોય છે. ચક્રના આકારવાળા આભૂષણનું નામ ચક્રક છે. તલભંગક અને ત્રુટિક તે બાહુ હાથના આભરણ વિશેષ છે. હસ્તમાલક હાથનું આભૂષણ વલક્ષ ગળાનું આભૂષણ, દીનાર માલિકા, દીનારમહોરના આકારના મણકાઓથી બનાવવામાં આવેલ મુક્તિમાળા નામનું આભરણ વિશેષ છે. 'चंद सूरमालिया, हरिसय केयूर वलय पालंब अंगुलेज्जगकंची मेहलाकलावपयरगपाडिहारिये पायजाल धंटिय खिंखिणिरयणोरुजालत्थिमिय वरणे उर चरणमालिया' ચંદ્ર સૂર્ય માલિકા, આ ચંદ્ર સૂર્યના આકારવાળા મણકાઓની માળા હોય છે. હર્ષક, કેયૂર, વલય, પ્રાલમ્બક, ઝુમકાઅંગુલીયક, કાંચી-મેખલા, કલાપ, પ્રતલક, પ્રાતિહારિક, પદોજજૂલ ઘંટિકા, કિંકિણી ક્ષુદ્રઘંટિકા (ઘંટડી) રત્નોરૂજાલ અને નૂપૂર ચરણમાલિકા આ બધા આભરણ વિશેષ છે. 'कणगणिगरमालिया, कंचणमणियरयणभत्तिचित्ता भूसणविहि बहुप्पगारा तहेव ते मणियंगा वि दुमगणा अणेगबहुविविहवीससापरिणताए भूसणविहीए उववेया कुसविकुस जाव चिट्ठंति' અને કનક નિકર માલિકા, આ બધા આભૂષણ વિશેષ જ છે. અને તે પૈકી કેટલાક સોનાની રચનાથી તથા કેટલાક મણિયોની રચનાથી અને કેટલાક રત્નોની રચનાથી ચિત્ર વિચિત્ર સુંદર જણાય છે. તેની અનેક પ્રકારની જાતો હોય છે. એજ પ્રમાણે આ મણ્યંગ નામના કલ્પવૃક્ષો પણ અનેક પ્રકારના ભૂષણોના રૂપથી સ્વતઃપોતાની મેળેજ એટલેકે સ્વાભાવિક રીતેજ પરિણત થઇ જાય છે. બાકીના કુશ વિકુશ વિગેરે પદોનો અર્થ સ્પષ્ટ છે ૮

હવે નવમા કલ્પવૃક્ષના સ્વરૂપનુ વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'एगोरुय दीवेणं दीवे तत्थ तत्थ' એ એકોરૂક નામના દ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે 'बहवे गेहागारा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! ગેહાકાર નામના અનેક કલ્પવૃક્ષો કહેવામાં આવેલ છે. તે કેવા પ્રકારના હોય છે ? તે દષ્ટાંત દ્વારા સૂત્રકાર બતાવે છે. 'जहा से पागारट्टालगचरियदार गोपुर पासाया

कासतलमंडव एगसाल विसालगतिसालगचउरंसचउसालगब्भघरमोहणघर वलभिघर चित्तसाल मालय भत्तिघर वट्ट तंस चउरंस णंदियावत्तसंठिया यतपंडुरतलमुंडमालाहम्मिय' જે પ્રમાણે જગત્માં પ્રાકાર, અટ્ટાલક, ચરિકા, દ્વાર, ગોપુર, પ્રાસાદ, આકાશતલ, મંડપ, એકશાલ, દ્વિશાલ, ત્રિશાલ, ચતુરસ્ર, ચતુઃશાલ, ગર્ભગૃહ, મોહનગૃહ, વલભીગૃહ, ચિત્રશાલ માલક, ભક્તિગૃહ, વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર, નંદિકાવર્ત, સંસ્થિતાયત, પાંડુરતલ, મુંડમાલહર્મ્ય, તેમાં કોટનું નામ પ્રાસાદ છે. કે જે નગર અથવા રાજમહેલની ચારે તરફ હોય છે. પ્રાસાદની ઉપર જે આશ્રય વિશેષ હોય છે. તેનું નામ અટ્ટાલક છે. તેને હાલની ભાષામાં અટારી કહેવામાં આવે છે. નગર અને પ્રાકારની વચમાં આઠ હાથ પ્રમાણનો જે રસ્તો રાખવામાં આવે છે, તેનું નામ ચરિકા છે. દરવાજાનું નામ દ્વાર છે. નગરના મુખ્ય દરવાજાનું નામ ગોપુર છે. રાજમહેલનું નામ પ્રાસાદ છે. એકદમ સાફ અગાશીના તળીયાનું નામ આકાશતલ છે. આ નિરાવૃત્તપ્રદેશ હોય છે. છાયા વિગેરેને માટે જે તંબૂતાણવામાં આવે છે. તેનું નામ મંડપ છે. એક શાલ દ્વિશાલ, આ ભવન વિશેષ હોય છે. ત્રણ શાલાવાળા અને ચાર શાળા વાળા પણ ભવન જ કહેવાય છે. અને વિશેષ ભવન રૂપે બનાવવામાં આવે છે. શાલા શબ્દનો અર્થ ખંડ છે. જે ભવન બે ખંડવાળા હોય છે. તેને દ્વિશાલ ભવન કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે આગળ પણ સમજી લેવું. જે મકાન ચોખૂણિયું હોય છે તે ચતુરસ્રગૃહ કહેવાય છે. શયનભવનને મોહનગૃહ કહે છે. છાજાવાળું જે ઘર હોય છે, તેનું નામ વલભીગૃહ કહેવાય છે. ચિત્રશાલાલય જે અનેક પ્રકારના ચિત્રોથી સુસજ્જીત સ્વતંત્ર ગૃહ હોય છે તેવા ગૃહનું નામ ચિત્રશાલાલય કહે છે. વૃત્ત એટલેકે જે ઘર ગોળ આકારનું બનાવવામાં આવે છે, તે વૃત્તઘર કહેવાય છે. જે ઘર ત્રિકોણાકાર બનાવવામાં આવે છે. તેને ત્ર્યસ્રઘર કહે છે. ચોખૂણિયા આકારનું બનાવવામાં આવેલ ભવનને ચતુરસ્ર ઘર કહેવાય છે. નંદિકાવર્ત

સ્વસ્તિકના જેવું જે ઘર હોય તેનું નામ નંદિકાવર્તગૃહ કહેવાય છે. જેની નીચેની ભૂમિ શુદ્ધ હોય અને જેની ઉપર છાજ-છાપરૂ. ન હોય એવા આંગણા વાળા ઘરનું નામ પાંડુરતલ મંડમાલ ગૃહ કહેવાય છે. ધનવાનોને રહેવાના મકાનનું નામ 'હર્મ્ય' છે. 'अहव णं धवलइर अद्धमागहविब्भम सेलद्धसेल संठिय कूडागारद्दसुविहिकोट्ठग अणेगघरसरणलेण अविण विडंगजालविंदणिज्जूह अवरक दोवारिय चंदसालिय रूव विभत्तिकलिया भवणविहि बहुविकप्पा' ધવલગૃહ સૌધ, અર્ધગૃહ માગધગૃહ અને વિભ્રમગૃહ, શૈલાર્ધગૃહ, શૈલ સંસ્થિતગૃહ કૂડાકારઘર, સુવિધિકોષ્ટકઘર, અનેકગૃહ, શરણલયન, આપણ વિગેરે પ્રકારથી ભવનોના અનેક ભેદો હોય છે. તેમાં અર્ધગૃહ, માગધગૃહ, અને વિભ્રમગૃહ આ કોઇ વિશેષ પ્રકારના ઘર હોય છે. પહાડના અર્ધભાગનો જેવો આકાર હોય છે, એ આકારનું જે ઘર હોય છે, તેનું નામ શૈલાર્ધગૃહ છે. તથા પર્વતનો જેવો આકાર હોય છે, તેવા આકારનું જે ઘર હોય છે; તે શૈલ સંસ્થિત ઘર કહેવાય છે. પર્વતના શિખરનો જેવો આકાર હોય છે, એવા આકારવાળું જે ઘર હોય છે, તે કૂડાકાર ઘર કહેવાય છે. જે ઘરમાં અનેક પ્રકારના સારા કોઠાઓ બનાવવામાં આવેલ હોય, તે સુવિધિ કોષ્ઠક કહેવાય છે. જે ઘરમાં એક સરખા આકારવાળા અનેક ઘરો બનાવેલા હોય છે, તે અનેક ઘર કહેવાય છે. દુકાનનું નામ આપણ છે. બજારમાં જે પ્રમાણે દરેક વસ્તુઓ યોગ્ય સ્થાને મળે છે, એજ પ્રમાણે જે ઘરમાં દરેક ઉપયોગી વસ્તુઓ યથાસ્થાન પર રાખેલ મળે છે, તેવા ઘરનું નામ પણ આપણ ગૃહ કહેવાય છે. ઇત્યાદિ પ્રકારથી ભવનોની અનેક પ્રકારની વિધિયો છે. કાપોતપાલી છજાનું નામ વિટંક છે. તેના આકાર જેવું જે ઘર હોય તે પણ અહિયાં વિટંક શબ્દથી ગ્રહણ કરાય છે. જાલવૃન્દ ગવાક્ષ બારીને કહે છે, તેનું નામ નિર્વ્યૂહ છે. અપવરક નાની નાની ઓરડીયોને કહે છે. અગાસીની ઉપર જે ગ્રહ હોય છે તેનું નામ શિરોગ્રહ છે. આ પ્રમાણે ભવન વિધિ ભવન પ્રાકાર વિગેરે અનેક ભેદોવાળી હોય છે, 'तहेव ते गेहाकारा वि दुमगणा' આ પ્રમાણે તે ગ્રહાકાર નામવાળા કલ્પવૃક્ષો પણ 'अणेग बहुविविध वीससा परिणयाए सुहारुहणे, सुहोत्तराए सुहनिक्खमणप्पवेसाए, दद्दरसोपाण पंतिकलियाए पइरिक्कखाए सुहविहाराए, मणोऽणुकूलाए, भवणविहीए उववेया' અનેક પ્રકારની ઘણી એવી સ્વાભાવિક ભવનવિધિથી અર્થાત્ ભવનોની રચના રૂપ પ્રકારથી એટલે કે જે ભવનોની ઉપર ચડવામાં અને નીચે ઉતરવામાં કોઇ પણ પ્રકારનો પરિશ્રમ-ખેદ-થાક લાગતો નથી. અને જેના પર સુખ પૂર્વક ચડાય ઉતરાય છે. તથા આનંદ પૂર્વક જેની અંદર જઈ શકાય છે, અને આનંદ પૂર્વક જેની બહાર નીકળી શકાય છે. તથા જેના પગથિયા ઘનીભૂત પાસે પાસે હોય છે. અને જેના વિશાળ પણાને લઇને જવા આવવાનું સુખદ થાય છે. અને જે મનને અનુકૂલ હોય છે. એવા પ્રકારની ભવન વિધિયોથી યુક્ત હોય છે. 'कुसविकुस जाव चिट्ठंति' આ પદોનો અર્થ પહેલાં

કહ્યા પ્રમાણેજ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમ અહિયાં અનેક પ્રકારના ઘરો હોય છે, એજ પ્રમાણે આ કલ્પવૃક્ષો પણ અનેક પ્રકારના હોય છે. । ૯ ।

હવે દસમા કલ્પવૃક્ષના સ્વરૂપનું કથન કરવામાં આવે છે. 'एगोरूय दीवे तत्थ तत्थ बहवे अणिगणाणाम' दुमगणा पण्णत्ता सम णाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ એ એકોરૂકદ્વીપમાં સ્થળે સ્થળે અનગ્ન નામના ઘણાજ કલ્પવૃક્ષો હોવાનું કહેલ છે. તેઓ અનેક પ્રકારના વસ્ત્રોને આપવાવાળા હોય છે. તેથી તે કાળના અને તે દેશના મનુષ્યો વસ્ત્રોના કારણે કોઈ સમયે નગ્ન રહેતા નથી. તેથીજ તેમનું નામ અનગ્ન કહેવામાં આવેલ છે. તે વસ્ત્રોનું વર્ણન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે 'जहा से अणेगसो आजिणग खोमक'बल दुगुल्ल कोसेज्ज काल मिगपट्टचीणंसुय बरणातवारवणिगय तुआभरण चित्तसहिणग कल्लाणगभिं'गिणी लकज्जल बहुवण्ण रत्तपीत सुक्किलमक्खय मिगलोमहेमप्फरूण्णग अवसरत्तग सिंधुओसभदामिलव'गकलिंगनेणिलत'तु मयभत्तिचित्ता' જેમ જગ પ્રસિદ્ધ વસ્ત્રો અનેક પ્રકારના હોય છે. જેમકે આજીનક ચામડાના વસ્ત્ર, ક્ષૌમ કપાસના વસ્ત્રો, કંબલ ઉનના વસ્ત્રો પ્રસિદ્ધ છે. દુકૂલ વૃક્ષની છાલમાંથી બનાવેલ વસ્ત્ર કૌશેય રેશમી વસ્ત્ર, કાલમૃગપટ્ટ કાળા મૃગના ચામડાથી બનાવવામાં આવેલ વસ્ત્ર, ચીનાંશુક ચીનદેશમાં બનાવવામાં આવેલ વસ્ત્ર 'बरणातवारवणिगयतु' દેશ વિદેશમાં પ્રસિદ્ધ એવું આપણુ કોઈ વસ્ત્ર વિશેષ નુંજ નામ છે. આભરણ વસ્ત્ર આભૂષણોથી વિચિત્ર વસ્ત્ર, જેના પર અનેક આભરણોની વેલબૂટો દ્વારા ચિત્ર કહાડવામાં આવેલ હોય એવા વસ્ત્રો, જીણા તારોથી બનાવવામાં આવેલ વસ્ત્ર, કલ્યાણક વસ્ત્ર, સમયે સમયે પહેરવા યોગ્ય આનંદ આપનારા વસ્ત્ર, ભૃંગીનીલકજ્જલ ભમરાના જેવા નીલ વર્ણવાળા વસ્ત્રો, કજ્જલવર્ણ વસ્ત્ર, કાજળના જેવા વર્ણવાળા કાળાવસ્ત્રો રક્તવર્ણવાલાવસ્ત્રો લાલ વસ્ત્રો પીતવસ્ત્ર, પીળાવસ્ત્રો શુકલ વસ્ત્ર, સફેદ વસ્ત્ર, અક્ષતવસ્ત્ર, વચમાં ફાટયા શિવાયના વસ્ત્રો, નવીન વસ્ત્રો, મૃગલોચન વસ્ત્ર, મૃગના રૂંવાટાના બનાવેલ વસ્ત્રો હેમવસ્ત્ર, સોનાના તારોથી બનાવવામાં આવેલ વસ્ત્ર, અપરવસ્ત્ર, પશ્ચિમદેશમાં બનાવવામાં આવેલ વસ્ત્ર, ઉત્તરવસ્ત્ર, ઉત્તર પ્રદેશમાં બનાવવામાં આવેલ વસ્ત્ર, સિંધુવસ્ત્ર, સિધુંદેશમાં બનેલા વસ્ત્રો, ઓસભ, ઋષભ નામના દેશમાં બનેલા વસ્ત્રો, તામિલવસ્ત્ર, તામિલપ્રદેશમાં બનાવવામાં આવેલવસ્ત્ર, બંગવસ્ત્ર, બંગાળ દેશમાં બનાવવામાં આવેલવસ્ત્ર, એજ પ્રમાણે કલિંગવસ્ત્ર, કલિંગદેશમાં બનાવવામાં આવેલવસ્ત્ર, નેલિણંતુવસ્ત્ર, જીણાતારથી બનાવવામાં આવેલ જીણુંવસ્ત્ર, ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારની રચનાવાળા વસ્ત્રો જેમ તે તે દેશ પ્રદેશના ભેદથી અનેક

પ્રકારના હોય છે. અને 'वरपट्टणुग्गया' શ્રેષ્ઠ પત્તનથી અર્થાત્ જૂદા જૂદા દેશોમાં ત્યાંની ત્યાંની સંસ્કૃતી પ્રમાણે તેનું નિર્માણ થાય છે. 'वण्णरागकलिया' તથા મંજીષ્ઠાદિ રંગોથી જેમ જૂદા જૂદા દેશની પદ્ધતિ અનુસાર રંગવામાં આવેલ હોય છે. 'तहेव ते अणियणा वि दुमगणा' તેજ પ્રમાણે આ અનગ્ન નામના કલ્પવૃક્ષો પણ 'अणेग बहु विविहवीससापरिणयाए वत्थविहीए उववेया' અનેક પ્રકારની સ્વાભાવિક વસ્ત્ર વિધિથી પરિણત હોય છે. 'कुसविकुस' ઈત્યાદિ પદોનો અર્થ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવો. ॥ સૂ. ૩૬॥

એકોરુકદ્વીપ મેં રહનેવાલે કે આકારાદિરુપ આદિકા નિરુપણ

'एगोरूयदीवेणं भंते ! दीवे मणुयाणं केरिसए आगारभावपड़ोयारे पण्णत्ते' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–શ્રીગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્રદ્વારા પ્રભુશ્રીને એવું. પૂછ્યું છે કે હે ભગવન્ તે એકોરૂક દ્વીપમાં રહેવાવાળા મનુષ્યોનો આકાર ભાવનો પ્રત્યવતાર અર્થાત્ આકાર વિગેરે રૂપ કેવું કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! હે ગૌતમ! 'तेणं मणुया' એકોરૂક દ્વીપના તે મનુષ્યો 'अणुवमतर सोमचारुरूवा' ચંદ્રની જેમ ઘણાજ વધારે સુંદર રૂપવાળા હોય છે. 'भोगुत्तमगयलक्खणा' તે મનુષ્યો ઉત્તમ ઉત્તમ ભોગોના સૂચક લક્ષણો વાળા હોય છે. 'भोगसस्सिरीया' ભોગજન્ય શ્રી નામ શોભાથી યુક્ત હોય છે. 'सुजायसव्वंगसुंदरंगा' શરીરના પ્રમાણ અનુસાર પ્રમાણ યુક્ત મસ્તક વિગેરે તેઓનું અંગ જન્મથીજ અત્યંત સુંદર હોવાથી તેમનું શરીર સુંદર હોય છે. 'सुपइट्ठिय कुम्म चारू चलणा' સુંદર આકારવાળા તથા કાચબાના વાંસા જેવા ઉન્નત ચરણવાળા હોય છે. 'रतुप्पलपत्तमउयसुकुमालकोमल तला' તેના ચરણનું તળીયું. લાલ હોય છે. અને ઉત્પલ કહેતાં કમળના પાનના જેવા મૃદુતા ગુણવાળા હોય છે. અર્થાત્ કઠોર હોતા નથી. તથા શિરીષના પુષ્પના જેવા તે કોમળ હોય છે. 'नगनगरसागर मगर चक्कं कधरं कलक्खणंकियचलणा' તેમના ચરણોમાં પહાડ, નગર, સાગર, સમુદ્ર, મકર–મધર, ચક્ર, અને અંકધર–ચંદ્રમાં એઓના ચિહનો હોય છે. અર્થાત્ આ આકારોની રેખાઓ તેઓના ચરણોમાં હોય છે. 'अणुपुव्वसुसाह यंगुलिया' તેમના પગોની આંગળીયો પ્રમાણ સરની એટલે કે નાની મોટી જ્યાં જે પ્રમાણની હોવી જોઇએ તેવીજ ત્યાં ત્યાં મળેલી રહે છે, 'उण्णयतणु तंबणिद्धणखा' તેમના પગની આંગળીયોના નખો ઉન્નત ઉંચે ઉઠેલા પાતળા, લાલવર્ણ વાળા અને સ્નિગ્ધ, ચિકાશ યુક્ત કાંતીવાળા હોય છે. 'संठियसुसिलिट्ठगुप्फा' તેઓના ગુલ્ફ (એડી ઉપરની ગાંઠ) પ્રમાણોપેત

હોય છે. સઘન હોય છે. માંસલ 'પુષ્ટ' હોવાથી ગૂઢ હોય છે. તેઓ અલગ દેખવામાં આવતી નથી. 'एणीकुरुविंदावत्तवट्टाणुपुव्वजंघा' તેમની બન્ને જાંઘો હરિણીયોની જાંઘો જેવી ક્રમશઃસ્થૂલ અને સ્થૂલતર ચઢઉત્તરની હોય છે. તથા કુરૂવિંદનામના તૃણ વિશેષ અને વર્ત્ત-વણેલા સૂતરની ડોરીના જેવી ગોળ હોય છે. તથા તેમના બન્ને ગોઠણો માંસ યુક્ત હોય છે. સમુદ્ગ- સંપુટમાં રાખેલાની માફક જાણી ન શકાય એવા હોય છે. 'गयससण सुजातसण्णिभोरू' તેઓના બન્ને ઉરૂઓ હાથીની શુંડાદંડના જેવા સુંદર અને ગોળ તથા પુષ્ટ હોય છે. 'वरवारण तत्तुल्लविक्कम विलासियगई' મદોન્મત્ત હાથીના જેવી વિલાસ યુક્ત તેઓની ગતિ હોય છે. 'सुजातवरतुरगगुज्झदेसा' તેઓનો ગુહ્ય પ્રદેશ શ્રેષ્ઠ ઘોડાના ગુહ્ય પ્રદેશ સમાન અત્યંત ગુપ્ત હોય છે. 'आइण्णहओव्वणिरुवलेवा' શ્રેષ્ઠ આકીર્ણ જાતના ઘોડાના જેવા તેમના શરીરો મલમૂત્રાદિથી નિરૂપલિપ્ત ખરડાયા વિનાના હોય છે. 'पमुइयवर तुरियसोह अतिरेगवट्टियकडी, રોગાદિના અભાવથી અત્યંત પુષ્ઠ થયેલ ઘોડા અને સિંહની કમ્મર કરતાં પણ અત્યંત અધિક પાતળી કમ્મરવાળા હોય છે. અર્થાત્ તેમની કમ્મર ગોળ અને કૃશ કહેતાં પાતળી હોય છે 'साहय सोणंद मुसल दप्पणणिगरियवरकणगच्छरूसरिस वरवइरवलियमज्झा' તેમનો તે મધ્યભાગ વચમાંથી એવો પાતળો હોય છે. કે જેમ સંકુચિત કરવામાં આવેલ સૌનન્દ અર્થાત્ તિપાઇ અર્થાત્ ત્રણ પાયાવાળી ઘોડી હોય કે જેના પાયાઓ સંકોચી લીધેલા હોય, ત્યારે તેનો જેવો આકાર હોય છે, એવા આકારવાળા તથા ઉંચે કરેલ મુસલ સાંબેલાનો મધ્યભાગ વચમાંથી જેવો પાતળો હોય છે, તથા દર્પણ અહિયાં દર્પણ શબ્દથી દર્પનો હાથો અર્થાત્ હાથમાં પકડવાનો હાથો ગ્રહણ થયેલ છે. તેને જેવી શુદ્ધ કરવામાં આવેલ સોનામાંથી બનાવવામાં આવેલ મૂઠ હોય છે, આ બધા પદાર્થો વચમાંથી પાતળા અને ઉપર નીચે સ્થૂલ જાડા હોય છે. તેના જેવો તેઓનો મધ્યભાગ અર્થાત્ કટિપ્રદેશ પાતળો હોય છે. તથા વર-શ્રેષ્ઠ વજ્રનો જેવો આકાર હોય છે. એવો તેમનો કટિભાગ હમેશાં ત્રિવલીથી શોભાયમાન હોય છે. 'उज्जुय समसंहिय सुजायजच्च तणुकसिण णिद्ध आदेज्ज लडह सुकुमाल मउयरमणिज्जरोमराई' તેમના શરીરની રોમ પંક્તિ સઘન હોય છે. તે આડી અવળી હોતી નથી. અર્થાત્ કોઈ પણ સ્થળે તે વાકીચૂકી હોતીનથી. સરખીજ રહે છે. સઘન હોવા છતાં પણ અન્તરથી પણ વ્યવસ્થિત રહી શકે છે. તેથી કહેવામાં આવેલ છે કે તે રોમરાજી એવી નથી પણ શરીરનો કોઈ પણ ભાગ એવોનથી રહેતો કે જ્યાં તે અંતર વિનાની થયેલ ઘનીભૂત ન હોય, આ સુજાત જન્મથીજ સુંદર રૂપવાળી હોય છે. તથા તે સ્વાભાવિક રીતે જ પાતળી હોય છે. જાડી હોતી નથી. ખૂબજ કાળી હોય છે, માંકડાના

વર્ણું જેવી મલીન હોતી નથી. સ્નિગ્ધ ચીકણી હોય છે. અર્થાત્ તે એક વાર પણ જોવામાં આવેતો વારંવાર તેને જોવાની જોનારની ઈચ્છા થતી રહે છે. સૌદર્ય યુકત હોય છે. આવી રમણીય તેમની રોમરાજી હોય છે.

તથા 'गंगावत्तपयाहिणावत्ततरंगभंगुर रवि किरण तरुण बोधिय अकोसायं तपउमगंभीरवियडणाभी તેમની નાભી ગંગાની દક્ષિણાવર્ત વાલી ભ્રમિ-ઘૂમરીયો જેવી હોય છે. તથા તરંગના જેવી ત્રિવલીથી તે ભગ્ન એટલે કે ખંડ ખંડના રૂપ હોય છે. તથા તરૂણ અને અભિનવ સૂર્યના કિરણોથી બોધિત થયેલ અર્થાત્ ખીલેલા કમળના જેવી વિશાળ હોય છે. 'झस विहग सुजात पीणकुच्छी' કુક્ષી કહેતાં પેટના પડખાનો ભાગ તેમના ઝષ નામની માછલીના અને પક્ષીના પેટ જેવો સુજાત સુંદર અને પુષ્ટ હોય છે. 'झसोदरा' તેમનું પેટ માછલીના પેટ જેવું કૃશ પાતળું હોય છે. 'सुइकरणा' તેમના કરણ અર્થાત્ ઈંદ્રિયો અત્યંત પવિત્ર અને નિર્લિપ્ત હોય છે. 'पम्हा वियड़णाभी' તેમની નાભી કમળતા જેવી વિશાળ હોય છે. 'सण्णयपासा' ક્રમશ તેમના બન્ને પાર્શ્વ ભાગ નીચે નીચે નમેલાં હોય છે. 'संगतपासा' અને તે દેહ પ્રમાણુ ઉપચિત નામ પુષ્ટ હોય છે. 'सुंदरपासा' તે બેઉપાર્શ્વભાગ-પડખા ઘણાજ સુંદર હોય છે. 'सुजात-पासा' એજ કારણે તેઓ સુજાત અર્થાત્ જન્મથીજ સુંદર પડખાવાલા કહેવામાં આવેલ છે. मितमाइय पीणरतियपासा' અને એજ કારણે તેઓનાએ બન્ને પાર્શ્વ-ભાગો પરિમિત હોય છે ઓછાવત્તાં હોતા નથી પરંતુ પ્રમાણોપેત, પુષ્ટ અને આનંદદાયક હોવાનું કહેવામાં આવેલ છે. 'अकरुंडुय कणगरुयगनिम्मल सुजाय निरूवहय देहधारी' તેઓ એવા શરીરને ધારણ કરવાવાળા હોય છે કે જેમના उच्छूढदीहबाहू' તથા તેઓના એ વક્ષસ્થળો શ્રીવત્સના ચિન્હ વાળા વાંસાના હાડકાં દેખાતા નથી. સોનાના જેવી દીપ્તિવાળા હોય છે, નિર્મલ સ્વાભાવિક તથા આગંતુક મળ વિનાના હોય છે. સુજાત હોય છે, અર્થાત્ ગર્ભજન્મ દોષ વિનાના હોય છે, અને નિરૂપહત હોય છે. એટલે કે તાવ ઝાડા ઉલ્ટી વિગેરે ઉપઘાત વિનાના હોય છે. 'पत्थसबत्तीस लक्खणधरा' તેઓ ઉત્તમ એવા બત્રીશ લક્ષણોને ધારણ કરવાવાળા હોય છે, 'कणगसिलातलुज्जल पसत्थसमयलोवचियवित्थिन्नपिहुलवत्थी' તેઓના વક્ષસ્થળો સોનાની શિલાના તળીયા જેવા ઉજ્જ્વલ હોય છે. અત્યંત પ્રશસ્ત હોય છે. સમતલ હોય છે. ઉપચિત પુષ્ટ હોય છે. માંસલ હોય છે. ઉપરની બાજુ અને નીચેની બાજુ વિસ્તૃત હોય છે. તથા દક્ષિણ અને ઉત્તરની બાજુ તે પૃથુલ હોય છે. 'सिरि-वच्छंकियवच्छा पुरवरफलिह वट्टियभुया भुयागीसर विपुलभोगआयाणफलिह

હોય છે. તેઓની બન્ને ભુજાઓ મહાનગરની અર્ગલાના જેવી લાંબી હોય છે. તેમના બન્ને બાહૂ શેષનાગના વિશાળ શરીરના જેવા અને સ્વસ્થાનથી ખેંચીને દ્વાર પૃષ્ટમાં લગાવવામાં આવેલ પરિઘના જેવા લાંબા હોય છે. 'जूयसन्नि भपीणरतियपीवर पउट्ट संठिय सुसिलिट्ठ विसिट्ठ घणथिर सुबद्ध सुनिगूढ पव्वसंधी' તેમના બન્ને હાથોના કાંડાઓ ગોળ અને લાંબા હોવાથી યુગ બળદના ખાંધપર રાખવામાં આવતા જૂંસરાના જેવા મજબૂત સોહામણા હોય છે. અને માંસલ પુષ્ટ હોય છે. જોવાવાળાને ખૂબજ આનંદ આપનાર હોય છે. અને પાતળા હોતા નથી. તથા તેના હાડકાનો સંધી ભાગ સંસ્થાન વિશેષથી સંપન્ન હોય છે. સુશ્લિષ્ટ હોય છે સઘન હોય છે. ઉત્તમ હોય છે. નજીક નજીક હોય છે સ્થિર હોય છે. અત્યંતશિથિલ હોતા નથી. અને સ્નાયુઓથી સારીરીતે જકડાયેલ હોય છે. અને ગુપ્ત રહે છે 'रत्ततलोवइय मउय मंसलपसत्थलक्खणसुजाय अच्छिद्द जालपाणी' તેમનાબેઉ હાથો રાતાતળીયા વાળા હોય છે. અર્થાત્ તેમની હથેલીઓ લાલ હોય છે. ઉપચિત હોય છે. અર્થાત્ નીચેનો ભાગપુષ્ટ હોય છે. ઉન્નત હોય છે. નીચેની તરફ ઝુકેલો રહે છે. મૃદુલ ચિકાશવાળા, માંસલ, મજબૂત. પ્રશસ્ત લક્ષણોવાળા, સુંદર આકારવાળા અને છિદ્રોવિનાની આંગળીયોવાળા હોય છે. 'पीवरवट्टिय सुजाय कोमलवरंगुलिया' તેમની આંગળીયો પીવર મજબૂત હોય છે. વૃત્ત-ગોળ આકારવાળી હોય છે. સુજાત અને સુંદર હોય છે. 'आतंबतलिण सुचिरुइरणिद्धणखा, चंदपाणिलेहा, सूरपाणिलेहा, संखपाणिलेहा, चक्कपाणि लेहा, दिसासोअत्थियपाणिलेहा' તેમના હાથોની આંગળીયોનાં નખો કંઈક કંઈક લાલ હોય છે. તલીન કહેતાં પાતળા હોય છે. શુચિનામ પવિત્ર હોય છે. અર્થાત્ સાફ હોય છે. રૂચિર કહેતાં મનોહર હોય છે. સ્નિગ્ધ ચિકણા અને રૂક્ષતા વિનાના હોય છે. તેમના હાથોમાં ચંદ્રના આકારની રેખાઓ હોય છે. સૂર્યના આકાર જેવી રેખાઓ હોય છે. શંખના આકાર જેવી, ચક્રના આકાર જેવી, અને ઉત્તમ દક્ષિણા વર્તવાળા સ્વસ્તિકના આકાર જેવી રેખાઓ હોય છે 'चंदसूरसंख चक्कदिसासोअत्थिय पाणिलेहा अणेगवरलक्खणुत्तमपसत्थ सुचिरतियपाणि लेहा' આ પ્રમાણે ચંદ્ર, સૂર્ય, શંખ, ચક્ર અને શ્રેષ્ઠ સ્વસ્તિકના જેવી રેખાઓ તેમના હાથોમાં હોય છે. તથા અનેક બીજા પણ સુંદર સુંદર ઉત્તમ લક્ષણો વાળી ઘણીજ રેખાઓ હોય છે. તેથીજ તેઓ પ્રશસ્ત પ્રશંસા કરવાને યોગ્ય હોય છે. પવિત્ર હોય છે. તથા પોત પોતાના ફળ આપવા રૂપ કર્તવ્ય પ્રમાણે નીકળેલી રેખાઓ વાળા હોય છે. 'वरमहिस वराहसीह सद्दुल उसभणागवरपड़िपुण्णविउल उन्नयखंघा' તેમના બન્ને ખંભાઓ જંગલી

સૂવર, સિંહ, શાર્દૂલ, અને ઉત્તમ હાથીના ખભાઓના જેવા ભરેલા અને વિશાલ રહે છે. અને પરિપૂર્ણ પ્રભાવવાળા હોય છે. વિસ્તૃત હોય છે. અને ઉન્નત હોય છે. 'चतुरंगुलसुप्पमाण कंबुवरसरिसगीवा' ચાર આંગળ જેટલા માપની હોવાથી યોગ્ય પ્રમાણવાળી અને ત્રણ રેખાઓ વાળી હોવાથી સુંદર શંખ જેવી તેમની ગ્રીવા-ગળુ હોય છે, 'अवट्ठिय सुविभत्त सुजाय चित्तमंसूमंसल्ल संठियपसत्थसद्दुल विउलहणुया' તેમની દાઢિ અવસ્થિત અર્થાત્ સદા એક સરખી રહેવાવાળી સુવિભકત અલગ અલગ સુજાત સુંદર પણાથી શોભાયમાન અને વિચિત્ર હોય છે. તથા માંસથી ભરેલ પુષ્ટ તથા સુંદર સંસ્થાનથી યુક્ત હોવાથી પ્રશસ્ત અને વાઘની ડાઢી જેવો વિસ્તૃત હનુક-ચિબુક નીચેના હોઠની નીચેના ભાગ હોય છે. 'ओयविय सिलप्पवाल बिंबफलसन्निभाहरोट्ठा' તેમના ઓષ્ટ અધરોષ્ઠ ઘર્ષણ વિગેરેથી પરિકર્મિત કરવામાં આવેલ શિલાપ્રવાલ અસલ મુંગાના જેવા અને બિંબફલ, કુંદ ફૂલના જેવો લાલ રંગવાળો હોય છે. 'पंडुर ससिछगल विमल निम्मल संख गोखीरफेणदगरयमुणालिया धवछ दंतसेढी' તેઓની દંત પંક્તિ પાંડુર ધોળી અર્થાત્ ચંદ્રમાના ટુકડા જેવી વિમલ, ઉજ્જવલ, અને નિર્મલ અર્થાત્ સ્વચ્છ શંખના જેવી ગાયના દૂધ જેવી, ફીણ જેવી શુભ્ર અર્થાત્ ધોળી હોય છે. 'अखंडदंता, अप्फुडीयदंता, अवि- रलदंता, सुजातदंता, एगदंतसेढिव्व अणेगदंता, हुतवह निद्धंत धोततत्त तवणिज्जरत्ततलतालुजीहा' આ એકોરૂક દ્વીપમાં રહેવાવાળા મનુષ્યો અખંડ દાંતોવાળા હોય છે. અર્થાત્ પરિપૂર્ણ દાંતો વાળા હોય છે. તેઓના દાંતો કોઈ અવસ્થામાં જર્જરિત થતા નથી. તેઓ અવિરલ કહેતાં પરસ્પર એક બીજાને લાગેલ એવી દાંતોની પંક્તિવાળા હોય છે. તેથીજ તેમનાં દાંતો જન્મ દોષથી રહિત જ રહે છે. અને તેઓના તે અનેક દાંતો એક દંતપંક્તિના જેવા જણાય છે. તેઓને પૂરેપૂરા બત્રીસ દાંતો હોય છે. તેઓનું તાલુ અને જીભ અગ્નિમાં તપાવીને ધોવામાં આવેલ અને ફરીથી તપાવેલ તપનીય કહેતાં તપા- વેલા સુવર્ણના જેવા લાલ વર્ણના હોય છે. 'गरुलायय उज्जुतुंगणासा' તેમનું નાક ગરૂડના નાક જેવું લાંબુ સીધુ અને ઉંચું અને ભરાવદાર હોય છે. 'अवदा लिय पोंडरीयणयणा' कोकासियधवल पत्तलच्छा आणामियचावरुइल किण्हब्भराइय संठिय संगयआयय सुजाय तणुकसिण निद्धभूमया अल्लीणप्पमाण जुत्तसवणा' સૂર્યના કિરણોથી ખીલેલા શ્વેત કમળના જેવી તેઓની બન્ને આંખો હોય છે. તથા તેઓ ખીલેલા શ્વેત કમળોના જેવી એટલે કે ખૂણા પરલાલ વચમાં કાળી, અને ધોળી અને પાંપણો વાળી હોય છે. તેમની ભ્રમરો કંઈક ચઢાવેલા ધનુષના જેવી વાંકી હોય છે. રૂચિર એટલે કે સંસ્થાનની અપેક્ષાથી રમણીય હોય છે. કૃષ્ણમેઘની પંક્તિ જેવી કાળી હોય છે, પોતાના પ્રમાણને અનુકૂલ સઘન હોય છે. દીર્ઘ લાંબી હોય છે. સુનિષ્પન્ન અર્થાત્ જન્મદોષ વિનાની હોય છે. પાતળી હોય છે. કાળી અને સ્નિગ્ધ ચિકણી હોય છે, તેમના કાનો માથાના ભાગ સુધી કંઈક કંઈક ચોંટેલા હોય છે. અને પોત પોતાના પ્રમાણ નુ રૂપ હોય છે. અર્થાત્ તેઓ વિશાળ કાનોવાળા હોય છે, 'सुस्सवणा, पीण मंसलकवोलदेसभागा, अविरुग्गयबालचंदसंठिय पसत्थवित्थिण्ण समणिडाला

उडुवइ पडिपुण्ण सोमवदणा छत्तागारुत्तमंग देसा' એજ કારણે તેઓને સુશ્રવણ વાળા કહ્યા છે. તેઓની કપોલ પાલી પીન અને માંસલ હોય છે, તેઓનો ભાલ પ્રદેશ અર્થાત્ લલાટ તરતના ઉગેલા બાલચંદ્રના જેવો આકારવાળો હોય છે અર્થાત્ તરતના ઉગેલા અષ્ટમીના ચન્દ્રમાના આકાર જેવા હોય છે. તથા પ્રશસ્ત વિસ્તૃત પહોળો અને સમતલ હોય છે. તેઓનું મુખ પુનમના ચંદ્રમંડલ જેવું સૌમ્ય હોય છે. તેઓનું ઉત્તમાંગ કહેતા મસ્તકનો પ્રદેશ ઉઘાડવામાં આવેલ છત્રનો જેવો આકાર હોય છે, એવા આકાર વાળો હોય છે. 'घणणिचिय-सुबद्धलक्खणुण्णय कूडागारणिभपिंडियसिरसे दाडिमपुप्फ पगासतवणिज्ज सरिस निम्मल सुजाय कंसंत केसभूमी' તેઓનું મસ્તક ઘન સઘન પોલાણવાળું ન હોવાથી નિબિડ ગાઢ હોય છે. તે સ્નાયુઓથી સુબદ્ધ હોય છે. અને ઉત્તમ એવા લક્ષણોથી સમન્વિત (ઉઠ) હોય છે. તથા જે પ્રમાણે (કૂટ) શિખરનો આકાર હોય છે. એવા આકારવાળું હોય છે. તથા પાષાણ અર્થાત્ પત્થરની પિંડી જેવી હોય છે. એવી પિંડીની માફક મજબૂત અને ગોળ હોય છે. તેમના મસ્તકના કેશોનો અગ્રભાગ તથા માથાના ઉપરની ચામડી કે જેમાં વાળ ઉગે છે, તે દાડમના પુષ્પના પ્રકાશ વર્ણ જેવા કંઇક લાલિમા વાળી હોય છે. તેમજ સોનાના વર્ણ જેવા કંઇક પીળાશ યુક્ત તેમના વાળો હોય છે. તથા આગન્તુક મલથી રહિત હોવાથી તે નિર્મલ હોય છે. 'सामलि बोंड घणणिचिय छोडियमिउविसयपसत्थ सुहुम लक्खण सुगंधसुंदरभुय मोयगभिंगिणीलकज्जलपहट्ठ भमरगणणिद्ध णिकुरंब निचिय कुंचिय चियपदाहिणावद्धमुद्धसिरया' તેઓના મસ્તક ઉપર જે વાળો હોય છે. તે ઉખેડવા છતાં પણ સ્વભાવથીજ શાલ્મલી વૃક્ષવિશેષના ફુલના જેવા ગાઢ હોય છે. નિચિત અત્યંત લાગેલા હોય છે. મૃદુ નરમ હોય છે. વિશદ નિર્મલ હોય છે. પ્રશસ્ત પ્રશંસા કરવા યોગ્ય હોય છે. સૂક્ષ્મ હોય છે. મોટા મોટા હોતા નથી. પ્રશસ્ત લક્ષણવાળા હોય છે. સુગંધ યુક્ત હોય છે. સુંદર હોય છે. તથા ભુજમોચક નામના રત્નવિશેષ પ્રમાણે, નીલમણિ મરકતમણિ સમાન, કાજલ સમાન, હર્ષિત થયેલ ભમરાની જેમ, અત્યંતકાળા અને સ્નિગ્ધ સુંવાળા હોય છે. તેઓ નિચિત હોય છે. અર્થાત્ આમતેમ વિખરાયેલા હોતા નથી. ઘુઘરાળા હોય છે. અને દક્ષિણ વમળવાળા અર્થાત્ જમણીબાજુ ઝુકેલા હોય છે. 'लक्खण-वंजणगुणोववेया' આ એકોરૂક દ્વીપમાં રહેવાવાળા મનુષ્યો સ્વસ્તિક વિગેરે લક્ષણોથી મશીતિલક વિગેરે વ્યંજનોથી અને ક્ષાન્તિ વિગેરે સદ્‌ગુણોથી યુક્ત

હોય છે. 'सुजायसुविभत्तसुरूवगा, पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा' તેઓનું રૂપ ઘણું જ સુંદર સ્વરૂપવાળું હોય છે. કેમકે તેમના દરેક અવયવો જન્મથીજ પોત પોતાના પૂર્ણ પ્રમાણથી યુક્ત હોય છે. તે બધા પ્રાસાદીય હોય છે. દર્શનીય હોય છે. અભિરૂપ હોય છે. અને પ્રતિરૂપ હોય છે. 'तेणं मणुया हंसस्सरा, कांचसग नंदिघोसा, सीहस्सरा, सीहघोसा मंजुस्सरा, मंजुघोसा, सुस्सरा, सुस्सरणिग्घोसा, छाया उज्जोतियंगमंगा' આ મનુષ્યો હંસના સ્વર જેવા સ્વર વાળા હોય છે. ક્રૌંચપક્ષિના સ્વરની જેમ અનાયાસ નીકળવા છતાં પણ દીર્ઘ દેશવ્યાપી સ્વરવાળા હોય છે. નંદિના ઘોષ જેવા ઘોષ ગર્જનાવાળા હોય છે. અર્થાત્ તે નંદિ કહેતાં બાર પ્રકારના વાદ્યવિશેષનું નામ નંદિ છે. તેના જેવા ધ્વનિવાળાં, સિંહના સ્વર જેવા ગંભીર સ્વર વાળા હોય છે. સિંહના જેવા ઘોષ–ધ્વનિવાળા હોય છે. તથા તેનોસ્વર મંજુલ મીઠો એટલે સાંભળવામાં આનંદ જનક હોય છે. તેનો ઘોષ પણ આનંદ જનકજ હોય છે. તેથીજ એ સારા સ્વરથી યુક્ત ઘોષવાળા કહેલ છે. 'छायाउज्जोतियंगमंगा' તેમનું પ્રત્યેક અંગ કાંતિથી ચમકતું રહે છે. 'वज्जरिसभ नाराय संघयणा' તે વજ ઋષભ નારાચ સંહનન વાળા હોય છે. 'समचउरंस संठाणसंठिया' તેઓનું સંસ્થાન સમચતુરસ્ર ચતુષ્કોણ હોય છે. 'सिणिद्धछवी' તેમની કાંતિ સ્નિગ્ધ હોય છે. 'णिरावंका'–તે આંતક–વ્યાધિ રહિત હોય છે 'उत्तम पसत्थ अइसेस निरू-वमतणू' તેઓના શરીર ઉત્તમ, પ્રશસ્ત, અતિશય શાળી, અને નિરૂપમ હોય છે. 'जल्लमल्लकंसेयरय दोस वज्जियसरीरा' તેઓ ના શરીર જલ્લ શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલમળ, મલ સામાન્યમેલ વિગેરે દોષથી રહિત હોય છે. કલંક અનિષ્ટ સૂચક ચિહ્ન, પરસેવા અને ધૂળ હોય વિગેરેથી રહિત છે, 'णिरुवलेवा अणुलोमवाउवेगा, कंकग्गहणी कवोयपरिणामा' કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપલેપ હોતો નથી. 'अणुलोमवाउ वेगा' વાતલ્મ–વાયુના ગોળાથી રહિત ઉદર ભાગ વાળા હોવાથી અનુકૂળ વાયુ વેગવાળા હોય છે. કેમકે પેટમાં રહેલ વાયુના ગોળાવાળાનો વાયુવેગ અનુકૂળ હોતો નથી. 'कंकग्गहणी' જેમ કંક નામના પક્ષિનો ગુદાનો ભાગ નિર્લેપ મલરહિત હોય છે. એજ પ્રમાણે તેમનો ગુદાનો ભાગ મલ વગરનો હોવાથી નિર્લેપ ગુદાશયવાળા હોય છે. 'कवोय परिणामा' જેમ કબૂતરની જઠારાગ્નિ કાંકરાને પણ પચાવી શકે છે. એજ પ્રમાણે એમની જઠરાગ્નિ હોવાથી કપોત પરિણામવાળા કહેવાય છે. અર્થાત્ તેઓ કબૂતરના જેવી પાચન ક્રિયાવાળા હોય છે. 'सउणिव्व पोसपिट्ठंतरोरूपरिणया'

તેઓનો અપાન દેશ અર્થાત્ ગુદા ભાગ પુરિષોત્સર્ગના લેપ વિનાનો હોય છે. તથા પૃષ્ઠભાગ તથા ઉદર અને પૃષ્ઠની વચ્ચેનો ભાગ તથા જાંઘ આ બધા સુંદર, પરિણત, અને સુંદર, સંસ્થાન વાળા હોય છે. 'विग्गहिय उन्नयकुच्छी' તેમના પેટનો ભાગ એટલો પાતળો હોય છે કે તે મૂઠીમાં આવી જાય છે. તેઓનો નિઃશ્વાસ સામાન્ય કમલ, નીલકમલ, તથા ગન્ધ દ્રવ્યની સમાન સુગન્ધિત હોવાથી તેઓનું મુખ સુરભિગંધવાળું હોય છે. 'अट्ठ धणुसयं उसिया' ૮૦૦ આઠસો ધનુષ જેટલા ઉંચા હોય છે. 'तेसिं मणुयाणं चउसट्ठिपिट्ठिकरंडगा.' હે શ્રમણ આયુષ્યમન્ તે મનુષ્યોની પાંસળીયોના હાડકાં (૬૪) ચોસઠ હોય છે. 'ते णं मणुया पगतिभद्दगा, पगति विणीतगा, पगति उवसंता, पगति पयणु कोहमाण माया लोभा, मिउमद्दवसंपन्ना, अल्लीणा भद्दगा, विणीता, अप्पेच्छा' એ મનુષ્યો સ્વભાવથી ભદ્ર પરિણામવાળા હોય છે. સ્વભાવ થી જ વિનયશીલ હોય છે. સ્વભાવથીજ અલ્પ કષાયવાળા, અલ્પ ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ વાળા હોય છે. તેઓ સ્વભાવથીજ મૃદુ માર્દવ સંપન્ન હોય છે. એજ પ્રમાણે સ્વભાવથી ભદ્રક અને વિનીત ભાવથી યુક્ત થયેલા તેઓ અલ્પ ઈચ્છાવાળા હોય છે. 'असंनि हि संचिया' એજ કારણે કોઇ વસ્તુનો સંગ્રહ કરવાવાળા નથી. અને 'अचंडा' તેઓ ક્રૂર પરિણામવાળા હોતા નથી. 'विडिमंतर परिवसणा' વૃક્ષોની શાખાઓની મધ્યમાં રહે છે 'जहिच्छिय कामगामिणो य ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' તથા એ મનુષ્યો પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે સ્વતંત્રતા પૂર્વક વિચરણ કરે છે. આ રીતે હે શ્રમણ આયુષ્મન્ આ એકોરૂક દ્વીપમાં નિવાસ કરવાવાળા મનુષ્યોના પરિચયના સંબંધમાં આ પ્રમાણે મેં કહ્યું છે. 'तेसिं णं भंते ! केवतिकालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ' હે ભગવન્ આ મનુષ્યોને એકવાર આહાર કર્યા પછી ફરી આહાર કરવાની ઇચ્છા કેટલો કાળ વીત્યા પછી થાય છે? 'गोयमा ! चउत्थभत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ' હે ગૌતમ ! એ એકોરૂક દ્વીપના મનુષ્યોને ચતુર્થ ભક્ત અર્થાત્ એક દિવસ છોડીને બીજે દિવસે આહાર કરવાની ઇચ્છા થાય છે. કેમકે ક્ષુધા વેદનીય કર્મનો ઉદય તેમને એક દિવસ છોડીને બીજે દિવસેજ થાય છે. તેથી અભક્તાર્થતામાં તેઓને તપોજન્ય કર્મોની નિર્જરા થતી નથી. કેમકે તેઓને ઇચ્છા પૂર્વક ભોજનનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી. ॥ સૂ ૩૭॥

'एगोरुय मणुईणं केरिसए आगारभावपडोयारे पन्नत्ते' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-હે ભગવન્ ! એ એકોરૂક દ્વીપની મનુષ્ય સ્ત્રિયોનુ રૂપ વિગેરે કેવું કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! ताओणं मणुईओ सुजायसव्वंग सुंदरीओ पहाणमहिला गुणेहिं जुत्ता अच्चंत विसप्पमाण पउम सुकुमाल कुंभ संठितविसिट्ठचलणा, उज्जुमिउय पीवर-निरंतरपुट्ठसाहितंगुलीया' હે ગૌતમ ! એકોરૂક દ્વીપની મનુષ્ય સ્ત્રિયો યથોક્ત પ્રમાણથી ઉત્પન્ન થયેલા સઘળા અંગોથી વિશિષ્ટ હોવાના કારણે ઘણીજ સુંદર હોય છે. પ્રધાન મહિલા ગુણોથી એટલે કે તેઓ પ્રિય બોલવા વાળી, પતિના વિચારોને અનુસરનારી વિગેરે ગુણોવાળી હોય છે. તેમના બેઉ-પગ ચાલતી વખતે ઘણાજ સુંદર રીતે ચાલે છે પદ્મના જેવા તે સુકુમાર હોય છે. તેઓનું સંસ્થાન કાચબાના વાંસાની જેમ ઉન્નત હોય છે. તેમના પગોની આંગળીયો ઋજુ સીધી છિદ્રવિનાની પીવર પુષ્ટ હોય છે. અને પરસ્પર સંહત કહેતાં એક બીજી આંગળીયોને મળીને રહે છે. 'उन्नयरतिय तलिण तंबसुइणिद्धणखा' તેઓના નખો ઉન્નત હોય છે. આનંદ પ્રદ હોય છે. તલિન કહેતાં પાતળા હોય છે. તામ્ર ઇષદ્રકત હોય છે. શુચિ પવિત્ર હોય છે. અને સ્નિગ્ધ હોય છે. 'रोमरहिय वट्टलट्ठसंठिय अजहण्ण पसत्थलक्खण अकोप्प जंघजुयला' તેમની જાંઘા યુગલ રોમવિનાનું ગોળ સુંદર હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટ લક્ષણો વાળું હોય છે. તથા અદ્વેષ્ય સુંદર લાગે તેવું હોય છે. 'सुणिम्मिय गूढजाणुमंढल सुबद्धसंधी' તેઓની સંધી સુનિર્મિત અને સુગૂઢ એટલે કે ઉપરથી ન દેખાય તેવા જાનુ મંડલથી સુબદ્ધ હોય છે. દૃઢ સ્નાયુ યુકત હોવાથી અશિથિલ હોય છે. 'कयलिक्खंभातिरेक संठियनिव्वण सुकुमालमउय कोमल उविरल समसहितसुजातवट्टपीवरणिरंतरोरू' તેઓના બન્ને ઉરૂઓ (જાંઘ) કેળના સ્તંભના જેવા આકારવાળા સુંદર હોય છે, નિર્વ્રણ વિસ્ફોટક એટલે કે ફોલ્લા વિગેરે વિનાના હોય છે. સુકુમાર અને શોભાયમાન હોય છે મૃદુ કોમળ હોય છે. અવિરલ હોય છે. પરસ્પર એક બીજાની નજીક નજીક હોય છે. સમ કહેતાં સરખા હોય છે. પ્રમાણસરના હોય છે. સહિત હોય છે. એક બીજાને લાગે છે. સુજાત અને સુનિષ્પન્ન હોય છે. વ્રત્ત નામગોળ આકારના હોય છે. પીવર પુષ્ટ હોય છે. અને આપસમાં નિર્વિશેષ સરખા એક જેવાજ

હોય છે. 'अट्ठावयवीची पट्ट संठिय पसत्थ वित्थिन्न पिहुलसेणी' તેઓની શ્રેણી એટલેકે કેડની પાછળ ધુણ વિગેરેના ક્ષત વિનાની જે અષ્ટાપદ દ્યૂત ફલકના પૃષ્ઠના આકાર જેવી હોય છે. પ્રશસ્ત હોય છે. વિસ્તીર્ણ હોય છે. અને લાંબી હોય છે. તથા મોટી હોય છે. 'वदणायामप्पमाणदुगुणित विसाल मंसल सुबद्ध जहणवर धारणीओ' બાર આંગળ મુખ પ્રમાણથી બમણા ચોવીસ આંગળ પ્રમાણનો તેઓનો જઘન પ્રદેશ હોય છે. તે સ્નાયુઓથી સારી રીતે જકડાયેલ રહે છે. 'वज्जविराइयपसत्थ लक्खणणिरोदरा' તેઓ અલ્પ ઉદર વાળી અને વિકૃત ઉદરથી રહિત હોય છે. તેઓનું આ ઉદર ક્ષામ હોવાથી કૃશ હોવાથી વજ્રની જેમ સુશોભિત હોય છે, તથા સામુદ્રિક શાસ્ત્રોકત પ્રશસ્તલક્ષણોથી યુકત હોય છે. तिवलिवलियतणुणमियमज्झियातोज्ज उज्जुयसमसहित जच्च तणुकसिणणिद्ध आदेज्जलउड्ड सुविभत्त सुजाय कंत सोभंतरुइलरमणिज्जरोमराई' તેમના શરીરનો મધ્યભાગ ત્રણ રેખાઓથી વળેલો હોય છે. પાતળો અર્થાત્ કંઇક કૃશ હોવાને લીધે નમેલો હોય છે. ઈષત્ નમેલો હોય છે. તેઓની રોમ પંકિત સરલ હોય છે. સમ બરાબર સરખી હોય છે. સઘન ગાઢ હોય છે. વચમાં વચમાં છૂટેલી હોતી નથી. કૃત્રિમ હોતી નથી, સ્વાભાવિક હોય છે. પાતળી હોય છે, કાળી હોય છે. સ્નિગ્ધ હોય છે. આદેય કહેતાં સોહામણી હોય છે. લલિત એટલે કે સુંદર હોય છે. સુવિભકત અલગ અલગ હોય છે. સુજાત જન્મદોષ વિનાની હોય છે. કાંત મનને હરણ કરવાવાળી હોય છે, શોભાયમાન હોય છે. અને રમણીય હોય છે. 'गंगावत्तपयाहिणावत्त तरंग भंगुर रवि किरण तरुण वण्णेहिय अकोसायंतपउमवणगंभीरवियडणाभी' ગંગાની ભમર-વમળના જેવા પ્રદક્ષિણા વર્તવાળી ત્રિવલીથી યુકત તથા મધ્યાહનના સૂર્યના કિરણોથી વિકસિત થયેલા કમળના વનના જેવી ગંભીર અને વિશાળ તેઓની નાભી હોય છે. 'अणुब्भडपसत्थ पीण कुच्छी' અનુલ્બણ ઉગ્રતા વિનાની પ્રશસ્ત અને પીન તેઓની કુક્ષી કહેતાં ઉદર હોય છે. 'सण्णयपासा' તેઓના બન્ને પાર્શ્વભાગો કંઈક કંઈક ઝુકેલા હોય છે.'संगयपासा'મળેલા પાર્શ્વવાળી હોય છે. 'सुजातपासा' સુજાતપાર્શ્વ વાળી હોય છે. આ પદોનો વિસ્તાર પૂર્વકનો અર્થ પહેલાં આવી ગયેલ છે. 'मियमाइय पीणरइयपासा' તેઓના બેઉપાર્શ્વ પડખા મિત પરિમિત પોત પોતાના પ્રમાણથી યુકત પુષ્ટ અને આનંદ આપવાવાળા હોય છે. 'अकरंडुय कणगरुयग

निम्मल सुजाय णिरुवहयगायलट्ठी' તેઓનું શરીર એટલું બધું માંસલ પુષ્ટ હોય છે કે જેથી તેમની પાંસળીયો અને વાંસાંના હાડકા દેખાતા નથી. તથા તેઓના શરીરો એવી કાંતીવાળા હોય છે. કે આગંતુક અને સ્વાભાવિક કોઇ પણ પ્રકારનો મેલ તેઓના શરીર પર ઉત્પન્ન થતો નથી. જન્મના દોષોથી રહિત હોય છે. અને જવર વિગેરે રોગોના ઉપદ્રવો વિનાની હોય છે. 'कंचणकलस समप्पमाण समसंहय सुजात लट्ठ चूचुय आमेलग जमल जुगलवट्टिय अब्भुण्णयरतिय संठियपयोधराओ' તેમના બન્ને સ્તનો સોનાનાં કલશ જેવા ગોળ મટોળ હોય છે, અથવા કંચનના ઘડાના જેવા મોટા હોય છે. અથવા સુવર્ણના જેવા તેજસ્વી અને અત્યંત આકર્ષક હોય છે. એક સ્તન મોટો હોય અને એક નાનો હોય તેવા એ હોતા નથી, પરંતુ તે બન્ને પ્રમાણમાં બરોબર હોય છે. એ એટલા વિશાળ અને મોટા હોય છે કે પરસ્પરનાં બન્ને એવા લાગતા હોય છે કે તે બન્નેની વચમાંથી મૃણાલતંતુ અર્થાત્ કમલ નાલનો તાંતણો પણ નીકળી શકતો નથી, તેઓ સુજાત અર્થાત્ જન્મ દોષથી રહિત હોય છે. આ સ્તનોના અગ્રભાગમા જે ચુચુક (દીટી) હોય છે તે તેનાથી જુદીજ જણાઈ આવે છે. તે એવી જણાય છે કે માનો આ સ્તનપર શેખર અર્થાત્ મુગુટ જ રાખવામાં આવેલ હોય છે. આ સ્તનો આગળ પાછળ ઉત્પન્ન થતા નથી પણ એક સાથેજ ઉત્પન્ન થાય છે. અને એકીસાથે જ વધતા રહે છે. વક્ષસ્થળ છાતી પર તેઓ વિષમશ્રેણીથી રહેતા નથી. પરંતુ સમશ્રેણીમાંજ રહેલા હોય છે. સામસામા તે એક બીજાના સરખી ઉન્નતાવસ્થાવાળા અને ઉંચે ઉઠેલા હોય છે. તેઓનું સંસ્થાન આકાર અત્યંત સુંદર અને પ્રીતીજનક હોય છે. 'भुयंगणुपुव्वतणुय गोपुच्छवट्टसमसहियणमिय आएज्जललियबाहाओ' તેઓના બન્ને બાહુઓ ભુજંગની જેમ ક્રમશઃ નીચેની તરફ પાતળા હોય છે. ગાયના પુછડાની જેમ વૃત્ત ગોળ હોય છે. તેઓ પરસ્પરમાં સમાનતાવાળા હોય છે. સંહત-પોત પોતાની સંધીયોથી તેઓ મળેલા રહે છે. નત-નમ્ર એટલે કે નમેલા હોય છે. આદેય અર્થાત્ અત્યંત સુંદર હોવાથી ઉપાદેય અર્થાત્ મનને ગમે તેવા હોય છે. અને લલિત કહેતાં મનોજ્ઞ ચેષ્ટા વાળા હોય છે. 'तंबणहा' તેઓના નખો તામ્ર લાલ હોય છે, અર્થાત્ કંઇક કંઈક લાલિમા વાળા હોય છે. 'पीवरकोमलवरंगुलीओ' તેઓની આંગળીઓ પીવર વિશેષ મજબૂત હોય છે. કોમલ હોય છે. અને ઉત્તમ હોય છે. 'णिद्धपाणिलेहा' તેમની હથેલિયોમાં જે રેખાઓ હોય છે, તે સ્નિગ્ધ સુવાળી હોય છે. સુંદર આકારવાળી હોય છે. અને પ્રશંસા કરવા યોગ્ય હોય છે. 'रविससिसंखचक्कसोत्थिय सुविरइय पाणीलेहा' તેમની હથેલી માંસલ પુષ્ટ હોય છે. સુંદર આકારની હોય છે.

અને તે હથેલીની અંદર સૂર્ય ચંદ્ર, શંખ, ચક્ર, અને સ્વસ્તિકની રેખાઓ હોય છે. તે રેખાઓ પ્રશંસાસ્પદ હોય છે. 'पीणुण्णयणकक्खवत्थिदेसा' તેઓના કાખનો ભાગ કંઇક ઉંચો ઉપડેલ હોય છે. તેમજ ડૂંટીની નીચેનો ભાગ ઉપસેલને સુંદર હોય છે. 'पडिपुण्ण गल्लकवोला' તેમનો કપોલ પ્રદેશ અર્થાત્ ગાલનો ભાગ પરિપૂર્ણ અને પુષ્ટ હોય છે. 'चउरंगुल सुप्पमाण कंबुवरसरिसगीवा' તેમના ગળાનો ભાગ માંસલ પુષ્ટ ચાર આંગળ લાંબો તથા પ્રધાન શંખના આકાર જેવો ત્રણ રેખા યુક્ત હોય છે. 'मंसल संठिय पसत्थ हणुया' તેમની દાઢી (હોઠની નીચેનો ભાગ) માંસલ અને પુષ્ટ તેમજ સુંદર આકારનો હોય છે અને પ્રશંસાસ્પદ હોય છે 'दाडीमपुप्फप्पगास पीवर कुंचियवराधरा' તેઓના અધરોષ્ઠ દાડમના પુષ્પની જેવા પ્રકાશવાળા અને સોહામણા હોય છે. અર્થાત્ લાલ અને ચમકદાર હોય છે. પીવર કહેતાં પુષ્ટ હોય છે. અને આકુંચિત કંઈક કંઇક વળેલા હોય છે. તેથીજ તેઓ દેખવામાં ઘણાજ સુંદર દેખાય છે. 'सुंदरोत्तरोट्ठा' તેમના ઉપરના ઓઠપણ ઘણાજ સોહામણા હોય છે'दधिदगरय चंदकुंद वासंति मउल अच्छिद्द विमल दसणा' તેઓના દાંતો દહિના જેવા સફેદ હોય છે. પાણીના બિંદુ જેવા નિર્મળ હોય છે. ચંદ્રની જેમ નિષ્કલંક હોય છે. કુન્દ પુષ્પની જેમ સફેદ હોય છે. વાસન્તીની કળીની જેમ ધવલ હોય છે. તેની પંક્તિયો વચમાં છેદ વગરની હોય છે. તેથીજ તેમાં અત્યંત શ્વેતપણુ રહે છે. 'रत्तुप्पलपत्तमउय सुकुमाल तालुजीहा' તેમના તાલુ અને જીભ એ બેઉ લાલ કમળના પાનની માફક લાલ હોય છે. મૃદુ કહેતાં નરમ હોય છે. અને વિશેષ સુકુમાર હોય છે. 'कणवीर मुउल अकुडिल अब्भुग्गय उज्जुतुंगणासा' તેમની નાસિકા કરેણની કળીના જેવી હોય છે. અકુટિલ કહેતાં વાંકી ચૂકી નહીંપણ સીધી હોય છે. અગ્રભાગમાં પ્રમાણાનુસાર કંઇક ઉંચી હોય છે. ચપટી હોતી નથી. ઋજવી સરલ અને તુંગ કહેતાં પોપટની ચાંચ જેવી તીખી હોય છે. 'सारद णव कमलकुमुदकुवलय विमुक्कदल णिगरसरिसलक्खणअंकियकंतणयणा' તેમના બન્ને નેત્રો સૂર્યવિકાશી શરદ ઋતુનું કમળ અને ચંદ્ર વિકાશી કુમુદ કુવલય નીલકમળ એ બન્નેમાંથી અલગ પડેલા એવા જે પત્રોનો સમૂહ હોય છે. તેના જેવી કંઇક શ્વેતતા અને કંઇક લાલાશ અને કંઇક કાળાશવાળા અને વચમાં કાળી પુતળીયોથી અંકિત હોવાથી તે અત્યન્ત સુંદર લાગે છે. 'पत्तल चवलायतंबलोयणाओ' વળી તેઓના નેત્રો પાંપણોવાળા હોય છે. સ્વભાવથીજ ચપલ હોય છે. કાન સુધી લાંબા હોય છે અને કોરપર કંઇક લાલ હોય છે, 'आणामियचाप रूइल किण्हब्भराइ संठिय संगत आयय सुजात कसिणणिद्धभमुया' તેમની બન્ને ભ્રમરો

કંઈક કંઈક નમાવેલા ધનુષની જેમ વાંકી હોવાથી તેમનું સંસ્થાન રમણીય લાગે છે, કાળા મેઘોના સમૂહ જેવી કાળી હોય છે. સંગત પોતાના પ્રમાણ સરની હોય છે. આયત અર્થાત્ જેટલી તેની લંબાઈ હોવી જોઇએ એટલી લંબાઈ વાળી હોય છે. સુજાત હોય છે. પોતાના ઢંગથીજ તે ઉત્પન્ન થાય છે. કૃશ હોય છે. અને સ્નિગ્ધ હોય છે. 'अल्लीण पमाण जुत्तसवणा' તેમના બેઉ કાનો આલીન અર્થાત્ મસ્તક સુધી કંઈક કંઈક લાગેલા રહે છે. 'पीण मट्ठ मणिज्ज गंडलेहा' તેમની કપોલ પંકિત ગાલ અને કાનની વચ્ચેનો ભાગ પીન માંસલ પુષ્ટ હોય છે. મૃષ્ટ ચિકાશવાળો હોય છે. તેથીજ તે રમણીય હોય છે. 'चउरंस पसत्थ समणिडाला' તેમનું લલાટ ચતુરસ્ત્ર પૂર્વ પશ્ચિમ દક્ષિણ અને ઉત્તર એમ ચારે ખૂણાઓમાં પ્રમાણ સરના અને સમતલ વાળા હોવાથી રમણીય હોય છે. 'कोमुइरयणिकरविमलपडिपुन्नसोम्मवयणा' તેનું સૌમ્યમુખ કાર્તિકી પૂર્ણમાસીના ચંદ્ર જેવું નિર્મલ અને પરિપૂર્ણ હોય છે. 'छत्तुन्नय उत्तमंगा' છત્રના જેવા આકારવાળું ઉપરથી ગોળ તેનું મસ્તક હોય છે. 'कुडिल सुसिणिद्ध दीह सिरया' તેના માથાના કેશો કુટિલ વાંકા હોય છે. સુસ્નિગ્ધ હોય છે. અને લાંબા હોય છે. 'छत्तज्झयजूगथूमदामिणि कमंडलु कलस वावि सोत्थिय पडागजव मच्छ कुम्भ रहवर मगर सुकथाल अंकुस अट्ठावय वीई सुपईट्ठक मयूरसिरिदामाभिसेय तोरण मेइणि उदधिवर भवणगिरिवर आयंस ललिय गय उसभ सीहचमरउत्तमपसत्थबत्तीसलक्खणधराओ' છત્ર ૧, ધજા ૨, યુગ ૩, સ્તૂપ ૪, દામિની ૫, પુષ્પમાલા કમંડલ ૬, કલશ ૭, વાવ ૮, સ્વસ્તિક ૯, પતાકા ૧૦, યવ ૧૧, મત્સ્ય ૧૨, કુમ્ભ ૧૩, રથવર શ્રેષ્ઠ રથ ૧૪, મઘર ૧૫, શુકસ્થાલ ૧૬, અંકુશ ૧૭, અષ્ટાપદ વીચિ-પૂતફલક ૧૮, સુપ્રતિષ્ઠક-સ્થાપનક ૧૯, મયૂર-મોર ૨૦, શ્રી દામમાળાના આકારનું આભરણ વિશેષ ૨૧, અભિષેક કમલાભિષેક અભિષેક યુકત લક્ષ્મી કે જેનો અભિષેક બે હાથીયોથી કરવામાં આવે છે, એવું ચિહ્ન ૨૨, તોરણ ૨૩, મેદિની-પૃથ્વી પતિ-રાજા ૨૪, ઉદધિવર સમુદ્ર ૨૫, ભવન પ્રાસાદ ૨૬, ગિરિવર શ્રેષ્ઠ પર્વત ૨૭, દર્પણ ૨૮, લલિતગજ-શ્રેષ્ઠ હાથી ૨૯, વૃષભ ૩૦, સિંહ ૩૧, અને ચમર ૩૨, આ સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ શ્રેષ્ઠ એવા બત્રીસે લક્ષણોને તેઓ ધારણ કરે છે. 'हंस सरिसगइओ' હંસના જેવી તેઓની ગતિ-ચાલ હોય છે. 'कोइल मधुरगिरसुस्सराओ' કોયલની મધુર વાણીના જેવો સુંદર અને મધુર તેઓનો સ્વર-કંઠ હોય છે. 'सव्वस्स अणुनयाओ ववगयवलिपलिया, वंग दुव्वण वाही दोभग्गसोगमुक्काओ' તેઓ ઘણીજ અનુપમ સુંદર હોય છે. તેઓ બધા પ્રત્યે વિનયવાળી હોય છે. તેઓના શરીરમાં જરાય શિથિલતા યુકત ચર્મવિકારો હોતા નથી. અર્થાત્ તેમના શરીરમાં ચામડી સંકોચાઈ જવારૂપ વિકાર હોતો નથી. તેઓના વાળો સફેદ હોતા નથી. તેઓના અંગ વિકૃત હોતા નથી. અર્થાત્ ન્યૂનાધિક હોવારૂપ

વિકાર વિનાના હોય છે. શરીરની કાંતીમાં કોઇ પણ પ્રકારની વિકૃતિ આવતી નથી. વ્યાધિથી તાવ વિગેરે રોગથી તેઓ હંમેશાં મુકત હોય છે. લેશમાત્ર પણ દુર્ભાગ્ય તેઓમાં હોતું નથી. તેઓને શોકનું નામનિશાન પણ હોતું નથી. અર્થાત્ તેઓ હંમેશાં આનંદમગ્નજ રહે છે. 'उच्चत्तेण नराण थोवूण मूसियाओ' તેઓની ઉંચાઇ પોત પોતાના પતિયોના શરીરથી કંઇક ન્યૂન હોય છે. એકોરૂક દ્વીપના મનુષ્યોના શરીરની ઉંચાઇ આઠસો ધનુષની હોય છે. તો આ સ્ત્રિયોના શરીરની ઉંચાઇ કંઇક ઓછા આઠસો ધનુષ પ્રમાણની હોય છે. 'सभाव सिंगारागारचारुवेसा' આમતો સ્વભાવિકજ પ્રમાણોપેત યથાવસ્થિત જેઅવયવો જેમ હોવા જોઇએ એવાજ સુંદર અવયવ જન્ય સૌન્દર્ય વાળી શરીરની આકૃતિ હોવાથી તેઓના શરીર સ્વભાવિક શ્રૃંગારવાળા જ હોય છે પરંતુ બહારના વસ્ત્રાભૂષણ જન્ય સુંદરપણું હોતું નથી. તો પણ વસ્ત્રાભૂષણ રૂપ સુંદર વેષથી સુસજ્જીત હોય છે.' संगयगयहसियभणिय चेट्ठिय विलास संलाव-णिउणजुत्तोवयारकुसला' તેઓ સ્વભાવથીજ હંસિણીના ગમન તુલ્ય સુંદર ગમન ક્રિયાવાળી હોય છે. તેઓનું હાસ્ય પ્રેમ પ્રદર્શક હોય છે. અને બેઉ કપોલો વિકસિત થઈ જાય એવા હોય છે. તેઓની વાણી ઘણીજ ગંભીર હોય છે. ચેષ્ટાઓ અંગ પ્રત્યંગોને ઢાંકવા, પાછા તેને જોવા વિગેરે રૂપ તથા આંખોને મટકાવવી વિગેરે રૂપ વિલાસ, પોતાના પતિની સાથે સંભાષણ કરવા રૂપ ચાતુર્ય આ બધામાં તેઓ ઘણીજ વધારે નિપુણ હોય છે. તથા યુકત સંગત જે ઉપચાર નામ લોકવ્યવહાર છે, તેમાં પણ ઘણીજ વધારે દક્ષ-ચતુર હોય છે. આ બધા વિશેષણો પતિની અપેક્ષાથી સમજવા. કેમકે તે ક્ષેત્રના સ્વભાવથી તેઓને પર પુરૂષ પ્રત્યે અભિલાષાની સંભાવનાજ હોતી નથી. 'सुंदर थण जहण वदण करचलणणयणमाला' તેઓના સ્તનો, જઘન, વદન, મુખ હાથ, પગ, નેત્ર, વિગેરે બધાજ અંગો અત્યંત સુંદર હોય છે.'वण्णलावण्ण जोव्वण विलास कलिया' તેઓ ગૌર વિગેરે વર્ણથી, લાવણ્યથી, યૌવનથી, અને વિલાસથી, હંમેશાં યુકતજ બનીને રહે છે. કેમકે ત્યાં ક્ષેત્રસ્વભાવથી વૃદ્ધ અવસ્થા આ-

વતીજ નથી. 'णंदणवणविवरचारिणी उव्व अच्छराओ' તેઓ એવી પ્રતીત આહારટ્ઠે સમુપ્પજ્જइ' હે ગૌતમ ! તેઓ સરસ આહાર કરે છે, તેથી તેઓને થાય છે કે જાણે નંદન વનમાં ફરવાવાળી અપ્સરાઓ જ હોય, તેથી તેઓ 'अच्छेरग पेच्छणिज्जा' આશ્ચર્યથી પ્રેક્ષણીય જોવાલાયક હોય છે, અર્થાત્ તેઓ ને જેઓ દેખે છે, તેમને એજ આશ્ચર્ય થાય છે કે તેઓ મનુષ્ય સ્ત્રિયો છે? કે અપ્સરાઓ છે? 'पासाइयाओ, दरिसणिज्जाओ- अभिरूवाओ, पडिरूवाओ' તેઓ પ્રાસાદીય હોય છે. દર્શનીય હોય છે. અભિરૂપ હોય છે. પ્રતિરૂપ હોય છે. આ પદોનો અર્થ પહેલાં આપવામાં આવી ગયેલ છે.

'तासिं णं भंते ! मणुईणं केवइकालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ' હે ભગવન્ આ મનુષ્ય સ્ત્રિયોને આહારની ઇચ્છા કેટલા કાળ પછી થાય છે? અર્થાત્ એકવાર આહાર કરી લીધા પછી ફરીથી આહાર કરવાની ઇચ્છા તેઓને કયારે થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! चउत्थ भत्तस्स એક વખત આહાર કર્યા પછીના બીજે દિવસે આહાર કરવાની ઇચ્છા થતી નથી. ત્રીજે દિવસે આહાર કરે છે. તેમને ક્ષુધાવેદનીયના ઉદયના અભાવથીજ તેઓમાં એક દિવસનું અભક્તપણું-આહારની અનિચ્છા રહે છે. આ અભક્ત પણું તેઓના કર્મોની નિર્જરાના કારણભૂત હોતું નથી. કેમકે આ તપ રૂપ હોતું નથી. કર્મોની નિર્જરાતો તપઃ સાધ્ય હોય છે. છતાં પણ તેને અભક્તાર્થતાના સાધર્મથી ચતુર્થભક્ત શબ્દથી કહેવામાં આવેલ છે. ॥ સૂ. ૩૮ ॥

એકોરુકદ્વીપસ્થ જીવોં કે આહાર આદિ કા નિરુપણ

'ते णं भंते ! मणुया किमाहार माहरेंति' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ- હે ભગવન્ એકોરૂકદ્વીપના મનુષ્યો કેવો આહાર કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! पुढवि पुप्फफलाहारा ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્યમન્ ગૌતમ! એકોરૂક દ્વીપના મનુષ્યો પૃથ્વી, પુષ્પ, અને ફલોનો આહાર કરે છે. 'तीसे णं भंते ! पुढवीए केरिसए आसाए पण्णत्ते' હે ભગવન્ એ પૃથ્વીનો કેવો આસ્વાદ-રસ કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! से जहा नामए गुलेइवा, खंडेइवा, सक्कराइवा, मच्छंडियाइवा, भिसकंदेइवा, पप्पडमोयएइवा, पुप्प उत्तराइवा, पउमुतराइवा, अकोसियाइवा, विजयाइवा, महाविजयाइवा' હે ગૌતમ ! ગોળનો જેવો સ્વાદ હોય છે, ખાંડનો જેવો સ્વાદ હોય છે, સાકરનો સ્વાદ જેવો હોય છે, મિસરીનો સ્વાદ જેવો હોય છે. કમલકંદનો સ્વાદ જેવો હોય છે, પર્પટ મોદકનો જેવો સ્વાદ હોય છે 'पुष्पोत्तर' પુષ્પ વિશેષથી બનાવેલ સાકરનો સ્વાદ જેવો હોય છે, પદ્મોત્તર

કમલ વિશેષથી બનાવેલ સાકરનો સ્વાદ જેવા હોય છે, અંકોશિત વિજયા, મહાવિજયા, આદર્શ ઉપમાં અનુપમા આ અકોશિત વિગેરે મધુર દ્રવ્ય વિશેષ છે. તે લોકવ્યવહારથી સમજી લેવા જોઈએ આ બધાનો જેવા સ્વાદ હોય છે, અથવા 'चउरक्के गोखीरे चउट्ठाणपरिणए गुडखंड्मच्छंडियउवणीए, मंदग्गिकढिए वण्णेणं उववेए जाव फासेणं' ચતુઃસ્થાન પરિણત-ચાર ગાયોના દૂધને ત્રણ ગાયોને પીવડાવવું, ત્રણ ગાયોનું દૂધ બે ગાયોને પીવડાવવું અને બે ગાયોનું દૂધ એક ગાયને પીવડાવવું. આ પ્રમાણે ચાર સ્થાન પરિણત થયેલા ગાયના આવા દૂધમાં જેમ ગોળ, ખાંડ, અથવા સાકર અને મેવાને પ્રમાણસર મેળવવામાં આવેલ હોય અને તે પછી ધીમા અગ્નિ પર પકાવવામાં આવેલ હોય, એવું તે ગાયનુ દૂધ એક વિશેષ પ્રકારના વર્ણથી, ગંધથી રસથી સ્પર્શથી યુક્ત બની જાય છે, આ ગો દુગ્ધનો જે અનુપમ સ્વાદ હોય છે, શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે હે ભગવન્ 'इमेयारूवेसिया' તો શું આવા પ્રકારનો સ્વાદ ત્યાંની પૃથ્વીનો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ કથનનો એવો અર્થ સમર્થિત થતો નથી. અર્થાત્ ગોળ વિગેરેના રસના જેવો જ સ્વાદ ત્યાંની પૃથ્વીનો હોતો નથી. 'तीसे णं पुढवीए एत्तो इट्ठतराए चेव जाव मणामतराए चेव आसाए णं पण्णत्ते' પરંતુ એ પૃથ્વીનો સ્વાદ તો તેઓને તેના રસ કરતાં પણ વધારે ઇષ્ટતરજ હોય છે. યાવત્ કાન્તતરજ હોય છે. પ્રિયતરજ હોય છે. મનોજ્ઞતરજ હોય છે. અને મનોડમતરજ હોય છે. 'तेसिं णं भंते! पुप्फफलाणं केरिसए आसाए पण्णत्ते' હે ભગવન્ ત્યાંના એ પુષ્પો અને ફળોનો સ્વાદ કેવો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! से जहानामए चाउरंत चक्कवट्टिस्स कल्लाणे पवर भोयणे सत्तसहस्स निप्फन्ने वण्णेणं उववेए गंधेणं उववेए रसेणं उववेए फासेणं उववेए' જેમ ચાતુરંત ચક્રવર્તિ રાજાનું ભોજન કે જે કલ્યાણ ભોજનના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. ચક્રવર્તિ રાજાનું તે કલ્યાણ ભોજન આ રીતે બને છે. ચક્રવર્ત્તિનીજ ગાયો હોય, અને તે પુંડૂ જાતીની ઉત્તમ શેરડીને ચરવાવાળી હોય, શરીરથી નિરોગી હોય, એવી એક લાખ ગાયોનુ દૂધ પચાસ હજાર ગાયોને પીવરાવવામાં આવે, પચાસ હજાર ગાયોનું દૂધ પચીસ હજાર ગાયોને પીવરાવવામાં આવે, આ રીતે અર્ધિ અર્ધિ ગાયોને ક્રમથી દૂધ પીવરાવતાં પીવરાવતાં એવી રીતે દૂધને પીનારી છેવટની એક ગાયનું જે દૂધ હોય, છે એ દૂધથી બનાવેલ દૂધપાક કે જેમાં અનેક પ્રકારના મેવા વિગેરે સંસ્કાર વાળા પદાર્થો નાખવામાં આવ્યા હોય તે ચક્રવર્તિ રાજાનું

કલ્યાણ પ્રવર ભોજન કહેવાય છે તે વર્ણની અપેક્ષાએ શુકવ વર્ણથી ગન્ધની અપેક્ષાથી સુરભિ ગંધથી અર્થાત્ સુગંધથી રસની અપેક્ષાએ મધુર વિગેરે રસથી અને સ્પર્શની અપેક્ષાએ મૃદુ સ્નિગ્ધ વિગેરે પણાથી યુક્ત હોય છે. 'आसायणिज्जे' આસ્વાદનીય હોય છે. वीसायणिज्जे' વિશેષ રૂપથી સ્વાદ વાળો હોય છે 'दीवणिज्जे' દીપનીય હોય છે. અર્થાત્ જઠરાગ્નિને વધારનાર હોય છે. 'विंहणिज्जे' બૃંહણીય ધાતુ વિગેરેને વધારનાર હોય છે. એટલે કે શકિત વર્ધક હોય છે 'दप्पणिज्जे' દર્પણીય હોય છે. ઉત્સાહ વિગેરેને વધારનાર હોય છે. 'मयणिज्जे' મદનીય હોય છે. હર્ષોત્પાદક હોય છે. 'सव्विंदियगायपल्हायणिज्जे' અને સઘળી ઈંદ્રિયોને અને શરીરને પ્રહ્લાદનીય આનંદ વર્ધક હોય છે. શ્રીગૌતમસ્વામી કહે છે કે હે ભગવન્ 'भवेया रूवेसिया' તો શું ત્યાંના પુષ્પ અને ફળોનો સ્વાદ આ પ્રકારનો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ કથનથી એ અર્થ સમર્થિત થતો નથી. કેમકે 'तेसि णं पुप्फफलाणं एत्तो इट्ठतराए चेव जाव आसाएणं पण्णत्ते' ત્યાંના ફલોનો સ્વાદ આ રીતના ચક્રવર્તિના ભોજનથી પણ ઇષ્ટતરજ હોય છે. યાવત્ મનોઽમતરજ હોય છે. 'ते ण भंते! मणुया तमाहारमाहरित्ता कहिं वसहिं उवेंति' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપમાં રહેવાવાળા તે મનુષ્યો આવા પ્રકારનો આહાર કરીને કયાં નિવાસ કરે છે? અર્થાત્ શયન વિગેરે માટે કયાગૃહ વિશેષમાં જાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'रुक्खगेहालया णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ગૌતમ! એકોરૂક દ્વીપમાં રહેવાવાળા તે મનુષ્યો ગૃહાકારથી પરિણત વૃક્ષોના જ ઘરો વાળા હોય છે. અર્થાત્ સુવા બેસવા વિગેરે માટે વૃક્ષ રૂપ ગૃહોમાં જાય છે. તેઓના ગૃહ રૂપ વૃક્ષોજ હોય છે. 'ते णं भंते! रुक्खा किं संठिया पण्णत्ता' હે ભગવન્ એ વૃક્ષો કેવા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! कूडागारसंठिया, पेच्छाघरसंठिया, सत्तागारसंठिया, झयसंठिया, थूमसंठिया, तोरणसंठिया, गोपुरवेइयचोप्पालगसंठिया, હે ગૌતમ! આ વૃક્ષો જેવા ગોળ આકાર પર્વતના શિખરનો હોય છે. એવા આકારવાળા ગોળ હોય છે. અર્થાત્ એવા વૃક્ષો સર્વથા સ્થિર હોય છે. તથા કોઇ કોઇ વૃક્ષ પ્રેક્ષાગૃહ રંગશાળાના જેવા હોય છે. કોઇ કોઇ વૃક્ષો છત્રના જેવા આકારવાળા હોય છે. કોઇ કોઇ વૃક્ષો ધજાના જેવા આકારવાળા હોય છે. કોઇ કોઇ વૃક્ષો સ્તૂપના જેવા આકારવાળા હોય છે. કોઇ કોઇ વૃક્ષો તોરણના જેવા આકારવાળા હોય છે. કોઈ કોઈ વૃક્ષો ગોપુરનગરના મુખ્ય દ્વારના જેવા આકારવાળા હોય છે. કોઈ કોઇ વૃક્ષો વેદિકા ચબૂતરીના આકાર જેવા આકારવાળા હોય છે. કોઇ કોઇ વૃક્ષો ચોપ્પાલ-મત્ત હાથીના જેવા આકાર વાળા હોય છે. 'अट्टालग संठिया, पासाद संठिया, हम्मतलसंठिया, गवक्खसंठिया, वालग्ग

पोइयसंठिया वलभीसंठिया' કોઇ કોઇ વૃક્ષો અટારી મહેલનાં ઉપરના ભાગ જેવા આકારવાળા હોય છે. કોઇ કોઇ વૃક્ષો રાજમહેલના આકાર જેવા આ-કારવાળા હોય છે. કોઇ કોઇ વૃક્ષો શિખર વગરના ધનવાનોના ઘરના જેવા આકારવાળા હોય છે. કોઇ કોઇ વૃક્ષો ગવાક્ષ ઝરૂખાના જેવા આકારવાળા હોય છે.કોઇ કોઇ વૃક્ષો વાલાગ્રપોતિકા પાણીની ઉપર બનાવેલા પ્રાસાદ મહેલના જેવા આકારવાળા હોય છે. કોઇ કોઇ વૃક્ષો વલભીછજાના જેવા આકારવાળા હોય છે. 'अण्णे तत्थ बहवे वरभवणसयणासण विसिट्ट संठाण संठिया' બીજા પણ ત્યાં જે વૃક્ષો હોય છે. તે બધા પણ કેટલાક ઉત્તમ ભવનોના જેવા વિશેષ પ્રકારના આકારવાળા કેટલાક શયનના જેવા વિશેષ પ્રકારના આકારવાળા, કેટલાક આસનના જેવા વિશેષ પ્રકારના આકારવાળા હોય છે. 'सुहसीयलच्छाया' આ વૃક્ષોની છાયા શુભ અને શીતલ હોય છે. 'ते दुमगणा पण्णत्ता' હે શ્રમણ આયુષ્મન આવા પ્રકારના આકારવાળા આ વૃક્ષો કહ્યા છે. 'अत्थि णं भंते ! एगोरूय दीवे गेहाणिवा गेहायणाणि वा' હે ભગવન્ એકોરૂક નામના દ્વીપમાં ઘર અથવા ઘરોની વચ્ચેનો રસ્તો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ એવો અર્થ સમર્થિત થતો નથી. 'रूक्ख गहालयाणं ते मणुया पण्णत्ता' કેમકે વૃક્ષોજ જેઓના આશ્રયસ્થાન રૂપ છે, એવા જ તે મનુષ્યો કહ્યા છે, 'अत्थि णं भंते ! एगोरूय दीवे दीवे गामाइं वा नगराइं वा, जाव सन्निवेसाइ वा' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપમાં ગામ અથવા નગર કે સન્નિવેશ છે? અહીયાં યાવત્પ-દથી ખેટ, કર્બટ વિગેરે પદોનો સંગ્રહ થયેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ ત્યાં આગળ ગામ વિગેરે કંઇ પણ નથી. કેમકે ત્યાંના મનુષ્યો 'जहिच्छिय कामगामिणो ते मणुयगणा पण्णत्ता,' પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ગમન કરવાવાળા હોય છે. તેઓને ગામ વિગેરેની આવશ્યકતા પણ હોતી નથી. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे असीति व, मसीइवा, पणीतिवा, वणिज्जति वा' હે ભગવન્ ત્યાં તે એકોરૂક દ્વીપમાં અસિ, મષી, કૃષિ ખેતિ પણ્ય વેચવાનું સ્થાન અને વાણિજ્ય વ્યાપાર આ છ કામો થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ ત્યાં આગળ અસિ, મષી, વિગેરે કર્મો થતા નથી. આ કર્મો તો કર્મભૂમિમાં જ થાય છે. અકર્મભૂમિમાં થતા નથી. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवेणं दीवे हिरण्णेति वा, सुवण्णे तिवा, कं-

सेतिवा दूसेति वा मणाति वा मुत्तिएत्तिवा, विपुलधणकणगरयणमणिमोत्तिय संखसिलप्पवाल संतसारसावएज्जेति वा' હે ભગવન્ એ એકોરૂક દ્વીપમાં ચાંદી, સોનુ, કાંસુ, ત્રપુ, તામ્ર દૂષ્ય-વસ્ત્ર, મણિ, મોતિ, વિગેરે ધાતુઓ હોય છે.? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ! આ બધી વસ્તુઓ ત્યા આગળ પણ થાય છે. પરંતુ 'णो चेव णं तेसिं णं मणुया तिव्वे ममत्तभावे समुप्पज्जइ' ત્યાંના મનુષ્યોને આ વસ્તુઓ પર તીવ્ર મમત્વભાવ હોતો નથી. કે જેવી રીતે અઢાઈ દ્વીપના કર્મભૂમિજ મનુષ્યોનો એ વસ્તુઓ પર તીવ્ર મમત્વ ભાવ હોય છે. 'अत्थि णं भंते ! एगोरूय दीवे णं दीवे रायाइवा, जुवरायाइवा ईसरेइवा, तलवरेइवा, माडंबियाइवा कोडुंबियाइवा, सेट्ठीइवा.' હે ભગવન્ એ એકોરૂક દ્વીપમાં આ રાજા છે. આ યુવરાજ છે. આ ઇશ્વર છે, આ તલવર છે. અર્થાત્ પ્રસન્ન થયેલા રાજાએ આપેલ સોનાના પટ્ટ જેના માથા પર શોભે છે, તેવા થાણદાર (મામલતદાર) કે જે નગર વિગેરેમાં ચોરોની શોધ ખોળ કરે છે. તેમનો દંડ કરે છે. તેને તલવર કહે છે. આ માડંબિક છિન્ન ભિન્ન વસતિનો સ્વામી છે. આ ઇભ્ય હાથીના જેટલા પ્રમાણ વાળા દ્રવ્યનો માલીક છે, આ શેઠ અર્થાત્ લક્ષાધિપતિ છે. આ સેનાપતિ છે. આ સાર્થવાહ છે, ગણિમ ધરિમ, વિગેરે વેચવા યોગ્ય પદાર્થને વેચવા દેશાન્તરમાં જનારાઓને તેમની સાથે જેઓ સહચારી-સાથે રહેવાવાળાઓને માર્ગમાં સહાયક હોય છે. એવો તે સંઘનો અધિપતિ છે. શું ? એવો વ્યવહાર થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! ત્યાં આગળ એવો વ્યવહાર થતો નથી. કેમકે 'ववगय इड्ढी सक्कारा णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ આ બધા એકોરૂક દ્વીપમાં રહેવાવાળા મનુષ્યો ઋદ્ધિ, વિભવ, ઐશ્વર્ય અને સત્કાર વિગેરેથી રહિત હોય છે તેઓ બધામાં સમાનપણું જ હોય છે? વિષમ પણુ હોતું નથી. 'अत्थि णं भंते ! एगोरूय दीवे दीवे मायाइवा, पियाइवा, मायाइवा, भइणीइवा, भज्जाइवा, पुत्ताइवा धुयाइवा सुण्हाइवा' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપમાં આ માતા છે, આ પિતા છે, આ ભાઇ છે, આ બહેન છે, આ સ્ત્રી છે. આ પુત્ર છે, આ પુત્રી છે, આ સ્નુષા પુત્રવધુ છે આવા પ્રકારનો વ્યવહાર હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! 'हंता अत्थि' હા ત્યાં એ પ્રમાણેનો

વ્યવહાર હોય છે. પરંતુ 'णो चेव णं तेसिणं मणुयाणं तिव्वे पेमबंधणे समुप्पज्जइ' તે મનુષ્યોને માતા, પિતા, વિગેરેમાં અત્યંત ગાઢ સ્નેહાનુબંધ હોતો નથી, કેમકે 'पयणुपेज्जबंधणा णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! ત્યાંના રહેવાવાળા મનુષ્યો અલ્પ પ્રેમબંધનવાળા કહ્યા છે. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे दासाइवा, पेसाइवा, सिस्साइवा, भयगाइवा. भाइल्लगाइवा, कम्मगरपुरिसाइवा' હે ભગવન્ ! એ એકોરૂક દ્વીપમાં 'આ દાસ છે. ખરીદેલો નોકર છે, આ પ્રેષ્ય છે. અર્થાત્ દૂત વિગેરે છે, આ શિષ્ય છે, આ ભૃતક છે. અર્થાત્ નક્કી કરેલ મુદત સુધી પગાર આપીને રાખવામાં આવેલ કામ કરનાર મનુષ્યને ભૃતક કહે છે. આ ભાગીદાર છે. આ કાર્યકર પુરૂષ છે. આવા પ્રકારનો વ્યવહાર થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ ત્યાં દાસ વિગેરે વ્યવહાર થતો નથી. કેમકે 'ववगय आभिओगियाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! તેઓને અભિયોગિક નામનું કર્મ થતું નથી. અર્થાત્ ત્યાંની વ્યક્તિ કોઇના દબાણમાં આવીને અથવા પૈસાના દાસ બનીને કોઈના દાસ વિગેરે બનતા નથી. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे अरीति वा, वेरिएति वा घातकाति वा, वहएइ वा, पडिणीएति वा, पच्चामित्ते वा' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપમાં આ અરિ છે, અર્થાત્ સામાન્ય શત્રુ છે, આ વૈરી છે. અર્થાત્ કોઈ વિશેષ કારણવશાત્ આ વૈરભાવ રાખનાર કયાંક કયાંક સ્વાભાવિક હોય છે. જેમકે સાપ અને નોળીયામાં હોય છે. આઘાતક છે. અર્થાત્ મરાવનારો છે. આ વધક છે. અર્થાત્ પોતેજ મારવાવાળો છે. અથવા થપ્પડ વિગેરે દ્વારા પીડા પહોંચાડનાર છે, આ પ્રત્યમિત્ર છે, અર્થાત્ જે પહેલા મિત્ર હોય અને પછીથી શત્રુ બની ગયેલ હોય અથવા જે અમિત્રને સહાય કરવાવાળો હોય તે પ્રત્યમિત્ર કહેવાય છે. આવો વ્યવહાર થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. કેમકે 'ववगय वेराणुबंधाण' ते मणुयगणा पण्णत्ता' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ત્યાંના મનુષ્યોમાં વૈરાનુબંધ હોતો નથી. 'अत्थि णं भंते! एगोरुयदीवे दीवे, मित्ताइ वा, वयंसाइ वा घडियाइवा, सहीवा, सुहियाइवा' હે ભગવન્ ! તે એકોરૂક દ્વીપમાં 'આ મિત્ર છે. આ વયસ્ય સમાન ઉમ્મરવાળો અને ગાઢ પ્રેમથી યુક્ત છે, આ ઘટિક છે, આ દેશી શબ્દ છે. તે ગોષ્ઠિવાચી છે. ગોષ્ઠી–મિત્ર મંડલીને કહે છે. આ સખા છે. અર્થાત્ કાયમ સાથે રહેવાવાળો છે. અને હિતનો ઉપદેશ કરનાર છે. 'महाभागातिवा, संगतियातिवा' આ મહા ભાગ્યશાલી છે, આ સાંગતિક છે, અર્થાત્ સંગતિ કરવા માત્રથી જે મિત્ર બની જાય છે તે સાંગતિક કહેવાય છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे ववगयपेम्मा ते मणुयगणा पण्णत्ता' આ અર્થ બરોબર નથી. કેમકે તે મનુષ્યો પ્રેમાનુબંધ વિનાના હોય છે. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे अबाहातिवा, विवाहाति

वा, जण्णाइवा, सद्धाइवा, थालिपाकाइवा, चेलोवणयणोइवा, सीमंतुण्णयणाइवा मयपिंडणिवेदणाइवा' હે ભગવન્ એ એકોરૂક દ્વીપમાં 'આબાહ, વિવાહ વિગેરે ઉત્સવમાં કે જ્યાં જનસમૂહને બોલાવવામાં આવે છે, અને તેઓને પાન સોપારી વિગેરે આપીને સત્કૃત કરવામાં આવે છે, એવા કામો થાય છે? વિવાહ થાય છે? યજ્ઞ થાય છે? વર વધુને ખાવાપીવાનું દેવામાં આવે છે શું? ચૌલકર્મ અને ઉપનયન સંસ્કાર થાય છે? સીમન્તોન્નયન સંસ્કાર થાય છે? મરેલા પિતાને ત્રીજે કે નવમાં વિગેરે દિવસે પિંડદાન કરવામાં આવે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ ત્યાં આવાહ, વિવાહ વિગેરે કંઇ પણ થતું નથી કેમકે તે મનુષ્યો 'ववगय आबाहविवाहजण्णसद्ध थालिपाग' આ આવાહ, વિવાહ, યજ્ઞ શ્રાદ્ધ, સ્થાલીપાક વિગેરે પૂર્વોક્ત કાર્યોથી રહિત હોય છે. ત્યાંનો ક્ષેત્રકાળ એવાજ સ્વભાવનો હોય છે. તથા તેઓ યુગલિક હોવાથી તેઓને આવા પૂર્વોક્ત સંસ્કારોની આવશ્યકતા હોતી નથી. ॥ સૂ. ૩૯ ॥

એકોરુકદ્વીપ મેં ઈન્દ્રમહોત્સવ આદિ મહોત્સવ વિષય પ્રશ્નોત્તર

अत्थि णं भंते! एगोरुय दीवे दीवे इंद महाइवा' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ આ એકોરૂક દ્વીપમાં 'इंद महाइवा' ઈંદ્રમહોત્સવ અમુક પ્રકારના ઉત્સવનું નામ ઈંદ્રમહોત્સવ છે. આ ઉત્સવ ઈંદ્રને લક્ષ્ય કરીને કરવામાં આવે છે. એજ પ્રમાણે આ પછીના ઉત્સવોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું જોઇએ. 'खंद महाइवा' કાર્તિકેયનું નામ સ્કંદ છે. આ સ્કંદને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવનારા ઉત્સવનું નામ સ્કંદ મહોત્સવ છે. 'रुद्दमहाइवा' યક્ષોના અધિપતિનું નામ રૂદ્ર છે. આ રૂદ્રને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલા ઉત્સવનું નામ રૂદ્ર મહોત્સવ છે. 'सिवमहाइवा' શિવનામ મહાદેવનું છે. આ મહાદેવ શંકરને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલા ઉત્સવનું નામ શિવોત્સવ છે. 'वेसमण महाइवा' વૈશ્રમણનામ કુબેરનું છે. તે ઉત્તર દિશાનો એક લોકપાલ દેવ છે. આ કુબેરને ઉદ્દેશીને થવા વાળા ઉત્સવનું નામ વૈશ્રવણોત્સવ છે. 'मुगुंद महाइवा' મુકુંદનું નામ કૃષ્ણનું છે. એ કૃષ્ણને ઉદ્દેશીને થનારા ઉત્સવનું નામ મુકુંદોત્સવ છે. 'णागमहाइवा' નાગનામ નાગકુમારનું છે, આ ભવનપતિ દેવના એક ભેદ રૂપ છે. આ નાગકુમારો છે એને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલ ઉત્સવનું નામ નાગોત્સવ છે. 'जक्खमहाइवा' યક્ષ એ વ્યન્તર દેવનો એક ભેદ છે. આ યક્ષને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલ ઉત્સવનું નામ યક્ષોત્સવ છે. 'भूतमहाइवा' ભૂત પણ વ્યન્તર દેવનોજ એક ભેદ છે. આ ભૂતને ઉદ્દેશીને કરવા આવનારા ઉત્સવનું નામ 'ભૂતમહોત્સવ' છે. 'कुव महाइवा' નવા બનાવવામાં આવેલ કુવાને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલ કૂપ મહોત્સવ છે. 'तलावणई महाइवा' તળાવ અને નદીને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલ ઉત્સવનું નામ 'તડાગ નદી મહોત્સવ કહેવાય છે. 'दहमहाइवा' पव्वय महाइवा' અગાધ પાણીવાળા જળાશયને હ્રદ કહે છે. એવા હ્રદ વિશેષને અને પર્વતને

ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવેલ મહોત્સવનું નામ 'હ્રદમહોત્સવ' અને પર્વત મહોત્સવ' છે. 'रुक्खरोवणमहाइवा चेइय महाइवा' વૃક્ષારોપણ કરવાને ઉદ્દેશીને અને યક્ષાયતનને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલા ઉત્સવનું નામ 'વૃક્ષારોપણ મહોત્સવ અને ચૈત્ય મહોત્સવ છે. 'थूम महाइवा' પીઠી વિશેષનું નામ સ્તૂપ છે. આ સ્તૂપને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલા ઉત્સવનું નામ સ્તૂપમહોત્સવ છે. તો હે ભગવન્ આ બધા જ મહોત્સવો એ એકોરૂક દ્વીપમાં થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. અર્થાત્ આ ઈન્દ્રાદિ મહોત્સવો ત્યાં થતા નથી. કેમકે 'ववगय महमहिमाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! આ એકોરૂક દ્વીપમાં રહેવાવાળા મનુષ્યો ઉત્સવ કરવાના મહિમા વગરના હોય છે. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे णं दीवे णडपेइच्छाइवा' હે ભગવન્ એ એકોરૂક દ્વીપમાં શું નટોના ખેલ થાય છે? 'नट्टपच्छाइवा' નૃત્ય કરવાવાળાઓના નૃત્યોને જોવા માટે ઉત્કંઠાવાળા થયેલા મનુષ્યોનો મેળો ભરાય છે ? 'जलपेच्छाइवा' ગરત્રા દોરી પર ખેલ કરવા વાળાઓના ખેલને જોવાવાળાઓનો મેળો ભરાય છે ? 'मल्लपेच्छाइवा' બાહુ યુદ્ધ કરવાવાળા મલ્લોના બાહુ યુદ્ધને જોવા માટે મનુષ્યોનો મેળો ભરાય છે ? 'मुट्ठियपेच्छाइवा' મુષ્ટિયુદ્ધ કરવાવાળાઓના મુષ્ટિયુદ્ધને જોવાવાળા મનુષ્યોનો મેળો ભરાય છે ? 'विडंबगपेच्छाइवा' મુખવિકાર વિગેરે અનેક પ્રકારની વિક્રિયાઓ દ્વારા મનુષ્યોને હસાવીને ચિત્તને પ્રસન્ન કરવાવાળા વિદૂષક જનોની ચેષ્ટાઓને જોવા ઈચ્છનારા મનુષ્યોનો મેળો ભરાય છે ? 'कहगपेच्छाइवा' સુંદર કથાઓ કહેવામાં શ્રોતાઓને રસ ઉપજાવનારા કથક જનોની કથાઓને સાંભળવા માટે ભક્તો રૂપી મનુષ્યોનો મેળો ભરાય છે ? 'पवग पेच्छाइवा' ઉછળકૂદ કરવાવાળા મનુષ્યોની ઉછળ કૂદને જોનારાઓનો મેળો ભરાય છે ? 'अक्खायगपेच्छाइवा' શુભ અને અશુભનું આખ્યાન કરવાવાળાઓની જે સભા ભરાય છે. તેનો મેળો ભરાય છે ? 'लासग पेच्छाइवा' લાસક જનોની અર્થાત્ ઐતિહાસિક રાસ ગરબા ગાવાવાળા અથવા જય જય શબ્દો બોલવાવાળાઓના લાસ્યને જોનારાઓનો મેળો ભરાય છે ? 'लंखपेच्छाइवा मंखपेच्छाइवा, तूणइल्ल पेच्छाइवा લંખ-વાંસ પર ચઢીને રમત કરવાવાળાઓની રમતને જોનારા મનુષ્યોનો મેળો ભરાય છે ? મંખ-ચિત્રપટ હાથમાં લઈને દરેક ઘરમાં ભિક્ષા માગનારાઓને જોનારાઓનો મેળો ભરાય છે ? તૂણ નામના વાદ્ય વિશેષને વગાડવાવાળાઓની તે વાદ્ય વગાડવાની કળાને દેખનારાઓનો મેળો ભરાય છે ? 'तूंबवीण पेच्छाइवा' તુંબડીની વીણા વગાડવાવાળાઓની વાદન ક્રિયાને જોનારાઓનો મેળો ભરાય છે ? 'कावपेच्छाइवा' ખભા પર કાવડ લઈને ફરવાવાળાઓની વિચિત્ર પ્રકારની લીલા ક્રીડાને જોનારાઓનો મેળો ભરાય છે ? 'मागह पेच्छाइवा' સ્તુતિ પાઠ કરવાવાળા માગધ જનોના સ્તુતિ

પાઠને સાંભળનારાઓનો મેળો ભરાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ આ નટોના ખેલ વિગેરે ત્યાં હોતા નથી. કેમકે 'ववगय कोउहल्ला णं ते मणुयगणा पण्णत्ता' હે શ્રમણુ આયુષ્મન! તે મનુષ્યગણ કુતુહલ વિનાના હોય છે. અર્થાત્ તેઓના મનમાં કોઈ પણ પ્રકારનું કૌતુક જોવાની ઈચ્છા હોતી નથી. 'अत्थि णं भंते! एगोरूयदीवे दीवे सगडाइवा, रहाइवा, जाणाइवा, जुग्गाइवा, गिल्लीइवा, थिल्लीतिवा पिल्लोइवा, पवहणाणि वा, सियाइवा, संदमाणीइवा' હે ભગવન્! એ એકોરૂક દ્વીપમાં શું ગાડા હોય છે? રથ હોય છે? રથ બે પ્રકારના હોય છે. તેમાં એક ક્રીડા રથ અને બીજો સંગ્રામ રથ કહેવાય છે. સંગ્રામરથમાં અનેક પ્રાકારના આકારની લાકડાની વેદિકા હોય છે. અને ક્રીડા રથમાં તેવી વેદિકા હોતી નથી. યાન ગાડી હોય છે? યુગ્ય ગોલ્લદેશ પ્રસિદ્ધ ચતુષ્કોણ વેદિકા યુક્ત યાન વિશેષ પાલખી કે જેને બે પુરૂષો ઉઠાવે છે. આવા યાનો હોય છે? ગિલ્લી એટલે હાથીના ઉપર રાખવામાં આવનારા થાલીના આકારનુ આસન હોય છે? થિલ્લી પિલ્લી લાટદેશ પ્રસિદ્ધ બન્ને એક પ્રકારના યાન વિશેષ છે તેવા યાનવિશેષ ત્યાં હોય છે? પ્રવહણ જહાજ હોય છે? શિબિકા પાલખી હોય છે? સ્યન્દમનિક વિશેષ પ્રકારની પાલખી હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ! 'पादचार विहारिणो णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્યમન્! તે મનુષ્યો પગથી ચાલનારાજ હોય છે. તેઓ ગાડા વિગેરેમાં બેસીને ચાલતા નથી. 'अत्थि णं भंते! एगोरूयदीवे दीवे, आसाइवा, हत्थीइवा, उट्टाइवा, गोणाइवा, महिसाइवा, खराइवा, घोड़ाइवा, अजाइवा एलाइवा,' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપમાં ઉત્તમ જાતવંત શીઘ્રગામી ઘોડાઓ હોય છે? હાથીઓ હોય છે? ઉંટ હોય છે? ગાયો અને બળદો હોય છે? ભેંસો અને પાડાઓ હોય છે? ગધેડાઓ હોય છે? સામાન્ય પ્રકારના ઘોડા કે જેને ટટ્ટુ કહેવામાં આવે છે. તે હોય છે? બકરી અને બોકડાઓ હોય છે? ભેડ ઘેટી અને ઘેટાઓ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ! એકોરૂક દ્વીપમાં આ બધા પ્રાણિયો હોય છે. પરંતુ 'णो चेव णं तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' આ બધા તે મનુષ્યોના કામમાં આવતા નથી. કારણ કે આ મનુષ્યો પગથી ચાલવાવાળાજ હોય છે. તથા આ પશુઓનું દૂધ પણ તેઓ કામમાં લેતા નથી.

'अत्थि णं भंते ! एगोरूय दीवे दीवे सीहाइ वा, वग्घाइवा , विगाइवा , दीवियाइवा , अच्छाइ वा, परस्सराइ वा, तरच्छाइ वा, सियालाइवा, विडालाइवा, सुणगाति वा, कोलसुणगातिवा, कोकंतियाइवा, ससगातिवा, चित्तलातिवा, चिल्ललगातिवा,' હે ભગવન એકોરૂક દ્વીપમાં સિંહ હોય છે ? વાઘ હોય છે? ભેડિયા–અર્થાત્ નાર હોય છે? ચિત્તાઓ હોય છે ? રીંછો હોય છે ? ગેંડાઓ હોય છે ? તરચ્છ મૃગોને ખાનારક હિંસક પશુ વિશેષ હોય છે? શિયાળિયા હોય છે? બિલાડાઓ હોય છે? કુતરાઓ હોય છે ? ભુંડ હોય છે ? રાતમાં 'કોકો' એવા શબ્દો કરવાવાળી લોંકડી ત્યાં હોય છે ? સસલાઓ હોય છે ? ચિત્રલ ચિત કાબર જંગલી જાનવર જે મૃગના આકારનું બે ખરીયોવાળું હોય છે, તે ત્યાં સર્વપ્રાણિ હોય છે ? અને ચિલ્લલક શ્વાપદ પશુ વિશેષ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ ! 'हंता अत्थि' હા આ બધા જાનવરો ત્યાં હોય છે. પરંતુ 'णो चेव णं ते अण्णमण्णस्स तेसिंवा, मणुयाणं किंचिआवाहंवा पवाहंवा, उप्पायंतिवा, छविच्छेयं' वा करेंति' આ જાનવરો પરસ્પરમાં એક બીજાને અથવા તે મનુષ્યોને થોડી કે વધારે પ્રમાણમાં બાધા કરતા નથી. તેઓના શરીરને કરડતા નથી. ફાડતા નથી. વિગેરે કોઈ પણ હરકત પહોંચાડતા નથી. આ માંસ ભક્ષક હોવા છતાં પણ શા કારણથી આવા કામો કરતા નથી ? આ માટે સૂત્રકારે કહ્યું છે કે 'पगतिभद्दगा णं ते सावयगणा पण्णत्ता' તે શ્વાપદ જંગલી જાનવરો પ્રકૃતિથીજ ભદ્રક સરલ હોય છે. 'अत्थि णं भंते एगोरुय दीवे दीवे सालीतिवा, वीहिइवा, गोधूमाइवा, जवाइवा, तिलाइवा, इक्खूइवा' હે ભગવન્ ! એકોરૂક દ્વીગમાં શાલીધાન્ય વિશેષ હોય છે ? વ્રીહિ ધાન્ય વિશેષ હોય છે ? ઘઉં હોય છે ? જવ હોય છે ? તલ હોય છે? શેરડી હોય છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ ! આ બધુંજ ત્યાં હોય છે. પરંતુ 'णो चेव णं तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' તે ધાન્યો ત્યાંના મનુષ્યોના આહાર આદિના કામમાં આવતા નથી. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे दीवे गत्ताइवा, दरीइवा, घसीइवा, भिगुत्तिं वा ओवाएइवा, विसमेइवा,' હે ભગવન્ ! તે એકોરૂક દ્વીપમાં મોટા મોટા ગર્ત્ત ખાડા હોય છે ? દરી ઉંદરડાઓ દ્વારા કરવામાં આવેલ નાના નાના ખાડા હોય છે ? અર્થાત્ નાના દરો હોય છે ? ઘસેલી અર્થાત્ ફાટેલી તરાડવાળી જમીન હોય છે ? પર્વત શિખર વિગેરે ઉંચા પ્રદેશો હોય છે. અવપાત એવા સ્થાનો હોય છે? કે જ્યાં મનુષ્યો પ્રકાશમાં પણ પડી જાય ? વિષમ એવા સ્થાનો હોય છે ? કે જ્યાં મનુષ્યોને ચઢવા ઉતરવાનું કઠણ બને ? જ્યાં થોડા

પાણી વાળો કાદવ હોય એવા સ્થાનો હોય છે? જે ધૂળ વાળા રેતવાળા અને કાદવવાળા હોય એવા સ્થાનો હોય છે? અને જેમાં પગ મૂકવાથી બગડે એવા પાણી વિનાનો કાદવ હોય તેવા સ્થાનો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી અર્થાત્ ત્યાં આવા સ્થાનો હોતા નથી. કેમકે 'बहु समरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ । ત્યાંનો ભૂમિભાગ બહુસમ એક સરખો અને રમણીય સુંદર હોય છે. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुअ दीवे दीवे' હે ભગવન્! એકોરૂક નામના દ્વીપમાં 'खाणूइवा' ઉખાડવામાં આવેલ ધાન્યના મૂળ ઠુંઠા હોય છે? 'कंटएइवा' કાંટા હોય છે? हिरएइवा' હીરક-જેનો અગ્ર-ભાગ સોઈની અણી જેવો તીક્ષ્ણ હોય એવું એક જાતનું કાષ્ઠ વિશેષ હોય છે? 'सक्कराइवा' નાના પથ્થરોના કકડા ખંડ રૂપ સાકર હોય છે? 'तण कयवराइवा' તૃણોનો કચરો હોય છે? 'पत्तकचवराइवा' પાનડાઓનો કચરો હોય છે? 'असुइवा' અપવિત્ર પદાર્થ હોય છે? 'पूतियातिवा' પૂતિ સ્વભાવથી ચલાયમાન દુર્ગંધથી ભરેલો પદાર્થ હોય છે? 'दुब्भिगंधाइवा' જેની ગંધ ખરાબ હોય તેવા પદાર્થો હોય છે? 'अचोक्खाइवा, મૃત કલેવરાદિના જેવા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ અર્થ બરોબર નથી. કેમકે 'ववगयखाणु कंटक हीरगसक्कर तणकयवर पत्तकयवर असुइ पूतिय दुब्भिगंधमचोक्खेणं एगोरुय दीवे पण्णत्ते' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ તે એકોરૂક દ્વીપ સ્થાણુ, કાંટા, કાંકરા, મરડીયા, ઘાસનો કચરો, પાંદડાનો કચરો, અશુચિપણું વિગેરે વિનાનો હોય છે, 'अत्थि णं भंते! एगोरुयदीवे दीवे दंसाइवा, मसगाइवा, पिसुयाइवा, जुयाइ वा, लिक्खाइ वा, ढंकुणाइवा' હે ભગવન્ એકો-રૂક દ્વીપમાં દંશ, મશક મચ્છર, પિસ્સૂ, જૂ, લીખ અથવા માકડ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને છે કહે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ ત્યાં દંશ, મશકપિસ્સુ જૂં લીખ વીંછી વિગેરે ડંખથી કરડવાવાળા અને મચ્છર વિગેરે ઉપદ્રવ કરવાવાળા જીવો હોતા નથી. કેમકે 'ववगयदंसमसकपिसुयजूय लिक्खढिंकुणेणं एगोरूयदीवे पण्णत्ते' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ આ એકોરૂક દ્વીપમાં દંશ, મચ્છર પિસ્સુ, જૂ, લીખ અને માકડ વિનાનો હોય છે. તેમ કહેવામાં આવેલ છે. 'अत्थि णं भंते! एगोरुय दीवे दीवे अहीईवा, अयगराइवा, महोरगाइवा' હે ભગવન્! એકોરૂક દ્વીપમાં સર્પો હોય છે? અજગર હોય છે? અથવા મહોરગ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'हंता अत्थि' હા ગૌતમ! આ સર્પો વિગેરે જીવો અહિયાં આ એકોરૂક દ્વીપમાં હોય છે. પરંતુ 'नो चेव णं ते अण्ण

मणस्स तेसिं वा मणुयाणं किंचि आवाहं वा, पवाहं वा, छविच्छेयं वा करेंति' તેઓ પરસ્પર એક બીજા જીવને અથવા ત્યાંના મનુષ્યોને સામાન્ય પ્રકારથી થોડી પણ બાધા પહોંચાડતા નથી અને વિશેષ પ્રકારથી પણ બાધા પહોંચાડતા નથી. તેમજ તેઓના શરીર વિગેરેનું છેદન ભેદન પણ કરતા નથી. કેમકે 'पगइभद्दगा णं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ આ સર્પ વિગેરે પ્રકૃતીથીજ ભદ્ર હોય છે. તેમ કહેવામાં આવેલ છે,

'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे गहदंडाइवा, गह मुसलाइवा, गह गज्जियाइवा गहजुद्धाईवा गह संघाडगाइवा गह अवसव्वाइवा, अब्भाइवा, अब्भरुक्खाइवा, संझाइवा, गंधव्वनगराइवा, गज्जियाइवा, विज्जुयाइ वा उक्कापायाईवा, दिसादाहाइ वा, णिग्घायाइ वा, पंसुविट्ठीइवा, जुवगाईवा' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપમાં શિખાવાળાગ્રહનુ ઉદય પામવું, ગ્રહદંડ–અનિષ્ટ સુચક દંડાકાર ગ્રહસમુદાય, ગ્રહમુસલ–મુસલના આકારનો ગ્રહ સમુદાય ગ્રહ ગર્જીત, –ગ્રહનાસંચારથી થવાવાળી ધ્વનિ, (આવાજ) ગ્રહયુદ્ધ–એક ગ્રહની મધ્યમાંથી બીજા ગ્રહનું સંચરણ, અથવા બે ગ્રહોનું એક નક્ષત્રપર દક્ષિણ અથવા ઉત્તરમાં સમશ્રેણીથી આવવું. ગ્રહ સંઘાટક બે ગ્રહોનું યુગ્મરૂપે એક નક્ષત્રમાં રહેવું. ગ્રહાપસવ ગ્રહોનું વામ ડાબી બાજુથી દક્ષિણ જમણી બાજુ ચાલવું. અર્થાત્ ગ્રહોનું વ્યતિક્રમણ એટલે કે વક્ર થવું. અભ્રસામાન્ય આકૃતિવાળા મેઘોનું ઉત્પન્ન થવું. અભ્રવૃક્ષના આકારના વાદળાઓનું પરિણામ, સંધ્યા રાતા નીલા વાદળાઓનું પરિણામ ગંધર્વનગર–દેવભવન પ્રાસાદથી શોભતા નગરના આકારથી પરિણત થયેલા આકાશમાં મેઘ પુદ્‌ગલ રાશિનું થવું વિદ્યુત્ વાદળો વિના વિજળીનું ચમકવું. ઉલ્કાપાત આકાશમાં સંમૂર્ચ્છિમ અગ્નિજવાલા પડવી, દિગ્દાહ કોઇ પણ એક દિશામાં છિન્નમૂળ અગ્નિજવાલાનો ભયંકર પ્રતિભાસ થવો, નિર્ઘાત વિજળી પડવાના કડાકા, પાંશુવૃષ્ટિ આકાશમાંથી ધૂળ પડવી, જે દિવસે સંધ્યાની પ્રભા અને ચંદ્રમાની પ્રભા એક સાથે મળી હોય તેને યૂપક કહે છે કે જેથી સંધ્યા થયાનું જાણી શકાતું નથી. તેથીજ કહ્યું છે કે 'संध्या प्रभा चन्द्रप्रभयोर्मिश्रत्वं यूपकः' બીજું પણ કહ્યું છે કે 'संझच्छेयावरणो०' અર્થાત્ સંધ્યાછેદ–સંધ્યાના વિભાગમાં આવરણ આવી જાય, સંધ્યા જાણી ન શકાય, તેજ યૂપક તેજ બાલ ચંદ્રનો દિવસ, અને એજ શુકલ પક્ષનો પડવો વિગેરે ત્રણ દિવસમાં થાય છે. અર્થાત્ પ્રતિપદા વિગેરે ત્રણ દિવસોમાં થાય

છે. એટલે કે પડવો, બીજ અને ત્રીજ આ ત્રણ દિવસોમાં ઘણે ભાગે સંધ્યા વિભાગ દુર્લક્ષ્ય થઈ જાય છે. યક્ષાદીપ્ત-આકાશમાં દેખાવાવાળા અગ્નિ સહિત પિશાચનું રૂપ ધૂમિકા રૂક્ષ પાણિના બિંદુ શિવાય છૂટિ છૂટિ ઝાકળ જેવી હોય છે. મહિકા-સ્નિગ્ધ, ઘન, તથા ઘન હોવાથીજ જમીન પર ફેલાયલી ઘાસના અગ્રભાગમાં પાણીના બિંદુઓના જોવાથી જાણવામાં આવેલ ધુંવાડા જેવી હોય છે. રજઉદ્‌ઘાત ઝીણી ધૂળથી દિશાઓ ભરાઈ જવી. તે સમયે દિશા રજસ્વલા છે તેમ લોકો કહે છે. ચંદ્રોપરાગ-ચંદ્રગ્રહણ, સૂર્યોપરાગ સૂર્યગ્રહણ, ચંદ્ર પરિવેષ ચંદ્રની ચારે બાજુ થવાવાળું ગોળ આકારનુ પરિમંડલ, અર્થાત્ ગોળ કુંડાળું, 'सूर्यपरिवेष' સૂર્યની ચારે બાજુ થવાવાળું પરિમંડળ, પ્રતિચંદ્ર-એક ચંદ્રથી બીજા ચંદ્રનું દેખાવું એવં પ્રતિસૂર્ય-બે સૂર્યનું દેખાવું, ઇંદ્ર ધનુષ, ધનુષના આકારની અનેક રંગોવાળી રેખાનું આકાશમાં દેખાવું. ઉદકમત્સ્ય-તત્કાલમાં થવાવાળી વર્ષા સૂચક, એ જ ઈંદ્રધનુષનો ખંડ, અમોઘ-સૂર્યાસ્ત પછી આકાશમાં તેજ વખતે સૂર્ય બિંબમાંથી ગાડાના ઓધણના આકારનો વરસાદ વરસવાની સૂચના બતાવનારી શ્યામ વિગેરે રંગની રેખા, કપિહસિત-અકસ્માત આકાશમાં સંભળાનાર ભયંકર શબ્દ, પ્રાચીવાત પૂર્વનો વાયુ, પ્રતીચીનવાયુ-પશ્ચિમનો વાયુ યાવત્ શબ્દથી ૧૯ ઓગણીસ પ્રકારનો વાયુ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં કહેલ છે. તે ૧૯ ઓગણીસ વાયુ આ પ્રમાણે છે. પૂર્વવાત ૧, પશ્ચિમવાત ૨, દક્ષિણવાત ૩, ઉત્તરવાત ૪, ઉર્ધ્વવાત ૫, અધોવાત ૬, તિર્યગ્વાત ૭, વિદિગ્વાત ૮, વાતોદ્‌ભ્રામ ૯, વાતોત્કલિકા ૧૦, વાતમંડલિકા ૧૧, ઉત્કલિકાવાત ૧૨, મંડલિકાવાત ૧૩, ગુંજાવાત ૧૪, ઝંઝાવાત ૧૫, સંવર્તવાત ૧૬, ઘનવાત ૧૭, તનુવાત ૧૮, અને શુદ્ધવાત ૧૯, 'गामदाहाइवा' ગ્રામદાહ 'नगर दाहाइवा' નગરદાહ 'जाव सन्निवेसदाहाइवा' યાવત સંન્નિવેશદાહ યાવત્ પદથી ખેટદાહ, મડંબદાહ, ઇત્યાદિનું ગ્રહણ થાય છે. આ ગ્રામદાહ વિગેરેની અસંભાવનાથી ત્યાં પ્રાણ નાશ વિગેરે થતા નથી તેઓ કહે છે કે 'पाणक्खय जणक्खय कुलक्खय धणक्खय, वसणभूतमणारियातिवा,' પ્રાણક્ષય, જનક્ષય, કુલક્ષય, ધનક્ષય, વ્યસન-કષ્ટ કારક અનાર્ય ઉપદ્રવ, ઉત્પાત થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ અર્થ બરાબર નથી. અર્થાત્ ગ્રહ દંડ ગ્રહ મુસલ, વિગેરે આ બધા ઉત્પાતો ત્યાં થતા નથી. આ કથનનો સારાંશ એ છે કે અહિયાં 'णो इणट्ठे समट्ठे' આ પદથી પહેલા કહેલ પ્રશ્ન વાકયના તમામ પ્રશ્નોનો નિષેધ થાય છે. પરંતુ અહિયાં જે વાયુના સંબંધમાં નિષેધ છે, તે અસુખના કારણ રૂપ વિકૃત-પ્રતિકુળ વાયુનો નિષેધ બનાવનાર છે. પરંતુ સુખકારક સામાન્ય વાયુનો નિષેધ નથી. કેમકે સુખના કારણરૂપ સામાન્ય પૂર્વાદિ વાયુનો સદ્‌ભાવ ત્યાં પણ છે જ ॥ સૂ. ૪૧ ॥

'अत्थि णं भंते ! एगोरूय दीवे दीवे डिंबाइवा, डमराइ वा' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ– હે ભગવન્ એકોરૂક નામના દ્વીપમાં ડિંબ સ્વદેશનો વિનાશ ડમર અન્ય દેશ દ્વારા કરવામાં આવેલ આક્રમણ 'कलहाइवा' વાણીની લડાઇ ઝઘડો કલેશ 'बोलाइवा' દુઃખી જીવોનો કકળાટ 'खाराइवा' પરસ્પરમાં વૈર-ઈર્ષ્યા ભાવ 'विरुद्धरज्जाईवा' વિરૂદ્ધ–વિરોધિરાજયનું આક્રમણ આ તમામ ત્યાં હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ તમામ બાબતો ત્યાં હોતી નથી. કેમકે 'ववगय डिंबडमर कलह बोल खारवेर विरुद्धरज्जाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !' હે શ્રમણ આયુષ્યમન્ ત્યાંના મનુષ્યો ડિંબ, ડમર, કલહ વૈર વિગેરેથી સ્વભાવથીજ રહિત હોય છે. 'अत्थि णं भंते ! एगोरुय दीवे दीवे महाजुद्धाइवा, महासंगामाइवा, महासत्थनिवड़णाई वा' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપમાં પરસ્પરને મારવાની ભાવના વાળું યુદ્ધ કે મહાયુદ્ધ થાય છે? મહા સંગ્રામ–એટલે કે ચેટક અને કોણિકના રથમુશલ સંગ્રામ જેવો મહા સંગ્રામ થાય છે? મહાશસ્ત્રનિપાત–નાગબાણ વિગેરે કે જે હવે પછી કહેવામાં આવશે તે મહાશસ્ત્રો એક બીજાના પર મારવા રૂપ પ્રયોગ કરવામાં આવે છે? બાણ વિગેરેને જે મહાશસ્ત્ર કહેવામાં આવ્યા છે. તે તેની વિચિત્ર શક્તિમત્તાને લઈને કહે છે કે 'महापुरिस संणाहाइवा' મહાપુરૂષ વાસુદેવ બલદેવ ચક્રવર્તી વિગેરે કહેવાય છે. તેવા મહાપુરૂષોનું કવચ વિગેરેથી સજ્જ થવાનું થાય છે? 'महारुधिरपडणाइवा' યુદ્ધમાં મહારૂધિર પડવાનું થાય છે? 'नागबाणाइवा' નાગ બાણોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ? આ નાગબાણ જયારે ધનુષપર આરોપિત કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેનો આકાર બાણ જેવોજ હોય છે, અને જયારે તેને ધનુષ પરથી છોડવામાં આવે ત્યારે તે જાજવલ્યમાન થઇને એકદમ ઉલ્કા દંડ રૂપ બની જાય છે. અને શત્રુઓના શરીરમાં પ્રવેશીને નાગ રૂપે પરિણમી જાય છે. અને પછી નાગ પાશ રૂપ બનીને તેના શરીરને બાંધી લે છે. આજ પ્રમાણે બીજા બાણોનું મહાત્મ્ય પણ સમજી લેવું જોઇએ. खे बाणाइ वा' આકશમાં ગમન કરવાવાળા બાણોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે? 'तामसबाणाइवा' તામસ બાણોનો એટલેકે સઘળી યુદ્ધ ભૂમીમાં અંધારૂં કરવાવાળા બાણોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ આ કથન બરોબર નથી. અર્થાત્ ત્યાં મહાયુદ્ધ વિગેરે થતા નથી. કારણ કે 'ववगयवेराणुबंधाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता' તેઓને પરસ્પરમાં વૈરાનુબંધ થતો નથી. તેથીજ તેઓને મહાયુદ્ધ વિગેરેની જરૂર જ હોતી નથી. 'अत्थि णं भंते ! एगोरूय दीवे दीवे' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપમાં 'दुब्भूइयाइवा' દુર્ભૂતિક અર્થાત્

વિભૂતિ નાશ પામે તેવો અશિવ દુષ્કાળ હોય છે? 'कुलरोगाइवा' ત્યાં કુલ રોગ અર્થાત્ કુલ ક્રમથી આવવાવાળો રોગ હોય છે? 'गामरोगाइवा' ગ્રામરોગ અર્થાત્ સમગ્ર ગામમાં વ્યાપ્ત થવાવાળો ફેલાવાવાળો રોગ હોય છે? 'नगर रोगाईवा' નગરરોગ નગરમાં વ્યાપ્ત થવાવાળો રોગ હોય છે? 'मंडलरोगाइवा' મંડલરોગ અર્થાત્ જનસમુદાયમાં વ્યાપ્ત થવાવાળો રોગ હોય છે? 'सिरोवे-यणाइवा' ત્યાં શિરોવેદના અર્થાત્ મસ્તક પીડા હોય છે? 'अच्छिवेयणाइवा कण्णवेयणाइवा, णक्कवेयणाइवा, दंतवेयणाईवा' એજ રીતે અક્ષિવેદના, આંખ સંબંધી પીડા, કાન સંબંધી પીડા, તથા નાક સંબંધી પીડા અને દાંત સંબંધી પીડા વિગેરે હોય છે? 'णखवेयणाइवा, कासाइवा, सासाइवा, जराइवा दाहाइवा, कच्छूइवा, खसरा इवा' તથા નખવેદના, ઉધરસ શ્વાસ, દમ, તાવ દાહ દાદર ખસરા ખરજવું 'कुट्ठाइवा, कुडाइवा, दगोदराइवा, अरिसाइवा अ-जीरगाइवा' કુષ્ઠ-કોઢ કુડા ડમરૂવાત જલોદર અર્શ-હરસ અજીરગ અજીર્ણ તથા 'भंगंदराइवा' ભગંદર, ગુદા સ્થાન પર થવાવાળા નાડીવ્રણ નાસૂર આ બધા રોગો ત્યાં એકોરૂક દ્વીપમાં હોય છે? 'इंदग्गहाइवा, खदग्गहाइवा, कुमार ग्गहाइवा, णागग्गहाइवा, जक्खग्गहाइवा' તથા ઇન્દ્રગ્રહ ઇન્દ્રના આવેશથી થનારો રોગ ઇન્દ્રગ્રહ રોગ કહેવાય છે તેજ પ્રમાણે સ્કન્દગ્રહ કુમારગ્રહ, નાગગ્રહ યક્ષગ્રહ, 'भूतग्गहाइवा' ભૂતગ્રહ उव्वेयग्गहाइवा' ઉદ્વેગગ્રહ શોકાદિથી થનાર આવેશ 'धणुग्गहाइवा' ધનુર્ગ્રહ ધનુર્વાત નામનો રોગ 'एगाहियग्गहाइवा, એકા-હિક ગ્રહ રાત દિવસ રહેવાવાળો એકાંતરિયો તાવ 'बेयाहियग्गहाइवा' દ્વયહિક-ગ્રહ બે દિવસને આંતરે આવનારો તાવ 'तेयाहियग्गहातिवा' ત્રણ દિવસને આંતરે આવનારો તાવ ''चाउत्थगाहियाइवा' ચોથિયો તાવ 'हियय सूलाइवा' હૃદયશૂલ હૃદયરોગ 'मत्थसूलाइवा' મસ્તકશૂલ માથાનો રોગ 'पाससूलाइवा' પાર્શ્વશૂલ પાંસળીયો દુઃખવી તે 'कुच्छिसूलाइवा' ઉદરરોગ 'जोणिसूलाइवा યોનીશૂલ 'गाममारीइ वा' ગ્રામમારી મરકી વિગેરે જે આખા ગામમાં ફેલાઈ જનાર હોય છે તેવા રોગો 'जाव सन्निवेसमारीइवा' યાવત્ આકરમારી નગર-મારી એવં ખેટમારી, કર્બટ મારી, મડમ્બ, દ્રોણમુખ પટ્ટન આશ્રમ સંવાહ, સન્નિવેશમારી, વિગેરે રોગો ત્યાં હોય છે? તેમ આ ઇન્દ્રગ્રહ વિગેરે રોગોથી ત્યાં 'पाणक्खय जाव वसणभूयमणारियाइवा' પ્રાણક્ષય યાવત્ કુલક્ષય તથા ધનક્ષય આ બધા કષ્ટ કારક અનાર્ય ઉપદ્રવો ત્યાં હોય છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ આ ઈન્દ્રગ્રહથી લઈને ધનક્ષય સુધીની આપત્તિયો એકોરૂક દ્વીપમાં હોતી નથી. કેમકે 'ववगयरोगायंकाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન તે મનુષ્યો રોગ અને આતંક વિનાના હોય છે.

'अत्थि णं भंते! एगोरूय दीवे दीवे अतिवासाइवा' હે ભગવન્! એકોરૂક- દ્વીપમાં વેગપૂર્વક થનારી અતિવૃષ્ટિ થાય છે? 'मेंदवासातिवा' ભેદવૃષ્ટિ ધીમે ધીમે થનારી પ્રયોજનથી ઓછી વૃષ્ટિ થાય છે? 'सुवुट्ठीइवा' ધાન્ય વિગેરેની ઉત્પત્તિ કરવાવાળી વૃષ્ટિ વરસાદ થાય છે? दुवुट्ठीइवा' ધાન્યાદિની ઉત્પત્તિ ન કરવાવાળી અથવા પ્રયોજન વિનાની વૃષ્ટી થાય છે? 'उव्वाहातिवा' જે વરસાદથી પાણીનો પ્રવાહ ઘણે ઉંચે સુધી પહોંચી જાય તેવો વરસાદ થાય છે? 'पवाहाइवा' જે વરસાદથી પાણીનું પૂર આવી જાય એવો વરસાદ થાય છે?

'दगुब्भेयाइवा' એવો વરસાદ થાય છે, કે પર્વતપરથી પડવાને કારણે જમીનમાં ખાડા પડી જાય? અથવા જમીનની અંદરથી પણ પાણી બહાર નીકળી આવે? 'दगुप्पीलाइवा' શુ એવો વરસાદ થાય છે કે પાણીનો પ્રવાહ ટક્કર ખાઈને આમતેમ ફેલાઇ જાય? 'गामवाहाइवा' ત્યાં એવો વરસાદ થાય છે કે જે આખા ગામને તાણી જાય. 'जाव संनिवेसवाहाइवा' યાવત્ સનિવેશને વહીને લઇ (ગામને તાણી) જાય? અહીંયાં યાવત્પદથી આકરવાહ, નગરવાહ, ખેટવાહ વિગેરે પદોનો સંગ્રહ થયો છે. આ રીતના પાણીના ઉપદ્રવથી 'पाणक्खय जाव वसणभूत- मणारियाइवा' ત્યાં જે પ્રાણિયોનો વિનાશ થાય યાવત્ જનક્ષય ધનક્ષય થાય કુલ ક્ષય થાય આવા પ્રકારના ઉપદ્રવોનો એકોરૂક દ્વીપ વાસિયોને સામનો કરવો પડે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ અર્થ બરોબર નથી અર્થાત્ આ પ્રમાણે કહેવું તે યોગ્ય નથી, એટલે કે આ પૂર્વોક્ત અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ વિગેરે ઉપદ્રવો ત્યાં થતા નથી. 'ववगयदगो- वद्दवाणं ते मणुयगणा पण्णता समणाउसो' તે મનુષ્યો હે શ્રમણ આયુષ્મન્ જલ સંબંધી ઉપદ્રવો વિનાના હોય છે. 'अत्थि णं भंते! एगोरूय दीवे दीवे अया- गराइवा तम्बा गराइवा सीसागराइवा सुवण्णागराइवा रयणागराइवा वइरागराइवा वसुहाराइवा' हिरण्णवासाइवा' હે ભગવન્! એ એકોરૂક દ્વીપમાં લોખંડની ખાણો છે? તાંબાંની ખાણો છે? સીસાની ખાણો છે? સોનાની ખાણો છે? રત્નોની ખાણો છે? વજ્રની ખાણો છે? હીરાની ખાણો છે? તથા વસુધારા ધારા પ્રવાહથી સોનૈયાની વૃષ્ટિ થાય છે? હિરણ્યનો વરસાદ થાય છે? 'सुवण्णवा- साइ वा' સોનાનો વરસાદ થાય છે? 'रयणवासाइवा રત્નોનો વરસાદ થાય છે?

'वइरवासाइवा' વજ્ર હીરાનો વરસાદ થાય છે? 'आभरणवासाइ वा' આભરણોનો વરસાદ થાય છે? 'पत्तवासाइवा' પાનડાઓનો વરસાદ થાય છે 'पुप्फवासाइवा' પુષ્પોનો વરસાદ થાય છે? 'फलवासाइवा' ફળોનો વરસાદ થાય છે? 'बीयवा साइवा' બીજોનો વરસાદ થાય છે? 'मल्लवासाइवा' માલાઓનો વરસાદ થાય છે? 'गंधवासाइ वा' ગન્ધ દ્રવ્યોનો વરસાદ થાય છે? 'वण्णवासाइवा' વિલેપન પિષ્ટ દ્રવ્ય (પીઠી) વિશેષનો વરસાદ થાય છે? 'चुण्णवासाइवा' ગન્ધદ્રવ્યનાચૂર્ણનો વરસાદ થાય છે? खीरवुट्टीइवा' દૂધનો વરસાદ થાય છે? 'रयणवुट्टीइवा' રત્નોનો વરસાદ થાય છે? 'हिरण्णवुट्टीइ वा' હિરણ્ય ચાંદીનો વરસાદ થાય છે? 'सुवण्णवुट्टीइवा' સોનાનો વરસાદ થાય છે? 'तहेव जाव चुण्णवुट्टीइवा' યાવત્ ચૂર્ણનો વરસાદ થાય છે? અહિયાં યાવત્પદથી રત્નવૃષ્ટિ વિગેરે પદો ગ્રહણ કરાયા છે. વર્ષાકાળમાં સામાન્ય રીતે વરસાદ થાય છે? અને વર્ષા કાળમાં વધારે પ્રમાણથી વરસાદ થાય છે? એજરીતે 'सुकालाइवा' એ એકો રૂક દ્વીપમાં સુકાલ રહે છે? અથવા 'दुक्कालाइवा' દુષ્કાળ હોય છે? 'सुभि-क्खाइवा ધાન્યાદિની ઉત્પત્તિ રૂપ સુકાળ હોય છે? 'दुभिक्खाइवा' ધાન્યાદિની ઉત્પત્તિના અભાવરૂપ દુકાળ હોય છે? 'अप्पग्घाइवा' વસ્તુ અલ્પ મૂલ્યથી સોંઘી મળે છે? અથવા 'महग्घाइवा' બહુમૂલ્યથી (મોંઘી) મળે છે? 'कया-इमहाविक्कयाइवा ત્યાં વસ્તુઓની ખરીદી થાય છે? અથવા વધારે પ્રમાણથી વેચાણ થાય છે? 'सण्णेहीइवा' લોકો ત્યાં ભોગ્ય પદાર્થોનો સંગ્રહ કરે છે? 'संचयाइवा' ત્યાંના લોકો વસ્તુ હોવા છતાં ભવિષ્ય માટે સંચય કરે છે? 'निघीइवा અધિક મૂલ્યવાળી વસ્તુઓનો સંગ્રહ થાય છે? 'निहाणातिवा' ત્યાં લોકો ધનને જમીનમાં દાટે છે? 'चिरपोराणाइवा ત્યાંના લોકો પાંસે જુની વસ્તુઓનો સંગ્રહ હોય છે? ઘણું જુનુ હોવાથી 'पहीणसमियइवा' ત્યાં એવું પણ દ્રવ્ય હોય છે કે જેનો કોઇ માલીકજ ન હોય? 'पहीणसेउयाइवा' ત્યાં એવું પણ ધન હોય છે કે જેમાં પાછું, કોઇ જમા કરાવનાર માણસ ન હોય અથવા જેની ભૂમી જવા આવવા યોગ્ય ન હોય 'पहीणगोत्तागाराइवा' ત્યાં એવા પણ ધનસ્થાનો હોય છે કે ત્યાં ધન રાખવાવાળાઓના વંશનો કોઈ પણ માણસ બચ્યો ન હોય? અર્થાત્ બધાજ મરી ગયા હોય? અને તેનું ઘર પણ નાશ પામ્યું હોય? એવા સ્થાનો હોય છે? 'जाइं इमाइं गामागरणगरखेडकब्बडमडंबदोणमुहपट्टणासमसंवाहसन्निवेसेसु' જે આ ત્યાં ગ્રામ આકર નગર ખેટ કર્બટ મડંબ દ્રોણમુખ પત્તન અશ્રમ, સંવાહ અને સંનિવેશ છે, તેમાં તથા તેમાં જે 'सिंघाडग' શિંઘોડાના આકાર જેવા રસ્તાઓ

છે, 'तिगचउक्कचच्चर चउम्मुहमहापहेसु' ત્રિક ત્રણમાર્ગ વાળા રસ્તાઓ હોય છે. ચાર માર્ગવાળા રસ્તા છે. ચત્વર ચાર રસ્તા ભેગા થતા હોય તેવો ચોક તથા મહાપથ રૂપ માર્ગમાં તથા 'णगरणिद्धमणसुसाणगिरि कंदरसेलोवट्ठाण भवणगिहेसु' નગરની નાળ ગટરમાં સ્મશાનોમાં પર્વત એવં પર્વતોની ગુફાઓમાં ઉંચા પર્વત વિગેરે સ્થાનોમાં 'संनिविखत्ताइं चिट्ठंति' દટાયેલુ ધન હોય છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પ્રશ્ન સંબંધી કોઈ પણ વાત ત્યાં હોતી નથી. તેમજ ગામો વિગેરેમાં કયાંય પણ ધનદટાયેલું હોતું નથી.

હવે સૂત્રકાર એકોરૂક દ્વીપના મનુષ્યોની સ્થિતિનું વર્ણન કરે છે. 'एगोरूयदीवेणं भंते ! दीवे मणुयाणं केवतियं कालं ठिई पण्णत्ता' હે ભગવન્ એકોરૂક દ્વીપના મનુષ્યોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે.

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! હે ગૌતમ! તેઓની સ્થિતિ 'जहण्णेणं पलिओमस्स असंखेज्जइभागं असंखेज्जइभागेण ऊणगं' પોતના અસંખ્યાતમા ભાગથી ઓછા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જઘન્યથી છે અને 'उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं' ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની છે. 'तेणं भंते ! मणुस्सा कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छंति, कहिं उववज्जंति' હે ભગવન્ તે મનુષ્યો કાલના અવસરે કાળ કરીને કયાં જાય છે ? અને કયાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! तेणं मणुया छम्मासावसेसाउया मिहुणयाइं पसवेंति, अउणासीइं राइंदियाइं मिहुणाइं सारक्खेंति संगोविंतिय' હે ગૌતમ જ્યારે તેઓનું ૭ માસનું આયુષ્ય બાકી રહે છે. ત્યારે તેઓ પુત્ર અને પુત્રી રૂપ જોડાને ઉત્પન્ન કરે છે. અને ૭૯ ઓગણયાસી દિવસ પર્યન્ત તેઓ એ જોડલાનું પાલન પોષણ કરે છે. અને તેને સારી રીતે સંભાળે છે. 'सारखित्ता संगोवित्ता' તેનું સારી રીતે પાલન પોષણ કરીને 'उस्सासित्ता, निस्सासित्ता कासित्ता छीईत्ता अकिट्ठा अव्वहित्ता अपरियाविया' તે પછી તેઓ ઉચ્છવાસ નિઃશ્વાસ લઈને ખુંખારો ખાઇને છીંકીને કંઇ પણ કલેશ ભોગવ્યા વિના તથા કોઈ પણ જાતના પરિતાપ વિના 'सुहं सुहेणं' શાન્તિ પૂર્વક 'कालमासे कालं किच्चा' કાલના અવસરે કાળ કરીને 'अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति' ભવનપતિથી લઈને ઈશાન સુધીના દેવલોક પૈકી કોઈ પણ એક દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અર્થાત્ પોતાના આયુષ્ય સરીખા આયુષ્યવાળા દેવલોકમાંજ તેઓની ઉત્પત્તી થાય છે. તેઓનું અકાલમરણ થતું નથી. કેમકે અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક આયુષ્ય વાળાઓને અનપવર્તનીય આયુષ્યવાળા સિદ્ધાંતકારોએ કહેલ છે. એજ વાત પ્રગટ કરવા માટે 'कालमासे' એ પદનો અહિયાં પ્રયોગ કરેલ છે. 'देवलोयपरिग्गाहियाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ તે મનુષ્યો તે પ્રકારના ક્ષેત્રના સ્વભાવથીજ દેવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ કરવાથી ભવનપતિથી ઇશાન દેવલોક સુધીના દેવલોક સિવાયના બીજા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. ।। સૂ. ૪૨ ।।

'कहिणं भंते ! दाहिणिल्लाण आनासियमणुस्साणं' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ– હે ભગવન્ દક્ષિણ દિશાના આભાષિક મનુષ્યોનો આભાષિક નામનો દ્વીપ ક્યાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिण-पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' હે ગૌતમ ! આ જબૂદ્વીપમાં મંદર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ક્ષુદ્રહિમવંત નામનો સુંદર પર્વત છે. તેના દક્ષિણ પૌરસ્ત્ય અગ્નિ ખૂણાના ચરમાન્તથી 'लवणसमुद्दं तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहित्ता' લવણ સમુદ્રમાં ત્રણસો યોજન જાય ત્યારે 'एत्थणं आभासियमणुस्साणं आभासिय दीवे णामं दीवे पण्णत्ते' એજ સ્થાનપર આભાષિક મનુષ્યોનો આભાષિક નામનો દ્વીપ છે. 'सेसं जहा एगोरुयणं णिरवसेसं सव्वं' આ દ્વીપના સંબંધમાં તેમજ ત્યાંના મનુષ્યોના સંબંધમાં બાકીનું તમામ કથન એકોરૂક દ્વીપનાં પ્રકરણમા જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે એજ પ્રમાણે સમજી લેવું જોઈએ 'कहिणं भंते ! दाहिणिल्लाण वेसालिय वेसाणिय मणुस्साणं पुच्छा' હે ભગવન્ ! દક્ષિણ દિશાના વૈશાલિક અને વૈષાણિક મનુષ્યોના વૈશાલિક અને વૈષાણિક નામના દ્વીપો ક્યાં આવેલ છે

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जंबूद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिण पच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं तिन्निजोयण सयाइं सेसं जहा एगोरुय मणुस्साणं' હે ગૌતમ ! આ જંબૂદ્વીપમાં સુમેરૂ પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફ રહેલા ક્ષુદ્રહિમવંત પર્વતના દક્ષિણ, પશ્ચિમ નૈઋત્ય ખૂણાના ચરમાન્તથી લવણ સમુદ્રમાં ત્રણસો યોજન જવાથી બરોબર એજ સ્થાનપર દક્ષિણ દિશાનો વૈષાણિક અને વૈશાલિક મનુષ્યોના વૈષાણિક અને વૈશાલિક નામના દ્વીપો છે. એટલે કે વૈશાલિક મનુષ્યોના વૈશાલિક દ્વીપ અને વૈષાણિક મનુષ્યોનો વૈષાણિક દ્વીપ છે. આ સંબંધમાં બાકીનું તમામ કથન એકોરૂક દ્વીપના કથન પ્રમાણેનુંજ કહેલ છે.

'कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं णंगोलियमणुस्साणं पुच्छा' હે ભગવન્ દક્ષિણ દિશાના નાંગોલિક મનુષ્યોનો નાંગોલિક દ્વીપ ક્યાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जंबूद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं तिण्णि जोय-णसयाइं सेसं जहा एगोरुयमणुस्साणं' હે ગૌતમ ! ઉત્તર પશ્ચિમ આ જંબૂ-દ્વીપના મંદર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં આવેલ ક્ષુદ્રહિમવંત પર્વતના વાયવ્ય ખૂણાના ચરમાન્તથી લવણ સમુદ્રમાં ત્રણસો યોજન જવાથી બરોબર એજ સ્થાન પર દક્ષિણ દિશાના નાંગોલિક મનુષ્યોનો નાંગોલિક નામનો દ્વીપ આવેલ છે.

આ દ્વીપ અને દ્વીપમાં રહેલા મનુષ્યોના સંબંધમાં બીજુ તમામ બાકીનુ કથન એકોરૂક દ્વીપના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણે જાણી લેવું જોઈએ. ॥ સૂ. ૪૩ ॥

'कहि णं भंते दाहिणिल्लाणं हयकण्ण मणुस्साणं हयकण्णदीवे' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ દક્ષિણ દિશાના હયકર્ણ મનુષ્યોનો હયકર્ણ નામનો દ્વીપ ક્યાં આવેલો છે? અંતર દ્વીપો ૫૬ છપ્પન હોય છે, તે પૈકી ૨૮ અઠયાવીસ દક્ષિણ દિશામાં અને બીજા ૨૮ અઠયાવીસ ઉત્તર દિશામાં હોય છે. અહિયાં દક્ષિણ દિશાના અંતર દ્વીપોનું પ્રકરણ હોવાથી 'दाहिणिल्लाणं' એ પ્રમાણે કહેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે 'गोयमा ! एगोरुय दीवस्स उत्तरपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं चत्तारि जोयणसयाइं ओगाहित्ता एत्थ णं दाहिणिल्लाणं हयकण्णमणुस्साणं हयकण्ण दीवे णामं दीवे पण्णत्ते' એકોરૂક દ્વીપના ઇશાન ખૂણામાં આવેલ ચરમાન્તથી લવણ સમુદ્રમાં ચારસો યોજન સુધી જવાથી એજ સ્થાનપર દક્ષિણ દિશાનો હયકર્ણ મનુષ્યોનો હયકર્ણ નામનો દ્વીપ આવેલ છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે એકોરૂક દ્વીપના પૂર્વ ચરમાન્તથી ઈશાન દિશામાં લવણ સમુદ્રમાં ચારસો યોજન જવાથી ત્યાં ક્ષુલ્લ હિમવંત પર્વતની દાઢા આવે છે. તે દાઢાની ઉપર જંબૂદ્વીપની વેદિકાના અંત ભાગથી ચારસો યોજનનો અંતરમાં દક્ષિણ દિશાનો હયકર્ણ મનુષ્યોના હયકર્ણ નામનો દ્વીપ કહ્યો છે. આ દ્વીપની 'चत्तारि जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं' લંબાઇ પહોળાઈ ચારસો યોજનની છે. 'बारस जोयणसया पन्नट्ठी किंचिविसेसूणा परिक्खेवेणं' તેની પરિધી કંઇક વધારે બારસો પાંસઠ યોજનની છે. 'से णं एगाए पउमवरवेइयाए अवसेसं जहा एगोरूयाणं' આ દ્વીપ એક પદ્મવર વેદિકાથી ચારે તરફ ઘેરાયેલો છે. ઇત્યાદિ પ્રકારથી તેનું સઘળું વર્ણન જેમ એકોરૂક દ્વીપનું વર્ણન તે પ્રકરણમાં કર્યું છે એજ પ્રમાણે સમજી લેવું. અર્થાત્ આ હયકર્ણ દ્વીપ પણ એક પદ્મવર વેદિકા અને અનેક પ્રકારના વૃક્ષોથી શોભયમાન વન અને વનખંડથી ઘેરાયેલ છે. તે વનનું અને વનખંડનું વર્ણન પહેલાં કહેલ પ્રકારથી સમજી લેવું જોઇએ.

'कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं गजकण्णमणुस्साणं पुच्छा' હે ભગવન્ દક્ષિણ દિશાના ગજકર્ણ મનુષ્યોનો ગજકર્ણ નામનો દ્વીપ કયાં આવ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! आभासिय दीवस्स दाहिणपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं चत्तारि जोयणसयाइं सेसं जहा हयकण्णाणं' હે ગૌતમ ! આભાષિક દ્વીપના અગ્નિખૂણામાં રહેલ ચરમાન્તથી લવણસમુદ્રમાં ચારસો યોજન જવાથી ક્ષુદ્રહિમવાન્ પર્વત આવે છે. આ ક્ષુદ્ર હિમવાન પર્વતની દાઢા ઉપર જમ્બૂદ્વીપના વેદિકાન્તથી ચારસો યોજનના અંતરે ગજકર્ણ મનુષ્યોનો ગજકર્ણ નામનો દ્વીપ કહેલ છે. આ દ્વીપ ચારસો યોજનની લંબાઈ પહોળાઇ વાળો છે અને કંઇક વધારે બારસો પાંસઠ યોજનની

તેની પરિધિ છે અહિયાં પણ એકોરૂક દ્વીપની જેમ પદ્મવર વેદિકા છે. અને વનખંડ છે. તેનું તમામ વર્ણન એકોરૂક દ્વીપના વર્ણન પ્રમાણે જ છે.

'एव गोकण्णमणुस्साणं पुच्छा' હે ભગવન્! દક્ષિણ દિશાના ગોકર્ણ મનુષ્યોનો ગોકર્ણ દ્વીપ કયાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે તે 'गोयमा! वेसाणियदीवस्स दाहिणपच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्द चत्तारि जोयणसयाइं सेसं जहा हयकण्णाणं' હે ગૌતમ! વૈષાણિક દ્વીપના દક્ષિણ પશ્ચિમના ચરમાન્તથી ચારસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં જવાથી ત્યાં આવેલ ક્ષુદ્રહિમવાન્ પર્વતની દાઢા પર જમ્બૂદ્વીપની વેદિકાના અન્તથી ચારસો યોજનના અંતરમાં ગોકર્ણ મનુષ્યોનો આ ગોકર્ણ નામનો દ્વીપ કહેલ છે. આ દ્વીપ પણ ચારસો યોજનની લમ્બાઇ પહોળાઇ વાળો છે. અને કંઈક વધારે બારસો પાંસઠ યોજનની તેની પરિધિ છે. હયકર્ણ દ્વીપની જેમ અહીંયાં પણ પદ્મવર વેદિકા અને જૂદા જૂદા વૃક્ષોથી ઘેરાયેલા વનનું અને વનષંડનું વર્ણન કરી લેવુ.

'सक्कुलीकण्णाणं पुच्छा' શ્રી ગૌતમસ્વામી આ સૂત્રાંશથી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે હે ભગવન્ દક્ષિણ દિશાના શષ્કુલીકર્ણ મનુષ્યોનો શષ્કુલીકર્ણ નામનો દ્વીપ કયાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! णंगोलियदीवस्स उत्तरपच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं चत्तारि जोयणसयाइं सेसं जहा हयकण्णाणं' હે ગૌતમ! નાંગોલિક દ્વીપના ઉત્તર પશ્ચિમના ચરમાન્તથી લવણ સમુદ્રમાં ચારસો યોજન અંદર જવાથી આવેલ ક્ષુદ્રહિમવાન્ પર્વતની દાઢા પર જમ્બૂદ્વીપની વેદિકાના અન્તથી ચારસો યોજનના અંતરમાં દક્ષિણ દિશાના શષ્કુલીકર્ણ મનુષ્યોનો શષ્કુલીકર્ણ નામનો દ્વીપ કહ્યો છે. આ શષ્કુલીકર્ણદ્વીપ ચારસો યોજનની લંબાઇ પહોળાઈ વાળો છે. તેની પરિધિ કંઇક વધારે બારસો પાંસઠ યોજનની છે. બાકીનું વર્ણન એકોરૂક દ્વીપના પ્રકરણ પ્રમાણે સમજવું.

'आयंसमुहाणं पुच्छा' હે ભગવન્ આદર્શમુખ મનુષ્યોનો આદર્શમુખ નામનો દ્વીપ કયાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે 'गोयमा! हयकण्णदीवस्स उत्तरपुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ पंचजोयणसयाइं ओगाहित्ता एत्थ णं दाहिणिल्लाणं अयंसमुहमणुस्साणं आयंसमुहदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! હયકર્ણદ્વીપના ઈશાન ખૂણાના ચરમાન્તથી લવણસમુદ્રમાં પાંચસો યોજન પ્રવેશ કરવાથી ત્યાં આવેલ સ્થાનપર દક્ષિણ દિશાના આદર્શ મનુષ્યોનો આદર્શમુખ નામનો દ્વીપ કહ્યો છે. આ દ્વીપની 'पंच जोयण सयाइं

आयामविक्खंभेणं' લંબાઇ પહોળાઈ પાંચસો યોજનની છે. 'आयंसमुहाणं छसया' આદર્શમુખ વિગેરે દ્વીપોનું અવગાહન લવણ સમુદ્રમાં છ સો યોજનનું છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે હયકર્ણ, ગજકર્ણ, ગોકર્ણ અને શષ્કુલીકર્ણ આ ચારે દ્વીપોની પછી જે ઉત્તર પૌરસ્ત્યાદિ વિદિશાઓના ચરમાન્તથી પાંચ પાંચસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં અવગાહન કરવાથી આદર્શમુખ મેઢ્રમુખ અયોમુખ અને ગોમુખ નામના દ્વીપો છે. તે બધા પાંચસો પાંચસો યોજનની લંબાઇ પહોળાઈ વાળા છે. તે બધાની પરિધિનું પ્રમાણ પંદરસો એકયાસી યોજનનું છે. આ બધા દ્વીપો પદ્મવર વેદિકાઓ તથા વનષંડોથી મંડિત બાહ્ય પ્રદેશો વાળા છે. તથા જંબૂદ્વીપની વેદિકાના અંતથી પાંચસો યોજનના અંતરમાં વ્યવસ્થિત છે. આ રીતે હયકર્ણ દ્વીપની આગળ આદર્શમુખ દ્વીપ છે. ગજકર્ણ દ્વીપની આગળ મેઢ્રમુખ દ્વીપ છે. ગોકર્ણદ્વીપની આગળ અયોમુખ દ્વીપ છે. અને શષ્કુલીકર્ણની આગળ ગોમુખ દ્વીપ છે. એજ પ્રમાણે આ આદર્શમુખ વિગેરે દ્વીપોની આગળ ક્રમાનુસાર ઉત્તર પૌરસ્ત્યાદિ વિદિશાઓના ચરમાન્તથી લવણ સમુદ્રમાં છસો છસો યોજન પર અશ્વમુખ, હસ્તિમુખ, સિંહમુખ અને વ્યાઘ્રમુખ નામના દ્વીપો છે. તે દરેક છસો છસો યોજનની લંબાઇ પહોળાઈ વાળા છે. તે બધાની એટલે કે દરેકની પરિધિ અઢારસો સત્તાણુ યોજનની છે.

જમ્બૂદ્વીપની વેદિકાના અંતથી તેમના અંતરનું પ્રમાણ છસો યોજનનુ બતાવેલ છે. આ રીતે ક્રમથી આદર્શમુખ દ્વીપની આગળ અશ્વમુખ દ્વીપ છે. મેઢ્રમુખ દ્વીપની આગળ હસ્તિમુખદ્વીપ છે. અયોમુખદ્વીપની આગળ સિંહમુખ દ્વીપ છે. અને ગોમુખદ્વીપની આગળ વ્યાઘ્રમુખદ્વીપ છે. આ દ્વીપોથી પણ આગળ બીજા પણ ચાર દ્વીપો છે. જે ઉત્તર પૌરસ્ત્યાદિ ચરમાન્તથી લવણ સમુદ્રમાં સાતસો સાતસો યોજન દૂર જવાથી આવે છે. તેમની લંબાઇ પહોળાઈ સાતસો સાતસો યોજન છે. અને દરેકની પરિધિનું પ્રમાણ બાવીસસો તેર યોજનનું છે. જંબૂદ્વીપની વેદિકાના અંતથી તેમનું સાતસો યોજનનું અંતર છે. આ રીતે અશ્વમુખદ્વીપની આગળ અશ્વકર્ણદ્વીપ છે. હસ્તિમુખની આગળ સિંહકર્ણદ્વીપ છે. સિંહમુખદ્વીપની આગળ અકર્ણદ્વીપ છે. અને વ્યાઘ્રમુખની આગળ કર્ણ પ્રાવરણ દ્વીપ છે. એજ વાત 'आसकण्णाईणं सत्त' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે. આ અશ્વકર્ણાદિ ચારે દ્વીપો પદ્મવર વેદિકાઓ અને વનષંડોથી શોભાયમાન બાહ્યપ્રદેશવાળા છે.

'उक्कामुहाईणं अट्ठ' ઉલ્કામુખ, મેઘમુખ, વિદ્યુન્મુખ અને ઉત્તર પૌરસ્ત્યના

ચરમાન્તથી વિદ્યુદ્દન્ત નામના ચાર દ્વીપો છે. તે બધા આઠસો યોજનની લંબાઈ પહોળાઈ વાળા છે. તે દરેકની પરિધિનું પ્રમાણ ૨૫૨૯ બે હજાર પાંચસો ઓગણત્રીસ યોજનનું છે. તે બધા દ્વીપો પણ પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડથી શોભાયમાન બાહ્યપ્રદેશો વાળા છે. જંબૂદ્વીપની વેદિકાના અંતથી તેમનું અંતર આઠસો યોજનનું છે. આ રીતે અશ્વકર્ણથી આગળ ઉત્તર પૌરસ્ત્યાદિ ચરમાન્તથી આઠસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં જવાથી મેઘમુખ દ્વીપ આવે છે. અકર્ણ દ્વીપની આગળ આઠસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં જવાથી વિદ્યુન્મુખ-દ્વીપ આવે છે. અને કર્ણપ્રાવરણદ્વીપથી આઠસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં જવાથી વિદ્યુદ્દન્ત નામનો દ્વીપ આવે છે.

'घणदंताईणं जाव णव जोयण सयाइं' એજ રીતે ઉલ્કામુખ વિગેરે ચાર દ્વીપોની આગળ ક્રમાનુસાર ઉત્તર પૌરસ્ત્યાદિ વિદિશાઓના ચરમાન્તથી નવસો નવસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં આગળ જવાથી નવસો નવસો યોજન લંબાઈ પહોળાઈ વાળા તેમજ ૨૮૪૫ અઠ્યાવીસ સો પિસ્તાળીસ યોજનની પરિધિવાળા તથા પદ્મવર વેદિકા તથા વનખંડથી સુશોભિત બાહ્ય પ્રદેશોવાળા ઘનદન્ત, લષ્ટદન્ત ગૂઢદન્ત અને શુદ્ધદન્ત નામના ચાર દ્વીપો છે. એજ પ્રમાણે ઉલ્કામુખની આગળ નવસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં જવાથી લષ્ટદન્ત દ્વીપ આવે છે. વિદ્યુન્મુખની આગળ નવસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં જવાથી ગૂઢદન્ત દ્વીપ આવે છે. તથા વિદ્યુદ્દન્તથી આગળ નવસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં જવાથી શુદ્ધ દન્તદ્વીપ આવે છે.

આ પ્રમાણે એકોરૂક વિગેરે અન્તર દ્વીપોની અવગાહના તથા તેના આયામ વિષ્કંભ કહીને હવે તેનો પરિક્ષેપ કહેવામાં આવે છે. 'एगोरुय परिक्खेवो' એકોરૂક વિગેરે ચાર દ્વીપોનો પરિક્ષેપ નવસો ઓગણપચાસ ૯૪૯ યોજનનો છે. હયકર્ણ વિગેરે દ્વીપોના પરિક્ષેપનું પ્રમાણ 'बारसपन्नट्ठाइं' બારસો પાંસઠ યોજનનું છે. 'आयंसमुहादीणं' આદર્શમુખ વિગેરે દ્વીપોના પરિક્ષેપનું પ્રમાણ 'पन्नरसेकासीए जोयणसए' ૧૫૮૧ પંદરસો એકયાસી યોજનનુ છે. તથા પરિધિનું પ્રમાણ અહિંથી બધે તે કંઈક વિશેષાધિક છે તેમ સમજવું. 'एवं एएणं कमेणं उवऊंजिऊण णेयव्वा चत्तारि चत्तारि एगप्पमाणा' આ ક્રમ પ્રમાણે મેળવીને ચાર ચાર દ્વીપોનું પ્રમાણ પરસ્પર સરખું સમજવું.

'णाणत्तं ओगाहे, 'विक्खंभे, परिक्खेवे' આ પ્રમાણેના કથનથી એ સારી રીતે સમજાય જાય છે કે અવગાહનામાં વિષ્કંભમાં, અને પરિક્ષેપમાં દરેકની અપેક્ષાથી જુદાપણુ આવે છે. તેમાં પહેલા બીજા, ત્રીજા અને ચોથાના અવગાહ આયામ વિષ્કંભ અને પરિક્ષેપને લઈને અહીંયાં સૂત્રમાંજ સ્પષ્ટતા કરી છે. એજ વાત 'पढम बीया तइय चउक्काणं उग्गहो, विक्खंभो, परिक्खेवो भणियो' આ સૂત્રપાઠથી સૂત્રકારે સમજાવેલ છે.

'चउत्थ चउक्के' ચોથા ચતુષ્કમાં 'छ जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं-अट्ठारसत्ताणउते जोयणसए परिक्खेवेणं' ચોથા ચતુષ્કના અશ્વમુખ વિગેરે દ્વીપો ની લંબાઈ પહોળાઈ છસો છસો યોજનની છે. અને પરિધિ ૧૮૯૭ અઢારસો સત્તાણુ યોજનથી કંઈક વધારે છે. 'पंचम चउक्के सत्त जोयणसयाइं आयाम-विक्खंभेणं बावीसं तेरसोत्तरे जोयणसए परिक्खेवेणं' પાંચમાં ચતુષ્કમાં અશ્વ કર્ણ વિગેરે દ્વીપોની લંબાઈ પહોળાઈ સાતસો યોજનની છે. અને પરિક્ષેપ કંઈક વધારે ૨૨૧૩ બાવીસસો તેર યોજનનો છે. 'छट्ठ चउक्के अट्ठ जोयण-सयाइं आयामविक्खंभेणं पणवीसंगुणतीसजोयणसए परिक्खेवेणं' છઠ્ઠા ચતુષ્કમાં ઉલ્કામુખ વિગેરે દ્વીપેની લંબાઈ પહોળાઈ આઠસો યોજનની છે. અને પરિ-ક્ષેપ કંઈક વધારે પચ્ચીસસો ઓગણત્રીસ ૨૫૨૯ યોજનનો છે. 'सत्तम चउक्के नवजोयण सयाइं आयामविक्खंभेणं दो जोयणसहस्साइं अट्ठ पणयाले जोयणसए परिक्खेवेण' સાતમાં ચતુષ્કમાં લંબાઈ પહોળાઈ નવસો યોજનની છે. અને પરિક્ષેપ કંઈક વધારે ૨૮૪૫ બે હજાર આઠસો પિસ્તાળીસ યોજનનો છે. આ સંબંધમાં આ પ્રમાણેની ગાથા કહેલ છે. 'जस्स जो बिक्खंभो ओगाहो तस्स तत्तिआ चेव' અર્થાત્ જે ચતુષ્કનો જેટલો વિષ્કંભ છે, તે ચતુષ્કની એટલી જ અવગાહના છે. 'पढमाइयाण परिरओ जाण सेसाण अहिओउ' પહેલા વિગેરે ચતુષ્કનો પરિક્ષેપ જેટલો કહેલ છે, તેના પરિક્ષેપ પ્રમાણમાં અધિકપણું થતું જાય છે.

આનુ તાત્પર્ય એ છે કે પહેલાના ચતુષ્કની પરિધિના પરિમાણમાં દરેકમા ૩૧૬ ત્રણસો સોળ મેળવવાથી આગળની પરિધિનું પરિમાણ વધારે વધારે થતું જાય છે, એજ ભાવ 'पढमाइयाण परिरओ सेसाणं जाण अहिओउ' આ ગાથાર્ધથી જણાય છે. 'सेसा जहा एगोरुयदीवस्स जाव सुद्धदंत दीवे' શેષ બધા દ્વીપોનું કથન એકોરૂક દ્વીપના કથન પ્રમાણેનું સમજી લેવું. અઠયાવીસમા શુદ્ધદંત દ્વીપ પર્યન્ત આ દ્વીપોની અવગાહના, આયામ, વિષ્કંભ અને પરિ-રય પરિધિના પરિમાણની સંગ્રહ ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે. 'पढमम्मि तिन्नि उ

सया' ઇત્યાદિ છ ગાથાઓ છે કે જે સંસ્કૃત ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે. એ ગાથાઓનો અર્થ આ પ્રમાણે છે પહેલા દ્વીપચતુષ્કના એકોરૂક વિગેરે ચાર દ્વીપોના વિચારમાં આ ચારે એકોરૂક, આભાષિક, વૈષાણિક, નાંગોલિક દ્વીપોની અવગાહના અને લંબાઈ પહોળાઇ ત્રણસો યોજનની છે. તેમ સમજવું. આ રીતે આ અવગાહના અને લંબાઇ પહોળાઇ આગળના દરેકચતુષ્કમાં એકસો એકસોના અધિક પણાથી વધે છે. છેલ્લા જે ધનદન્ત વિગેરે ચાર દ્વીપો છે, તેમાં તે નવસો યોજન સુધી થઇ જાય છે. આ રીતે બીજા ચતુષ્કના હયકર્ણ દ્વીપ, ગજકર્ણદ્વીપ, ગોકર્ણદ્વીપ, શષ્કુલીકર્ણદ્વીપમાં અવગાહના અને લંબાઈ પહોળાઈ ચારસો યોજનની થઇ જાય છે. ત્રીજા દ્વીપ ચતુષ્કમાં આદર્શમુખ, મેઢ્રમુખ, અયોમુખ, ગોમુખ, આ ચાર દ્વીપોમાં પાંચસો યોજનની અવગાહના અને લંબાઇ પહોળાઈ થઈ જાય છે. ચોથા દ્વીપ ચતુષ્કમાં અશ્વમુખ, હસ્તિમુખ, સિંહમુખ, વ્યાઘ્રમુખ આ ચાર દ્વીપોમાં અવગાહના અને લંબાઇ પહોળાઈ છસો યોજનની થઈ જાય છે. પાંચમાં દ્વીપ ચતુષ્કમાં અશ્વકર્ણ, સિંહકર્ણ, અકર્ણ, અને કર્ણપ્રાવરણ આ ચાર દ્વીપોમાં અવગાહના અને લંબાઇ પહોળાઈ દરેકની સાતસો યોજનની થઇ જાય છે. છટ્ઠા દ્વીપ ચતુષ્કમાં ઉલ્કામુખ, મેઘમુખ, વિદ્યુન્મુખ, વિદ્યુદ્દંત આ ચાર દ્વીપોમાં અવગાહના અને લંબાઈ પહોળાઈ દરેકની આઠસો આઠસો યોજનની થઈ જાય છે. તે પછી સાતમાં દ્વીપ ચતુષ્કમાં ઘનદંત, લષ્ઠદંત, ગૂઢદંત અને શુદ્ધદંત આ ચાર દ્વીપોમાં આવગાહના અને લંબાઈ પહોળાઈ દરેકની નવસો નવસો યોજનની થઈ જાય છે. પરિરય–પરિધિના પરિમાણના સંબંધમાં આ પ્રમાણેનો વિચાર છે. પહેલા દ્વીપ ચતુષ્કમાં પરિધિનું પ્રમાણ કંઇક વધારે ૯૪૯ નવસો ઓગણ પચાસ યોજનનું કહેલ છે, આ પરિમાણમાં ૩૧૬ ત્રણ સો સોળ યોજન મેળવવાથી આગળના બીજા દ્વીપ ચતુષ્કનું પરિરય પરિમાણ આવી જાય છે. આ રીતે બીજા દ્વીપ ચતુષ્કનું પરિરય પરિમાણ બારસો પાંસઠ ૧૨૬૫ યોજનનું થઈ જાય છે. ત્રીજા દ્વીપ ચતુષ્કના પરિરયનુ પરિમાણ ૧૨૬૫ બારસો પાંસઠમાં ૩૧૬ ત્રણસો સોળ ઉમેરવાથી ૧૫૮૧ પંદરસો એકાશી યોજનનું પરિરય પરિમાણ આવી જાય છે. ૧૫૮૧ પંદરસો એકાશી યોજનમાં ૩૧૬ ત્રણસો સોળ ઉમેરવાથી ચોથા દ્વીપ ચતુષ્કનું પરિરય પરિમાણ નીકળી આવે છે. અને આ ૧૮૯૭ અઢારસો સત્તાણુ યોજનનું થાય છે. તેમાં ૩૧૬

ત્રણસો સોળ ઉમેરવાથી પાંચમાં દ્વીપ ચતુષ્કના પરિચયનું પરિમાણ નીકળી આવે છે. અને તે ૨૨૧૩ બાવીસો તેર યોજન થાય છે. તેમાં ૩૧૬ ઉમેરવાથી છઠ્ઠા દ્વીપ ચતુષ્કના પરિરયનું પરિમાણ ૨૫૨૯ પચ્ચીસસો ઓગણત્રીસ યોજનનું થઈ જાય છે. એજ રીતે છઠ્ઠા દ્વીપ ચતુષ્કના પરિરય પરિમાણ ૩૧૬ ઉમેરવાથી સાતમા દ્વીપ ચતુષ્કના પરિરયનું પરિણામ આવી જાય છે. અને તે કંઈક વધારે ૨૮૪૫ યોજનનુ થાય છે. પરિરયના દરેક ચતુષ્કના પરિમાણથી કંઇક વધારે એમ વિશેષણ લગાવવું જોઈએ ॥ ગા. ૬ ॥

આ અંતર દ્વીપો અઠયાવીસ છે અને મંદર પર્વતના દક્ષિણભાગમાં હિમવંત પર્વતની ચારે વિદિશાઓમાં અર્થાત્ તેના ચારે ખૂણા પર છે.

તેના નામો ક્રમથી આ પ્રમાણે છે.

દક્ષિણ દિશાના મનુષ્યોના અંતરદ્વીપોના નામો અને અવગાહનાદિ

	પ્ર. ચતુષ્ક	દ્વિ. ચતુષ્ક	તૃ. ચતુષ્ક	ચ. ચતુષ્ક	પં. ચતુષ્ક	ષષ્ઠ ચતુષ્ક	સ. ચતુષ્ક
૧	એકોરૂક દ્વીપ	હયકર્ણ દ્વીપ	આદર્શમુખ દ્વીપ	અશ્વમુખ દ્વીપ	અશ્વકર્ણ દ્વીપ	ઉલ્કામુખ દ્વીપ	ઘનદન્ત દ્વીપ
૨	આભાષિક દ્વીપ	ગજકર્ણ દ્વીપ	મેઢ્રમુખ દ્વીપ	હસ્તિમુખ દ્વીપ	સિંહકર્ણ દ્વીપ	મેઘમુખ દ્વીપ	લષ્ટદન્ત દ્વીપ
૩	વૈષાણિક દ્વીપ	ગોકર્ણ દ્વીપ	અયોમુખ દ્વીપ	સિંહમુખ દ્વીપ	અકર્ણ દ્વીપ	વિદ્યુન્મુખ દ્વીપ	ગૂઢદન્ત દ્વીપ
૪	નાંગોલિક દ્વીપ	શષ્કુલીકર્ણ દ્વીપ	ગોમુખ દ્વીપ	વ્યાઘ્રમુખ દ્વીપ	કર્ણપ્રાવરણ દ્વીપ	વિદ્યુદ્દંન્ત દ્વીપ	શુદ્ધદંત દ્વીપ
૧ અવગાહના	૩૦૦ યોજન	૪૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	૬૦૦ યોજન	૭૦૦ યોજન	૮૦૦ યોજન	૯૦૦ યોજન
૨ લંબાઈ–પહોળાઈ	૩૦૦ યોજન	૪૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	૬૦૦ યોજન	૭૦૦ યોજન	૮૦૦ યોજન	૯૦૦ યોજન
૩ પરિધિ–	૯૪૯ યોજન	૧૨૬૫ યોજન	૧૫૮૧ યોજન	૧૮૯૭ યોજન	૨૨૧૩ યોજન	૨૫૨૯ યોજન	૨૮૨૯ યોજન (કંઇક વધારે)

હવે તેની ગતિનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. બાકીના તેના પછીના જે અંતર દ્વીપો છે. તેના પરિક્ષેપ પ્રમાણમાં અધિક પણુ થતું જાય છે. એથીજ કહ્યું છે કે 'देवलोकपरिग्गहियाण' ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્

આ બધા અંતરદ્વીપોના મનુષ્યો દેવલોકનો પરિગ્રહ જેઓએ કર્યો છે એવાજ હોય છે. અર્થાત્ આ અન્તર્દ્વીપમાં થનારા મનુષ્યો ભવનપત્યાદિ ઈશાનાન્ત દેવ ગતિ શિવાય અન્ય ગતિયોમાં જન્મ લેતા નથી. અહીં સુધી દક્ષિણ દિશાના એકોરૂક વિગેરે અન્તર દ્વીપોનું વર્ણન કરીને હવે ઉત્તર દિશાના એકોરૂક વિગેરે અન્તર દ્વીપોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

'कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाण' ઈત્યાદિ

'कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' આ સૂત્રદ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્! ઉત્તર દિશાના એકોરૂક મનુષ્યોનો એકોરૂક નામનો દ્વીપ કયાં કહેવામાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जम्बुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं सिहरिस्स वासहरपव्वयस्स उत्तर पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहित्ता एवं जहा दाहिणिल्लाणं तहा उत्तरिल्लाणं भाणियव्वं नवरं सिहरिस्स वासहर पव्वयस्स विदिसासु एवं जाव सुद्धदंत दीवेत्ति जाव से त्तं अंतरदीवगा' જંબૂદ્વીપ નામના આ દ્વીપમાં જે સુમેરૂ પર્વત છે તેની ઉત્તર દિશામાં શિખરી નામનો જે વર્ષધર પર્વત છે તેની ઇશાન દિશાના ચરમાન્તથી લવણ સમુદ્રમાં ત્રણસો યોજન ચાલવાથી જેમ દક્ષિણ દિશાના એકોરૂક મનુષ્યોનો દ્વીપ કહેલ છે, તેજ રીતથી ઉત્તર દિશાના એકોરૂક મનુષ્યોનો પણ એકોરૂક નામનો દ્વીપ કહેવામાં આવેલ છે. એ ઉત્તર દિશાનો અંતરદ્વીપ શિખરી પર્વની દાઢાઓ પર આવેલ છે. અને તે તેની વિદિશાઓમાં છે. શુદ્ધદંતદ્વીપ પર્યન્તના બધા મળીને અઠયાવીસ અંતરદ્વીપો અહિં કહેલ છે. તે બધાનું વર્ણન દક્ષિણ દિશાના અંતર દ્વીપોના વર્ણન પ્રમાણેજ છે. આ રીતે આટલા સુધી અંતર દ્વીપોનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. આ રીતે આટલા સુધી અંતરદ્વીપોના મનુષ્યોનુ નિરૂપણ કરેલ છે.

હવે અકર્મભૂમિના મનુષ્યોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. 'से किं तं' ઈત્યાદિ

'से किं तं अकम्मभूमग मणुस्सा' હે ભગવન્ અકર્મભૂમિના મનુષ્યો કેટલા પ્રકારના છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ! 'अकम्मभूमग मणुस्सा तीस विहा पण्णत्ता' અકર્મભૂમિના મનુષ્યો ત્રીસ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' જે આ પ્રમાણે છે. 'पंचहिं हेमवएहिं' પાંચ પ્રકારના હૈમવતક્ષેત્રના મનુષ્યો 'एवं जहा पण्णवणापदे जाव पंचहिं उत्तर

कुरुहिं'' પાંચ પ્રકારના હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના મનુષ્ય પાંચ પ્રકારના હરિવર્ષ ક્ષેત્રના મનુષ્ય પાંચ પ્રકારના રમ્યકક્ષેત્રના મનુષ્ય અને પાંચ પ્રકારના દેવકુરૂના મનુષ્યો અને પાંચ ઉત્તરકુરૂના મનુષ્યો આ રીતે અઢાઇ દ્વીપમાં આ ત્રીસ ભોગભૂમિ અકર્મભૂમિ છે. આ અકર્મભૂમિયોમાં ઉત્પન્ન થયેલા જે મનુષ્યો છે, તેઓ અકર્મભૂમક મનુષ્યો કહેવાય છે. અને તે બધા મળીને ત્રીસ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'से त्तं अकम्मभूमगा' આ રીતે અકર્મભૂમિયોના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવેલ છે. આનું સવિસ્તર કથન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પ્રજ્ઞાપના પદમાં કરવામાં આવેલ છે. તેથી જીજ્ઞાસુઓએ તે બધુ ત્યાંથી જાણી લેવું

'से किं तं कम्मभूमगा' હે ભગવન્ કર્મભૂમિના મનુષ્યો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ ! કર્મ-ભૂમિના મનુષ્યો 'पन्नरसविहा पण्णत्ता' પંન્નર પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે જાણવા જેમકે 'पंचहिं भरहेहिं, पंचहिं एरवएहिं, पंचहिं महाविदेहेहिं'' પાંચ પ્રકારના ભરતક્ષેત્રના પાંચ પ્રકારના ઐરવતક્ષેત્રના અને પાંચ પ્રકારના મહાવિદેહ ક્ષેત્રના એ પ્રમાણે બધા મળિને પંન્નર પ્રકારની કર્મભૂમિના મનુષ્યો પણ પંન્નર પ્રકારના થઇ જાય છે. 'ते समासओ दुविहा पन्नत्ता' આ કર્મભૂમિના મનુષ્યો સંક્ષેપથી બે પ્રકારના થાય છે. 'तं जहा' જેમકે 'आरिया मिलेच्छा' આર્ય અને મ્લેચ્છ, મ્લેચ્છ શક, સૂત વિગેરે છે. 'एवं जहा पण्णवणापदे जाव से त्तं आरिया' પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પ્રજ્ઞાપના પદમાં આર્ય પ્રકરણ સુધી આ વિષયનું કથન કરેલ છે. તેજ પ્રમાણે તે સઘળું કથન અહિયાં પણ અર્યોના સંબંધમાં સમજી લેવું. 'से त्तं गब्भ वक्कंतिया' આ રીતે આટલા સુધી ગર્ભજ જીવોનું નિરૂપણ થઈ જાય છે. 'से त्तं मणुस्सा' ગર્ભજ જીવોનું નિરૂપણ થઈ જવાથી ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો નુ પણ નિરૂપણ થઈ જાય છે. ॥ ૪૪ ॥

देवों के स्वरुप का निरुपण

આ રીતે સંક્ષેપ અને વિસ્તાર પૂર્વક મનુષ્યોનું નિરૂપણ કરીને હવે દેવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

'से किं तं देवा ? देवा चउव्विहा पण्णत्ता' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–આ વિષયમાં શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને વિનમ્રભાવે પૂછયું કે હે ભગવન્ દેવ કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રીએ કહ્યું કે 'गोयमा ! देवा चउव्विहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! દેવો ચાર પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે, 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'भवणवासी, वाणमंतरा जोइसिया, वेमाणिया' ભવનવાસી, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક

'से किं तं भवणवासी' હે ભગવન્ ભવનવાસી દેવો કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ! ભવનવાસી દેવો 'दसविहा पण्णत्ता' દસ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે 'असुरकुमारा जहा पण्णवणापदे देवाणं भेओ तहा भणितव्वो जाव अणुत्तरोववाइया पंचविहा पण्णत्ता' અસુરકુમાર નાગકુમાર વિગેરે આ દસપ્રકારના ભવનપતિ દેવોનું વર્ણન તથા વાનવ્યન્તર વિગેરે સઘળા દેવોના ભેદોનું વર્ણન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં પાંચ પ્રકારના અનુત્તરોપપાતિક દેવોના કથન સુધી કરવામાં આવેલ છે. તેથી તે સમસ્ત કથન ત્યાંથી જોઇ લેવું પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં ભવનવાસી દેવોના દસ ભેદો આ રીતે કહેવામાં આવેલ છે. અસુર કુમાર ૧, નાગકુમાર ૨, સુવર્ણકુમાર ૩, વિદ્યુત્કુમાર ૪, અગ્નિકુમાર ૫, દ્વીપકુમાર ૬, ઉદધિકુમાર ૭, દિક્કુમાર ૮, પવનકુમાર ૯ અને સ્તનિતકુમાર ૧૦ આ રીતે દસ પ્રકારના ભવનવાસી દેવો કહ્યા છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં કહેવામાં આવેલ દેવોના ભેદો કેટલા સુધી કહેવા જોઇએ તે સંબંધમાં સૂત્રકાર 'जाव' ઇત્યાદિ સૂત્ર કહે છે 'जाव अनुत्तरोववइया पंचविहा पण्णत्ता' યાવત્ એ પદથી અહિયાં ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક, કલ્પોપપન્ન, કલ્પાતીત, નવગ્રૈવેયક દેવોનું તથા અનુત્તરોપપાતિક દેવોના સંબંધમાં પ્રશ્ન કહેવો જોઈએ એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ અનુત્તરોપપાતિક દેવો પાંચ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'विजयवेजयंत जाव सव्वट्ठ सिद्धगा' વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત અપરાજીત અને સર્વાર્થસિદ્ધદેવ, 'से त्तं अणुत्तरोववइया' આ બધા અનુત્તરોપપાતિક દેવો છે. આટલા સુધી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં કહેલ પ્રકરણથી સમજવું. આના પછીનું શ્રીપ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદમાં કહેલ ભવનવાસી દેવોના ભવન વિગેરેનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'कहि णं भंते!' इत्यादि

'कहि णं भंते! भवनवासि देवाणं भवणा पण्णत्ता' હે ભગવન્ ભવનવાસી દેવોના ભવનો કયાં કયા સ્થળે કહેલ છે? 'कहिणं भंते! भवणवासी देवा परिवसंति' તથા હે ભગવન્ ભવનવાસી દેવો કયાં રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असी उत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए' હે ગૌતમ! ૧ એક લાખ ૮૦ એંસી હજાર યોજનના વિસ્તારવાળી સ્થૂળ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની ઉપર અને નીચેના ભાગમાં એક એક હજાર યોજનને છોડીને વચ્ચેના એક લાખ ૭૮ અઠયોતેર હજાર યોજન પ્રમાણ ભાગમાં 'एवं जहा पण्णवणाए जाव भवण वासाइया' આ રીતે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના સ્થાનપદમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. તેજ પ્રમાણેનું કથન સમજી લેવું 'एत्थ णं ते भवणवासीण देवाण सत्त भवण कोडीओ बावत्तरि भवणावाससयसवस्सा भवंतीति मक्खाय'

એ રીતે ભવનવાસી દેવોના ૭ સાત કરોડ ૭૨ બોંતેર લાખ ભવનો છે, એ પ્રમાણે મેં તથા મારી પહેલાના અન્ય બધાજ તીર્થંકર દેવોએ પણ કહેલ છે. તેઓના ૭ સાત કરોડ ૭૨ બોંતેર લાખનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે. ૬૪ ચોસઠ લાખ ભવનાવાસો તો અસુરકુમારોના છે. ૮૪ ચોર્યાશીલાખ નાગકુમારોના છે. ૭૨ બોંતેર લાખ સુવર્ણકુમારોના છે. ૯૬ છન્નુ લાખ વાયુકુમારોના છે. તથા બાકીના છ એટલે કે વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિક્કુમાર અને સ્તનિતકુમાર આ છએ ના ૭૬ છોંતેર ૭૬ છોંતેર લાખ ભવનો છે આ બધાને મેળવવાથી પહેલા કહ્યા પ્રમાણે ૭૭૨૦૦૦૦૦ સાત કરોડ બોંતેર લાખ ભવનો થઈ જાય છે. તેનુ વર્ણન સૂત્રકારે આ પ્રમાણે કરેલ છે. 'ते णं भवणा बाहिं वट्टा अंतो समचउरंसा अहे पुक्खरकण्णिया संठाणसंठिया भवणाओ भाणियव्वो जहा ठाणपदे जाव पडिरूवा' આ ભવનો બહારથી વૃત્ત-ગોળ આકારના હોય છે. અંદરના ભાગમાં સમચતુસ્ર ચોખંડા અને નીચેના ભાગમાં પુષ્કરકર્ણિકાના આકાર જેવા હોય છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના સ્થાનપદ નામના બીજા પદમાં તે બધા ભવનોનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે, તે જ પ્રમાણે તે તમામ વર્ણન અહિં પણ સમજી લેવું જોઈએ. આ વર્ણન 'पडिरूवा' એ પદ સુધી અહીંયા કરી લેવું.

'तत्थ णं बहवे भवणवासी देवा परिवसंति' આ પૂર્વોક્ત ભવનોમાં અનેક પ્રકારના અર્થાત્ દસ પ્રકારના ભવનવાસી દેવો રહે છે. તેઓના નામ આ પ્રમાણે છે. 'असुरा नागसुवण्णा य जहा पण्णवणाए जाव विहरंति' અસુરકુમાર નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિક્કુમાર, પવનકુમાર, અને સ્તનિતકુમાર, તેઓનું સંપૂર્ણ વર્ણન 'चूडामणि मउड रयणा' ઈત્યાદિ પ્રકારથી કહેવામાં આવેલ છે. જે રીતે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદમાં 'जाव विहरंति, એ કથન પર્યન્ત પાઠ કહેવામાં આવેલ છે. તે બધુંજ વર્ણન અહિયાં કરી લેવું.

હવે ભવનવાસી દેવોમાં પહેલા જે અસુરકુમાર દેવો છે, તેઓનું કથન કરવામાં આવે છે. 'कहि णं भंते ! ' ઈત્યાદિ

'कहि णं भंते ! असुरकुमाराणं देवाणं भवणा पुच्छा' હે ભગવન્ ! ભવનવાસીયોમાં અસુરકુમાર નામના જે ભવનવાસી દેવો છે, તેઓના ભવનો ક્યાં કહેવામાં આવ્યા છે ? તથા આ અસુરકુમાર દેવો ક્યાં આગળ રહે છે ?

'एवं जहा पण्णवणा ठाणपदे जाव विहरंति, જે પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાનપદમાં અસુરકુમારોનું કથન 'जाव विहरंति' એ સૂત્રાંશ પર્યન્ત કહેવામાં આવેલ છે. તે તમામ કથન અહીંયાં પણ સમજી લેવું. તે આ પ્રમાણે છે.

'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' આ સૂત્રાંશથી લઇને 'जाव विहरंति' યાવત્ તે અસુરકુમારાદિ દેવો ત્યાં દિવ્ય ભોગોને ભોગવવાનો અનુભવ કરીને સુખપૂર્વક નિવાસ કરે છે. આટલા સુધીનું પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનું વર્ણન અહિંયાં કરી લેવું જોઇએ. પૂર્વ સૂત્રમાં સામાન્ય રીતે અસુરકુમારોના ભવનોનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. તે અસુરકુમાર દેવો દક્ષિણ દિશામાં તથા ઉત્તર દિશામાં નિવાસ કરનારા એ રીતે દક્ષિણાત્ય અને ઔત્તર એમ બે પ્રકારના હોય છે. તે પૈકી પહેલા દાક્ષિણાત્ય અસુરકુમાર દેવોના ભવનો વિગેરેનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं' ઇત્યાદિ

'कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं असुरकुमारदेवाणं भवणा पुच्छा' હે ભગવન્ ! દક્ષિણ દિશામાં નિવાસ કરનાર અસુરકુમાર દેવોના ભવનો ક્યાં આવેલા છે ? તથા તેઓ ક્યાં નિવાસ કરે છે? આ પ્રશ્ન પૃચ્છા એ શબ્દ પ્રયોગથી ઉપસ્થિત કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે एवं जहा ठाणपदे जाव चमरे तत्थ असुरकुमारिंदे असुरकुमारराया परिवसइ जाव विहरइ' હે ગૌતમ આ રીતે જે પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના સ્થાનપદમાં કહેવામાં આવેલ છે તેજ પ્રમાણેનુ કથન અહીંયાં પણ સમજી લેવું તે કથન ચમર અસુરેન્દ્ર અસુરકુમાર રાજા હોય છે. આટલા સુધીનું પુરે પુરૂં અહિયાં સમજી લેવું અર્થાત્ પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને ઉત્તર આપતાં 'गायमा ! जंबुद्दीवे दीवे' એ શબ્દ પ્રયોગથી આરંભીને તે ચમર અસુરેન્દ્ર અસુરકુમાર રાજા 'दिव्वाइं भोग भोगाइं भुंजमाणे विहरइ' દિવ્ય ભોગ ભોગોનો અનુભવ કરતા થકા ત્યાં રહે છે. આટલા સુધી દક્ષિણાત્ય અસુરકુમાર દેવોનું પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના સ્થાનપદમાં કહેલ તમામ વર્ણન અહિંયાં પણ સમજી લેવું ॥ ૪૫॥

હવે ચમર સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલ અસુરરાજ ચમરેન્દ્રની ત્રણ પરિષદાઓનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'चमरस्स णं भंते !' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ– 'चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स असुररन्नो कइ परिसाओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરઇન્દ્રની કેટલી પરિષદાઓ કહેવામાં આવી

છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન શ્રીમહાવીર પ્રભુ શ્રીગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'ગોયમા ! તઓ પરિસાઓ પન્નત્તાઓ' હે ગૌતમ ! અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરની ત્રણ પરિષદાઓ કહેવામાં આવેલ છે. 'તં जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'समिया चंडा जाया' પહેલી સમિતા પરિષદા, બીજી ચંડા પરિષદા અને ત્રીજી જાતા પરિષદા છે. તેમાં 'अब्भिंतरिया समिया, मज्झे चंडा, बाहिं च जाया' તેમાં જે આભ્યંતર પરિષદા છે, તેનું નામ સમિતા છે. મધ્યની જે પરિષદા છે, તેનું નામ ચંડા છે. અને જે બાહ્ય પરિષદા છે, તેનું નામ જાયા છે.

'चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स असुररन्नो अब्भिंतरपरिसाए कइदेव साहस्सीओ पन्नत्ताओ' હે ભગવન્ અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરેન્દ્રની આભ્યન્તર સભામાં કેટલા હજાર દેવો કહ્યા છે? 'मज्झिमपरिसाए कइ देव साहस्सीओ पन्नत्ताओ' મધ્યમ પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો રહે છે? 'बाहिरियाए परिसाए कइ देव साहस्सीओ पन्नत्ताओ' બાહ્ય પરિષદમાં કેટલા હજાર દેવો રહે છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो' હે ગૌતમ! અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરની 'अब्भिंतरपरिसाए' અભ્યન્તર પરિષદામાં 'चउवीसं देव साहस्सीओ पन्नत्ताओ' ૨૪૦૦૦ ચોવીસ હજાર દેવો કહ્યા છે.'मज्झमियाए परिसाए अट्ठावीसं देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' બીજી મધ્યમ પરિષદામાં અઠયાવીસ હજાર દેવો કહ્યા છે. 'बाहिरियाए परिसाए बत्तीसं देव साहस्सीओ' બાહ્ય પરિષદામાં ૩૨૦૦૦ બત્રીસ હજાર દેવો કહ્યા છે.

'चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो अब्भिंतरियाए कति देविसया पण्णत्ता' હે ભગવન્ અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરની આભ્યન્તર પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહેવામાં આવેલ છે? 'मज्झिमियाए परिसाए कति देविसया पण्णत्ता बाहिरियाए परिसाए कइ देविसया पण्णत्ता' મધ્યમ પરિષદામાં કેટલા સેંકડો દેવિયો હોવાનું કહેલ છે? તથા બાહ્ય પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો હોવાનું કહેવામાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે 'गोयमा ! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो अब्भिंतरियाए परिसाए अद्धुट्ठा देविसया पण्णत्ता' હે ગૌતમ! અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરેન્દ્રની આભ્યન્તર પરિષદામાં ૩૫૦ સાડા ત્રણસો દેવિયો હોવાનું કહેલ છે. 'मज्झिमियाए परिसाए तिन्नि देविसया पन्नत्ता' મધ્યમિકા સભામાં ૩૦૦ ત્રણસો દેવિયો કહેવામાં આવેલ છે. 'बाहिरियाए परिसाए अड्ढाइज्जा देविसया पन्नत्ता' અને બાહ્ય પરિષદામાં ૨૫૦ અઢિસો દેવિયો કહી છે. 'चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स असुररण्णो' હે

ભગવન્ અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરની 'अब्भिंतरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' અભ્યન્તર પરિષદાના દેવોની કેટલા કાળની સ્થિતિ કહેવામાં આવેલ છે? 'मज्झिमियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' મધ્યમ પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવેલ છે? તથા 'बाहिरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' બાહ્ય પરિષદના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે **गोयमा! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो अब्भिंतरियाए परिसाए देवाणं अड्ढाइज्जाइं पलियोवमाइं ठिई पण्णत्ता'** હે ગૌતમ! અસુરેન્દ્ર અસુરાજ ચમરની આભ્યન્તર સભાના દેવોની સ્થિતિ અઢિ પલ્યોપમની કહેવામાં આવેલ છે. 'मज्झमियाए परिसाए देवीणं दो पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता' મધ્ય પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ બે પલ્યોપમની કહેલ છે. અને 'बाहिरियाए परिसाए देवीणं दीवड्ढं पलिओवमं ठिई पण्णत्ता' બાહ્ય પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ ૧।। દોઢ પલ્યોપમની કહેલ છે. 'अब्भिंतरियाए परिसाए देवीणं दीवड्ढ पलिओवमं' તથા આભ્યન્તર પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ ૧।। દોઢ પલ્યોપમની કહેલ છે. 'मज्झिमियाए परिसाए देवीणं पलिओवमं' મધ્યમ પરિષદની દેવિયોની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની કહેલ છે. 'बाहिरियाए परिसाए देवीणं अद्ध पलिओवमं' અને બાહ્ય પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ અર્ધા પલ્યોપમની કહેલ છે. **'से केणट्ठेणं भंते!** एवं वुच्चइ' હે ભગવન્! આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે 'चमरस्स असुरिंदस्स तओ परिसाओ पण्णत्ताओ' અસુરેન્દ્ર ચમરની ત્રણ પરિષદાઓ છે. 'समिया चंडा जाया' પહેલી સમિતા બીજી ચંડા અને ત્રીજી જાયા. તેમાં જે આભ્યન્તર પરિષદા છે. તેનું નામ સમિતા છે. મધ્યમા જે પરિષદા છે. તેનું નામ ચંડા છે અને 'बाहिरिया जाया' બાહ્ય જે પરિષદા છે તેનું નામ જાયા છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીગૌતમસ્વામીને પ્રભુશ્રી કહે છે કે **'गोयमा! चमरस्सणं असुरिंदस्स** असुररण्णो अब्भिंतर परिसा देवा बाहिता हव्वमागच्छंति णो अव्वाहिता' હે ગૌતમ! અસુરેન્દ્ર અસુરરાજની જે આભ્યન્તર પરિષદા છે, તે પરિષદાના દેવો જો બોલાવવામાં આવે તોજ આવે છે. તેઓ બોલાવ્યા વગર આવતા નથી. 'मज्झिमपरिसाए देवा बाहिता हव्वमागच्छंति, अव्वाहिता वि' મધ્યમ પરિષદાના જે દેવો છે તેઓને બોલાવવામાં આવે તો પણ આવે છે અને વિના બોલાવ્યા પણ આવે છે. 'बाहिरपरिसा देवा अव्वाहिता हव्व मागच्छंति' તે બાહ્ય પરિષદના જે દેવો છે. તેઓ વગર બોલાવ્યે આવે છે. તેઓને બોલાવવાની જરૂર રહેતી નથી. 'अदुत्तरं च णं गोयमा! चमरे असुरिंदे असुरराया अन्नयरेसु उच्चावएसु कज्ज कोडुंबेसु समुप्पन्नेसु अब्भिंतरियाए परिसाए सद्धिं संमइ संपुच्छणा बहुले विहरइ' બીજી વાત એ છે કે હે ગૌતમ! જ્યારે અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ને કુટુંબ સંબંધી કોઈ સારૂં નરસું કામ આવી પડે છે. ત્યારે તે આભ્યન્તર પરિષદાની સાથે તે સંબંધમાં તેઓની સંમતિલે છે. તેઓને પૂછપરછ કરે છે. 'मज्झिमपरिसाए सद्धिं पयं पवंचेमाणे पवंचेमाणे विहरइ' તથા આભ્યન્તર પરિષદાના દેવોની સાથે જે કરવાનો નિશ્ચય કરેલ હોય છે તે બાબતમાં તેઓ મધ્યમ પરિષદાના દેવોને

સૂચના આપે છે. અને એ કાર્ય કરવાનો વિચાર શા માટે કરવામાં આવેલ છે તે બાબત વિસ્તાર પૂર્વક તેઓને સમજાવે છે. 'बाहिरियाए परिसाए सद्धिं पयं पयंडे माणे पयंडेमाणे विहरइ' અને બાહ્ય પરિષદાના દેવો સાથે વિચારવામાં આવેલ કાર્ય કરવાની આજ્ઞા આપે છે. 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तओ परिसाओ पण्णत्ताओ समिया चंडा जाया' આજ કારણથી હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે અસુરેન્દ્ર અસુરરાજની સમિતા ચંડા, અને જાયા એ નામની ત્રણ પરિષદાઓ છે. 'अब्भिंतरिया समिया, मज्झमिया चंडा, बाहिरिया जाया' તેમાં એક આભ્યંતર પરિષદા છે કે જેનું નામ સમિતા છે. બીજી મધ્યમ પરિષદા છે, જેનું નામ ચંડા છે. અને ત્રીજી બાહ્ય પરિષદા છે જેનું નામ જાયા છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એજ છે કે જે આભ્યન્તર પરિષદા છે, તે કેવળ એક ગૌરવની વસ્તુ છે, તેની સાથે ચમર ઉત્તમ બુદ્ધિમાન્ હોવાના કારણે થોડું પણ કાર્ય કેમ ન હોય પણ સર્વ પ્રથમ તેનો વિચાર કર્યા વિના ચમરઈન્દ્ર પોતાની સ્વેચ્છાથી કંઇ પણ કાર્ય કરતા નથી તેથી ચમરેન્દ્ર આ સભાને ગૌરવશાલી માને છે. અને સૌથી પહેલાં વિચાર વિનિમય કરવામાં આ પરિષદાને જ સાધનભૂત માને છે, તેથી વિચાર વિનિમયમાં સૌથી પહેલા અત્યંત આદરણીય હોવાથી આ સભાનું નામ આભ્યન્તર સભા આ પ્રમાણે કહેલ છે.

આભ્યન્તર સભાની સાથે જે કર્તવ્ય કાર્ય કરવાનો નિશ્ચય થઇ ગયેલ હોય છે, તે નિશ્ચય પાછો જે સભામાં સંભળાવવામાં આવે છે, તે કાર્ય કરવામાં અને ન કરવામાં શું લાભ અને શું ગેરલાભ છે, એ વિષયમાં કોને કોને વાંધો છે, એ તમામ બાબતોને જ્યાં શંકા સમાધાન પૂર્વક સંભળાવવામાં આવે છે, સમજાવવામાં આવે છે, એવી તે સભાનું નામ મધ્યમ પરિષદા છે.

આભ્યન્તર અને મધ્યમ પરિષદા દ્વારા સંપાદિત વિચારિત કરવામાં આવેલ કાર્યને ચાલુ કરવાનો આદેશ જેને આપવામાં આવે છે, તે બાહ્ય સભા છે. આ બાહ્ય પરિષદાનુ ચમરેન્દ્રની દૃષ્ટિમાં કંઈજ મહત્વ હોતું નથી, મધ્યમ પરિષદા પર આભ્યન્તર પરિષદાનું જેમ ગૌરવ હોતું નથી. તેમ તેના પર ચમરેન્દ્રનું મધ્યમ રૂપથી જ ગૌરવ રહે છે, આભ્યન્તર પરિષદા પર ઉત્તમ રીતે ગૌરવ હોય છે. બાહ્ય પરિષદાની સાથે ચમરઈન્દ્ર કર્તવ્ય-કાર્યનો વિચાર કરતા નથી. કેવલ વિચાર કરવામાં આવેલ કાર્યને સંપાદિત કરવાનો આદેશ જ તેને આપે છે. આ કારણોને લઈને આ ત્રણુ સભાઓના નામ નિર્દેશ થયેલ છે. આ ત્રણે સભાના દેવો અને દેવિયોની સંખ્યા તથા તેઓની સ્થિતિનો સંગ્રહ કરીને પ્રગટ કરવાવાળી બે ગાથાઓ છે. 'चउवीउ' ઇત્યાદિ

આ બન્ને ગાથાનો અર્થ પૂર્વોક્ત રીતે સ્પષ્ટ જ છે, અને તેનું કોષ્ટક પણ સંસ્કૃત ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે. ॥ સૂ. ૪૬ ॥

આ રીતે દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમાર દેવોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ઉત્તર દિશાના અસુરકુમાર દેવોનું નિરૂપણ કરે છે 'कहि णं भंते ! उत्तरिल्ला णं असुरकुमाराणं भवणा पण्णत्ता' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે 'कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं भवणा पण्णत्ता' હે ભગવન્ ! ઉત્તર દિશામાં આવેલ અસુરકુમારોના ભવનો કયાં કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! जहा ठाणपदे जाव बली' હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદમાં બલિ પ્રકરણ સુધી જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે અહીંયા પણ સમજી લેવું જોઇએ. 'एत्थ णं वइरोयणिंदे वइरोयणराया परिवसइ जाव विहरइ' અહીંયા વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચન રાજ બલિ રહે છે. યાવત્ દિવ્યભોગોને ભોગવતો થકો રહે છે. આ કથન સુધિનું પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના સ્થાનપદનું કથન ગ્રહણ કરવું જોઇએ.

હવે બલિઇન્દ્રની પરિષદાનું વર્ણન કરવામાં આવે છે 'बलिस्स णं भंते' ઇત્યાદિ 'बलिस्स णं भंते ! वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो कइ परिसाओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલિની પરિષદાઓ કેટલી કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! तिन्नि परिसा पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલિની ત્રણ પરિષદાઓ કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' જેમકે 'समिया चंडा जाया' સમિતા, ચંડા અને જાયા તેમાં 'अब्भिंतरिया समिया' જે આભ્યન્તર સભા છે તેનું નામ સમિતા પરિષદા એ પ્રમાણે છે. 'मज्झमिया चंडा' મધ્યમ સભાનું નામ ચંડા એ પ્રમાણે છે. 'बाहिरिया जाया' અને જે બાહ્ય સભા છે, તેનું નામ જાતા પરિષદ છે, 'बलिस्स णं भंते ! वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो अब्भिंतरिया परिसाए कइ देव सहस्सा पण्णत्ता' હે ભગવન્ વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલિ ઈન્દ્રની આભ્યન્તર પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો કહેવામાં આવેલ છે ? 'जाव बाहिरियाए परिसाए कइ देविसया पण्णत्ता' બાહ્ય પરિષદાના દેવોની સંખ્યાના પ્રશ્નથી લઇને બાહ્ય પરિષદાની દેવિયોની સંખ્યાના પ્રશ્ન સુધિનો પાઠ અહિયાં ગ્રહણ કરવો જોઇએ. જેમકે 'बाहिरियाए परिसाए कइ देव सहस्सा पण्णत्ता' ઇત્યાદિ બાહ્ય પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો કહેવામાં આવેલ છે ? તથા વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલીન્દ્રની અભ્યન્તર પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહેલ છે ? મધ્યમ પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહેવામાં આવેલ છે ? તથા બાહ્ય પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! बलिस्स णं वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो अब्भिंतरियाए परिसाए वीसं देव सहस्सा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ

બલીન્દ્રની આભ્યન્તર પરિષદામાં વીસ હજાર દેવો કહ્યા છે. 'मज्झिमियाए परिसाए चउवीसं देवसहस्सा पण्णत्ता' મધ્યમા પરિષદામાં ચોવીસ હજાર દેવો કહ્યા છે. 'बाहिरियाए परिसाए अट्ठावीसं देवसहस्सा पण्णत्ता' બાહ્ય પરિષદામાં અઠયાવીસ હજાર ૨૮૦૦૦ દેવો કહ્યા છે. તથા 'अब्भिंतरियाए परिसाए अद्ध-पंचमा देविसया पण्णत्ता बाहिरियाए परिसाए अद्धुट्ठा देविसया पण्णत्ता વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલિની આભ્યન્તર પરિષદામાં ૪૫૦ સાડાચારસો દેવિયો કહી છે. મધ્યમ પરિષદામાં ૪૦૦ ચારસો દેવિયો કહી છે. અને બાહ્ય પરિષદામાં ૩૫૦ સાડા ત્રણ સો દેવિયો કહેવામાં આવેલ છે.

'बलिस्स ठिईए पुच्छा जाव बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता, આ પ્રશ્ન બલીન્દ્રની ત્રણે સભાના દેવ દેવિયોની સ્થિતિના સંબંધમાં કરેલ છે. જેમકે હે ભગવન્ વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલીની આભ્યન્તર પરિષદમાં દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવેલ છે? મધ્યમા પરિષદામાં દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે? તેમજ બાહ્ય પરિષદામાં દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે? એજ રીતે આભ્યન્તર પરિષદામાં દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે? મધ્યમા પરિષદામાં દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે? બાહ્ય પરિષદામાં દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ! વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજની આભ્યન્તર પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ ૩। સાડાત્રણ પલ્યોપમની કહેવામાં આવેલ છે. મધ્યમા પરિષદાના દવોની સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની કહી છે. અને બાહ્ય પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ ૨।। અઢિ પલ્યોપમની કહી છે. તથા આભ્યન્તર પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ ૨।। અઢિ પલ્યોપમની કહી છે મધ્યમા પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ બે પલ્યોપમની કહી છે અને બાહ્ય પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ ૧।। પલ્યોપમની કહેવામાં આવેલ છે. આ વિષયમાં બે સંગ્રહ ગાથાઓ કહી છે જે સંસ્કૃત ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે.

'सेसं जहा चमरस्स असुरिंदस्स असुररन्नो' બાકીનું બીજુ તમામ આ બલિઈન્દ્ર સંબંધી કથન અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરના પ્રકરણના કથન પ્રમાણે જ સમજી લેવું તે પ્રકરણ 'से केणट्ठेणं भंते!' ઇત્યાદિ પ્રકારથી છે જેમકે-હે ભગવન્! આપ એવું શા કારણથી કહો છો? ઇત્યાદિ પ્રશ્નોત્તરથી જે રીતે ત્યાં કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે અહિંયાં પણ સમજી લેવું ॥ ૪૭ ॥

દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારોના ભવનાદિ દ્વારોનું વર્ણન કરીને હવે નાગકુમારોના ભવનાદિ દ્વારોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'कहि णं भंते नागकुमारदेवाणं भवणा पण्णत्ता' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ–શ્રીગૌતમસ્વામી નાગકુમારોના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરતાં પ્રભુશ્રીને કહે છે કે 'कहि णं भंते ! नागकुमारदेवाणं भवणा पण्णत्ता' હે ભગવન્! નાગકુમાર દેવોના ભવનો કયાં કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી શ્રીગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'जहा ठाणपदे जाव दाहिणिल्ला वि पुच्छियव्वा जाव धरणे' હે ગૌતમ! આ વિષયમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાનપદમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહીંયાં પણ કહી લેવું જોઈએ. યાવત્ દાક્ષિણાત્ય દક્ષિણ દિશામાં રહેવાવાળા નાગકુમાર દેવ કયાં રહે છે? આ પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર કરીને તે કથન 'ત્યાં નાગકુમારોનો ઇંદ્ર તથા નાગકુમારોનો રાજા ધરણ રહે છે? આ પાઠ પર્યન્ત ત્યાંનું કથન અહિંયાં કહેવું જોઈએ.

'धरणस्स णं भंते ! णागकुमारिंदस्स नागकुमाररण्णो कति परिसाओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ નાગકુમારેના ઇંદ્ર અને નાગકુમારોના રાજા ધરણની કેટલી પરિષદાઓ કહેવામાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! तिण्णि परिसाओ पण्णत्ताओ' હે ગૌતમ! નાગકુમારોના ઈન્દ્ર અને નાગકુમારોના રાજા ધરણની ત્રણ પરિષદાઓ કહેલ છે. 'ताओ चेव जहा चमरस्स' તેના નામો ચમર ઈન્દ્રની પરિષદાના નામો પ્રમાણે જણાવેલ છે. धरणस्स णं भंते ! णागकुमारिंदस्स नागकुमाररण्णो अब्भिंतरियाए परिसाए कति देवसहस्सा पण्णत्ता' હે ભગવન્ નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમાર રાજ ધરણની આભ્યન્તર સભામાં કેટલા હજાર દેવ છે? 'जाव बाहिरियाए परिसाए कति देवी सया पण्णत्ता' યાવત્ બાહ્ય પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહેલ છે? અહીંયાં યાવત્ પદથી એવો પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે કે ધરણની મધ્યમ પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો છે? બાહ્ય સભામાં કેટલા હજાર દેવો છે? આભ્યન્તર સભામાં કેટલા સો દેવિયો છે? મધ્યમા સભામાં કેટલા સો દેવિયો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'धरणस्स णं णागकुमारिंस्स नागकुमाररण्णो अब्भिंतरियाए परिसाए सट्ठिं देवसहस्साइं, मज्झिमियाए परिसाए सत्तरिं देव सहस्साइं, बाहिरियाए असीतिं देव सहस्साइं' હે ગૌતમ! નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમાર રાજ ધરણની આભ્યન્તર પરિષદામાં ૬૦૦૦૦ સાઈઠ હજાર દેવો છે મધ્યમ પરિષદામાં ૭૦૦૦૦ સિતેર હજાર દેવો છે, અને બાહ્ય પરિષદામાં ૮૦૦૦૦ એંસી હજાર દેવો છે. તથા 'अब्भिंतरियाए परिसाए पण्णसत्तरं देवीसयं पण्णत्तं, मज्झिमियाए परिसाए पण्णासं देवीसयं पण्णत्तं, बाहिरियाए परिसाए पणवीसं देवी सयं पण्णत्तं' નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમાર રાજ ધરણની આભ્યન્તર પરિષદામાં ૧૭૫

એકસો પંચોતેર દેવિયો છે. મધ્યમ પરિષદામાં ૧૫૦ દોઢસો દેવિયો છે. બાહ્ય પરિષદામાં ૧૨૫ સવાસો દેવિયો છે.

હવે ધરણેન્દ્રની પરિષદના દેવ દેવિયોની સ્થિતિ કહેવામાં આવે છે. 'धरणस्स णं रन्नो' ઇત્યાદિ

'धरणस्स णं रन्नो अब्भिंतरियाए परिसाए देवाणं केवतियं कालं ठिई पण्णत्ता' હે ભગવન્ નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમાર રાજ ધરણુની આભ્યન્તર પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવેલ છે? 'मज्झिमियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णता' મધ્યમા સભાના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે? 'बाहिरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' અને બાહ્ય પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવેલ છે? એજ પ્રમાણે નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમાર રાજ ધરણુની 'अब्भिंतरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता, मज्झिमियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' આભ્યન્તર પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની છે? મધ્યમ પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની છે? તેમજ બાહ્ય પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! धरणस्स रण्णो अब्भिंतरियाए परिसाए देवाणं साइरेगं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' હે ગૌતમ! નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમારરાજ ધરણુની આભ્યન્તર પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કંઈક વધારે અર્ધ પલ્યોપમની છે. 'मज्झिमियाए परिसाए देवाणं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' મધ્યમ પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ આયુષ્યકાળ અર્ધ પલ્યોપમની છે. 'बाहिरियाए परिसाए देवाणं देसूणं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' બાહ્ય પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કંઈક કમ અર્ધ પલ્યોપમની છે. એજ પ્રમાણે નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમારરાજ ધરણુની આભ્યન્તર પરિષદાની દેવિયોની 'देसूणं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' કંઇક કમ અર્ધપલ્યોપમની છે. 'मज्झिमियाए परिसाए देवीणं साइरेगं चउभागपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' મધ્યમા પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કંઇક વધારે પલ્યોપમની ચોથા ભાગ પ્રમાણુની છે. 'अट्ठो जहा चमरस्स' આ સૂત્રપાઠનું તાત્પર્ય એવું છે કે હે ભગવન્ નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમાર રાજ ધરણુનીએ ત્રણ પરિષદાઓ શા કારણથી આપે કહી છે? ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ! આ તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર અસુરકુમારેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરના પ્રકરણમાં આ વિષયમાં જેવું કથન કરવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે છે. જેથી ત્યાંથીજ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સમજી લેવો. આ રીતે ઔધિક નાગકુમારોનું અને દક્ષિણ દિશાના નાગકુમારોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ઉત્તર દિશામાં

રહેવાવાળા નાગકુમારોનું નિરૂપણ કરે છે. 'कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं नागकुमाराणं भवणा पण्णत्ता' હે ભગવન્ ઉત્તર દિશાના નાગકુમારોના ભવનો કયા આવેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના સ્થાન નામના બીજા પદમાં કહેવામાં આવેલ પાઠ પ્રમાણે એ નાગકુમારોના ભવનો છે. અને તેઓ એ ભવનોમાં ભોગોપભોગોને ભોગવતા થકા રહે છે.

હવે ભૂતાનંદની પરિષાનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'भूयाणंदस्स णं णागकुमारिंदस्स नागकुमाररण्णो अब्भिंतरियाए परिसाए कति देवसाहस्सीओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમારરાજ ભૂતાનંદની આભ્યંતર પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો કહેવામાં આવેલ છે ? નાગકુમારોનો ઇંદ્ર ભૂતાનંદ છે. અને એ ભૂતાનંદ ઉત્તર દિશાના નાગકુમારોનો રાજા છે 'मज्झिमियाए परिसाए कइ देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' તેની મધ્યમા પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો કહ્યા છે ? તથા 'बाहिरियाए परिसाए कइ देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' તેની બાહ્ય પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો કહ્યા છે ? તેજ પ્રમાણે 'अब्भिंतरियाए परिसाए देविसया पण्णत्ता, बाहिरियाए परिसाए कइ देविसया पण्णता' ભૂતાનંદની આભ્યંતર પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહેલ છે ? મધ્યમા પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહેલ છે ? અને બાહ્ય પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'भूयाणंदस्स नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो अब्भिंतरियाए परिसाए पन्नासं देव सहस्सा पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમારરાજ ભૂતાનંદની આભ્યંતર પરિષદામાં ૫૦૦૦૦ પચાસ હજાર દેવો કહ્યા છે મધ્યમાં પરિષદામાં 'सट्ठिं देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' ૬૦૦૦૦ સાઈઠ હજાર દેવો કહ્યા છે. 'बाहिरियाए परिसाए' બાહ્ય પરિષદામાં 'सत्तरि देवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ' ૭૦૦૦૦ સિત્તેર હજાર દેવો કહ્યા છે તથા 'अब्भिंतरियाए परिसाए' આભ્યંતર પરિષદામાં 'दो पण्णवीसं देविसया पन्नत्ता' ૨૨૫ બસો પચીસ દેવિયો કહેલ છે. 'मज्झिमियाए परिसाए दो देविसया पन्नत्ता' મધ્યમા પરિષદામાં ૨૦૦ બસો દેવિયો કહેલ છે. 'बाहिरियाए परिसाए पण्णत्तरं देविसयं पण्णत्तं' બાહ્ય પરિષદામાં ૧૨૫ એક સો પચીસ દેવિયો કહેલ છે.

હવે ભૂતાનંદની પરિષદામાં કહેલ દેવ દેવિયોની સ્થિતિકાળનું કથન કરવામાં આવે છે. 'भूतानंदस्स णं भंते ! नागकुमारिंदस्स नागकुमाररण्णो अब्भिंतरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णता' હે ભગવન્ નાગકુમા-

રેન્દ્ર નાગકુમારરાજ ભૂતાનંદની આભ્યંતર પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ–આયુષ્યકાળ કેટલી કહેલ છે ? એજ પ્રમાણે મધ્યમા પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કેટલી કહેલ છે ? તથા બાહ્ય પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કેટલી કહેલ છે ? તથા આભ્યંતર પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કેટલી કહેલ છે ? મધ્યમા પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કેટલી કહેલ છે ? અને બાહ્ય પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કેટલી કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! भूता-नंदस्स अब्भिंतरियाए परिसाए देवाणं देसूणं पलिओवमं ठिई पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! ભૂતાનંદની આભ્યંતર પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કંઈક ઓછી એક પલ્યોપમની કહેવામાં આવેલ છે. 'मज्झिमियाए परिसाए देवाणं साइरेगं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' મધ્યમા પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કંઈક વધારે અર્ધાપલ્યોપમની કહેલ છે. 'बाहिरियाए परिसाए देवाण अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' બાહ્ય પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ ભવસ્થિતિ અર્ધા પલ્યોપમની કહેલ છે. એ જ પ્રમાણે 'अब्भिंतरियाए परिसाए देवीणं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમારરાજ ભૂતાનંદની આભ્યંતર પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ અર્ધા પલ્યોપમની કહેવામાં આવેલ છે. 'मज्झिमियाए परिसाए देवीणं देसूणं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' મધ્યમા પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કંઈક કમ અર્ધા પલ્યોપમની કહેલ છે. 'बाहिरियाए परिसाए देवीणं साइरेगं चउ-भागपलिओवमं ठिई पन्नत्ता' બાહ્ય પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કંઈક વધારે પલ્યના ચોથા ભાગ પ્રમાણ કહેવામાં આવી છે. 'अत्थो जहा चमरस्स' અહિયાં હે ભગવન્ તેમની સમિતિઓના એ પ્રમાણેના નામો કેમ કહ્યા છે ? એ રીતના પ્રશ્નનો ઉત્તર જે રીતે ચમરના પ્રકરણમાં આપવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણેનો ઉત્તર અહિયાં પણ સમજી લેવો. 'अवसेसाणं वेणुदेवा दीणं महाघोसपज्जवसाणं ठाणपदवत्तव्वया निरवयवा भाणियव्वा' બાકીનું વેણુદેવ વિગેરેથી આરંભીને મહાઘોષ સુધીના ભવનપતિયોનું કથન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા પદમાં કહેલ છે એજ પ્રમાણે એ પૂરે પૂરૂં કથન અહિયાં પણ કહી લેવું જોઈએ પરિષદના સંબંધમાં જુદા પણું આવે છે. તેને સૂત્રકાર પોતેજ 'परिसाओ जहा धरणभूयाणंदाणं दाहिणिल्लाणं जहा धरणस्स उत्तरिल्लाणं जहा भूयाणंदस्स परिमाणंपि ठिई वि' આ સૂત્ર પાઠથી કહેલ છે. દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારોની પરિષદાઓ ધરણેન્દ્રની પરિષદાની સમાન છે. અને ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારોની પરિષદ ભૂતાનન્દની પરિષદની સરખી જ છે. વેણુ

દેવથી લઈને મહાઘોષ સુધીના ભવનપતિ રાજાઓની પરિષદ ધરણેન્દ્ર અને ભૂતાનન્દની પરિષદ જેવી કહી છે તેજ પ્રકારની છે. વિશેષતા કેવળ એજ છે કે દક્ષિણ દિશાના ભવનપતિરાજની પરિષદાનું વર્ણન જે પ્રમાણે ધરણેન્દ્ર ભવન પતિરાજની પરિષદાનું વર્ણન કહેલ છે. તેજ પ્રમાણે સમજવું. અને ઉત્તર દિશાના ભવનપતિરાજની પરિષદાનું વર્ણન ભવનપતિરાજ ભૂતાનન્દની પરિષદાના વર્ણન પ્રમાણેજ છે. તે તે પરિષદાના દેવ દેવિયોના પરિમાણ અને સ્થિતિનું વર્ણન દક્ષિણ દિશાના ધરણેન્દ્રની સભાના દેવ દેવિયોના પરિમાણ પ્રમાણેજ છે. અને ઉત્તર દિશાના વેણુદેવથી લઈ મહાઘોષ સુધીના દેવ દેવિયોનું પરિમાણ ભૂતાનંદની સભાના દેવ દેવિયોના પરિમાણ પ્રમાણે છે. અસુરકુમારાદિ બધાજ ભવનપતિયોના કેવળ ભવનોમાં ઇંદ્રોમાં અને પરિમાણના કથનમાં જુદા પણુ છે. તે આની સંસ્કૃત ટીકામાં આપવામાં આવેલ સાત ગાથાઓથી સમજી લેવું. એ ગાથાઓની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરવામાં આવેલ છે આમાં દક્ષિણ અને ઉત્તર બન્ને દિશામાં રહેવાવાળા ભવનવાસી દેવોના ભવનોની સંખ્યા સમુ-ચ્ચય રૂપે મેળવીને કહેવામાં આવેલ છે. **चउसट्ठी** ઇત્યાદિ ૧ અસુરકુમારોના ભવનો ચોસઠ લાખ છે. ૬૪૦૦૦૦૦ એજ પ્રમાણે નાગકુમારોના ૮૪૦૦૦૦૦ ચોર્યાશી લાખ છે. સુવર્ણકુમારોના ૭૨૦૦૦૦૦ બોંતેર લાખ વાયુકુમારોના ૯૬૦૦૦૦૦ છન્નુ લાખ ભવનો છે. ।। ગા. ૧ ।।

'दीवदिसा' ઇત્યાદિ ગા. ૨ દ્વીપકુમાર, દિક્કુમાર, ઉદધિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, સ્તનિતકુમાર અને અગ્નિકુમાર એ છએને એટલે કે દરેકને છોતેર લાખ ૭૬ છોતેર લાખ ભવનો છે. આજ ભાવને લઈને ગાથાકારે કહ્યું છે

'दीव दीसा उदहीणं विज्जुकुमारिंदथणियमग्गीणं ।
छण्हंपि जुयलयाणं छावत्तरिओ सयसहस्सा' ।। ગા. ૨

હવે દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાઓના ભવન વાસિયોના ભવનોની સંખ્યાનું જૂદું જૂદુ વિવેચન કરવાની ઈચ્છાથી ગાથાકાર પહેલાં ભવનવાસિયોના ભવનોની સંખ્યાનું કથન કરે છે. 'चोत्तीसा' ઇત્યાદિ

દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારોના ૩૪૦૦૦૦ ચોત્રીસ લાખ ભવનો છે. એજ પ્રમાણેના નાગકુમારોના ૪૪૦૦૦૦૦ ચુંવાળીસ લાખ, સુવર્ણકુમારોના ૩૮૦૦૦૦૦ આડત્રીસ લાખ અને વાયુકુમારોના ૫૦૦૦૦૦ પચાસલાખ ભવનો છે. બાકીના દ્વીપકુમાર, દિશાકુમાર, ઉદધિકુમાર, વિદ્યુતકુમાર, અગ્નિકુમાર, અને સ્તનિતકુમાર એ છએને દરેકને ૪૦૦૦૦૦૦ ચાળીસ ૪૦૦૦૦૦૦ ચાળીસ લાખ ભવનો છે.ગા. ૩

હવે ઉત્તર દિશામા આવેલ ભવનવાસિયોના ભવનોની સંખ્યાનું કથન કરવામાં આવે છે. 'तीसा' ઇત્યાદિ ગા. ૪

ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારોના ભવનો ૩૦૦૦૦૦૦ ત્રીસ લાખ છે. એજ પ્રમાણે નાગકુમારોના ૪૦૦૦૦૦૦ ચાલીસ લાખ, સુવર્ણકુમારોના ૩૪૦૦૦૦૦ ચોત્રીસ લાખ અને વાયુકુમારોના ૪૬૦૦૦૦૦ છેંતાલીસ લાખ ભવનો છે. બાકીના જે દ્વીપકુમાર વિગેરે બીજી ગાથામાં બતાવવામાં આવ્યા છે, છએને

દરેકને ૩૬૦૦૦૦૦ છત્રીસ લાખ ૩૬૦૦૦૦૦ છત્રીસ લાખ ભવનો છે. આ રીતે દક્ષિણ દિશા અને ઉત્તર દિશા એમ બન્ને દિશાના ભવનપતિયોના ભવનોની સંખ્યા મેળવવાથી દરેક ભવનપતિયોના ભવનોની સંખ્યા જે પહેલી અને બીજી ગાથામાં કહેલ છે. તે સમુચ્ચય રૂપે આવી જાય છે. ।।ગા. ૪।।

હવે દક્ષિણ અને ઉત્તર બન્ને દિશાના ભવનપતિયોના ઈંદ્રોના નામો બતાવવાની ઈચ્છાથી પહેલા દક્ષિણ દિશાના ભવનપતિયોના ઇંદ્રોના નામો ક્રમ થીબતાવે છે. 'चमरे' ઈત્યાદિ

દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારોનો ઈન્દ્ર ચમર છે. ૧, એજ પ્રમાણે નાગકુમારોનો ઈન્દ્ર ધરણ છે. ૨, સુવર્ણકુમારોનો ઈન્દ્ર વેણુદેવ છે. ૩, વિદ્યુત્કુમારોનો ઈન્દ્ર હરિકાન્ત છે. ૪ અગ્નિકુમારોનો ઈન્દ્ર અગ્નિ શિખ છે. ૫, દ્વીપકુમારોનો ઇન્દ્ર પૂર્ણ છે. ૬ ઉદધિકુમારોનો ઇંદ્ર જલકાંત છે. ૭, દિક્કુમારોનો ઇંદ્ર અમિતગતિ છે. ૮, વાયુ કુમારોનો ઇંદ્ર વેલમ્બ છે. ૯ અને સ્તનિતકુમારોનો ઇન્દ્ર ઘોષ નામનો ઇંદ્ર છે. ૧૦, આ રીતે દક્ષિણદિશાના દશ ભવનપતિયોના દસ ઈન્દ્રો છે. ।। ગા. ૫ ।।

હવે ઉત્તર દિશાના ભવનપતિયોના ઈંદ્રોના નામો ક્રમથી કહેવામાં આવે છે 'बलि' ઈત્યાદિ ગા. ૬

ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારોનો ઇન્દ્ર બલિ છે, ૧ એજ પ્રમાણે નાગકુમારોનો ઇન્દ્ર ભૂતાનંદ છે. ૨, સુવર્ણકુમારોનો ઈંદ્ર વેણુદાલિ છે. ૩, વિદ્યુત્કુમારોનો ઈંદ્ર હરિસ્સહ છે ૪, અગ્નિકુમારોનો ઇન્દ્ર અગ્નિમાણવ છે. ૫, દ્વીપકુમારોનો ઈંદ્ર વિશિષ્ટ છે ૬, ઉદધિકુમારોનો ઇંદ્ર જલપ્રભ છે. ૭, દિક્કુમારોનો ઈંદ્ર અમિતવાહન છે. ૮, વાયુકુમારોનો ઇંદ્ર પ્રભંજન છે. ૯, અને સ્તનિતકુમારોનો ઇંદ્ર મહાઘોષ છે ૧૦, આ રીતે આ દસ ઉત્તર દિશાના દસ ભવનપતિયોના ૧૦ દસ ઇંદ્રો છે. ।। ગા. ૬ ।।

હવે દસ ભવનપતિયોના દરેકના સામાનિક અને આત્મરક્ષક દેવોની સંખ્યા કહે છે छउसट्ठी' ઈત્યાદિ ગા. ૭

દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારોના ઇંદ્ર ચમરેન્દ્રના ૬૪૦૦૦ ચોસઠ હજાર સામાનિક દેવો છે. અને ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારોના ઇંદ્ર ધરણેન્દ્રના ૬૦૦૦૦૦ સાઈઠ હજાર સામાનિક દેવો છે. બાકીના દક્ષિણ અને ઉત્તર બન્ને દિશાના ભવનપતિયોના ઇન્દ્ર જે ધરણેન્દ્ર અને ભૂતાનંદેન્દ્ર આદિ છે, તે બધા ઈન્દ્રોના દરેકના છ છ હજાર સામાનિક દેવો છે. અને બધા ઈંદ્રોના આત્મરક્ષક દેવો પોત પોતાના સામાનિક દેવોની અપેક્ષાથી ચાર ગણા થાય છે. જેમકે ચમરેન્દ્રના સામાનિક દેવ ૬૪૦૦૦ ચોસઠ હજાર હોય છે. તેનાથી ચાર ગણા એટલે કે બસો છપ્પન હજાર અર્થાત્ બે લાખ છપ્પન હજાર ૨૫૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો તેના હોય છે. એજ રીતે બલીન્દ્રના સામાનિક દેવ ૬૦૦૦૦ સાઈઠ હજાર છે. એનાથી ચાર ગણા બસોચાલીસ હજાર ૨૪૦૦૦૦ બે લાખચાલીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવ બલીન્દ્રના હોય છે. બાકીના દક્ષિણઅને ઉત્તર બન્ને દિશાઓના બધા ઈંદ્રોના દરેકને છ છ હજાર સામાનિક દેવ છે. તો તેનાથી ચાર ગણા ૨૪૦૦૦ ચોવીસ હજાર ૨૪૦૦૦ ચોવીસ હજારઆત્મરક્ષક દેવો તે દરેક ઇન્દ્રોના હોય છે. ।। ગા. ૭ ।। આ રીતે સાત ગાથાનો અર્થ અહિયાં બતાવેલ છે. તેનું કોષ્ટક સંસ્કૃત ટીકામાં જોઇ લેવું. દક્ષિણ દિશાના સુવર્ણ-કુમારોની પરિષદાનુ કથન નાગકુમારરાજ ધરણની પરિષદાના કથન પ્રમાણે છે. તથા ઉત્તર દિશાના સુવર્ણકુમારોની પરિષદાનું કથન ઉત્તર દિશાના નાગ કુમારરાજ ભૂતાનંદની પરિષદાના કથન પ્રમાણે છે. આ અભિપ્રાયથી સૂત્રકારે મૂલમાં 'परिसाओ सेसाणं भवणवईणं दाहिणिल्लाणं जहा धरणस्स, उत्तरिल्लाणं जहा भूयाणंदस्स' એ પ્રમાણે કહેલ છે. ।। સૂ. ૪૮ ।।

વાનવ્યન્તર દેવોં કે ભવન આદિકા નિરુપણ

આ રીતે ભવનપતિ દેવોનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર ક્રમાગત વાનવ્ય-ન્તર દેવોનું કથન કરે છે. 'कहिणं भंते! वाणमंतरा णं भवणा' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ-હે ભગવન્ વાનવ્યંતર દેવોના ભવનો કયા સ્થાનપર કહેવામાં આવેલા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'जहा ठाणपदे जाव विहरंति' હે ગૌતમ! આ વિષયમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાનપદમાં જે

પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં કરી લેવું જોઇએ. અર્થાત્ આ વાનવ્યન્તરોના ભવનો ભૌમેય નગરો આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલ રત્નકાંડ કે જે એક હજાર યોજનથી પૃથુલ જાડુ હોય છે, તેની ઉપર એક સો યોજન અવગાહન કરીને અને એજ પ્રમાણે નીચે પણ એક સો યોજન છોડીને વચ્ચેના આઠ સો યોજનમાં વાનવ્યન્તરોના તિર્યક્ અસંખ્યાત લાખ નગરાવાસો આવેલા છે. તે ભૌમેય નગરો 'बहिर्वृत्ताः' બહારથી ગોળ હોય છે. વિગેરે પ્રકારથી સઘળું તેનું વર્ણન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદમાં કહ્યા પ્રમાણેનું સમજી લેવું. ત્યાં એ નગરાવાસોમાં પિશાચ વિગેરે ઘણા વાનવ્યન્તર દેવો રહે છે. તેઓ પોત પોતાના ભવનો, સામાનિક દેવો, અગ્રમહિષિયો, પર્ષદાઓ, અનીકો સેનાઓ, અનીકાધિપતિયો અને આત્મરક્ષક દેવો પર તથા બીજા પણ ઘણા વાનવ્યન્તર દેવ દેવિયો પર અધિપતિ પણું કરતા થકા યાવત્ ભોગઉપભોગોને ભોગવતા થકા રહે છે. આ તમામ કથન ભગવાનના ઉત્તર વાકય રૂપે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાંથી જોઈ લેવુ.

ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પિશાચ વિગેરે વાનવ્યન્તર પૈકી પિશાચના સંબંધમાં પૂછે છે કે 'कहि णं भंते ! विसायाणं' ઈત્યાદિ

'कहि णं भंते ! पिसायाणं देवाणं भवणा पण्णत्ता' હે ભગવન્ પિશાચ દેવોના ભવનો કયાં આગળ આવેલા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે 'जाव ठाणपदे जाव विहरंति' હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના સ્થાનપદ નામના બીજા પદમાં આ વિષયમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહીંયાં પણ કહેવું જોઇએ અહીંયાં પિશાચ દેવોના ભૌમેય નગરોનું તમામ વર્ણન કરી લેવુ જોઇએ એ નગરોમાં પિશાચ દેવ પોત પોતાના ભવન સામાનિક દેવ વિગેરે પરિવાર રૂપ દેવ દેવિયો પર અધિપતિપણું કરતા થકા યાવત્ ભોગઉપભોગોને ભોગવતા થકા રહે છે.

હવે દક્ષિણ દિશાના પિશાચોનો ઇંદ્ર જે કાળ છે, તેનું વર્ણન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે 'दाहिणिल्लाणं पिसायकुमाराणं जाव विहरंति' દક્ષિણુ દિશાના પિશાચકુમારોનું કથન યાવત્ વિહાર કરે છે ત્યાં સુધીનું કરી લેવું, તે આ પ્રમાણે છે. 'कालेय' ઇત્યાદિ

'कालेय तत्थ पिसायकुमारिंदे पिसायराया परिवसइ महिड्ढिए जाव विहरइ' ત્યાં પિશાચોના ભૌમેય નગરોમાં કે જ્યાં પિશાચ દેવો રહે છે, ત્યાં પિશાચેન્દ્ર પિશાચરાજ 'કાલ ઈન્દ્ર' નિવાસ કરે છે. તે મહર્દ્ધિક વિગેરે વિશેષણો વાળો છે, તે ત્યાં પોતાના પરિવાર રૂપ સામાનિક દેવ વિગેરે દેવ દેવિયો પર

અધિપતિ પણું કરતા થકા ભોગ ઉપભોગોને ભોગવતા થકા રહે છે. આ તમામ વર્ણન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાંથી સમજી લેવું.

હવે પિશાચકુમારેન્દ્ર કાલની પરિષદાનું વર્ણન કરવામાં આવે છે 'कालस्स णं भंते!' ઇત્યાદિ

'कालस्स णं भंते! पिसाय इंदस्स पिसाय रन्नो कइ परिसाओ पन्नत्ताओ' હે ભગવન્ પિશાચેન્દ્ર પિશાચ રાજ કાલની કેટલી પરિષદાઓ કહેવામાં આવી છે.? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! तिन्नि परिसाओ पण्णत्ताओ' હે ગૌતમ! પિશાચેન્દ્ર પિશાચરાજ કાલની ત્રણ પરિષદાઓ કહેવામાં આવી છે' तं जहा' જે આ પ્રમાણે છે. 'ईसा तुडिया दढरहा' ઇશા ત્રુટિતાં, અને દઢરથા તેમાં ઇશા પરિષદા આભ્યન્તરિકા પરિષદાના નામથી 'मज्झमिया तुडिया' ત્રુટિતા પરિષદા મધ્યમિકા પરિષદ ના નામથી અને 'बाहिरिया दढरहा' દઢરથા પરિષદા બાહ્યપરિષદાના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. 'कालस्स णं भंते! पिसाय कुमारिंदस्स विसायकुमाररन्नो अब्भिंतरपरिसाए कइ देव साहस्सीओ पण्णत्ता ओ' હે ભગવન્ પિશાચેન્દ્ર પિશાચકુમારરાજ કાલની આભ્યન્તર પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો કહ્યા છે? 'जाव बाहिरियाए परिसाए कइ देवीसया पण्णत्ता' યાવત્ બાહ્ય પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહી છે? અહિં યાવત્ પદથી મધ્યમા પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો છે? અને બાહ્ય પરિષદામાં કેટલા હજાર દેવો કહ્યા છે? તથા આભ્યન્તર પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહી છે? મધ્યમા પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહી છે? અને બાહ્ય પરિષદામાં કેટલા સો દેવિયો કહી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! कालस्स णं पिसायकुमारिंदस्स विसायकुमारराजस्स अब्भिंतरियाए परिसाए अट्ठ देवसाह स्सीओ पन्नत्ताओ' હે ગૌતમ! પિશાચકુમારેન્દ્ર પિશાચકુમારરાજ કાલની આભ્યન્તર પરિષદામાં આઠ હજાર ૮૦૦૦ દેવો કહ્યા છે. 'मज्झिमियाए दस देवसाहस्सीओ पण्णत्ताओ' મધ્યમિકા સભામાં ૧૦૦૦૦ દસ હજાર દેવો કહ્યા છે. 'बाहिरियाए परिसाए बारसदेव साहस्सीओ पण्णत्ताओ' હે ગૌતમ! બાહ્ય પરિષદામાં ૧૨૦૦૦ બાર હજાર દેવો કહ્યા છે. 'अब्भिंतरियाए परिसाए एगं देविसयं पण्णत्तं' તથા આભ્યન્તર પરિષદામાં એક સો દેવિયો કહી છે. मज्झि-मियाए परिसाए एगं देविसयं पण्णत्तं' મધ્યમિકા સભામાં પણ એક સો ૧૦૦ દેવિયો કહી છે. 'बाहिरियाए परिसाए एगं देविसयं पन्नत्तं' બાહ્ય પરિષદામાં પણ એક સો દેવિયો કહી છે.

હવે આ ઉપરોક્ત સઘળા દેવ દેવિયોની સ્થિતિનું કથન કરવામાં આવે છે. 'कालस्स णं' इत्यादि

'कालस्स णं भंते! पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररायस्स अब्भिंतरियाए

परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' હે ભગવન પિશાચકુમારેન્દ્ર પિશાચ-કુમારરાજ કાલની આભ્યન્તર પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે? मज्झिमियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' મધ્યમિક પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે? 'बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' બાહ્ય પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે? એજ રીતે 'जाव बाहरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' યાવત્ બાહ્ય પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે? અહિયાં યાવત્પદથી આભ્યન્તર અને મધ્યમ પરિષદા સંબંધી પ્રશ્ન સમજી લેવો અર્થાત્ આભ્યન્તર પરિષદા મધ્યમિકા પરિષદા અને બાહ્ય પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! कालस्स णं पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररण्णो अब्भंतरियाए परिसाए देवाणं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' હે ગૌતમ! પિશાચ કુમારેન્દ્ર પિશાચ કુમારરાજ કાલ ઇન્દ્રની આભ્યંતર પરિ-ષદાના દેવોની સ્થિતિ અધ્યમાન અયુ અર્ધાપલ્યોપમની કહેવામાં આવી છે. 'मज्झमियाए परिसाए देसूणं अद्धपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' મધ્યમા પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કંઇક ઓછી અર્ધા પલ્યોપમની અને 'बाहिरियाए परिसाए देवाणं साइरेगं चउभागपलिओवमं ठिई पण्णत्ता' બાહ્ય પરિષદાના દેવોની સ્થિતિ કંઇક વધારે પલ્યના ચોથા ભાગ પ્રમાણ કહેલ છે. એજ પ્રમાણે 'अब्भिंतरियाए परिसाए देवीणं' ઇત્યાદિ આભ્યન્તર પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ સાતિરેક કંઇક વધારે ચતુર્ભાગ પલ્યોપમની છે. મધ્યમા પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ

ચતુર્ભાગ પલ્યોપમની છે. અને બાહ્ય પરિષદાની દેવિયોની સ્થિતિ દેશઉન એક દેશ કમ ચતુર્ભાગ પલ્યોપમની કહેલ છે 'अट्ठो जो चेव चमरस्स' વિશેષ કથન ચમરના કથન પ્રમાણે સમજી લેવું જેમકે હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે કાલની ઈશા, ત્રુટિતા અને દઢરથા નામની ત્રણ સભાઓ છે? અને તેમાં ઈશાનુ નામ આભ્યન્તરિકા, ત્રુટિતાનું નામ મધ્યમિકા, અને દઢરથાનુ નામ બાહ્ય સભા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ! આ વિષયમાં તમામ કથન તથા તેથી પણ વધારેના પ્રશ્નોના ઉત્તર ચમરેન્દ્રના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણે અહિં પણ સમજવા અન્તર એટલું જ છે કે અહિયાં ચમરેન્દ્રના સ્થાને કાલ ઇન્દ્રનું નામ કહેવું જોઈએ 'एवं उत्तरस्स वि' જે પ્રમાણેનું આ ઉપરોકત રીતનું કથન દક્ષિણ દિશાના પિશાચકુમાર દેવોના સંબંધમાં કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન ઉત્તર દિશાના

પિશાચકુમાર દેવોનું પણ સમજી લેવું જોઈએ જેમ કે 'कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं पिसायाणं भोमेज्झा णगरा पण्णत्ता, कहि णं भंते उत्तरिल्ला पिसाया देवा परिवसंति' વિગેરે પ્રશ્નોત્તરો દક્ષિણ દિશાના પિશાચકુમારોની જેમજ છે. ફક્ત ફેરફાર એટલોજ છે કે દક્ષિણ દિશાના પિશાચ દેવ મેરૂની દક્ષિણમાં રહે છે, અને ઉત્તર દિશાના પિશાચદેવ મેરૂનો ઉત્તર દિશામાં રહે છે. તથા તેમનો ઈન્દ્ર મહાકાળ છે. આ મહાકાળની પરિષદાનું કથન પણ દક્ષિણ દિશાના કાલની પરિષદાના કથન પ્રમાણેજ છે. 'एवं णिरंतरं जाव गीयजसस्स' જે પ્રમાણે આ દક્ષિણ દિશાના તથા ઉત્તર દિશાના પિશાચોનું કથન કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન ભૂતોથી લઈને ગંધર્વ દેવોના ઈન્દ્રગીત યશ સુધીનું છે તેમ સમજવું. આ સઘળા કથનોમાં પોત પોતના ઈન્દ્રો બાબતમાંજ જુદાપણું છે. ઈંદ્રોનું જુદા પણું બે ગાથાઓ દ્વારા આ રીતે બતાવેલ છે. પિશાચોના ઈન્દ્ર કાલ અને મહાકાળ છે. અને ભૂતોના ઈન્દ્ર સુરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. અર્થાત્ દક્ષિણ દિશાના ભૂતોનો ઈંદ્ર સુરૂપ અને ઉત્તર દિશાના ભૂતોનો ઈંદ્ર પ્રતિરૂપ એ બે ઈન્દ્ર છે. યક્ષોના પૂર્ણભદ્ર અને મણિભદ્ર એ બે ઈંદ્રો છે. રાક્ષસોના ભીમ અને મહાભીમ એ બે ઈંદ્રો છે. કિન્નરોના કિંનર અને કિંપુરૂષ એ બે ઇન્દ્રો છે. કિંપુરૂષોના સત્પુરૂષ અને મહાપુરૂષ એ બે ઈંદ્રો છે. મહોરગોના અતિકાય અને મહાકાય એ બે ઈંદ્રો છે. ગંધર્વોના ગીતરતિ અને ગીતયશ એ બે ઈંદ્રો છે. આ પ્રમાણેના આ વાનવ્યંતરોના મુખ્ય આઠ ભેદો કહેવામાં આવેલ છે. કાલના કથન પ્રમાણેનું કથન ગીતયશ નામના ઈન્દ્ર સુધી સઘળા ઈંદ્રોનું સમજવું. ॥ સૂ. ૪૯ ॥

જ્યોતિષિક દેવોં કે વિમાન આદિ કા નિરુપણ

'कहि णं भंते ! जोइसियाणं देवाणं विमाणा पण्णत्ता' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ–હે ભગવન્ જ્યોતિષ્ક દેવ ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, તારા અને નક્ષત્ર દેવોના વિમાનો કયા સ્થાનપર આવેલા છે? અને 'कहि णं भंते ! जोइसिया देवा परिवसंति' જ્યોતિષ્ક દેવો કયાં રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'उप्पिं दीवसमुद्दाणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ सत्ताणउए जोयणसए उड्ढं उप्पतित्ता दसुत्तरसया जोयणब हल्लेणं, तत्थ णं जोइसियाणं देवाणं तिरियमसंखेज्जा जोइसिय विमाणावाससयसहस्सा भवतीतिमक्खायं' હે ગૌતમ ! દ્વીપ અને સમુદ્રોની ઉપર તથા આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સમભૂમિભાગથી કે જે રૂચક પ્રદેશથી જણાય છે. તેનાથી ૭૯૦ સાતસો નેવું યોજન જાય ત્યારે ૧૧૦ એકસો દસ યોજન પ્રમાણના ઉંચાઈવાળા ક્ષેત્રમાં તીર્છા જ્યોતિષ્ક દેવોના અસંખ્યાત લાખ વિમાનાવાસો કહેવામાં આવેલા છે. એ પ્રમાણે મારૂં તથા અન્ય ભૂતકાળના સર્વ

તીર્થંકરોનું કહેવું છે. 'ते णं विमाणा अद्ध कविट्ठसंठाणसंठिया एवं जहा ठाणपदे जाव चंदिमसूरियाय तत्थ णं जोइसिंदा जोइसियरायाणो परिवसंति महिड्ढिया जाव विहरंति' તે વિમાનો અર્ધા કરેલ કોઠાના આકારના છે. 'एवं जहा ठाण पदे' આ સંબંધમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાનપદમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહીંયા પણ સમજી લેવું. તે વર્ણન ક્યાં સુધીનું અહિયાં કહેવું જોઈએ એ માટે 'जाव' ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠથી કહેલ છે. યાવત્પદથી 'अब्भुग्गय मुसिय पहसिया इव' ઇત્યાદિ વિમાનાવાસોનું વર્ણન અહીંયાં કરી લેવું જોઈએ. એ વિમાનાવાસોમાં બૃહસ્પતિથી લઈને અંગારક પર્યન્તના ગ્રહો, અઠયાવીસ નક્ષત્રો અને તારાઓ નિવાસ કરે છે. તે બધાનું વર્ણન અહિંયાં કરી લેવું જોઈએ. તે ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા ગણ પોત પોતાના વિમાનાવાસો તથા સામાનિક દેવોથી લઈને આત્મરક્ષક દેવ સુધીના તથા પોત પોતાની અગ્રમહિષિયોનું એવં એવા ઘણા દેવ અને દેવિયો પર અધિપતિપણું કરતા થકા અને ભોગ ઉપભોગોને ભોગવતા થકા રહે છે. અહીંયાં આ તમામ વર્ણન સમજી લેવું, 'चंदिमसूरियाय तत्थ णं' ઇત્યાદિ ત્યાં ચંદ્ર અને સૂર્ય એ બે પોત પોતાના ક્ષેત્રના જ્યોતિષ્કોના ઇંદ્ર જ્યોતિષ્કરાજ રહે છે. અહીંયાં 'जाव विहरंति' આ પાઠ પર્યન્ત આ કથન પર્યન્ત કહી લેવું. અર્થાત્ તેઓ ક્યાં રહે છે? તેનું વર્ણન 'महिड्ढिया' મહર્ધિક મોટી ઋદ્ધિવાળા છે, ઇત્યાદિ વર્ણન અહીંયાં સમજી લેવું.

હવે પોતાના વિમાનાવાસ અને પરિવારભૂત દેવ દેવિયો પર અધિપતિ પણું કરતા થકા અને ભોગ ઉપભોગોને ભોગવતા થકા સૂર્યની પરિષદાનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'सूरस्स णं भंते!' ઇત્યાદિ 'सूरस्स णं भंते! जोइसिंदस्स जोइसरण्णो कति परिसाओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ સૂર્યની કેટલી પરિષદાઓ કહેવામાં આવી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा! तिण्णि परिसाओ पण्णत्ताओ' હે ગૌતમ! જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ રાજ સૂર્યની ત્રણ પરિષદાઓ કહેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'तुंबा, तुडिया, पेच्चा' તુમ્બા, ત્રુટિતા અને પ્રેત્યા તેમાં 'अब्भिंतरिया तुंबा, मज्झमिया तुडिया बाहिरिया पेच्चा' તેમાં તુંબા પરિષદાને આભ્યંતર પરિષદા કહેલ છે. ત્રુટિતા નામની પરિષદાને મધ્યમિકા પરિષદા કહી છે. અને પ્રેત્યા નામની પરિષદાને બાહ્યા પરિષદા કહેલ છે. 'सेसं जहा कालस्स परिमाणं ठिई वि' જે પ્રમાણે કાળની સભાના દેવો અને દેવિયોનું પરિમાણ, સંખ્યા અને તેઓની સ્થિતિનું કથન કરવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહીંયાં પણ સમજી લેવું. 'अट्ठो जहा चमरस्स' ચમરના પ્રકરણમાં આ સભાઓના નામો હોવાના સંબંધમાં કારણો બતાવેલ છે, એજ પ્રમાણેનું તમામ કથન અહીંયાં પણ કહી લેવું. 'चंदस्स वि एवं चेव' સૂર્યના સંબંધમાં પરિષદા વિગેરેનું જે પ્રમાણેનું કથન ત્યાં કરવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહીંયાં ચંદ્રના સંબંધમાં પણ કરી લેવું જોઈએ. ॥ સૂ. ૫૦ ॥

જ્યોતિષ્કદેવ તિર્યગ્લોકમાં છે, તેથી તિર્યગ્લોકના પ્રસ્તાવથી હવે સૂત્રકાર દ્વીપ અને સમુદ્રના સમ્બન્ધમાં કથન કરતાં કહે છે. 'कहि ण' भंते ! ઈત્યાદિ

'कहि णं भंते ! दीवेसमुद्दा पण्णत्ता' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ–શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે 'कहि णं भंते ! दीवसमुद्दा पण्णत्ता' હે ભગવન્ દ્વીપ અને સમુદ્રો કયા સ્થાન પર કહ્યા છે ? અર્થાત્ દ્વીપસમુદ્રોની સ્થિતિ કયાં આવેલ છે? આ રીતનો આ પ્રશ્ન શ્રીગૌતમસ્વામીએ દ્વીપ અને સમુદ્રોના અવસ્થાન સંબંધમાં પૂછેલ છે. 'केवइया णं भंते! दीव समुद्दा' હે ભગવન્ એ દ્વીપ સમુદ્રો કેટલા છે ? આ પ્રશ્ન દ્વીપ સમુદ્રોની સંખ્યાના સંબંધમાં કહેલ છે. 'के महालया णं भंते ! दीवसमुद्दा' હે ભગવન્ તે દ્વીપ સમુદ્રો કેટલા મોટા વિશાળ પ્રમાણના છે ? એ પ્રમાણેનો આ પ્રશ્ન તેના આયામ વિગેરેના સંબંધમાં કરેલ છે. 'कि संठिया णं भंते ! दीवसमुद्दा' હે ભગવન્ એ દ્વીપ સમુદ્રોનો આકાર કેવો છે ? આ પ્રશ્ન તેના સંસ્થાનના સંબંધમાં કરેલ છે. તથા 'किमाकारभावपडोयाराणं भंते ! दीवसमुद्दाणं पण्णत्ता' હે ભગવન્ એ દ્વીપ સમુદ્રોનું સ્વરૂપ કેવું છે? એ રીતનો આ પાંચમો પ્રશ્ન તેના સ્વરૂપ વિશેષના સંબંધમાં પૂછેલ છે. આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! जंबूद्दीवाइया दीवा लवणाइया समुद्दा' હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ જેમાં આદિ કહેતાં મુખ્ય છે એવા અનેક દ્વીપો છે. લવણ સમુદ્ર જેની આદિમાં છે એવા સમુદ્રો છે. અહીંયાં શ્રીગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુશ્રીને સૌથી પહેલાં દ્વીપ સમુદ્રો કયા સ્થાન પર આવેલ છે ? એ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન પૂછેલ છે. પરંતુ પ્રભુશ્રીએ એવો ઉત્તર કેમ આપ્યો કે જંબૂદ્વીપ વિગેરે દ્વીપો છે અને લવણ સમુદ્ર વિગેરે સમુદ્રો છે. તમારૂં કથન તો બરોબર છે. પરંતુ આ રીતનો નહીં પૂછવામાં આવેલ તેની આદિ બતાવનાર ઉત્તર આપેલ છે. તે આ પૂછવામાં આવેલ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપવામાં ઉપયોગી છે. અને આગળ પણ આ ઉત્તર ઉપયોગી થનાર છે એટલા માટે આ રીતનો ઉત્તર કહેલ છે. અથવા 'गुणवते शिष्याय अपृष्ठमपि कथनीयम्' ગુણવાન્ શિષ્યે ન પૂછેલ વિષયના સંબંધમાં પણ કહેવું જોઈએ આ પ્રમાણેનું નીતિ વચન છે. તેથી આ નીતિને ધ્યાનમાં રાખીને પ્રભુશ્રીએ પૂછવામાં ન આવેલ વિષયના સંબંધમાં પોતે એ વિષયને ઉદ્ભાવિત કરીને ઉત્તર આપેલ છે. આ જંબૂ-દ્વીપ વિગેરે દ્વીપો અને લવણ સમુદ્ર વિગેરે સમુદ્રો 'संठाणओ एकविहविहाणा वित्थारओ अणेगविहविहाणा' સંસ્થાનની અપેક્ષાથી એક જ પ્રકારના આકાર વાળા છે. કેમકે તેમનો આકાર વૃત્ત ગોળ કહેલ છે. તથા વિસ્તારની અપે-ક્ષાથી તેમનો વિસ્તાર અનેક પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. એજ વાત 'दुगुणा दुगुणे पडुप्पाएमाणा पडुप्पाएमाणा पवित्थरमाणा पवित्थरमाणा आभा-

समाणवीचिया' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સમજાવવામાં આવેલ છે. અર્થાત્ જંબૂદ્વીપનો જેટલો વિસ્તાર છે તેની અપેક્ષાએ લવણ સમુદ્રનો બમણો વિસ્તાર છે લવણ સમુદ્રના વિસ્તારની અપક્ષાએ ધાતકી ખંડનો બમણો વિસ્તાર છે. ઇત્યાદિ 'ओमासमाणवीचिया' દેખવામા આવતા તરંગોવાળા આ વિશેષણ સમુદ્રોનું તો છે જ પરંતુ દ્વીપોનું પણ આ વિશેષણ થઈ શકે છે. કેમકે તેમાં પણ હ્રદ, નદી, તડાગ, (તળાવ) વિગેરે છે જ તથા તેમાં તરંગોનું હોવું સ્વાભાવિક છે. એજ કારણથી આ દ્વીપો અને સમુદ્રો અવભાસમાન વીચિ તરંગોવાળા કહેવામાં આવેલ છે.

હવે એ દ્વીપ સમુદ્રોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'बहुउत्पल पउमकुमुद णलिण सुभग सोगंधिय पोंडरीय महापोंडरीय सयतपत्तसहस्सपत्तपप्फुल्लकेसरो वचिया' ખીલેલા અને કેસરથી યુક્ત એવા અનેક ઉત્પલોથી કમળોથી, પત્રોથી સૂર્ય વિકાશી કમળોથી, ચન્દ્રવિકાશી કુમુદોથી કંઈક કંઈક લાલ વર્ણવાળા નલિનોથી પત્રોથી, સુભગોથી પદ્મવિશેષોથી સૌગન્ધિકોથી વિશેષ પ્રકારના કમળોથી પૌંડરીક સફેદ કમળોથી મોટા મોટા પૌંડરિકોથી શતપત્ર સોપાંખડીવાળા કમળોથી અને હજાર પાંખડીવાળા કમળોથી એ દ્વીપ અને સમુદ્ર સદા શોભાયમાન થતા રહે છે. 'पत्तेयं पत्तेयं पउमवरवेइया परिक्खित्ता' આ દરેક દ્વીપ અને સમુદ્ર પદ્મવર વેદિકાથી ઘેરાયેલા છે. 'पत्तेयं पत्तेयं वणसंडपरिक्खित्ता' આ દરેક દ્વીપ સમુદ્ર વનખંડથી ઘેરાયેલા છે. 'अस्सिं तिरियलोए असंखिज्जा दीवसमुद्दा सयंभूरमणपज्जवसाणा पण्णत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ આ તિર્યગ્લોકમાં એવા આ દ્વીપ અને અંતિમ સમુદ્રો સ્વયંભૂરમણ દ્વીપ પર્યન્ત અને અંતિમ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર પર્યન્ત અસંખ્યાત છે. 'अस्सिं तिरियलोए' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા દ્વીપ સમુદ્રોનું સ્થાન સૂત્રકારે પ્રગટ કરેલ છે. 'असंखेज्जा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા દ્વીપ સમુદ્રોની સંખ્યા પ્રગટ કરેલ છે. 'दुगुणा दुगुणं' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા તેમનું પ્રમાણ બતાવવામાં આવેલ છે. 'संठाणओ' એ પાઠ દ્વારા તેનું સંસ્થાન કહેલ છે 'तत्थ णं अयं जंबुद्दीवे णामं दीवे दीवसमुद्दाणं अब्भिंतरिए सव्वखुड्डाए वट्टे तेल्लापूय संठाणसंठिते वट्टे रहचक्कवालसंठाणसंठिते वट्टे' એ દ્વીપ સમુદ્રોમાં સૌથી પહેલા જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ કે જેમાં આપણે રહીએ છીએ તેથી તેને 'दीवसमुद्दाणं अब्भिंतरिए' એ પદથી વિશેષિત કરેલ છે. કેમકે સઘળા દ્વીપ અને સમુદ્રો જંબૂદ્વીપથી આરંભીને જ આગમોક્ત પ્રકાર પ્રમાણે બમણા બમણા વિસ્તારવાળા બતાવેલ છે.

હવે જંબૂદ્વીપનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'सव्वखुड्डाए' આ જંબૂદ્વીપ સૌથી નાનો છે. 'सव्वखुड्डाए' આ પદ દ્વારા એ સમજાવવામાં આવ્યું છે કે

આ જંબૂદ્વીપ સઘળા દ્વીપ સમુદ્રોની અપેક્ષાથી નાનો છે. કેમકે બીજા દ્વીપો અને સમુદ્રો લવણોદક વિગેરે સમુદ્રોનુ તથા ધાતકીખંડ વિગેરે દ્વીપોના આયામ વિષ્કંભ અને પરિધિનું પ્રમાણ છે, તે જંબૂદ્વીપના આયામ અને વિષ્કંભથી તથા તેની પરિધિથી બમણું બમણું થતું જાય છે. તેથી સૂત્રકારે જંબૂદ્વીપનું પ્રમાણ નાનુ કહેલ છે. અને આયામ વિગેરેનું પરિમાણ તેઓ પોતેજ આગળ પ્રગટ કરશે. તથા 'वट्टे' આ જંબૂદ્વીપ આકારથી ગોળ છે. વલય બલોયાની માફક વચમા ખાલીભાગવાળો પણ ગોળાકાર થઇ શકે છે. તેથી તેની ગોળાઈ સંસ્થાનને લઈને કહે છે. આ ગોળ આકાર 'वट्टे तेल्लापूयसंठाण संठिए' તેલમાં બનાવવામાં આવેલ પુઆ-માલપુઆના જેવો ગોળ છે. તેલમાં પકવવામાં આવેલ પુઆ પોતાના આકાર પ્રકારથી બરોબર રૂપે પરિપૂર્ણ રહે છે. ઘીમાં બનાવવામાં આવેલ પૂઆ એવા ગોળાકારવાળા હોતા નથી. તે કયાંક ઓછા વત્તા ગોળ હોય છે તેનો ગોળાકાર બતાવવા ફરીથી આ પ્રમાણેનો બીજો પણ સૂત્રપાઠ કહેલ છે. 'वट्टे रहचक्कवालसंठाण संठिए' અર્થાત્ આ જંબૂદ્વીપ એવો ગોળ છે કે જેવી ગોળાઈ રથના ચક્ર પૈડાની હોય છે. રથથી સમુદાયના ઉપચારથી રથનું અંગ ચક્ર પૈડુ ગ્રહણ કરેલ છે 'वट्टे पुक्खरकण्णिया संठाणसंठिए' આ જંબૂદ્વીપ એવો ગોળ છે કે જેવી ગોળાઈ પુષ્કર કમળની કળિની હોય છે ગોળાઈ બતાવવા માટે આ ત્રીજુ ઉપમાનપદ કહેલ છે અથવા 'वट्टे पुण्णचंद ससंठाण संठिए' જેવું ગોળ પરિપૂર્ણ પૂર્ણિમાનું ચંદ્ર મંડળ ગોળાકારમાં વ્યવસ્થિત હોય છે એજ પ્રમાણેનો ગોળ આકાર વાળો આ જંબૂદ્વીપ છે. આ રીતે પરિપૂર્ણ ચંદ્રનું આ ચોથું ઉપમાન પદ કહેલ છે. આ કથનથી જંબૂદ્વીપનું સંસ્થાન બતાવેલ છે. હવે તેના આયામ વિગેરેનું પ્રમાણ બતાવે છે. 'एक्कं जोयणसयसहस्सं आयमविक्खंभेणं तिण्णि जोयणसयसहस्साइं सोलस य सहस्साइं दोण्णिय सतावीसे जोयणसए तिण्णिय कोसे अट्ठावीसं च धणुसयं तेरस अंगुलाइं अद्धंगुलकंच किंचिविसेसाहियं परिक्खेवेणं पण्णत्ते' એવા આ જંબૂદ્વીપની લંબાઇ અને પહોળાઈ એક લાખ યોજનની છે. અને તેની પરિધિ ૩ ત્રણ લાખ ૧૬ સોળ હજાર ૨ બસ્સો સત્યાવીસ અને ત્રણ કોસ ૨૮ અઠયાવીસ ધનુષ અને ૧૩ાા સાડાતેર આંગળથી કંઈક વધારે છે.

હવે તેનો આકાર ભાવ પ્રત્યવતાર કહેવામાં આવે છે. 'से णं एक्काए जगतीए सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' પૂર્વોક્ત આયામ વિષ્કંભ પરિક્ષેપ પ્રમાણવાળો આ જંબૂદ્વીપ એક જગતીથી સુનગરના પ્રાકાર જેવા કોટથી ચારે તરફ ઘેરાયેલો છે. 'सा णं जगती अट्ठ जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं मूले बारस जोयणाइं विक्खंभेण मज्झे अट्ठजोयणाइं विक्खंभेणं उप्पिं चत्तारि जोयणाइं

विक्खंभेण मूले विच्छिन्ना मज्झे संखित्ता उप्पिं तणुया' આ જગતી આઠ ચોજનની ઉંચાઇ વાળી છે. ઉપર ઉપરથી તનુ તનુ પાતળી થતી ગઇ છે જેમકે મૂળમાં તેનો વિસ્તાર ૧૨ યોજનનો છે. મધ્યમાં તેનો વિસ્તાર આઠ ચોજનનો છે. અને ઉપરમાં તેનો વિસ્તાર ચાર ચોજનનો છે. એ રીતે આ જગતી મૂળમાં વિસ્તારવાળી ફેલાયેલી છે મધ્યમાં સંકીર્ણ સંકુચિત થઈ ગઇ છે. અને ઉપર પાતળી થયેલ છે. તેથીજ આ 'गोपुच्छसंठाण संठिता' ઉંચું કરવામાં આવેલ ગાયના પુંછડા જેવું સંસ્થાન-આકાર હોય છે તેવા આકાર વાળી કહેવામાં આવેલ છે.

હવે જગતીના સ્વરૂપનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. આ જગતી 'सव्व वइरामया' સર્વ પ્રકારે વજ્ર રત્નમય છે. 'अच्छा, सण्हा, लण्हा, घट्टा, मट्ठा; णीरया, णिम्मला, णिप्पंका, णिक्कंकडच्छाया सप्पभा सस्सिरीया समरीया, सउज्जोया, पासादीया, दरिसणिज्जा अभिरूवा, पडिरूवा' આકાશ અને સ્ફટિક મણિના જેવી સ્વચ્છ છે. ચિકણા પુદ્ગલોથી બનેલ હોવાથી આ ચિકણા તન્તુઓથી બનેલ વસ્ત્ર જેવી શ્લક્ષ્ણ ચિકણી છે. ઘુંટેલા વસ્ત્રની જેમ મસૃણ છે. ખરસાણથી રગડેલ પાષાણની પુતળીની જેમ ઘૃષ્ટ લીસી છે. સુકુમાર શાળથી ઘસેણ પાષાણની પુતળીની જેમ મૃષ્ટ મસૃણ સુંવાળી છે. સ્વભાવિક રજ વિનાની હોવાથી નીરજ છે. આગંતુક મેલના અભાવથી નિર્મલ છે. કાલિમાં વિગેરે કલંકથી રહિત હોવાથી નિષ્કલંક છે. નિરૂપઘાત દીવાની પંક્તિના જેવી હોવાથી નિષ્કંકટ છાયાવાળી છે. સ્વરૂપની અપેક્ષાથી પ્રભાવતી છે. એ વધારે શોભાવાળી હોવાથી સશ્રીક છે. તેમાંથી કિરણોની જાળ બહાર નીકળતી રહે છે, તેથી તે સમરીચ છે. બહાર રહેલ વસ્તુઓને પ્રકાશ કરવાવાળી હોવાથી એ સોદ્યોતા છે. મનની પ્રસન્નતા કરવવાવાળી હોવાથી પ્રાસાદીયા છે, તેને જોતા જોતા મન કયારેય થાકતું નથી તેમજ આંખો પણ થાકતી નથી તેથી તે દર્શનીયા છે. જોવાવાળાને તેનું રૂપ ઘણુંજ સુંદર લાગે છે, તેથી તે અભિરૂપા છે. તથા તેના રૂપ જેવું રૂપ બીજે કયાંય નથી, તેથી અથવા ક્ષણ ક્ષણમાં તેનું રૂપ નવા જેવુજ જોનારાઓને જણાય છે. તેથી પ્રતીરૂપા છે. 'सा णं जगती एक्केणं जालकडएणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' આ જગતી એક જાલ કટકથી ભવનની ભીંતોમાં બનાવવામાં આવેલ રોશનદાનોના જેવી રમણીય સંસ્થાન વાળા પ્રદેશ વિશેષોની પંક્તિયોથી બધી દિશાથી સારી રીતે ઘેરાયલી છે.

હવે જાલકટકનું પ્રમાણ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે 'से णं जालकडएणं अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं पंच धणुसयाइं विक्खंभेणं सव्व रयणामए अच्छे सण्हे लण्हे, जाव पडिरूवे' આ જાલકટક જાલસમૂહ બે કોસની ઉંચાઇ વાળો છે. અને ૫૦૦ પાંચસો ધનુષના વિસ્તાર વાળો છે. પહોળાઈ વાળો છે. આ

જાલ સમૂહ જગતીના મધ્યભાગમાં છે. આ પ્રમાણ એક જાળનું કહેલ છે. આ જાળ કટક કેવા પ્રકારનું છે, તે કહે છે. 'सव्व रयणामए' આ જાલ કટ સર્વ પ્રકારે રત્નમય છે. સ્વચ્છ છે. આકાશ અને સ્ફટિકની જેમ નિર્મલ છે. શ્લક્ષ્ણ છે, લષ્ટ છે, યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. અહીયાં યાવત્પદથી 'घट्टे मट्ठे णीरए णिम्मले णिप्प के णिक्कंकड च्छाए, सप्पभे, सस्सिरीए समरीए, सउज्जोए, पासादीए, दरिसणिज्जे अभिरूवे' આ પદોનો સંગ્રહ થયેલ છે. આ પદોની વ્યાખ્યા ઉપર કરવામાં આવી ગઈ છે. તો તે ત્યાંથી સમજી લેવી. ॥ ૪૯ ॥

જગતી કે ઉપર કે પદ્મવરવેદિકા કા નિરુપણ

'तीसे णं जगतीए उप्पिं बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगा महई पउम' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ– 'तीसे णं जगईए સુનગરના પ્રાકાર કોટ જેવી એ જગતીની ઉપર–ઉપરનાભાગમાં 'बहुमज्झदेसभाए' બરોબર વચમાં 'एत्थ णं महई पउ मवरवेदिया' એક પદ્મવર વેદિકા છે. એ ઘણી મોટી છે. 'सा णं पववर वेदिया' આ પદ્મવર વેદિકા 'अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं' અર્ધાયોજન જેટલી ઉંચી છે. અર્થાત્ બે કોસ–ગાઉની ઉંચાઇ વાળી છે. 'पंच धणुसयाइं विक्खंभेणं' અને ૫૦૦ પાંચસો ધનુષના વિસ્તાર વાળી છે. 'सव्वरयणामए' સર્વ પ્રકારે તે રત્નમય છે. 'जगई समिया' જેટલો જગતીના મધ્ય ભાગનો પરિચય–પરિક્ષેપ છે, એટલોજ આનો પણ પરિક્ષેપ (ઘેરાવો) છે. આ પદ્મવર-વેદિકા 'अच्छा श्लक्ष्णा, लष्टा, घृष्टा, मृष्टा, नीरजस्का' निर्मला, निष्पंका, (કાદવ વિનાની) निष्कंकटच्छाया (કાંકરા વિનાની) सप्रभा, समरीचिका, सोद्योता, दर्शनीया, अभिरूपा, प्रतिरूपा, વિગેરે વિશેષણો વાળી છે આ વિશેષણોનો અર્થ જે પ્રમાણે ઉપર કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણેનો છે, 'तीसेय पउमवर वेइया अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' એ પદ્મવર વેદિકાનો વર્ણાવાસ વર્ણન આ પ્રમાણે છે. 'तं जहा' જેમકે 'वइरामया नेमा' આ પદ્મવર વેદિકની જેનેમા ભૂમિભાગથી ઉપરની તરફ નીકળતા જે પ્રદેશો છે, તે બધા વજ્ર રત્નના બનેલા હોય છે, 'रिट्ठामया पइट्ठाणा' રિષ્ટ રત્નના તેના પ્રતિષ્ઠાન છે. મૂલપાદ છે. 'वेरुलियामया खंभा' વૈડૂર્ય રત્નના તેના સ્તમ્ભો છે. 'सुवण्णरुप्पमया फलगा' સુવર્ણ અને ચાંદીની મેળવણીથી બનેલા તેના ફલકો છે, પાટિયા છે. लोहितक्खमइयो सूईओ' લોહિતાક્ષ રત્નની બનેલી તેની સૂચિયો છે. એ સૂચિયો પરસ્પર સંબંધિત રહે છે. તેને અલગ પડવા દેતી નથી. 'वइरामया संधी' તેના ફલકોની જે સંધિયો છે, તે વજ્ર રત્નથી ભરેલી છે. 'णाणा मणिमया कलेवरो' અહીયાં જે મનુષ્યાદિના ચિત્રો બનાવવામાં આવેલ છે, તે અનેક પ્રકારના મણિયોના બનાવવામાં આવેલ છે. 'णाणा मणिमया कलेवरसंघाडा' તથા મનુષ્યના સ્ત્રી પુરૂષોના

જોડકાના જે ચિત્રો બનેલા છે, તે પણ અનેક પ્રકારના મણિયોના બનેલા છે. 'णाणा मणिमया रूवा' રૂપ–મનુષ્ય ચિત્રોના રૂપ શિવાય બીજા જે ચિત્રો છે, તે બધા અનેક પ્રકારના મણિયોના બનેલા છે. 'णाणामणिमयारूवा संघाडा' રૂપ સંઘાટક અનેક જીવોની જોડીયોના ચિત્ર પણ અનેક પ્રકારના મણિયોથી બનેલ છે. 'अंकमया पक्खा पक्खवाहाओय' તેના પડખા આજુબાજુના ભાગો એક અંક રત્નોનાજ બનેલા છે. 'जोतिरसामया वंसा' વંશા મોટા મોટા વંશો જ્યોતિરસ નામના રત્નોના બનેલા છે. 'वंस कवेल्लुयाय' વંશ-કવેલ્લુક–મોટા વંશોને સ્થિર રાખવા માટે તેની બન્ને બાજુમાં તીર્છા-પણાથી રાખવામાં આવેલ વાંસ પણ જ્યોતી રત્નોના જ બનેલા છે. 'रययामईओ पट्टियाओ' વાંસોની ઉપર છાપરા પર રાખવામાં આવનાર લાંબી વળીયોની જગ્યાએ રાખવામાં આવનારી જે પટીયો છે. તે ચાંદીની બનેલી છે. 'जातरूवमयीओ ओहाडणीओ' કંબાઓને ઢાંકવા માટે તેના ઉપર જે અવઘટિનિક ઢાંકણ છે તે જાતરૂપ રત્નોની બનેલી છે. 'वइरामइओ उवरि पुंछणीओ' એ ઢાંકણની ઉપર જે પુચ્છની ઢાંકણના છિદ્રોને બંધ કરવા માટે તેના ઉપર જે શ્લક્ષ્ણતર તૃણ વિશેષના સ્થાને બીજા ઢાંકણ છે જેમ ઘાસના છાપરાઓ ઉપર બનાવેલા હોય છે. તે વજા રત્નોના છે. અવઘાટણી મોટી હોય છે, અને પુચ્છણી તેનાજ જેવી નાની હોય છે. એટલું એ બન્નેમાં અંતર–જુદાઇ છે. 'सव्वसेए रययामए छायणे' પુંછણીયોની ઉપર અને કવેલ્લુકોની નીચે જે આચ્છાદન ઢાંકણ છે તે રજતમય ચાંદીના બનેલા છે. એવી તે વેદિકા છે. 'सा णं पउमवरवेइया एगमेगेणं हेमजालेणं एगमेगेणं गवक्खजालेणं एगमेगेणं खिंखिणिजालेणं एगमेगेणं मुत्ताजालेणं एगमेगेणं मणिजालेणं एगमेगेणं कणय जालेणं एगमेगेणं रययजालेणं एगमेगेणं पउमवरजालेणं सव्वरयणामएणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' એ પદ્મવર વેદિકા જુદા જુદા સ્થાનોમાં એટલેકે કોઇ એક બાજુ હેમજાલથી લટકતા સુવર્ણમય માળા સમૂહથી કોઇ બાજુ ગવાક્ષ-જાલથી લટકતા ગવાક્ષના આકારવાળા રત્ન વિશેષની માલા સમૂહથી કોઇ બાજુ એક એક લટકતી ક્ષુદ્ર નાની નાની ઘંટિકાજાલથી ઘંટડિયોના સમૂહથી કોઇ બાજુ એક એક લટકતા મોટી મોટી ઘંટિકાજાળથી, લટકતા મુક્તાફળમય મોતીયો વાળા દામ સમૂહોની માળાઓથી એક એક લટકતા કમળજાલથી કમળોના સમૂહથી પીત સુવર્ણમય માળાઓના સમૂહથી એક એક લટકતા રત્નજાળથી રત્નમય માળાઓના સમૂહોથી એક એક સર્વ રત્નમય કમળોની માળાના સમૂહોથી સર્વ દિશાઓથી અને વિદિશાઓથી વ્યાપ્ત થઇ રહી છે. પરિવેષ્ટિત વીંટળાયેલી રહે છે.

'ते णं जाला नवणिज्जलंबूसगा' આ બધા દામ સમૂહ રૂપ જાલ તપા-

વેલા સુવર્ણના લંબૂસક વાળા છે. અર્થાત્ આ હિમાદિ જાલ અગ્રભાગમાં તપાવેલા સોનાના મંડન વિશેષ વાળા છે. એટલેકે કંઇક લાલાશ વાળા અગ્રભાગ વાળા છે. 'सुवण्णपयरगमंडिया' તેની ચારે બાજુ સોનાના પત્રા જડેલ છે. 'णाण मणि रयणविविहहारद्धहार उवसोभियसमुदया' આ બધી જાલ દામસમૂહ અનેક પ્રકારના મણિયોના અને રત્નોના બનાવેલા હારોથી ૧૮ અઢાર લડી વાળા હારોથી એવં અર્ધહાર ૯ નવ લડી વાળા હારોથી શોભાયમાન છે. 'ईसिं अण्णमण्णमसंपत्ता' આ બધા એક બીજાથી બહુ દૂર નથી. પરંતુ નજીક નજીક છે. પણ પરસ્પર એક બીજા સાથે ચોંટેલા નથી. 'पुव्वावरदाहिण उत्तरा गतेहिं वाएहिं' આ બધા જાલ સમૂહ પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણથી આવેલા પવનથી मंदागं मंदागं एज्जामाणा कंपिज्जमाणा' મંદ મંદ રીતે કંપતા રહે છે. અને જ્યારે તે વિશેષ રીતે કંપિત થાય છે. ત્યારે તે 'लंबमाणा लंबमाणा' લાંબાં લાંબાં થઈ જાય છે. અર્થાત્ એમ તેમ ફેલાઇ જાય છે. અને પરસ્પર 'पझंझमाणा पझंझमाणा' એક બીજાની સાથે ટકરાઇ ટકરાઇને શબ્દાયમાન રણકાર વાળા થઈ જાય છે. 'ते णं ओरालेणं मणुण्णेणं कण्णमण निव्वुइकरेणं सद्देणं सव्वओ समंता आपूरेमाणा सिरीए अतीव उवसोभेमाणा चिट्ठंति' આ રીતે તેમાંથી નીકળેલ એ શબ્દ કાન અને મનને ઘણાજ સુખ વિશેષના અનુભવ કરાવનાર નિવડે છે. કેમકે એ શબ્દ ઘણોજ મનોજ્ઞ હોય છે. સઘળી દિશાઓમાં અને વિદિશાઓમાં તે ભરાઇ જાય છે. તેથીજ એ શબ્દના સુંદરપણાથી એ જાલસમૂહ અત્યંત શોભાયમાન થતા રહે છે. 'तिसेणं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे हयसंघाडा, गयसंघाडा नरसंघाडा, किंणरसंघाडा किंपुरिससंघाडा' એ પદ્મવર વેદિકાના જુદા જુદા સ્થાનો પર કયાંક કયાંક અનેક પ્રકારના હયસંઘાટ ઘોડાઓના યુગ્મો ચિત્રેલા છે. અહિયાં સંઘાટ શબ્દ સાધુ સંઘાડાની જેમ યુગ્મ વાચી છે. કયાંક કયાંક ગજ સંઘાટ હાથીના યુગ્મો ચિત્રેલા છે. કયાંક કયાંક નરસંઘાટ મનુષ્ય યુગ્મો ચિત્રેલા છે. કયાંક કયાંક કિંનર સંઘાટ ચિત્રેલા છે. કયાંક કયાંક કિંપુરૂષ સંઘાટ ચિત્રેલા છે. કયાંક કયાંક મહોરગ સંઘાટ ચિત્રેલા છે. કયાંક કયાંક ગંધર્વ સંઘાટ ચિત્રેલા છે. કયાંક કયાંક વૃષભ સંઘાટ ચિત્રેલા છે. આ બધાજ સંઘાટો 'सव्वरयणामया' સર્વ પ્રકારે રત્નમય છે 'अच्छा' ઇત્યાદિ 'पडिरूवा' સુધીના શબ્દનો અર્થ પહેલા કહેવામાં આવી ગયેલ છે. આ બધા હયાદિ સંઘાટ ફૂલોને વરસાવનારા છે, હવે એ હયાદિ સંઘાટોની પંક્તિ વિગેરેનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. 'तीसे णं पउमवरवेइयाए' એ પદ્મવર

વેદિકાના 'तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं' જુદા જુદા સ્થાનોમાં 'हयपंतीओ तहेव जाव पडिरूवा' હયપંક્તિયો છે. યાવત્ તે બધી પંક્તિયો પ્રતિરૂપ છે. અહી યાવત્ શબ્દથી 'सव्वरयणा मया अच्छा' વિગેરે વિશેષણોનો સંગ્રહ થયો. એક દિશામાં જે શ્રેણી હોય છે, તેનું નામ પંક્તિ છે. 'एवं हयवीहिओ जाव पडिरूवाओ' હયાદિ પંક્તિયોની માફક 'सव्वरयणा मया' સર્વ રત્નમય વિગેરે વિશેષણોવાળી હયાદિ પંક્તિયો છે. બન્ને તરફ આજુ બાજુમાં એક એક શ્રેણિ ભાવથી જે બે શ્રેણી થાય છે. તેનું નામ વીથિ છે. પહેલાં જે હયાદિના સંઘાટ વિગેરે કહ્યા છે તે પુરૂષ હયાદિને ઉદ્દેશી કહેલાં છે. હવે એ હયાદિ આઠે સંઘાટાના સ્ત્રી પુરૂષ રૂપ યુગ્મ જોડલાઓનું કથન કરવામાં આવે છે. 'एवं हयमिहुणाइं जाव पडिरूवाइं' હયાદિ પંક્તિની જેમ ત્યાં હયાદિકોના સ્ત્રી પુરૂષ રૂપ જોડલા પણ છે. આ હયાદિ મિથુનો પણ સર્વ રત્નમય વિગેરે પૂર્વોક્ત વિશેષણો વાળા છે. 'तीसे णं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे पउमलयाओ नागलयाओ एवं असोगलयाओ' ઇત્યાદિ એ પદ્મવર વેદિકાના જૂદા જૂદા સ્થનો પર અનેક પદ્મલતા છે, અનેક નાગલતાઓ છે. અનેક અશોકલતાઓ છે. ચંપકલતાઓ છે. આમ્રલતાઓ છે. બાણલતાઓ છે. વાસન્તિલતાઓ છે. અતિમુકતલતાઓ છે. કુંદલતાઓ છે અને શ્યામલતાઓ છે. આ બધી લતાઓ છએ ઋતુઓમાં પુષ્પાન્વિત રહે છે. હવે યાવત્ પદથી ગ્રહણ થયેલ વિશેષણો બતાવે છે. નિત્ય કુડૂમલ-કળિયો વાળી બની રહે છે.નિત્ય પલ્લવિત રહે છે. નિત્ય સ્તબકિત રહે છે. નિત્ય કલિયો ગુલ્મિત રહે છે નિત્ય યમલિત સમાન જાતની લતા યુગ્મોવાળી રહે છે. તથા 'सुविहत्थ पडिमंजरिवडिंसगधरीओ' સુવિભકત પ્રતિવિશિષ્ટ મંજરી એજ કહેવાય છે કે જે એક વડિંસગ અવતંસક મુકુટને ધારણ કરેલ રહે છે. 'सव्वरयणा मईओ सण्हाओ' આ બધી લતાઓ પણ સર્વાત્મના સર્વ પ્રકારે રત્નમય છે. અને શ્લક્ષ્ણ વિગેરે વિશેષણો વાળી છે. આ શ્લક્ષ્ણ વિગેરે પ્રતિરૂપ સુધીના પદોનો અર્થ પહેલાંજ લખવામાં આવી ગયેલ છે. તેથી એ રીતેનો અર્થ અહિયાં સમજી લેવો.

હવે પદ્મવર વેદિકાના શબ્દ પ્રવૃત્તિ નિમિત્તને જાણવા માટે શ્રીગૌતમ-સ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ पउमवरवेइया पउमवर वेइया' હે ભગવન્ એ પદ્મવર વેદિકાનું એવું નામ આપે શા કારણથી કહેલ છે? અર્થાત્ તેના નામની શબ્દ પ્રવૃત્તિમાં શું કારણ છે કે જેથી એ પદ્મવર વેદિકા કહેવાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं वेदियासु वेदियावाहासु वेदिया सीसफलएसु, वेदियापुडंतरेसु, खंभेसु खंभवाहासु खंभसीसेसु, खंभपुडंतरेसु' હે ગૌતમ ! પદ્મવર વેદિકાના એ એ સ્થાનોમાં જેમ વેદિકાના ઉપવેશ યોગ્ય છજ્જાોની ઉપર વેદિકાના બન્ને પાર્શ્વ ભાગો પર વેદિકાના શિરોભાગ રૂપ ફલકોની ઉપર વેદિકાના પુટાન્તરોમાં બે વેદિકાના અપાન્તરાલમાં સ્તંભોની ઉપર સ્તંભોની આજુ બાજુમાં સ્તંભોના ઉપરના ભાગમાં સ્તમ્ભ પુટાન્તરોમાં

બે સ્તમ્ભોની વચમાં 'सूईसु सूईमुहेसु सूईफलएसु सूईपुडंतरेसु पक्खेसु पक्ख वाहासु पक्खपुडंतरेसु' એજ રીતે ફલકના સંબંધને જુદા ન પડવા દેવ ના કારણભૂત એવી પાદુકાના સ્થાનાપન્ન સૂચિયોની ઉપર સૂચિયોના અગ્રભાગની ઉપર કે જયાં સુચી ફલકને ભેદીને વચમાં પ્રવેશે છે, ત્યાનો પ્રદેશ સૂચીમુખ કહેવાય છે. સૂચિયોના સંબંધવાળા ફલકોની ઉપર બે સૂચિયોના અન્તરાલ મધ્ય પ્રદેશમાં એજ રીતે પક્ષોની ઉપર પક્ષોની આજુબાજુમાં અને પક્ષ પુટાંતરોની ઉપર 'बहुइं उप्पलाइं पउमाइं जाव सयसहस्सपत्ताइं सव्वरयणामयाइं, अच्छाइं' ઇત્યાદિ અનેક ઉત્પલ અનેક સૂર્ય વિકાશી કમલ યાવત્ નલિન, સુભંગ, સૌગન્ધિક, પુંડરીક, મહાપુંડરીક, શતપત્રો અને સહસ્રપત્રો ખીલેલા રહે છે. ઉત્પલથી લઈને સહસ્રપત્ર સુધીના જેટલા પ્રકારના કમળો કહ્યા છે તે બધા સર્વાત્મના રત્નમય છે, અને અચ્છ કહેતાં સુંદર છે, આ અચ્છાદિ પદોનો અર્થ પૂર્વોક્ત રીતે સમજી લેવો. 'महया महया वासिक्कच्छत्त समयाइ' આ ઉત્પલાદિ બધા પ્રકારના કમળો વર્ષાકાળમાં ઉત્પન્ન થયેલા છત્રક છત્રીના આકાર જેવી વનસ્પતિ વિશેષના આકાર જેવાજ 'समणाउओ पण्णत्ताइं' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ કહેવામાં આવેલ છે.

'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ पउमवरवेइया' આ કારણથી હે ગૌતમ ! તેને પદ્મવર વેદિકા એ નામથી કહેવામાં આવેલ છે. અર્થાત્ આ પદ્મવર વેદિકામાં પદ્મોનું અતિશય પણું છે. તેથી તેનું નામ પદ્મવર વેદિકા એ રીતનું થયેલ છે. 'पउमवरवेइयाणं भंते ! किं सासया असासया' હે ભગવન્ આ પદ્મવર વેદિકા શાશ્વત છે કે અશાશ્વત છે ? આ પ્રમાણેનો આ પ્રશ્ન પદ્મવર વેદિકાના નિત્યપણા અને અનિત્યપણાના સંબંધમાં કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! सिय सासया सिय असासया' હે ગૌતમ ! આ પદ્મવર વેદિકા કથંચિત્ શાશ્વત છે, અને કથંચિત્ અશાશ્વત છે. 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सिय सासया सिय असासया' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે પદ્મવર વેદિકા કથંચિત્ શાશ્વત છે અને કથંચિત અશાશ્વત છે ? આ રીતનો પ્રશ્ન શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એટલા માટે પૂછેલ છેકે એક ધર્મિમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધ એવાં બે ધર્મોનો સમાવેશ થતો નથી. નિત્યની અપેક્ષાએ અનિત્ય અને અનિત્યની અપેક્ષાએ નિત્ય વિરૂદ્ધ છે. બે વિરોધી ધર્મોમાં એજ વિરૂદ્ધ પણું છે કે એક સ્થળે એ બન્ને એકી સાથે રહેતા નથી. જો બે વિરોધિ ધર્મો પણ એક સ્થળે એકી સાથે રહેવા લાગે તો પછી બધાજ ધર્મો બધામાં રહેવા લાગી જાય આ રીતે તો વિરોધપણુંજ નાશ પામી જશે. શ્રીગૌતમસ્વામીની આ વાત સાંભળીને શ્રી મહાવીરપ્રભુ બે વિરોધી ધર્મોનો એક જ સ્થળે સમાવેશ અનેકાન્ત માન્યતામાં

થઈ જાય છે. એ વાત લક્ષમાં રાખીને કહે છે કે 'गोयमा ! दव्वट्ठयाए सासया' હે ગૌતમ! મેં જે એવું કહ્યું છે કે એ પદ્મવરવેદિકા કથંચિત શાશ્વત છે આ કથન દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ કરવામાં આવેલ છે. પર્યાયાર્થિક નયથી નહી. વસ્તુ દ્રવ્ય પર્યાયાત્મક છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાથી તે દ્રવ્યાર્થિક છે. અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ પર્યાયાત્મક છે. દ્રવ્યાર્થિક નયવસ્તુમાં પર્યાયને ગૌણ કરીને કેવળ દ્રવ્યનેજ વિષય કરે છે. દ્રવ્ય ત્રિકાલવર્તી અન્વયી પરિણામ વાળું હોય છે. નહીતર તેમાં દ્રવ્ય પણુંજ ન રહે અન્વયી હોવાથીજ તે પોતાના મૌલિકપણાને છોડતું નથી. જેમકે ગંગા સિંધુનો પ્રવાહ પોતાના મૌલિક પણાને છોડતો નથી. તેથી દ્રવ્યાર્થિક નયના મતથી પદ્મવર વેદિકા શાશ્વતી છે અને 'वण्णपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं रसपज्जवेहिं' વર્ણ પર્યાયોની અપેક્ષાએ ગંધપર્યાયોની અપેક્ષાએ રસપર્યાયોની અપેક્ષાએ તથા સ્પર્શ પર્યાયોની અપેક્ષાએ તથા બીજા પુદ્ગલોના વિઘટન અને આગમનની અપેક્ષાથી તે આશાશ્વતી છે. એનું તાત્પર્ય એવું છે કે પર્યાયાર્થિક નયના મત પ્રમાણે દ્રવ્ય ગૌણ થઈ જાય છે. અને પર્યાય મુખ્ય થઇ જાય છે. અને પર્યાયો પ્રતિક્ષણે પરિવર્તન રૂપ અર્થાત્ બદલાઇ જવાવાળા હોવાથી અથવા કિંચત્કાલ ભાવી હોવાથી વિનાશ ધર્મવાળા હોય છે. તેથી તે અપેક્ષાથી તે અશાશ્વતી કહેલ છે. 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ सिय सासया सिय असासया' તે કારણથી હે ગૌતમ! મેં એવું કહ્યું છે કે પદ્મવર વેદિકા કથંચિત્ નિત્ય છે અને કથંચિત્ અનિત્ય છે. જે દ્રવ્યાર્થિક નયવાદી છે તે પોતાનામતનું સમર્થન કરવા માટે એવું કહે છે કે જે અત્યંત અસત સ્વરૂપ હોય છે, તેનો આકાશ કુસુમની માફક ક્યારેય ઉત્પાદ થતો નથી અને જે સત્ સ્વરૂપ હોય છે તેનો આકાશની માફક ક્યારેય વિનાશ થતો નથી. 'नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः' એ પ્રમાણે સિદ્ધાંત વચન છે. તો પણ દરેક વસ્તુમાં જે ઉત્પાદ અને વિનાશ દેખાય છે તે આવિર્ભાવ તિરોભાવ રૂપજ છે. જેમ ઉત્પાદ અને વિનાશ રૂપ આવિર્ભાવ તિરોભાવ સર્પનો ઉત્ફણ-ફણા ફેલાવે ત્યારે અને વિફણ ફણ સંકોચીલે ત્યારે પ્રતીત થાય છે. જેથી એજ સિદ્ધાંત બરોબર છે કે સઘળી વસ્તુઓ નિત્ય છે. આ પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થિક નયની આ માન્યતામાં એવો સંદેહ થાય છે કે ઘટાદિની જેમ આ પદ્મવર વેદિકા શાશ્વતી છે? અથવા સર્વદા સકળ કાળમાં એ એજ રૂપે રહેવાના કારણ શાશ્વતી છે? આ રીતનો સંદેહ થવાથી શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન પૂછેલ છે કે 'पउमवर वेइया णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होई' હે ભગવન્ પદ્મવર વેદિકા કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી આ પ્રમાણેની રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી શ્રીગૌતમસ્વામી કહે છે કે 'गोयमा ! ण कयावि णासी ण कयावि णत्थि ण कया-वि ण भविस्सइ' હે ગૌતમ ! આ પદ્મવર વેદિકા પહેલા ન હતી તેમ નથી.

એ વર્તમાનમાં નથી એમ પણ નથી. અને ભવિષ્યમાં એ નહીં હોય એમ પણ નથી. પરંતુ 'भुविंच भवइ य भविस्सइय' આ પદ્મવર વેદિકા પહેલા પણ હતી વર્તમાનમાં પણ છે, અને ભવિષ્યમાં પણ એ સદા રહેશે. આ રીતે તેનું અસ્તિત્વ ત્રણે કાળમાં છે. તેથીએ 'धुवा' મેરૂ વિગેરેની જેમ ધ્રુવ છે. અને ધ્રુવ હોવાથીજ એ 'णियया' પોતાના સ્વરૂપે નિયત છે. નિયત હોવાથીજ એ 'अक्खया' ગંગા સિંધુના પ્રવાહમાં પ્રવૃત્ત પૌંડરિક હ્રદની જેમ અનેક પુદ્ગલોનું વિઘટન થવા છતાં, પણ એટલા પ્રમાણના બીજા પુદ્ગલો મળી જવાથી અક્ષય છે. તેના સ્વરૂપનો વિનાશ ક્યારેય પણ થતો નથી. અક્ષય હોવાથી તે 'अव्वया' અવ્યય છે. અવ્યય શબ્દ વાચ્ય છે, કેમકે થોડા એવા સ્વરૂપમાં પણ તે પોતાના સ્વરૂપથી ક્યારેય પણ ચલિત થતી નથી. અવ્યય હોવાથીજ એ પોતાના પ્રમાણમાં 'अवट्ठिया' માનુષોત્તર પર્વતથી બહાર રહેલ સમુદ્ર પ્રમાણે તે અવસ્થિત છે. આ રીતે પોતાના પ્રમાણમાં તે અવસ્થાન વાળી હોવાથી પદ્મવર વેદિકા ધર્માસ્તિકાયાદિની જેમ તે નિત્ય છે. ॥ સૂ. ૫૨ ॥

વનષન્ડ આદિકા વર્ણન

આ રીતે પદ્મવર વેદિકા શબ્દની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત પ્રગટ કરીને હવે સૂત્રકાર તેમાં જે વનખંડ વિગેરે છે. તે બતાવવા નીચે પ્રમાણે સૂત્ર કહે છે. 'तीसे णं जगतीए उप्पिं बाहिं पउमवरवेइयाए एत्थ णं' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ–એ પ્રકારના જગતીની ઉપર વર્તમાન પદ્મવરવેદિકાની બહારનો જે પ્રદેશ છે એ પ્રદેશમાં 'एगे महं वणसंडे पण्णत्ते' એક વિશાળ વનખંડ છે. જ્યાં અનેક પ્રકારના ઉત્તમોત્તમ વૃક્ષોના સમુદાય હોય છે. એ સ્થાનનું નામ વનખંડ છે. 'तदुक्तम्-एकजाइएहिं रुक्खेहिं वणं अणेगजाइएहिं उत्तमेहिं रुक्खेहिं वणसंडे' એક જાતના વૃક્ષો જે સ્થાનપર હોય છે, તેનું નામ વન છે. અને અનેક જાતના વૃક્ષો જે સ્થાન પર હોય છે તેનું નામ વનખંડ છે.

'देसूणाइं दोजोयणाइं चक्कवालविक्खंभेणं जगती समए परिक्खेवेणं' આ વનખંડ કંઈક કમ બે યોજનનો હોય છે. અને તેનું ચક્રવાલ વિષ્કંભ જગતીના ચક્રવાલ વિષ્કંભની જેવો છે. તે વનખંડ કેવા પ્રકારનો છે? તેનુ હવે સૂત્રકાર વર્ણન કરે છે. 'किण्हे किण्होभासे जाव अणेग सगड रह०' ઈત્યાદિ છાયા પ્રધાન હોવાથી આ વનખંડ કૃષ્ણ વર્ણનું છે. વૃક્ષોના પત્રો પ્રાયઃમધ્યમ અવસ્થામાં વર્તમાન હોય ત્યારે નીલવર્ણનું હોય છે. આ કારણથી એ વનખંડને કૃષ્ણ કહ્યું છે. કારણકે એ અવસ્થામાં તે કાળા વર્ણથી શોભાયમાન હોય છે, એજ વાત 'किण्होभासे' એ પદ દ્વારા સૂચવેલ છે. જેટલા ભાગમાં એ વનખંડમાં કૃષ્ણ પત્રો હોય છે. એટલા ભાગમાં એ વનખંડ કૃષ્ણવર્ણથી પ્રતિભાસિત થાય છે. અહિયાં યાવત્પદથી જે વિશેષણોનો સંગ્રહ થયો છે, એ વિશેષણોની વ્યાખ્યા

આ રીતે છે. 'हरिए हरिओभासे-हरितो हरितावभासः' કયાંક કયાંક એ વનખંડ હરિત છે. કેમકે એકદમ લીલા પાંદડાને લઇને હરિતપણાથી તેનો પ્રતિભાસ થાય છે 'नीले नीलोभासे' ઈત્યાદિ 'नीलो नीलावभासः' કયાંક કયાંક કોઈ કોઈ પ્રદેશ વિશેષમાં આ વન નીલ છે, કેમકે નીલ વર્ણ રૂપે તેનો પ્રતિભાસ થાય છે. હરિત અવસ્થાને પુરીકરીને કૃષ્ણ અવસ્થાને પ્રાપ્ત ન થયેલ પત્રો નીલ કહેવાય છે. આ પત્રના સંબંધી નીલિમાના યોગથી એ વનને પણ નીલ કહે છે. પત્રો પોતાની યુવાઅવસ્થામાં કિસલય કુંપળ અવસ્થાને અને પોતાની લાલિમાને છોડીદે છે. ત્યારે તે હરિત અવસ્થામાં આવી જાય છે. તેથીજ એ પ્રમાણે કહેલ છે. કે આ વનખંડ કોઈ કોઈ ભાગમાં લીલાશ વાળા છે. અને લીલાપણાથીજ તેનો પ્રતિભાસ થાય છે. આ વનખંડ કયાંક કયાંક કૃષ્ણવર્ણ વાળા છે. કયાંક કયાંક નીલવર્ણ વાળા છે. કયાંક કયાંક હરિત હોય છે ઈત્યાદિ રૂપે જે કથન કરવામાં આવેલ છે, તેનું કારણ એ એ રૂપે ત્યાં ત્યાં તે પ્રતિભાસિત થાય છે. એજ વાત 'किण्हो किण्होभासे' વિગેરેથી પુષ્ટ કરવામાં આવેલ છે જ્યારે પાન પોતાની પ્રૌઢાવસ્થામાં આવે છે, ત્યારે હરિતપણાનો ધીરે ધીરે અભાવ થઈને શ્વેતપણું આવવા લાગે છે. શ્વેતપણામાં શીતળતાનો અર્થાત્ શીત વાયુનો વાસ થઇ જાય છે. તેથી એ વનખંડ પણ તેના યોગથી કયાંક કયાંક 'शीतः शीतावभासः' શીતવાયુના સ્પર્શ વાળો છે અને શીતવાયુના સ્પર્શ રૂપે તેનો પ્રતિભાસ થાય છે. આ કૃષ્ણ, નીલ, હરિત, વર્ણ જે કારણથી પોતે પોતાનામાં ઉત્કટ, સ્નિગ્ધ, અને તીવ્ર કહેવાય છે, એજ કારણે તેના યોગથી એ વનખંડ પણ સ્નિગ્ધ, અને તીવ્ર કહેવાય છે. આ કથન માત્ર ઉપચાર રૂપે કહેલ છે, તેથી તે અવાસ્તવિક નથી કારણકે એ રૂપે તેનો પ્રતિભાસ થાય છે. એથીજ એ વનખંડના વર્ણનમાં સ્નિગ્ધાવભાસ અને તીવ્રાવભાસ એ બે વિશેષણોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે. જો કોઇ એવી શંકા કરે કે અવભાસ જ્ઞાન તો મિથ્યાપણું હોય છે, જેમકે મૃગતૃષ્ણા મરૂ મરીચિકામાં ઝાંઝવામાં જલનો મિથ્યા અવભાસ થાય છે તેથી તેવી રીતે અહીંયાં પણ એવો મિથ્યાવભાસ થઈ શકે છે. તો પછી આ અવભાસથી ત્યાંનું યથાર્થ વર્ણન કેવી રીતે કરી શકાય ? અને ત્યાંના યથાર્થ સ્વરૂપનું વર્ણન કેવી રીતે થાય ? આ શંકાના સમાધાન માટે કૃષ્ણ વિગેરેના તે રીતના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવા માટે સૂત્રકારે આ વક્ષ્યમાણ બીજા વિશેષણોનું કથન કર્યું

છે. તેનાથી ત્યાં તેનું તેવા પ્રકારનું પ્રતિપાદન થઈ જાય છે 'किण्हे किण्हच्छाए' એ વનખંડ કૃષ્ણ એ માટે કહેવાય છે કે તેની છાયા આકાર કૃષ્ણ છે. અહીંયા 'कृष्णच्छाय:' એ પદમાં આ પ્રથમાં વિભક્તિ હેત્વર્થમાં થયેલ છે. 'निमित्त कारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनाँ प्रायो दर्शनात्' આ વચન પ્રમાણે પંચમ્યન્ત હેતુના અર્થમાં પ્રથમાં વિભક્તિ થઇ જાય છે. તેથી સૂત્રકારે આ વચનથી એ સમર્થિત કર્યું છે કે જે કારણથી સર્વ અવિસંવાદિપણાથી તેની છાયા આકાર કૃષ્ણ છે. એજ કારણથી એ વનખંડ પણ કૃષ્ણ છે, જ્યારે સર્વ પ્રકારે અવિસંવાદિપણાથી ત્યાં કૃષ્ણ આકાર પ્રાપ્ત થાય છે, તો ત્યાં નિશ્ચયરીતે કૃષ્ણપણુ કાળાશ છે જ કે જેની સત્તા ભ્રાન્ત અવભાસથી સ્થાપિત થાય છે. તે સર્વ પ્રકારે અવિસંવાદિ હોઈ શકતી નથી અહીંયાં કૃષ્ણપણાની સત્તા સર્વાવિસંવાદિ પણાથી સ્થાપિત થયેલ છે. તેથી તે પોતાના સાધ્ય કૃષ્ણપણાને જરૂર જરૂર સાધક થઈ જાય છે. તેથીજ એ વનખંડ કોઈ કોઈ ભાગમાં નીલ વર્ણવાળું થાય છે અને એથીજ તેની છાયા આકાર નીલ હોય છે. એ પ્રમાણે આ પ્રતિપાદનમાં પણ સમજી લેવું 'शीतः शीतच्छाय:' અહીયાં છાયા શબ્દ આકારના અર્થમાં નથી પણ તડકાના પ્રતિપક્ષ રૂપ જે છાયા છે, તે અર્થનો વાચક છે. તેથી એ વનખંડ શીત એ માટે છે કે ત્યાની છાયા શીત હોય છે. 'घणकडियच्छाए' કટિ શબ્દનો અર્થ શરીરના મધ્યભાગ માટે ગ્રહણ કરાય છે. તો પણ અન્યનો મધ્ય ભાગ પણ કટિ શબ્દથી ગ્રહણ થઈ જાય છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ વનખંડના મધ્યભાગમાં જે વૃક્ષોની પંક્તિ છે, તેની શાખાઓ અને પ્રશાખાઓ એક બીજા વૃક્ષની શાખાઓ અને પ્રશાખાઓના મધ્યભાગમાં પ્રવેશેલી રહે છે, તેથી આ વનખંડ ઘણું જ સુંદર લાગે છે. 'महामेहनिकुरं बभूए-महामेघनिकुरंबभूत:' તથા જોનારાઓને આ વનખંડ એવું જણાય છે કે જાણે પાણીનાભારથી નમી ગયેલા મહા મેઘોનો સમૂહ જ છે.

હવે આ વનખંડના વૃક્ષોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'ते णं पायवा' એ વનખંડના વૃક્ષો એવા છે કે જેના મોટા મોટા મૂળિયા ઘણે દૂર સુધી જમીનની અંદરના ભાગમાં ઉંડે સુધી ઉતરી ગયેલા છે, આ વૃક્ષો પ્રશસ્ત પત્રોવાળા છે. પ્રશસ્ત પુષ્પોવાળા છે. પ્રશસ્ત ફળો વાળા છે. અને પ્રશસ્ત બીયાઓ વાળા છે. જડનું નામ મૂળ છે. મૂળની ઉપર અને સ્કંધ-થડની પહેલાના ભાગનું નામ કંદ છે. જ્યાંથી ડાળો ફુટે છે તેનું નામ સ્કંધ થડ છે. પ્રવાલ કૂંપળોને કહે છે. બાકીના બીજા પત્રો વિગેરે શબ્દોનો અર્થ સ્પષ્ટ જ છે. 'आणुपुव्व सुजायरुइलवट्टभावपरिणया' આ બધા વૃક્ષો સઘળી દિશાઓમાં અને સઘળી વિદિશાઓમાં પોત પોતાની શાખાઓ દ્વારા અને પ્રશાખાઓ દ્વારા એવી રીતે ફેલાએલા છે, કે જેનાથી એ ગોળ ગોળ પ્રતીત થાય છે. મૂલ વિગેરે પરિપાટિ પ્રમાણેજ એ બધા વૃક્ષો સુંદર રીતે ઉત્પન્ન થયેલા છે. તેથી

ઘણાજ સોહામણા લાગે છે. એ બધા વૃક્ષો એક એક સ્કંધવાળા છે અને અનેક શાખાઓ અને પ્રશાખાઓથી મધ્યભાગમાં એનો વિસ્તાર વધારે છે, વાંકી ફેલાવવામાં આવેલ બે ભુજાઓના પ્રમાણ રૂપ એક વ્યામ-વામ થાય છે. અનેક પુરૂષો મળીને પણ એવી ફેલાવવામાં આવેલ વામો દ્વારા જેને ગ્રહણ કરી શકતા નથી. એવું નિબીડ વિસ્તાર વાળું તેનું સ્કંધ-થડ હોય છે, તેના પાનડાઓ છિદ્રો વિનાના હોય છે. અર્થાત્ વાયુના દોષથી કે કાળ દોષથી એ વૃક્ષોના પાનડાઓમાં કોઇ પણ પ્રકારના છિદ્રો વિગેરે હોતા નથી. અથવા એ વૃક્ષોના પાનાઓ પરસ્પરમાં શાખા પ્રશાખાઓમાં એવી રીતે ચોંટીને લાગેલા રહે છે કે જેનાથી તેની અંદરના ભાગમાં થોડા સરીખા પણ છિદ્રો દેખાતા નથી. એજ વાત 'अविरलपत्ता' એ પદથી પુષ્ટ કરવામાં આવેલ છે. અહીંયાં પણ આ હેત્વર્થમાં પ્રથમા વિભક્તિ થયેલ છે. એનાથી એ ધ્વનિત થાય છે કે જે કારણે એ અવિરલ પત્રોવાળા છે, એજ કારણથી તે અચ્છિદ્ર પત્રોવાળા છે. 'अवाइणपत्ता-अवातीनपत्रा' એ અવિરલ પત્રોવાળા એ કારણથી છે કે ત્યાં એવા જોરથી હવા નથી ચાલતી કે જેના કારણે એના પાનડાઓ ડાળથી તૂટિને જમીન પર પડી જાય 'अणइइ पत्ता' ગડ્ડરિકાદિ રૂપ ઈતિ આ પાનાઓને થતી નથી. તેથી પણ એ અચ્છિદ્ર પત્રોવાળા હોય છે. 'णिद्धय जरढ पत्ता' આ વૃક્ષો પર જે પાનડાઓ જુના થઇ જાય છે. અને સફેદ થઈ જાય છે, તે પત્રો પવન દ્વારા જમીન પર પાડી નાખવામાં આવે છે. તથા જમીન પર પડેલા તે પાનડાઓને પણ ત્યાંથી ઉડાડીને બીજે લઈ જવાય છે. 'नवहरिय भिसंतपत्तंधयारगंभीरदरिसणिज्जा' આ વૃક્ષો અલબ્ધ ભાગવાળા હોવા છતાં પણ દર્શનીય હોય છે, અલબ્ધ મધ્ય ભાગવાળા એ કારણથી છે કે નવા નવા લીલા લીલા પાનાઓના સમૂહથી કે જે દેદી-પ્યમાન અને ગાઢ છાયાવાળા છે. તેના પર કાયમ અંધારા જેવી છાયા રહે છે, એ વૃક્ષોના વરાંકુરોવાળા અગ્ર શિખરો નિરંતર નીકળેલા નવતરૂણ પલ્લ-વોથી તથા કોમળ મનોજ્ઞ ઉજ્જવલ કમ્પાયમાન ધીરે ધીરે હલતા કિસલયોથી અને કોમળ પ્રવાળોથી પલ્લવાંકુરોથી શોભાયમાન બનેલા રહે છે. અંકુર અને પ્રવાલમાં કાલકૃત અવસ્થા વિશેષથી ભેદ થઈ જાય છે. 'णिच्चं कुसुमिया, णिच्चं मउलिया, णिच्चं लवइया, णिच्चं थवइया, णिच्चं गुम्मिया, णिच्चं गोच्छिया, णिच्चं जमलिया, णिच्चं जुयलिया, णिच्चं विणमिया, णिच्चं पण-

मिया' આ વૃક્ષો કાયમ કુસુમિત રહે છે. નિત્ય મુકુલિત રહે છે, નિત્ય પલ્લવિત રહે છે, નિત્ય સ્તબકિત રહે છે. નિત્ય ગુલ્મિત રહે છે, નિત્ય ગુચ્છિત રહે છે. નિત્ય યમલિત રહે છે. નિત્ય યુગલિત રહે છે. નિત્ય વિનમિત રહે છે- અને નિત્ય પ્રણમિત રહે છે. આ રીતે નિત્ય કુસુમિત, મુકુલિત, પલ્લવિત , સ્તબકિત, ગુલ્મિત ગુચ્છિત, યમલિત, યુગલિત; વિનમિત, તેમજ પ્રણમિત બનેલા આ વૃક્ષો સુવિભકત પિંડવાળી મંજરી રૂપ અવતંસક-વસ્ત્રને ધારણ કરીને રહે છે. આ શબ્દોનો અર્થ પહેલાં સૂત્રમાં બતાવવામાં આવી ગયેલ છે. 'सुयबरहिण मयणसलागा कोइल कोरग सुकबरहिण मदनसलाका कोकिल कोरक' ઇત્યાદિ એ વૃક્ષોની ઉપર શુકના જોડલા, મયૂરોના જોડલા, મદનશલાકા-મેનાના જોડલા કોયલના જોડલા, ચક્રવાકના જોડલા, કલહંસના જોડલા સારસના જોડલા વિગેરે અનેક પ્રકારના પક્ષિયોના જોડલાઓ બેઠા બેઠા ઘણે દૂર સુધી સંભળાતા અને ઉચ્ચ સ્વર યુકત એવા મધુર સ્વરવાળા રમણીય શબ્દો કરતા રહે છે. ચહચહાતા રહે છે. એથી એ વૃક્ષોની સુંદરતામાં વિશેષ શોભા જણાઈ આવે છે એ વૃક્ષોની ઉપર 'सपिंडियदप्पियभमर महुयरीपहकरा-सपिंडितद्रप्तभ्रमरमधुकरी प्रहकरा;' મધનો સંગ્રહ કરવાવાળા ઉન્મત્ત પિંડીભૂત ભમરાઓનો અને ભમરીયોનો સમૂહ પણ હમેશાં બેસી રહે છે. 'परिलीयमाणमत्त छप्पय कुसुमासवलोलमंगुर गुमगुमायमानगुंजद्देसभागा -परिलीयमानमत्तषट्पद कुसुमासवलोलमधुरगुमगुमायमानगुञ्जद्देशभागा' એ વૃક્ષોની આસપાસના ભાગમાં બહારથી આવેલા અનેક ભમરાઓ બેસી રહે છે, અને મધુપાન કરીને મદોન્મત્ત બને છે. તથા કિંજલ્ક-પુષ્પપરાગનું પાન કરવામાં તેનું લંપટ પણું જણાઈ આવે છે. તેઓ મધુર મધુર શબ્દોથી ગુમ ગુમાયમાન રહે છે. અર્થાત્ ગણ ગણાટ કરતા રહે છે. ઝંકાર કર્યા કરે છે. તેથી એ વૃક્ષોના પ્રદેશ ભાગો એ પક્ષિઓના ગુંજારવથી ખૂબજ સુંદર અને અત્યંત સોહામણા લાગે છે. 'अब्भिंतर पुप्फफला' એ વૃક્ષોના પુષ્પો અને ફળો તે વૃક્ષોની ઘટામાં જ છુપાઇ રહે છે. 'बाहिरपत्तच्छन्ना' બહારથી એ વૃક્ષો પાનાઓથી ઢંકાયેલા રહે છે. આ રીતે એ વૃક્ષો પત્રો અને પુષ્પોથી 'अवच्छन्नपरिच्छन्ना' સદા ઉત્તમ રીતે આચ્છાદિત ઢંકાયેલા બન્યા રહે છે. 'नीरोगा' આ વૃક્ષોમાં વનસ્પતિકાયિક સંબંધી કોઇ પણ રોગ હોતો નથી. 'अकंटगा' એ વૃક્ષોમાં બાવળ વિગેરે કાંટાવાળા વૃક્ષો હોતા નથી. તેના ફળો ઘણાજ વધારે મીઠાશવાળા હોય છે. સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા હોય છે. સમીપવર્તી અનેક પ્રકારના ગુચ્છોથી, ગુલ્મોથી, નવમાલિકા વિગેરેના મંડપોથી અને દરાખ વિગેરેના મંડપોથી એ વૃક્ષો સદાકાળ સુશોભિત

રહે છે, તેના ઉપર અનેક પ્રકારની સુંદર ધજાઓ ફરકતી રહે 'वावि पुक्खरिणी दीहिया सुनिवेसियरम्मजालघरगा' ચોખૂણના આકારવાળી વાવોમાં વૃત્ત આકારવાળી પુષ્કરણિયોમાં અથવા પુષ્કર–કમળોથી યુકત પુષ્કરિણિયોમાં ઋજુ સારિણીવાળી દીર્ઘિકાઓમાં જેને સંગ્રહ કરવા સારી રીતે સુંદર જાળગૃહો લાગેલા છે, એવા એ વૃક્ષો એવા પ્રકારના અન્ય ગન્ધથી પણ વિશેષ પ્રકારથી મનોહર એવા ગંધને કાયમ છોડયા કરે છે, કે જેથી ગંધ વિષયક મનને તૃપ્તિ મળી જાય છે. એ ગંધ એમાંથી થોડા થોડા પ્રમાણમાં નીકળતો નથી. પરંતુ પિંડ પણાથી અર્થાત્ પિંડ રૂપે નીકળતો રહે છે, અને ઘણે દૂર સુધી ફેલાઈ જાય છે. જેટલા ગંધ પુદ્ગલોથી ગંધના સંબંધમાં ઘ્રાણેન્દ્રિય તૃપ્ત થઇ જાય એટલા ગંધ સંઘાતનું નામ ગંધઘ્રાણિ છે. 'सुहसेउ केउबहुला' તેના જે આલવાલ કયારાઓ છે તે સુંદર છે તથા તેના પર જે ધજાઓ લાગેલી છે તે પણ અનેક પ્રકારના રૂપવાળી છે. આટલા સુધી યાવત્પદથી સંગ્રહાયેલ પદોની વ્યાખ્યા કરવામાં આવેલ છે.

હવે સૂત્રમાં આવેલ પદોની વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે. 'अणेगसगडरहजाण जुग्ग०' અહીયાં રથ બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. એક ક્રીડારથ અને બીજો સંગ્રામરથ, અનેક શકટ ગાડા અનેક રથ–યાન વાહન યુગ્ય તોલ્લ દેશ પ્રસિદ્ધ બે હાથ પ્રમાણની વેદિકાથી શોભાયમાન જંપાન શિબિકા અને સ્યન્દમાનિકા આ બધા વાહનો એ વૃક્ષોની છાયા સુંદર હોવાથી તેની તળે આરામ કરવા ઉભા રાખવામાં આવે છે, એવો વિસ્તાર વાળો તળભાગ આ વૃક્ષોનો છે. એ કારણથી એ 'सुरम्मा' અત્યંત રમણીય છે. તથા પ્રાસાદીય દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. આ પદોનો અર્થ પહેલા આવી ગયેલ છે.

હવે આ વનખંડના ભૂમિભાગનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'तस्स णं वणखंड्स्स अंतो बहु समरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' આ વનખંડની અંદરનો જે ભૂમિભાગ છે, તે ઘણો સમ છે, બિલ્કુલ બરોબર એક સરખો છે, ઉંચો નીચો નથી કેવા પ્રકારનો એ સમભાગ છે તે આલિંગ પુષ્કર વિગેરેની ઉપમાઓ દ્વારા બતાવે છે. 'से जहा नामए आलिंगपुक्खरेति वा' ઈત્યાદિ એ ભૂમિભાગ એવો જણાય છે કે જેવું આલિંગ પુષ્કર હોય છે, આ આલિંગ નામ મુરજ વાદ્યવિશેષનું છે, તથા તેના ઉપર જે ચામડું મઢેલું હોય છે, તેનું નામ પુષ્કર છે. આ આલિંગપુષ્કર ઘણોજ સમ–સરખો હોય છે. એજ રીતનો ત્યાંનો તે ભૂમિભાગ મૃદંગના પુષ્કર જેવો સમ–સરખો છે. મૃદંગએ લોક પ્રસિદ્ધ એક પ્રકારનું વાદ્ય વિશેષ છે, તેનું પુષ્કર પણ બિલકુલ સરખુ હોય છે, ઉચું નીચું હોતુ નથી. એજ રીતે પરિપૂર્ણ પાણીથી ભરેલ તળાવની ઉપરનો ભાગ

જેમ એક સરખો સમતલ હોય છે ઉંચો નીચો હોતો નથી, એજ રીતનો એ ભૂમિભાગ સમતલ હોય છે. જેમ કરતલ એક સરખો સમ હોય છે તેમ એ ભૂમિભાગ પણ કરતલ જેવો સમતલ હોય છે. જે પ્રમાણે ચંદ્ર મંડલ એક સરખું સમ હોય છે. એજ રીતે ત્યાંનો ભૂમિભાગ પણ સમતલ હોય છે. યદ્યપિ ચંદ્ર મંડલ સમતલ હોતું નથી કેમકે ચંદ્રમંડલમાં ઉંચા કરેલ કોઠાના આકાર જેવો પીઠ-પ્રાકારના જેવું ઉંચાનીચાપણું છે. પરંતુ અહીયાં જે તેને સમતલ પણાના દૃષ્ટાંતમાં રાખવામાં આવેલ છે, તે તેનો દૃશ્યમાન દેખાતો ભાગ સમતલ દેખાય છે એ અપેક્ષાથી અહીં રાખેલ છે. એજ રીતે ત્યાંનો ભૂમિભાગ 'आयंसमंडलेइ वा सूरमंडलेइ वा' આદર્શ તલના સરખો સમતલ વાળો છે. અને સૂર્ય મંડલ જેમ સમતલ હોય છે તેવો એ ભૂમિભાગ સમતલ વાળો છે 'उरब्भ०' ઉરભ્ર ઉરણને કહે છે, જેને ભાષામાં ઘેટા કહેવામાં આવે છે. તેનું ચામડુ એકદમ સમતલ હોય છે, તેના જેવો એ ભૂમિભાગ સમતલ છે એજ રીતે 'उसभचम्मेइ वा' વૃષભ અર્થાત્ બળદ 'वराहचम्मे इवा' વરાહ (ભુંડ) સુવરને કહે છે. 'सीहचम्मेइ वा' સિંહ 'वग्धचम्मे इवा' વાઘ એ સિંહની જ એક જાતનું નામ છે. 'विगचम्मेइ वा' વૃક અર્થાત્ બકરાં 'दीविचम्मेइ वा' દ્વીપિ એ ચિત્તાનું નામ છે. 'अणेग संकुकीलग सहस्सवितते' આ બધા જાનવરોનું ચામડું શંકુ જેવા મોટા મોટા હજારો ખીલાથી જ્યાં સુધી ટીપવામાં આવતા નથી ત્યાં સુધી તે સમતલ બનતા નથી. પરંતુ તે મધ્યમાં પાતળા રહે છે. અને જ્યારે તે ટીપાય છે, ત્યારે તે એક દમ સમ સરખા બની જાય છે. તેથી જે રીતે આ બધાનું ચામડું આ રીતે ટીપાયા પછી સમતલ બને છે, એ જ પ્રમાણે એ વનખંડની અંદરનો ભૂમિ ભાગસમતલવાળો હોય છે 'णाणाविह पंचवण्णेहिं तणेहिं य मणीहिय उव सोभिए' આ ભૂમિભાગ અનેક પ્રકારના પંચ વર્ણવાળા તૃણોથી અને મણિયો થી શોભાયમાન રહે છે. અહીં આગળના પદોનો સંબંધ બતાવેલ છે.

એ તૃણ અને મણિયો કેવા પ્રકારના છે એ સૂત્રકાર બતાવે છે. 'आवडढ पच्चावडढी सेढीपसेढी सोत्थिय सोवत्थिय पूसमाणवद्धमाणमच्छंडकमकरंडक-जारमारफुल्लावलि पउमपत्तसागरतरंगवासंतिलयपउमलय भत्तिचित्तेहि' આ તૃણ અને મણિયો આવર્ત પ્રત્યાવર્ત શ્રેણી પ્રશ્રેણી સ્વસ્તિક સૌવસ્તિક પુષ્યમાણવ વર્દ્ધમાનક શરાવસંપુટ મત્સ્યાંડક. મકરાંડક એવં જારમાર આ બધી રચના-ઓથી અર્થાત્ આવર્ત વિગેરેના લક્ષણો વાળો એ ભૂમિભાગ છે. તથા પુષ્પાવલી, પદ્મપત્ર, સાગરતરંગ, વાસંતીલતા અને પદ્મલતા એ બધાઓની રચનાથી જેમાં ચિત્રો બનેલા છે. એવો એ ભૂમિભાગ છે.

હવે આવર્ત વિગેરે શબ્દોનો અર્થ બતાવવામાં આવે છે. મણિનું એક લક્ષણ આવર્ત છે તે તો લોકમાં પ્રસિદ્ધજ છે. તથા જલતરંગને પણ આવર્ત કહેવામાં આવે છે. એક આવર્તની સામે જે બીજુ આવર્ત થાય છે તેને પ્રત્યાવર્ત કહે છે. બીંદુ સમૂહોની જે પંક્તિ હોય તેને શ્રેણી કહે છે. એક શ્રેણીથી જે બીજી શ્રેણી નીકળેલી હોય છે, તેને પ્રશ્રેણી કહે છે. સાથિ-

યાને સ્વસ્તિક કહે છે. સૌવસ્તિક અને પુષ્યમાણવ એ બે શબ્દોનો અર્થ લોક સમૂહથી જાણી લેવો. શરાવસંપુટને વર્દ્ધમાનક કહે છે. મસ્યંડક અને મકરાંડક એ મણિયોના લક્ષણ વિશેષ છે. અને એ રત્નની પરીક્ષા કરવાવાળા પાંસેથી સમજી લેવા. 'सच्छाएहिं समरीएहिं सउज्जोएहिं णाणाविह पंच वण्णेहिं' તથા આ તૃણ અને મણિયો સુંદર કાંતિથી યુકત છે. બહાર નીકળતી કિરણજાળોથી યુકત છે તથા બહાર રહેલ સમીપની વસ્તુઓના સમૂહને પ્રકાશિત કરવાવાળા ઉદ્યોત તેજથી યુકત છે. જે પાંચ વર્ણના તૃણ અને નાના પ્રકારના મણિથી એ ભૂમિભાગ યુકત છે, તે મણિયો કૃષ્ણવર્ણ યાવત્ શુકલ વર્ણથી સુશોભિત છે. અહીયાં યાવત્પદથી નીલ, લોહિત, અને પીતવર્ણ ગ્રહણ કરાયેલ છે. હવે એ પાંચે વર્ણોનું અલગ અલગ વર્ણન કરે છે તેમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પહેલાં કાળાં વર્ણના સંબંધમાં શ્રીમહાવીરપ્રભુને પૂછે છે કે હે ભગવન્ 'तत्थ णं जे ते वण्हा तणा मणोया એ પાંચ વર્ણવાળા તૃણો અને મણિયોમાં જે કૃષ્ણ વર્ણવાળા તૃણ અને મણિયો છે, 'तेसि णं अयं एयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' તેનો વર્ણાવાસ-વર્ણન્યાસ આવી રીતે હોય છે? 'से जहा नामए जीमूतेइवा' વર્ષાકાળના પ્રારંભ સમયમાં જલથી ભરેલા વાદળા જેવા કાળા હોય છે, 'अंजणेतिवा' જેવું કાળું સૌવીરાંજન અથવા એ નામનું રત્ન વિશેષ હોય છે, 'खंजणेइवा ખંજન દીવાનો મેલ-મશ જેવો કાળો હોય છે. 'कज्ज- ले इवा' કાજળ અર્થાત્ દીવામાંથી ખરેલી મશ જેવું કાળું હોય છે, અથવા કાજળને તાંબાના વાસણમાં એકઠું કરી જ્યારે તેને કોઈ સ્નિગ્ધ પદાર્થની સાથે મેળવી દેવામાં આવે છે, ત્યારે તે વિશેષ પ્રકારે કાળુ બનીને ચમકે છે. અને તેને મષી કહે છે. તે બતાવવા અહીં કાજળને દૃષ્ટાંત કોટિમાં લીધેલ છે. 'मसीगुलियाइवा' મસીની ગુટિકા-ગોળી જેવી કાળી હોય છે. 'गवल' ભેંસનું સીંગ જેવું કાળું હોય છે ભેંસના સીંગડા ઉપરની ખાલ કાઢી લેવાથી એ વિશેષ પ્રકારથી કાળા દેખાય છે. તેથીજ તેને અહીં દૃષ્ટાંત તરીકે ગ્રહણ કરેલ છે. 'गवलगुलियाइवा' જેવી કાળી ગવલગુટિકા હોય છે. આ ગવલગુટિકા ભેંસના સીંગડાના એકદમ સારભાગ રૂપ હોવાથી વિશેષ કાળાશ વાળી હોય છે 'भमरे इवा' જેવો કાળો ભમરો હોય છે, 'भमरावलियाइवा' ભમરાઓની પંકિત જેવી કાળી હોય છે. 'भमरपत्तगयसारेइवा' ભમરાઓની પાંખની અંદરનો ભાગ જેમ વિશેષ પ્રકારની કાળાશ વાળો હોય છે, 'जंबूफलेइवा' જાંબુડા જેવા કાળા હોય છે. 'अद्दारिट्ठेइवा' કાગડાનું બચ્ચું જેવું કાળું હોય છે. परपुट्ठेइवा'

જેવા કાળા રંગવાળી કોયલ હોય છે. 'गएइवा' હાથી જેવો વર્ણમ મહાન કાળો હોય છે. 'गयकलभेइवा' હાથીનું બચ્ચું જેવું કાળું હોય છે, 'कण्हसप्पेइवा' જેવો કાળો ભયંકર વિકરાળ કૃષ્ણસર્પ હોય છે. 'कण्हकेसरेइवा' જેવું કાળું કૃષ્ણ કેસર બકુલ હોય છે. 'आगासथिग्गलेइवा' જેવું કાળું આકાશનું થિગ્ગલ હોય છે. અર્થાત્ શરદ કાળમાં મેઘથી મુક્ત થયેલ આકાશ ખંડ હોય છે, 'कण्ह सोएइवा' જેવો કાળો કૃષ્ણ અશોક હોય છે. 'कण्हकणवीरेइवा' જેવી કાળી કૃષ્ણ કરેણ હોય છે. 'कण्ह बंधुजीवेइवा' જેવું કાળું બંધુજીવ હોય છે. 'एयारूवे सिया' હે ભગવન્! ત્યાંના તૃણો અને મણિયોની કાલિમા આ પહેલાં કહેલ મેઘ વિગેરેના જેવી હોય છે? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીએ વચમાંજ પ્રશ્ન કરવાથી તેનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ જેવી રીતે મેઘ વિગેરેને કાળા વર્ણવાળા તમોએ બાતાવ્યા છે. તેવા પ્રકારની કાળાશવાળા એ તૃણ અને મણિયો નથી. પરંતુ 'तेसिं कण्हाणं तणाणं मणीणय इत्तो इट्ठतराए चेव कंततराए' એ તૃણ મણિયોની જે કાલિમા છે તે આ જીમૂત-મેઘ વિગેરે પદાર્થોથી પણ ઘણીજ વધારે કાળાશ છે. અને એ કાળાશવાળી જોવાવાળાને અરૂચિકર હોતી નથી. પરંતુ અત્યંત સોહામણીજ લાગે છે. તેથી અત્યંત સ્નિગ્ધ અને મનોહર કાળીમાંથી યુકત હોવા છતા પણ એ આ મેઘ વિગેરેની અપેક્ષાએ અત્યંત કમનીય જ છે. 'पियतराए चेव' પ્રિયતરજ છે. 'मणुण्णतराए चेव' મનોજ્ઞતરજ છે. જેને મન અનુકૂળ માનીને પોતાની પ્રવૃત્તિનો વિષય બનાવે છે, એવા પદાર્થજ મનોજ્ઞ કહેવાય છે. આ મનોજ્ઞની સાથે પ્રકર્ષની વિવક્ષામાં તરપ્ પ્રત્યય થવાથી 'મનોજ્ઞતર' પદ બની જાય છે. આ રીતે જે અતિશય પણાથી મનને અનુકૂળ હોય છે, તે મનોજ્ઞતર કહેવાય છે. કોઇ કોઇ મનોજ્ઞતર પદાર્થ પણ મધ્યમ હોય છે. તેથી આની કાળાશમા સર્વોત્કર્ષપણું બતાવવા માટે 'मणाम-तराए चेव' એ પદ કહેવામાં આવેલ છે. મનને જે પોતાને વશ કરી લે છે તે મનોમ કહેવાય છે. અહીયાં પણ પ્રકર્ષ ની વિવક્ષામાં તરપ્ પ્રત્યય થયેલ છે. એવી રીતના કૃષ્ણ વર્ણ વાળા ત્યાંના મણિયો અને તૃણો હોય છે. તેમ કહેલ છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી નીલવર્ણ ના સંબંધમાં પ્રભુશ્રીને પૂછે છે 'तत्थ णं भंते णीलगा तणा य मणी य' ત્યાં જે નીલ વર્ણવાળા તૃણો અને મણિયો કહેલા છે 'तेसि णं इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' તેનું વર્ણન આ રીતે બતાવવામાં આવેલ છે. 'से जहानामए भिंगेइवा भिंगपत्तेइवा, चासेइवा चासपिच्छेइवा सुएइ वा सुयापच्छेइवा णीलीतिवा णीलीभेएइवा' ભૃંગ જેવો નીલ વર્ણનો હોય છે, કે

જેને ભીંગોડી કહે છે, ભૃંગપત્ર જેવું નીલ હોય છે. ચાલપક્ષી જેવું નીલ હોય છે. જેવી નીલી તેની પાંખ હોય છે. શુક પોપટ જેવા નીલા રંગનો હોય છે. અને જેવી નીલરંગની તેની પાંખ હોય છે. જેવી નીલી લીલ હોય છે. અને જેવી નીલ લીલનો ભેદ હોય છે, 'णीलीगुलिया इवा' લીલની ગુટિકા ગોળી જેવી લીલી હોય છે. 'सामाएति वा' શ્યામા નામનું ધાન્ય જેવું લીલું હોય છે, 'उच्छंतएतिवा' જેવું લીલું ઉચ્ચંતગ (દાંતને લગાવવાનો રંગ વિશેષ) હોય છે. 'वणराईइवा' વનરાજી જેવી લીલી હોય છે, 'हलहरवसणेइवा' હલધર બલભદ્રનું વસ્ત્ર જેવું લીલું હોય છે 'मोरग्गीवाइवा' મોરની ગ્રીવા જેવી લીલી હોય છે, 'पारेवय गीवा इवा' પારેવા-કબૂતરોની ગ્રીવા જેવી લીલી હોય છે. 'अयसी कुसुमेइवा' અલસીના ફુલ જેવા લીલા હોય છે, 'अंजण केसिगा कुसुमेइवा' અંજન કેશિના ફુલ જેવા લીલા રંગના હોય છે 'અંજનકેશિકા' એ વનસ્પતિ વિશેષનું નામ છે. એનું પુષ્પ નીલવર્ણનું હોય છે. 'नीलुप्पलेइवा' નીલોત્પલ નીલકમળ જેવું લીલું હોય છે, 'णीलासोएइवा' નીલ અશોક વૃક્ષ જેવું લીલું હોય છે, 'णील कणवीरे इवा' જેવી નીલ, નીલ કરેણ હોય છે. 'णीलबंधुजीवेइवा' નીલ બંધુજીવ જેવું નીલ રંગનું હોય છે. તો હે ભગવન્ શું તે તૃણ અને મણિયો એવા નીલ વર્ણના હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ કથન બરોબર નથી કેમકે 'तेसिं णं णीलगाणं तणाणं मणीण य' એ લીલાતૃણો અને મણિયોનો 'एत्तोइट्ठतराएचेव वण्णेणं पण्णत्ता' જે લીલો વર્ણ છે તે આ ભૃંગ-ભમરા વિગેરેના કરતાં ઘણો વધારે ઈષ્ટતર, કાંતતરક, અને મનોજ્ઞતરક તથા મનઆમતરક હોય છે, તેથી આ નીલ વર્ણના તૃણ અને મણિયો આ ભૃંગ-ભમરા વિગેરેના રંગ કરતાં પણ ઘણાજ વધારે ઈષ્ટતર કાંતતરક, વિગેરે વિશેષણોવાળા હોય છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી લોહિત લાલ વર્ણના સંબંધમાં પ્રભુશ્રીને પ્રશ્ન કરતાં કહે છે કે હે ભગવન્ तत्थ णं जे ते लोहियगा तणा य मणी य तंसिं णं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते ત્યાં જે લાલ વર્ણવાળા તૃણો અને મણિયો કહ્યા છે. તેનો વર્ણાવાસ-વર્ણન આ પ્રમાણે હોય છે? 'से जहानामए ससकरुहिरेइवा' સસલનું લોહી જેવું લાલ હોય છે, 'णररुहिरेइवा' મનુષ્યનું લોહી જેવું લાલ હોય છે. 'उरब्भरुहिरेइवा' ઘેટાનું લોહી જેવું લાલ હોય છે 'वराह रुहिरेइवा' વરાહ ભુંડનું લોહી જેવું લાલ હોય છે, 'महिसरुहिरेइवा' ભેંસનું લોહી જેવું લાલ હોય છે. 'बालिंदगोवएइवा' પહેલા વર્ષાદના સમયમાં ઉત્પન્ન થયેલ બાલ ઈંદ્ર ગોપ કીટ વિશેષ જેવા લાલ હોય છે. 'बालदिवाक

रेइवा' જેવા લાલ બાલ દિવાકર-સૂર્ય હોય છે. જેમ કહ્યું છે કે 'उदये सविता रक्तो रक्तश्चास्तमयेऽपिच' સૂર્ય ના ઉદયના સમયે અને અસ્તના સમયે પણ રંગ લાલજ હોય છે. संजब्भरागेइवा' વર્ષાકાલની સંધ્યા સમયનો રંગ જેવો લાલ હોય છે. 'गुंजद्धरागेइवा' ગુંજા-રતિના અર્ધ ભાગનો રંગ જેવો લાલ હોય છે, जाति हिंगुलेइवा' જાત્ય હિંગળો નો રંગ જેવો લાલ હોય છે. 'सिलप्पवालेइवा' શિલાપ્રવાલ પ્રવાલ નામના રત્નવિશેષનો રંગ જેવો લાલ હોય છે, 'पवालंकुरेइवा' પ્રવાલના અંકુર નો વર્ણ જેવો લાલ હોય છે, પ્રવાલની કુંપળનો અંકુર પહેલાજ નીકળેલ હોવાથી ઘણોજ લાલ હોય છે. તેથી અહિયાં તેને દૃષ્ટાંત તરીકે ગ્રહણ કરેલ છે. 'लोहितक्खमणी इवा' લોહિતાક્ષમણિ જેવું લાલ હોય છે, 'लक्खारसेइवा' લાક્ષારસ જેવો લાલ હોય છે. 'किमिरागेइवा' કૃમિરાગ જેવો લાલ હોય છે 'रत्तकंबलेइवा' લાલ કાંબળનો રંગ જેવો લાલ હોય છે. 'चीन पिट्ठरासीइवा' ચીન નામના ધાન્ય વિશેષનો પિષ્ટ લોટ જેવો લાલ હોય છે, 'जायसुयणकुसुमेइवा' જેવો લાલ રંગ જાસુસના પુષ્પનો હોય છે. 'किंसुयकुसुमेइवा' કિંશુક પલાશ ખાખરાનું પુષ્પ કેસૂડાનો રંગ જેવો લાલ હોય છે. 'पारिजाय कुसुमेइवा' પારિજાતકનું પુષ્પ જેવું લાલ હોય છે. 'रतुप्पलेईवा' રકતોત્પલ લાલ કમળનો રંગ જેવો હોય છે, 'रत्तासोएइवा' જેવું લાલ રકતાશોક હોય છે, 'रत्तकणवीरेइवा' જેવો લાલ રંગ લાલ કરેણનો હોય છે, 'रत्तबंधुजीवेइवा' અને જેવો લાલ રંગ લાલ બંધુજીવકનો હોય છે. 'भवेयारूवेसिया' હે ભગવન્ શું એ તૃણો અને મણિયોનો રંગ એવોજ લાલ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. કેમકે 'तेसिणं लोहियगाणं तणाणय मणीणय' એ લાલ તૃણો અને મણિયોનો લાલ રંગ 'एत्तो इट्ठतराए चेव जाव वण्णेणं पण्णत्ते' આ સસલાના લોહી વિગેરેના રંગથી પણ વધારે ઈષ્ટતર અને કાંતતર છે. અહીંયાં યાવત્પદથી મનોજ્ઞતર અને મનોऽમતર આ વિશેષણોનો સંગ્રહ થયો છે આ પદનો અર્થ પહેલાં કહેવામાં આવી ગયેલ છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી હરિદ્ર પીળા વર્ણના સંબંધમાં પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે હે ભગવન્ 'तत्थ णं जे ते हालिद्दगा तणाय मणोय' એ તૃણો અને મણિયોમાં ત્યાં જે પીળા વર્ણના તૃણો અને મણિયો છે, તેનો વર્ણાવાસ 'तेसिं णं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' તેનો વર્ણવિન્યાસ વર્ણન વક્ષ્યમાણ પ્રકારથી છે? 'से जहानामए चंपएइवा, चंपगच्छल्लीइवा चंपगभेएइवा हालिद्दाइवा' સુવર્ણ ચંપક વૃક્ષ જેવું પીળું હોય છે. સુવર્ણ ચંપક વૃક્ષની છાલ જેવી પીળી હોય છે, સુવર્ણચંપકનો ખંડ જેવો પીળો હોય છે, હલદર જેવી

પીળી હોય છે. 'हालिद्दभेएइवा' હલદરનો ટુકડો જેવો પીળો હોય છે. 'हालिद्दगुलियाइवा' હલદરની ગોળી જેવી પીળી હોય છે. 'हरियालियाइवा' હરિતાળ જેવો પીળો હોય છે. 'हरितालियाभेएइवा' હરિતાલનો ખંડ જેવો પીળો હોય છે. 'हरितालिया गुलियाइवा' હરિતાલિકાની ગોળી જેવી પીળી હોય છે. 'चिउरेइवा' ચિકુર એક જાતનું પીળું દ્રવ્ય વિશેષ જેવું પીળું હોય છે, 'चिकुरंगरागेइवा' ચિકુરાંગનોરંગ જેવો પીળો હોય છે ચિકુરના મેળવવાથી વસ્ત્ર વિગેરેમા જે રંગ થાય છે તેનું નામ ચિકુરાંગ છે. 'वरकणगेइवा' શ્રેષ્ઠ સેનું જેવું પીળું હોય છે. 'वरकणणणिघसेइवा' ઉત્તમ સોનાને કસોટિ પર કરવામાં આવેલ લીસોટો જેવો પીળો હોય છે. 'सुवण्णसिप्पिएइवा' સોનાનું શિલ્પિક જેવું પીળું હોય છે. 'वर पुरिसवसणेइवा' વરપુરૂષ-વાસુદેવ કૃષ્ણનું વસ્ત્ર જેવું પીળું હોય છે, 'सल्लइकुसुमेइवा' શલ્યકીનું પુષ્પ જેવું પીળું હોય છે. 'चंपक कुसुमेइवा' સુવર્ણ ચંપાનું પુષ્પ જેવું પીળું હોય છે. 'कुहुंडिया कुसुमेइवा' કુષ્માંડ કોળાનું ફૂલ જેવું પીળા વર્ણવાળું હોય છે, 'कोरंटगदामेइवा' કોરંટક પુષ્પોની માળા જેવી પીળી હોય છે, 'तडवड़ाकुसुमेइवा' તડવડાના ફુલ જેવા પીળા હોય છે. આવળનું નામ તડવડા છે. 'घोसाडिया कुसुमेइवा' ઘોષાતકી તુરિયાના પુષ્પ જેવા પીળા હોય છે, 'सुवण्णजूहिया कुसुमेइवा' સુવર્ણ યૂથિકા સોના જુહીના પુષ્પ જેવા પીળા હોય છે, 'बीयगकुसुमेइवा' બીજક વૃક્ષના ફૂલ જેવા પીળા હોય છે, पायासोएइवा' પીળા અશોકના પુષ્પ જેવા પીળા હોય છે, 'पीयकणवीरेइवा' પીળી કરેણના પુષ્પ જેવા પીળા હોય છે, અથવા 'पीयबंधुजीवेइवा' જેવા પીળા બંધુજીવક વૃક્ષના ફૂલ હોય છે. 'भवेएयारूवे सिया' હે ભગવન્ આ ત્યાંના તૃણો અને મણિયોનો વર્ણ એવી રીતની પીળાશ વાળો હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ આ અર્થ સમર્થિત નથી કેમકે 'तेसिं णं हालिद्दाणं तणाणय मणीणय' એ પીળા વર્ણવાળા તૃણો અને મણીયો 'एत्तो इट्ठतराएचेव जाव वण्णेणं पण्णत्ते' ચમ્પકાદિના પીળા વર્ણ કરતાં એ તૃણો અને મણીયોનો પીળો વર્ણ ઈષ્ટતર છે. કાન્તતર છે. પ્રિયતર છે. મનોજ્ઞતર છે. અને મનોડમતર છે,

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી શુક્લવર્ણના સંબંધમાં પ્રભુશ્રીને પૂછે છે 'तत्थ णं जे ते सुक्किल्लगा तणाय मणीय तेसि णं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' ત્યાંના એ તૃણો અને મણીયોમાં જે શ્વેત વર્ણના તૃણો ને મણિયો છે, એની ધોળાશ

આ નીચે પ્રમાણેની હોય છે? 'से जहानामए अंकेइवा संखेइवा चंदेइवा कुदेइवा कुसुमेइवा' અંક રત્ન જેવું સફેદ હોય છે, શંખ જેવો ધોળો હોય છે, ચંદ્રમાનો વર્ણ જેવો સફેદ હોય છે, કુંદ પુષ્પના રંગ જેવો સફેદ હોય છે, કુસુમ પુષ્પ જેવું સફેદ રંગ હોય છે, 'दयरएतिवा' ઉદકરજ ઉદકબિંદુ જેવું સફેદ હોય છે, दहिघणेइवा' જમાવેલું દહી જેવું સફેદ હોય છે, 'खीरेइवा' ખીરનો વર્ણ જેવો સફેદ હોય છે, 'खीरपूरेइवा' ક્ષીરપુર દૂધનો સમૂહ જેવો સફેદ હોય છે, 'हंसावलीतिवा' હંસોની પંક્તિ જેવી સફેદ હોય છે, 'कोंचावली तिवा' ક્રોંચ પક્ષીયોની પંકતી જેવી સફેદ હોય છે, 'हारावलीतिवा' હારની પંક્તિ જેવો સફેદ હોય છે. 'वलयावलीति वा' ચાંદીના બનાવેલ કંકણ-બલોયાની પંક્તિ જેવી સફેદ હોય છે, 'चंदावली तिवा' તલાવ વિગેરેમાં જલની અંદર પ્રતિબિંબ વાળા ચંદ્રની પંક્તિ જેવી સફેદ હોય છે, 'सारदीयबलाहए तिवा' શરત્કાળના બલાહક મેઘો જેવા સફેદ છે, धंत धोयरुप्पएइवा' ધ્માત અગ્નિના યોગથી નિર્મળ કરવામાં આવેલ અને તે પછી રાખ વિગેરેથી મ જીને હાથ વિગેરેથી સાફ કરી નિર્મળ બનાવેલ ચાંદી જેવી સફેદ હોય છે, 'सालिपिट्ठरासीतिवा' ચોખાનો લોટ જેવો સફેદ હોય છે, 'कुंदपुप्फरासीतिवा' કુંદ પુષ્પનો સમૂહ જેવો સફેદ હોય છે. 'सुक्कछिवाडी तिवा' સેમની ફલીને છિવાડી કહે છે તે સુકાઇ જાય ત્યારે સફેદ થઈ જાય છે તેથી સુકાયેલ છિવાડી જેવી સફેદ હોય છે 'पेहुण मिंजा इवा' પેહુણ મોરના પીછાની મધ્યમાં રહેલ મિંજા જેવી સફેદ હોય છે, 'बीसेइवा' બિસ મૃણાલ જેવું સફેદ હોય છે, 'मिणालिएतिवा' મૃણાલિકા બિસતન્તુ જેવા સફેદ હોય છે, 'गयदंते इवा' હાથી દાંત જેવો સફેદ હોય છે. 'लवंगदलेइवा' લવિંગના વૃક્ષના પાન જેવા સફેદ હોય છે. 'पोंडरीय दलेतिवा' પુંડરીક ધોળા કમળની પાંખડી જેવી સફેદ હોય છે, 'सिंदुवार मल्लदामेतिवा' સિંદુવાર પુષ્પોની માળા જેવી સફેદ હોય છે. 'सेतासोएतिवा' શ્વેત અશોક પુષ્પ જેવું સફેદ હોય છે. 'सेय कणवीरेइवा' ધોળી કરેણનું પુષ્પ જેવું સફેદ હોય છે, 'सेय बंधुजीवेइवा' શ્વેત બંધુજીવ-બકુલ પુષ્પ જેવું સફેદ હોય છે. 'भवेएयारूवे सिया' હે ભગવન્ તો શું એ તૃણો અને મણિયોની શ્વેતતા એવા પ્રકારની હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. કેમકે 'तेसि णं सुक्किल्लाणं तणाणं मणीणय' એ તૃણો અને

મણિયોનો એ સફેદ વર્ણ 'एत्तो इट्ठतराए चेव जाव वण्णेणं पण्णत्ते' આ ઉપર કહેવામાં આવેલ અંક વિગેરેની શ્વેતતાથી પણ વધારે ઈષ્ટ વધારે પ્રિય વધારે કાંત વધારે મનોજ્ઞ અને વધારે મનોઽમ કહેવામાં આવેલ છે.

આ રીતે વનખંડની અંદર આવેલ તૃણો અને મણિયોના વર્ણનું સ્વરૂપ બતાવીને હવે સૂત્રકાર ગંધના સ્વરૂપનું વર્ણન કરે છે. આ વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી શ્રીમહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે 'तेसि णं भंते ! तणाणय मणीणय केरिसए गंधे पण्णत्ते' હે ભગવન્ ત્યાંના તૃણો અને મણિયોનો ગંધ કેવો હોય છે ? શું નીચે કહેવામાં આવેલ કોષ્ટપુટ વિગેરે વસ્તુઓનો ગંધ જેવો હોય છે, તેવો એનો ગંધ હોય છે ? 'से जहा नामए कोट्ठपुडाणवा' જેવી ગંધ–વાસ કોષ્ટપુટ નામના ગંધ દ્રવ્યની હોય છે. 'पत्तपुडाणवा' જેવી ગંધ પત્રપુટોના મર્દન કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલ પરિમલના પુટોની હોય છે. 'चोयगपुडाणवा' જેવી ગંધ ચોયગ નામના ગંધ દ્રવ્યની હોય છે, 'तगरपुडाणवा' તગર પુટોની જેવી ગંધ હોય છે 'एलापुडाणवा' ઇલાઇચીના પુટોની જેવી રમણીય ગંધ હોય છે. 'चंदणपुडाणवा' ચંદનના પુટોની જેવી ગંધ હોય છે 'कुंकुमपुडाणवा' કુંકુમના પુટોની જેવી ગંધ હોય છે. 'उसीर पुडाणवा' ખસના પુટોની જેવી ગંધ હોય છે. 'चंपकपुडाणवा' ચંપાના પુટોની જેવી ગંધ હોય છે. 'मरुयपुडाणवा' મરવાના પુટોની જેવી ગંધ હોય છે. 'दमनकपुडाणवा' જેવી ગંધ દમનકના પુટોની હોય છે. 'जाति पुडाणवा' ચમેલીના પુષ્પ પુટોની જેવી ગંધ હોય છે 'जूहियापुडाणवा' જુઇના પુષ્પોની જેવી ગંધ હોય છે, 'मल्लिय पुडाणवा' મલ્લિકા–મોગરાના પુષ્પ પુટોની જેવી ગંધ હોય છે, 'णवमल्लिय पुडाणवा' નવ મલ્લિકાના પુષ્પ પુડોની જેવી ગંધ હોય છે. 'वासंतिय पुडाणवा' વાસંતિ લતાના પુષ્પ પુટો ની જેવી ગંધ હોય છે. 'केयइपुडाणवा' કેવડાના પુટોની જેવી ગંધ હોય છે 'कप्पूरपुडाणवा' કપૂરના પુટોની જેવી ગંધ હોય છે, આ બધાજ પુટોની ગંધ 'अणुवायंसि' જ્યારે અનુકૂળ વાયુ વાતો હોય અર્થાત્ વાસ લેનાર પુરૂષ જે તરફ બેઠો હોય એ તરફની હવા ચાલી રહી હોય અને આ સઘળા ગંધ પુટો 'उब्भिज्जमाणाणय णिब्भिज्जमाणाणय कोटेज्जमाणाणय' એ સમયે ઉઘાડવામાં આવેલ હોય તે ગંધપુટોને અતિશય પણાથી તોડવામાં આવતા હોય ખાડણિયા વિગેરેમાં ખાંડવામાં આવતા હોય 'संविज्जमाणाणवा' નાના નાના તેના ટુકડા કરાતા હોય 'उक्किरिज्जमाणाणवा' તેને ઉપર ઉડાડવામાં આવતા હોય

'विकिरिज्जमाणाणवा' આમતેમ એ વિખરવામાં આવી હોય 'परिभुज्जमाणाणवा' પોતપોતાના કામમાં ઉપભોક્તા પુરૂષો દ્વારા ઉપયોગ કરાતો હોય 'भंडाओ वा भंडं साहरिज्जमाणाणवा' એક વાસણ માંથી બીજા વાસણમાં લેવામાં આવતા હોય તે વખતે તેનો ગંધ-વાસ સુગંધ 'ओराला' ઘણી વધારે વિપુલ પ્રમાણમાં નીકળે છે તથા એ 'मणुण्णा' મનોનુકૂળ હોય છે. કેમકે એ ગંધ 'घाणमण णिव्वुइकरा' ઘ્રાણેન્દ્રિય અને મનને શાંતિ આપવાવાળી હોય છે. આ પ્રકારની આ સુગંધ 'सव्वओ समंता अभिणिस्सवंणति' અનુકૂળ પવનના વાવાથી બધી તરફથી ચારે દિશાઓમાં સારી રીતે ફેલાઇ જાય છે. 'भवेएयारूवे सिया' હે હે ભગવન્ તોશું આ તૃણો અને મણિયોની સુગંધ આ કોષ્ટપુટ વિગેરેની સુગંધ જેવી હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી. કેમકે 'तेसि णं तणाणय मणीणय एत्तो इट्ठतराए चेव जाव मणामतराए चेव पण्णत्ते' આ મણિયોનો ગંધ કોષ્ટપુટ વિગેરે દ્રવ્યોના કરતાં ઇષ્ટતર, કાંતતર, મનોજ્ઞતર, મન આમતર, માનવામાં આવે છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી તૃણ અને મણિયોના સંબંધમાં પ્રભુશ્રીને પૂછે છે. 'तेसि णं भंते! तणाणय मणीणय केरिसए फासे पन्नत्ते' હે ભગવન્ એ તૃણો અને મણિયોનો સ્પર્શ કેવો કહેલ છે? શું આ કહેવામાં આવનાર અજીનક વિગેરે વસ્તુઓના સ્પર્શ જેવો હોય છે, એવો એનો સ્પર્શ હોય છે? એજ બતાવે છે. 'से जहानामए आईणेइवा रूएइवा' જેવો સ્પર્શ આજીનક ચર્મમય વસ્ત્રનો હોય છે. જેવો સ્પર્શ રૂ નો હોય છે. 'बूरेइवा' જેવો સ્પર્શ બૂર નામની વનસ્પતિનો હોય છે. 'णवणीएइवा' જેનો સ્પર્શ માખણનો હોય છે. 'हंसगब्भतूलीतिवा' હંસ ગર્ભતુલિકાનો જેવો સ્પર્શ હોય છે. 'सिरीस कुसुम णिचएतिवा' શિરીષ પુષ્પ સમૂહનો જેવો સ્પર્શ હોય છે. 'बालकुमुद पत्तरासी इवा' જેવો સ્પર્શ નવા ઉત્પન્ન થયેલ કુમુદ પત્રોના સમૂહનો હોય છે તો શું 'भवेएयारूवे सिया' એજ રીતનો સ્પર્શ એ તૃણ અને મણિયોનો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી. કેમકે 'तेसि णं तणाणय मणीणय एत्तो इट्ठतराए चेव जाव फासेणं पण्णत्ते' એ તૃણો અને મણિયોનો સ્પર્શ આ અજીનક વિગેરે પદાર્થો ના સ્પર્શ કરતાં પણ વધારે ઇષ્ટતર યાવત્ વધારે મનોમ કહેવામાં આવેલ છે.

આ તૃણો અને મણિયોના સ્પર્શનું વર્ણન કરીને હવે તેના શબ્દોના સ્વરૂપનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. આ વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને

પૂછે છે કે 'तेसि णं भंते ! तणाणं मणीणय पुव्वावरदाहिणउत्तरागतेहिं वातेहिं' હે ભગવન્ એ તૃણો અને મણિયોનો સ્પર્શ પૂર્વ, પશ્ચિમ દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાએથી આવવાવાળા પવનથી 'मंदायं मंदायं पइयाणं वेइयाणं कंपियाणं' મંદ મંદ પણ થી કંપાવવામાં આવે છે, વિશેષરૂપથી કંપિત કરવામાં આવે છે, વારંવર કંપિત કરવામાં આવે છે. 'खोभियाणं चालियाणं फंदियाणं घट्टियाणं' ક્ષોભિત કરવામાં આવે છે. હલાવવામાં આવે છે, સ્પંદિત કરવામાં આવે છે. પરસ્પર સંઘર્ષવાળા કરવામાં આવે છે. 'उदीरियाणं' ઉદીરિત કરવામાં આવે છે, બલાત્ પ્રેરિત કરવામાં આવે છે. તે વખતે તેનો શબ્દ 'केरिसए सद्दे पण्णत्ते' આગળ કહેવામાં આવનાર શિબિકા વિગેરે વસ્તુઓના શબ્દ જેવો શબ્દ તેનો હોય છે ? જેમકે 'से जहाणामए सिबियाएवा' આગળના એ પુરૂષો દ્વારા પોતપોતાના ખંભાઓ ઉપર ઉઠાવવામાં આવે ત્યારે જેવો શબ્દ શિબિકા અર્થાત્ પાલખીની નાની નાની સુવર્ણ નિર્મિત ઘંટડિયોના હાલવાથી થાય છે, અને એજ રીતે પાલખીના આકારથી કંઇક મોટિ તથા અંદર બેઠેલા પુરૂષોને પોતપોતાના પ્રમાણાનુરૂપ અવકાશ-જગ્યા આપવાવાળી સ્યંદમાનિકાની નાની નાની સુવર્ણની બનાવેલી ઘંટડિયોના હલવાથી જેવો શબ્દ નીકળે છે, એજ રીતનો શબ્દ એ તૃણો અને મણિયોને પવનથી હલાવવામાં આવે ત્યારે નીકળે છે ? એજ પ્રમાણે 'सछत्तस्स सज्जयस्स सघंटस्स सतोरणवरस्स' જે છત્ર યુક્ત હોય, ધજાથી યુક્ત હોય, બન્ને બાજુએ લટકાવવામાં આવેલ પ્રમાણોપેત સુંદર-ઘંટથી યુક્ત હોય 'सणंदी घोसस्स' નંદિઘોષ બાર તુરૈયોના અવાજ વાળી હોય 'सखिंखिणिहेमजालपेरंतपरिविखत्तस्स' નાની નાની ઘંટડિયોથી યુક્ત સુવર્ણની માળાઓ દ્વારા જે બધી તરફથી વ્યાપ્ત હોય છે. 'हेमवयरबेत्तचित्तविचित्ततिणिसकणगनिज्जुत्तदारुयागस्स' તથા હિમવંત પર્વતના તિનિશ વૃક્ષના લાકડાથી કે જે ચિત્રવિચિત્ર મનોહારિ એવા સુંદર ચિત્રોથી યુકત અને સોનાના તારોથી મઢેલા હોય 'सुपिणिद्धारकमंडल धुरागस्स' જેના પૈંડામાં આરાઓ ઘણીજ મજબૂતાઈથી સારી રીતે લાગેલા હોય તથા જેની ધુરા-ધરી ઘણીજ મજબૂત હોય 'कालायससुकयणमिजंत कम्मस्स' પૈંડાની ધાર જમીનમાં ઘસાવાથી ઘસાઇ ન જાય તથા પૈંડાના લાકડા એક બીજા થી જુદા ન પડી જાય એ હેતુથી જેના પર લોખંડની પાટી ચડાવવામાં આવી હોય 'आइण्णवरतुरगसुसंपयुत्तस्स' આકીર્ણ ગુણોથી વ્યાપ્ત એવા ઉત્તમ જાતીના ઘોડાઓ જેમાં સારી રીતે જોતરવામાં આવેલા હોય, 'कुसलणर छेयसारहि सुसंपरिग्गहियस्स અશ્વ સંચાલનના કાર્યમાં ચતુર પુરૂષોમાં જે અતિ ચતુર હોય એવા સારથિથી જે યુકત હોય, 'सरसवत्तीसतोण परिमंडित स्स' જેમાં દરેકમાં સો સો બાણો હોય એવા બત્રીસ ભાથાઓથી યુકત હોય 'सकंकडवडिंसगस्स' બકતર સહિત મુગુટો જેના હોય 'सचापसरपहरभरियस्स' ધનુષ સહિત બાણો જેમાં ભરેલા હોય, તથા કુંત-ભાલા વિગેરે પ્રહરણો અને કવચ ખેટક વિગેરે આયુધોથી જે પરિપૂર્ણ હોય, 'जोहजुद्ध सज्जस्स' તથા યોદ્ધાઓના યુદ્ધ માટે જેને સજાવવામાં આવ્યા હોય, એવા

रहवरस्स' સંગ્રામરથના કે જયારે તે 'रायंगणंसिवा अंतेपुरंसिवा रम्मंसि मणि कुट्टिमतलंसि' રાજાંગણામાં, અંતઃપુરમાં રણવાસમાં, રમ્યમણિકુટ્ટિમતળમાં એટલેકે-મણિ બંદ્ધ ભૂમિમાં 'अभिक्खणं' अभिक्खणं अभिघट्टिज्जमाणस्स' વારંવાર વેગથી ચાલતા હોય તો 'निवट्टिज्जमाणस्स' વારંવાર વેગથી પાછા ફરતા હોયતો અર્થાત્ આવતા જતા હોય તે સમય જે 'ओराला मणुण्णा कण्णमणणिव्वुति करा सव्वतो समंता सद्दा अभिणिस्सवंति' ઉદાર મનોજ્ઞ, તથા કર્ણ અને મનને તૃપ્ત કરવાવાળા બધી તરફથી શબ્દ નીકળે છે, 'भवेएयारूवेसिया' તો હે ભગવન્ એવાજ સુંદર શબ્દો એ મણિયો અને તૃણોમાંથી નીકળે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. પ્રભુશ્રીનો આ પ્રમાણેનો ઉત્તર સાંભળીને વિનયપૂર્વક ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે હે ભગવન્ જો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેના રથના શબ્દ જેવો તેનો શબ્દ નથી તો શુ આગળ કહેવામાં આવનારી વીણાનો જેવો શબ્દ હોય છે. તેવો શબ્દ એ તૃણ મણિયોનો હોય છે ? એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરતાં શ્રીગૌતમસ્વામી કહે છે કે 'से जहाणामए वेयालियाए वीणाए उत्तरमंदामुच्छियाए अंके सुपइट्ठियाए' હે ભગવન્ વૈતા-લિકી અર્થાત્ તાલવગરની અર્થાત્ સવારે અથવા સાંજના સમયે સાંભળનારા લોકોની સન્મુખ જે વીણા વગાડવા માટે ઉપસ્થિત કરવામાં આવે છે. તે મંગલ પાઠિકાવીણા તાલના અભાવમાં પણ વગાડાય છે. તેથી વિતાલમાં વગાડવાના કારણે એ વીણાનું નામ વૈતાલિકી વીણા કહેવામાં આવે છે એ વૈતાલિકી વીણા જયારે ઉત્તર મંદા નામની મૂર્ચ્છનાથી ગાંધાર સ્વરની અંતર્ગત સાતમી મૂર્ચ્છનાથી યુકત હોય છે, ત્યારે તેને ઉત્તર મંદાર મૂર્ચ્છિતા કહેવામાં આવે છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે ગાંધાર સ્વરની સાત મૂર્ચ્છનાઓ હોય છે. જેમકે

'नंदीय खुट्टिमा पूरिमाय, चोत्थिय सुद्धगंधारा ।
उत्तरगान्धारावि य हवई सा पंचमीमुच्छा' ॥ १ ॥

નંદી, ક્ષુદ્રા, પૂર્ણા શુદ્ધ ગાંધારા ઉત્તર ગાંધારા સૂક્ષ્મોત્તર આયામા અને મંદા આ સાત મૂર્ચ્છનાઓ છે. આ મૂર્ચ્છનાઓ એ કારણથી સાર્થક છે કે એ ગાનારાઓને અને સાંભળવાવાળાને બીજા બીજા સ્વરોથી વિશિષ્ટ થઈને મૂર્ચ્છતના જેવા બનાવી દે છે. તેજ કહ્યું છે કે

अन्नन्नसरविसेसं उप्पायंतस्स मुच्छणा भणिया ।
कत्तावि मुच्छिओ इव कुणए मूच्छेव सोवेति ॥ १ ॥

ગાંધાર સ્વરની અંતર્ગત મૂર્ચ્છનાઓમાં ઉત્તરમંદ્રા નામની મૂર્ચ્છના જ્યારે અત્યંત પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત થઇ જાય છે ત્યારે તે સાંભળનારાઓને મૂર્ચ્છિત જેવા બનાવીદે છે. એટલુંજ નહીં પણ સ્વર વિશેષોને પ્રગટ કરતો ગાયકપણ મૂર્ચ્છિત જેવો બની જાય છે. અહિં વીણા અને વીણા વગાડનારાઓમાં અભેદોપચાર ને લઈને વીણાને પણ મૂર્ચ્છિના કહેવામાં આવે છે. તે વીણા જો અંક કહેતાં ખોળામાં સારી રીતે રાખવામાં ન આવે તો તે ઉત્કટ પણાથી મૂર્ચ્છના કરતી નથી. તેથી વીણાને વગાડનાર પુરૂષે કે સ્ત્રીએ તેને ખોળામાં સુચારૂ ઢંગથી અવશ્ય રાખવી જોઈએ. ત્યારેજ તેમાંથી સુંદર રીતે મૂર્ચ્છના પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. વીણાને વગાડનાર વીણાને ચંદનના સારથી બનાવેલ વાદન દંડથી વગાડે છે, તાર પર તેને બજાવવા માટે ઢંગથી ઘસી ઘસીને ચલાવે છે. વગાડનાર પુરૂષ અથવા સ્ત્રી વગાડવાની ક્રિયામાં વિશેષ પ્રવીણ હોવી જોઇએ જેવી તેવી વ્યક્તિ વીણાને ઢંગપૂર્વક વગાડી શકતી નથી તેમ તે વીણાને પોતાના ખોળામાં સુવ્યવસ્થિત રીતે રાખી પણ શકતા નથી. આ બાબત સમજાવવા માટે 'अंके सुपइट्ठियाए चंदणसारकोणपरिघट्टियाए कुसलनरनारि सुसंप गहियाए पदोसपच्चूसकालसमयंसि मंदं २ एइयाए वेइयाए खोभियाए चलियाए फंदियाए घट्टियाए उदीरियाए ओराला मणुण्णा कण्णमणणिव्वुतिकरा सव्वओ समंता सद्दा अभिणिस्सवंति' આ પ્રમાણેનો પાઠ કહેવામાં આવેલ છે. વીણાનું વાદન કાંતો પ્રાતઃકાળ સવારના સમયમાં અથવાતો સાયંકાળ સાંજના સમયયાં થાય છે. તે વીણાને જ્યારે ચંદનસારથી બનાવેલા દંડાના ખૂણાથી ધીરે ધીરે વગાડવામાં આવે અથવા વિશેષ પ્રકારથી જોર જોરથી વગાડવામાં આવે ત્યારે તેમાંથી કાન અને મનને મોહિત કરવાવાળો શબ્દ નીકળે છે. તેથી એ શબ્દથી અન્તરાત્માને અતિશય વિલક્ષણ પ્રકારનું સુખ ઉપજે છે. આ પ્રમાણે કહીને શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે 'भवेएयारूवे सिया' હે ભગવન્ તો શું એવો મધુર શબ્દ એ તૃણા અને મણિયોમાંથી પણ નીકળે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી. કેમકે એ શબ્દથી પણ વધારે ઈષ્ટ, પ્રિય, કાંત, મનોજ્ઞતર, તથા મનોઽમતર શબ્દ પવનના સંપર્કથી એ તૃણો અને મણિયોમાંથી નીકળે છે. આ રીતે પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળી વીણાના શબ્દને ભગવાને અસ્વીકૃત કરવાથી શ્રી ગૌતમસ્વામી કિન્નર વિગેરાના શબ્દના સંબંધમાં પ્રભુશ્રીને પૂછે છે. 'से जहानामए किण्णराणवा किंपुरिसाण वा महोरगाणवा

गंधव्वाणवा भद्दसालवणगयाणवा सोमणसवणगयाणवा पंडगवणगयाणवा हिमवंतवलयमंदरगिरिगुहसमण्णागयाण वा' આ સૂત્રપાઠથી આરંભ કરીને સૂત્ર-સમાપ્તિ સુધિના શબ્દોનો અર્થ સૂત્રના અંતમા કહેવામાં આવશે. આ અર્થ સામાન્ય રીતે કરવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે. હે ભગવન્ કિન્નરોના કિંપુરૂષોના મહોરગોના, અથવા ગંધર્વોના સમૂહો કે જે ભદ્રસાલ વનમાં અથવા સૌમનસવનમાં અથવા પંડકવનમાં બેઠેલા હોય જો હિમવાન્ પર્વતની અથવા મલયપર્વતની અથવા મંદર પર્વતની ગુફામાં બેઠેલા હોય 'एगओ संहियाणं' એક સ્થાન પર એકઠા થયેલા હોય 'संमूहागया णं' અને એક બીજાની સામે આવેલાહોય અથવા એક બીજાની સન્મુખ બેઠેલા હોય કોઇની પીઠ કોઈની સામે પડતી ન હોય અર્થાત્ કોઇ પીઠ દઇને બેસેલ ન હોય 'समुवट्ठियाणं' બેઠેલી અવસ્થામાં પણ એવી રીતે બેઠેલા હોય કે જેથી એક બીજાની અથડામણથી કોઈનેય બાધા પહોંચતી ન હોય 'संनिविट्ठाण' અને જે બેઠકમાં પોતાના શરીરને પણ પોતાનાજ શરીરના કોઈ પણ અવયવ દ્વારા હરકત પડતી ન હોય એવા સમ સંસ્થાનથી બેસેલ હોય 'पमुइयपक्कीलियाणं' જેના શરીર પર હર્ષનાચીરહ્યો હોય અને જે આનંદ પૂર્વક નાચ કરવામાં તલ્લીન બનેલા હોય 'गीयरतिगंधव्वहरिसियमणाणं' ગીતમાં જેની પ્રીતિ હોય, નાટય વિગેરે કરવામાં જેનું મન હર્ષિત થઇ રહ્યું હોય 'गेयं पगीयाणं' આ આગળ કહેવામાં આવનારા વાકયોનો અહિંયાં સંબંધ છે. ગેયને ગાનારાઓના જેમકે તે ગેય ગદ્ય વિગેરેના ભેદથી આઠ પ્રકારના હોય છે. જેમકે 'गज्जं । गद्यं' ગદ્ય જે સ્વર સંચારથી 'पज्जं' પદ્ય વૃત્તરૂપ 'कत्थं' કથાત્મક 'पयबद्धं' પદ બદ્ધ એકાક્ષર વિગેરે રૂપે 'पयविद्धं' પાદવિદ્ધ વૃત્ત વિગેરેના ચતુર્ભાગ માત્ર પદમાં બદ્ધ 'पवत्तयं' પ્રવર્ત્તક પ્રથમ આરંભથી ઉપર આક્ષેપ પૂર્વક થવાવાળા 'मंदाय' મધ્યભાગમાં મૂર્ચ્છના વિગેરે સકલ ગુણોથી યુક્ત તથા મંદમંદ સ્વરથી સંચરિત આ આઠે પ્રકારના ગેયને તથા કેવા પ્રકારનું ગેય તે કિન્નર વિગેરે ગાય છે તે બતાવે છે. સ્વરથી સંચારિત 'रोइयावसाणं' રોચિત અવસાનવાળા ગેયને 'सत्तसरसमण्णागयं' ષડ્જ વિગેરે સાત સ્વરોથી યુકત ગેયને તે સાતસ્વર આ છે.

सज्जे रिसहगांधारे मज्जिमे पंचमे सरे ।
धेवए चेव नेसाए सरा सत्त वियाहिया ॥ १ ॥

ષડ્જ, ઋષભ, ગાંધાર મધ્યમ; પંચમ; ધૈવત અને નૈષધ આ સાત સ્વર

વાળા ગેયને જેમકે 'गज्जं, गद्यम्' ગદ્ય જે સ્વરસંચારથી ગાવામાં આવે એ સાત સ્વર પુરૂષ અને સ્ત્રીના નાભિદેશથી નીકળે છે. જેમ કહ્યું છે કે 'सत्तसरा नाभिओ अट्ठरससु संपउत्त' શ્રૃંગાર વિગેરે આઠ રસોવાળા ગેયને 'छद्दोस विप्प मुक्क' છ દોષોથી કે જે છ દોષ આ પ્રમાણે છે.

'भीयं दुयमुप्पित्थमुत्तालं च कमसो मुणेयव्वं ।
कागस्सरमणुणासं छद्दोसा होंति गेयस्स' ।।

ભીત, દ્રુત, ઉપ્પિચ્છ ઉત્તાલ, કાકસ્વર અને અનુનાસ આ છ દોષ વિનાના ગેયને 'एगारस गुणालंकारं' અગ્યાર ગુણોથી અલંકૃત ગેયને 'अट्ठगुणोववेयं' આઠ ગુણોથી યુકત ગેયને, તે આઠ ગુણો આ પ્રમાણે છે.

'पुण्णं रत्तं च अलंकियं च वत्तं तहेव अविघुट्ठं ।
मधुरं समं सुललियं अट्ठ गुणा होंति गेयस्स' ।।

પૂર્ણ, રકત, અલંકૃત; વ્યકત અવિઘુષ્ટ, મધુર; સમ, અને સુલલિત, જે સ્વર કળાઓથી ગાવામાં આવે તે પૂર્ણ ૧, રાગમાં અનુરકત બનીને જે ગાવામાં આવે તે રકત ૨, પરસ્પર વિશેષ પ્રકારના સ્વરથી ગાવામાં આવે તે અલંકૃત ૩, જેમાં અક્ષર અને સ્વર સ્કુટ સ્પષ્ટ કરીને ગાવામાં આવે તે વ્યકત ૪, બેસૂર અને આક્રોશ વિનાના ગાવામાં આવે તે અવિઘુષ્ટ ૫, જે કોયલની માફક મીઠા સ્વરથી ગાવામાં આવે તે મધુર ૬, જેમાં તાલ વંશસ્વર વિગેરે સરખા હોય તે સમ ૭, જે સ્વર ઘોલના પ્રકારથી બજાવવામાં આવે અને શ્રોત્રેન્દ્રિયને કાનને જે શબ્દનો સ્પર્શ સુખદ હોય તે સ્વર સુલલિત કહેવાય છે. ૮, આ આઠ ગુણો વાળા ગેયને 'गुंजतवंसकुहरोवगूढं' વાંસળીમાં ભીન્ન સુરીલા અવાજથી ગાવામાં આવેલ ગેયને 'रत्तं तित्थाण करणसुद्धं' ગાવાના રાગથી અનુરકત થયેલા ગેયને ત્રિસ્થાન કારણથી ઉરઃકંઠ; શિર આ શ્લેષ્મ રહિત અવ્યાકુલિત ત્રણ સ્થાનોથી શુદ્ધ થયેલા ગેયને 'महुरसमं सुललियं' મધુર; સમ, તાલવંશ સ્વર આદિથી સમનુગત સુલલિત આ બધા ગુણોવાળા ગેયને 'सकुइरगुंजत वंसततीसु संपउत्तं' જે ગાનમાં એક તરફ તો વાંસળી વગાડવામાં આવતી હોય અને બીજી તરફ તન્ત્રી વગાડવામાં આવતી હોય, તેના સ્વરથી જે ગાન વિરૂદ્ધ હોય એવા ગેયને 'तालसुसंपउत्तं' હસ્ત તાલના સ્વર પ્રમાણે ગાવામાં આવેલ ગેયને 'तालसमं लयसुसंपउत्तं गहसुसंपउत्त' તાલસમ, તાલ અનુસાર લયસંપ્રયુકત સીંગ વિગેરેના બનાવેલા અંગુલી કોષથી વગાડવામાં આવનારી વીણાના સ્વર પ્રકારથી યુકત ગ્રહસંપ્રયુકત એવા ગાનને 'मणोहर' મનને મોહિત કરનાર ગેયને 'मउय रिभियपदसंचार' મૃદુ, રિભિત, સ્વર પ્રમાણે તંત્રી વિગેરેથી

ગ્રહણ કરવામાં આવનારા સ્વરથી યુકત પદસંચાર વાળા ગેયને 'सुरइं' શ્રોતાઓને જેનાથી આનંદ ઉપજે એવા સુરતિવાળા ગેયને सुणत्ति' સુમતિવાળા અંગોનો સુંદર ઝુકાવવાળા ગેયને 'वरचारुरूवं' વિશિષ્ટ સુંદર રૂપવાળા ગેયને 'दिव्वं गेयं पगीयाणं' દિવ્ય એવા ગાનને ગાવાવાળા એ પૂર્વોકત કિન્નર વિગેરે દેવો ।। મુખથી જે શબ્દ નીકળે છે, અને એ જેવા મનોહર હોય છે. તો શું ? 'भवेयारूवे सिया' હે ભગવન્ એ રીતની મધુરત એ તૃણો અને મણિયો માંથી નીકળનાર શબ્દોનો હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે 'गोयमा ! एवंभूएसिया' હે ગૌતમ એ પૂર્વોકત પ્રકારના ગેય વિગેરેમાંથી નીકળતા શબ્દો જેવા શબ્દો એ તૃણ અને મણિયોના હોય છે. અહીયાં જે ગેયને અનેક વિશેષણોથી યુકત કરવામાં આવેલ હોય એ વિશેષણોનો તથા સૂત્રમાં આવેલ બીજા પદોનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે. જે કિન્નર વિગેરેનું અહીંયાં કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે બધા વ્યન્તર દેવોનાજ ભેદ છે. ભદ્રશાલ વિગેરે ચાર વનો સુમેરૂ પર્વત પર જ છે. તેમાં ભદ્રશાલવન મેરૂની ચારે બાજુની ભૂમી સમ અર્થાત્ નીચેની ભૂમી છે. મેરૂની પ્રથમ મેખલામાં નન્દનવન છે. તેના ઉપર બીજી મેખલામાં સૌમનસ વન છે. તેની ઉપર ચૂલિકાના પાર્શ્વભાગમાં ચારે તરફ પંડકવન છે મહા હિમવાન્ હૈમવત ક્ષેત્રની ઉત્તર દિશામાં છે. એ એની સીમાને બતાવનાર હોવાથી વર્ષધર પર્વત કહેવાય છે. બાકિ ગદ્ય વિગેરેના ભેદથી ગેય આઠ પ્રકારનું હોય છે જેમકે વર્ષધર પર્વત એ અહિં ઉપલક્ષક છે, તેથી બીજા વર્ષધર પર્વતો પણ સમજી લેવા જે ગેય સ્વર સંચારથી ગાવામાં આવે છે. તે ગદ્ય કહેવાય છે. ૧ જે ગાન છન્દોના રૂપે ગાવામાં આવે છે, તે પદ્યરૂપ ગેય છે. ૨ જે કથિકાદિ પ્રકારથી ગાવામાં આવે છે. તે કથ્ય ગેય છે. ૩ જે ગાનમાં કેવળ એક એક અક્ષર ગાવામાં આવે છે. તે પદ બદ્ધ ગેય છે. ૪ જે વૃત્તાદિના ચતુર્ભાગ એક ચરણમાં બદ્ધ હોય તે પાદ બદ્ધ છે ૫ જે ગેય આરંભથીજ સામારભ્ય માણ હોય છે, જે ઉત્ક્ષિપ્ત ગેય છે. ૬ પહેલા સમારંભની પછી જે નાના પ્રકારના આક્ષેપ પૂર્વક પ્રવર્તમાન

થાય છે તે પ્રવૃત્તક છે. ૭ મધ્યમામાં જે સકલ મૂર્છના વિગેરે ગુણોથી યુકત થતા થતા ધીરે ધીરે સંચાર કરે છે. તે ગેય મંદ કહેવાય છે. ૮ આ આઠ ભેદ ગેયના છે. હવે ગેયના વિશેષણો બતાવવામાં આવે છે. જે ગેયનું અવસાન રમ્યક પ્રકારથી ભાવિત થાય છે તે રોચિતાવસાન ગેય છે. જે ગેય છ દોષોથી રહિત હોય એ છ દોષો આ પ્રમાણે છે. જે ગીત ગભરાયેલા મનથી ગાવામાં આવે છે, તે ગીત ભીત દોષથી દૂષિત કહેવામાં આવે છે. જે ગાન જલ્દિ જલ્દિ ગાવામાં આવે છે. તે ગાનનો દ્રુત નામનો દોષ છે. જે ગાનને ગાતી વખતે શ્વાસ ચડી જાય અને તેનાથી ગાવાવાળાને આકુળતા થઈ જાય તે ગીત ઉપ્પિચ્છ દોષવાળું કહેવાય છે. તેજ કહેવામાં આવેલ છે. 'उप्पिच्छं' श्वास-युक्तम्' જે ગાન અત્યંત તાલ વાળું હોય અથવા અસ્થાને તાલવાળું હોય તે ગાનને ઉત્તાલ દોષવાળું કહેવામાં આવે છે. જે ગાન શિથિલ કઠોર સ્વરથી ગાવામાં આવે તે ગાન કાકસ્વર દોષથી દૂષિત કહેવાય છે. જે ગાન નાકના સ્વરથી ગણગણતા ગાવામાં આવે તે ગાન અનુનાસિક દોષવાળું કહેવાય છે. ૬ અગીયાર ૧૧ ગુણોનું સ્વરૂપ પૂર્વોમાં સ્વર પ્રાભૃતમાં વિશેષ પ્રકારથી કહેલ છે. તેમાંથી ઉદ્ધૃત કરેલ 'कुई वेस्मि भरतविंशाखिल વિગેરે દ્વારા વિરચિત ગ્રંથોમાં મળે છે, તો તેમાંથી સમજી લેવા.

ગાનના આઠ ગુણો આ પ્રકારના છે. જે ગીત સ્વર અને કળાઓથી પૂર્ણ રીતે ગાવામાં આવે તે ગાનનો પૂર્ણ નામનો ગુણ છે. ગેયનો જે રાગ હોય એ રાગથી જે ગીત ગાવામાં આવે તે રકત ગુણ વાળું ગીત કહેવાય છે. બીજા બીજા સ્વર વિશેષોથી અલંકૃત કરીને જે ગીત ગાવામાં આવે તે ગીત જ્યારે કંઠમાં વર્તિત થઈને અસ્ફુટ થાય છે. ત્યારે તે કંઠ વિશુદ્ધ કહેવાય છે. એજ સ્વર જયારે શિરો ભાગમાં થઈને અનુનાસિક થાય છે, ત્યારે તે શિરોવિશુદ્ધ કહેવાય છે. અથવા શ્લેષ્માથી વ્યાકુલ થયાંવિના ઉર, કંઠ, અને શિર, એ ત્રણ સ્થાનોથી વિશુદ્ધ કહેલ છે. અંગુલીકોશ શ્રૃંગ–સીંગ અથવા લાકડીના કે વાંસના બનાવેલ હોય છે તેને આંગળીમાં પહેરીને જયારે તંત્રી અલંકૃત ગુણવાળું કહેવાય છે. જે ગાનમાં અક્ષર તેનો સ્વર એ તદન સ્પષ્ટ હોય તે ગીતનો વ્યકત નામનો ગુણ છે, ૪ જે ચિડાવા જેવી વિસ્વર ધ્વનીથી ગાવામાં ન આવે તે ગીતનો અવિઘુષ્ટ નામનો ગુણ છે. ૫ કોયલના અવાજ

જેવા મીઠા અવાજથી જે ગીત ગાવામાં આવે તે ગીત મધુર નામના ગુણ વાળું કહેવાય છે. ૬ જેમાં તાલ વંશ અને સ્વર એક શિલ્પમાં જઈ રહ્યા હોય એવું જે ગીત છે તે ગીત સમગુણ નામના ગુણવાળું કહેવાય છે જે ગાન સ્વરોને ઘોળવાના પ્રકારથી કંઠમાં તરતું રહે છે, તે ગાન સુલલિત ગુણ વાળું કહેવાય છે. સૂત્રકારે આજ ગુણોમાંથી કેટલાક ગુણોને 'रत्तंतित्थाण करणसुद्धं' વિગેરે પ્રકારના પાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. ઉર, કંઠ અને શિર એ ત્રણ સ્થાન છે. જે ગાન ઉર શુદ્ધ, કંઠશુદ્ધ અને શિરઃશુદ્ધ હોય છે તે ગીત ત્રિસ્થાન કરણ શુદ્ધ કહેવાય છે. છાતીથી ઉપડેલ સ્વર પોતાની ભૂમિકા પ્રમાણે જ્યારે વિશાળ બની જાય ત્યારે તે ઉરોવિશુદ્ધ થાય છે. એજ સ્વર વગાડવામાં આવે ત્યારે તેમાંથી જે સ્વર નીકળે છે, એ સ્વરનું નામ લય છે. આ લય પ્રમાણે જે ગીત ગાવામાં આવે છે, તે લય સુસંપ્રયુકત ગીત છે. જે ગીત પહેલાં વંશ તંત્રી વિગેરેથી ગ્રહણ થઈને તે અનુસાર ગાવામાં આવે તે ગેય સુસંપ્રયુકત ગીત છે. જે ગીતમાં તાલ વંશ તંત્રી વિગેરેનો સ્વર ગીતની સાથે સાથે ચાલતો હોય એ ગીત સુલલિત કહેવાય છે. જે ગીત મૃદુસ્વરથી ગાવામાં આવે એ ગીતનું નામ મૃદુ કહેવાય છે. ઘોલના સ્વર વિશેષોથી સંચાર કરતા થકા જ્યારે બરોબર રાગમાં આવે ત્યારે તે ગીતનું નામ પદ સંચારરિભિત કહેવાય છે. રચનાની અપેક્ષાથી જે ગીતની અંતમાં નનતિ થાય છે તેનું નામ સુનતિ છે. આ પહેલાના કથનમાં સામાન્ય રીતે કહેવામાં આવેલ પદોના અર્થનું સ્પષ્ટીકરણ છે. ॥ ૫૩ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રીઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'જીવાભિગમસૂત્ર'ની પ્રમેયદ્યોતિકા નામની વ્યાખ્યામાં ત્રીજી પ્રતિપત્તિમાં વનષંડાદિ વર્ણન સુધીનો ભાગ સમાપ્ત ॥